E. ZOLA

DOCTORUL PASCAL

cartea românească

ÉMILE ZOLA

DOCTORUL PASCAL

roman

În româneşte de
DESPINA TEODORESCU

Editura CARTEA ROMÂNEASCĂ
1975

Émile Zola – LE DOCTEUR PASCAL
1893

În memoria
Mamei mele
şi
dragei mele Soţii.

Lor închin acest roman
care este rezumatul
şi concluzia întregii mele opere.

ARBORELE GENEALOGIC AL FAMILIEI ROUGON-MACQUART

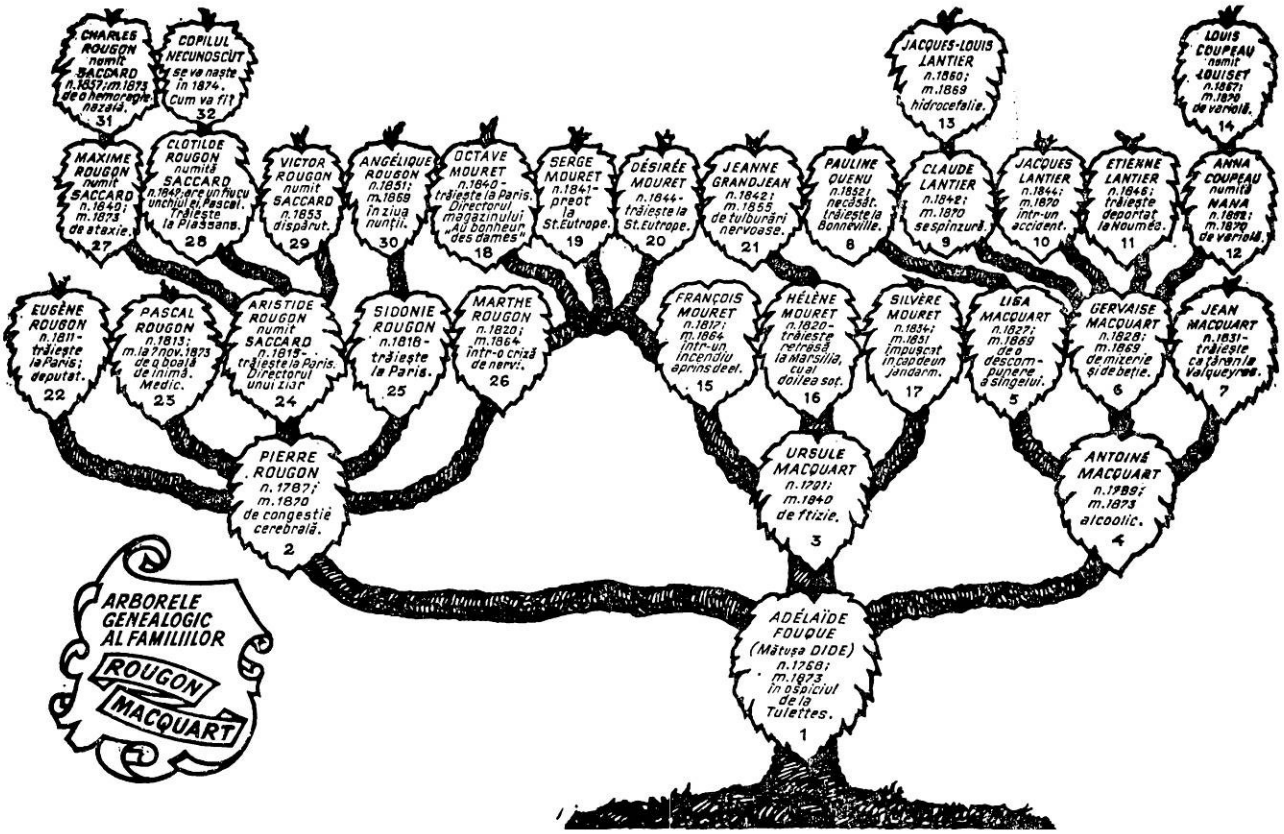
ARBORELE GENEALOGIC AL FAMILIILOR
ROUGON
MACQUART
ADÉLAÏDE FOUQUE (Mătușa DIDE) n.1758; m.1873 în ospiciul de la Tulettes. 1
URSULE MACQUART n.1791; m.1840 de ftizie. 3
PIERRE ROUGON n.1787; m.1870 de congestie cerebrală. 2
ANTOINE MACQUART n.1789; m.1873 alcoolic. 4
CHARLES ROUGON numit SACCARD n.1637; m.1873 de o hemoragie nazală. 31
COPILUL NECUNOSCUT se va naște în 1874. Cum va fi? 32
MAXIME ROUGON numit SACCARD n.1849; m.1873 de ataxie. 27
CLOTILDE ROUGON numită SACCARD n.1842; are un fiu cu unchiul ei, Pascal. Trăiește la Plassans. 28
VICTOR ROUGON numit SACCARD n.1853 dispărut. 29
ANGÉLIQUE ROUGON n.1851; m.1869 în ziua nunții. 30
OCTAVE MOURET n.1840 - trăiește la Paris. Directorul magazinului „Au bonheur des dames" 18
SERGE MOURET n.1841 - preot la St.Eutrope. 19
DÉSIRÉE MOURET n.1844 - trăiește la St.Eutrope. 20
JEANNE GRANDJEAN n.1842; m.1855 de tulburări nervoase. 21
PAULINE QUENU n.1852; necăsătorită, trăiește la Bonneville. 8
JACQUES-LOUIS LANTIER n.1840; m.1869 hidrocefalie. 13
CLAUDE LANTIER n.1842; m.1870 se spînzură. 9
JACQUES LANTIER n.1844; m.1870 într-un accident. 10
ETIENNE LANTIER n.1846; trăiește deportat la Noumea. 11
LOUIS COUPEAU numit LOUISET n.1871; m.1872 de variolă. 14
ANNA COUPEAU numită NANA n.1852; m.1870 de variolă. 12
EUGÈNE ROUGON n.1811 - trăiește la Paris; deputat. 22
PASCAL ROUGON n.1813; m. la 7 nov.1873 de o boală de inimă. Medic. 23
ARISTIDE ROUGON numit SACCARD n.1815 - trăiește la Paris. Directorul unui ziar 24
SIDONIE ROUGON n.1816 - trăiește la Paris. 25
MARTHE ROUGON n.1820; m.1864 într-o criză de nervi. 26
FRANÇOIS MOURET n.1817; m.1864 într-un incendiu aprins de el. 15
HÉLÈNE MOURET n.1820 - trăiește retrasă la Marsilia, cu al doilea soț. 16
SILVÈRE MOURET n.1834; m.1851 împușcat în capul unui jandarm. 17
LISA MACQUART n.1827; m.1869 de o descompunere a singelui. 5
GERVAISE MACQUART n.1828; m.1869 de mizerie și de beție. 6
JEAN MACQUART n.1831 - trăiește ca țăran la Valqueyras. 7

1. ADÉLAÏDE FOUQUE, numită MĂTUŞA DIDE

născută în 1768; măritată în 1786 cu Rougon, greoi şi placid, grădinar; are cu el un fiu, în 1787; îşi pierde soţul în 1788; în 1789 îşi ia un ibovnic, Macquart, dezechilibrat şi beţiv, contrabandist, cu el are un fiu, în 1789, şi o fiică, în 1791; ajunge nebună şi intră în ospiciul de alienaţi de la Tulettes, în 1831, unde moare de o congestie cerebrală, în 1873, la vârsta de 105 ani. *(Nevroză originară.)*

2. PIERRE ROUGON

născut în 1787; se căsătoreşte, în 1810, cu Félicité Puech, inteligentă, activă, sănătoasă; are cu ea cinci copii; moare· în 1870, îndată după lovitura de stat de la Sedan, de o congestie cerebrală, determinată de o indigestie. *(Amestec echilibru. Medie morală şi asemănare fizică dinspre partea tatălui şi a mamei.)* Negustor de ulei, apoi casier particular.

3. URSULE MACQUART

născută în 1791: se căsătoreşte, în 1810, cu un meşter pălărier, Mouret, sănătos şi cumpătat; are cu el trei copii moare de ftizie în 1840. *(Amestec sudură. Predominanţă morală şi asemănare fizică dinspre partea mamei.)*

4. ANTOINE MACQUART

născut în 1789; soldat în 1890; se căsătoreşte, în 1829, cu Josephine Gavaudan, negustorească în Hale, viguroasă, muncitoare, dar necumpătată; are cu ea trei copii; o pierde în 1851; moare în 1873, alcoolic, de combustiune spontană. *(Amestec fuziune. Predominanţă morală şi asemănare fizică dinspre*

partea tatălui.) Soldat, apoi se ocupă cu negoţul de obiecte împletite din nuiele, apoi ajunge rentier şi trântor.

5. LISA MACQUART

născută în 1827; se căsătoreşte, în 1852, cu Quenu, sănătos şi cumpătat, cu care are o fiică în acelaşi an; moare cu şase luni înaintea soţului, în 1869, de o descompunere a sângelui. *(Moştenire electivă, după mamă. Asemănare fizică dinspre partea mamei.)* Cârnăţăreasă, mare prăvălie în Halele Parisului.

6. GERVAISE MACQUART

născut în 1828; are trei băieţi cu un ibovnic, Lantier, în a cărui ascendenţă se numără paralitici; acesta o duce la Paris, unde o părăseşte; în 1852 se măritã cu un muncitor, Coupeau, dintr-o familie de alcoolici, cu care are o fiică; moare de mizerie şi de beţie, în 1869. *(Moştenire electivă după tată. Concepută la beţie. Şchioapă.)* Spălătoreasă.

7. JEAN MACQUART

născut în 1831; se căsătoreşte, în 1867, cu Françoise Mouche, pe care o pierde în 1870, fără să fi avut copii; se recăsătoreşte, în 1871, cu Melanie Vial, ţărancă voinică şi sănătoasă, cu care are un băiat şi care este din nou însărcinată. *(Însuşiri înnăscute. Combinaţie în care se amestecă trăsăturile fizice şi morale ale părinţilor, fără că nimic din ei să pară a se regăsi în noua fiinţă.)* Ţăran, soldat, apoi ţăran. Trăieşte şi azi, la Valqueyras.

8. PAULINE QUENU

născută în 1852; nu s-a căsătorit. *(Amestec*

echilibru. Asemănare fizică şi morală cu tatăl şi cu mama. Stare de onestitate.) Trăieşte şi azi, la Bonneville.

9. CLAUDE LANTIER

născut în 1842; se însoară, în 1865, cu Christine Hallequein, al cărui tată era paraplegic, iubită cu care trăia de şase ani şi cu care avea un fiu, Jacques, în vârstă de cinci ani; îl pierde pe acest fiu în 1869 şi, în 1870, se spânzură. *(Amestec fuziune. Predominanţă morală şi asemănare fizică dinspre partea mamei. Nevroză ereditară care se preschimbă în geniu.)* Pictor.

10. JACQUES LANTIER

născut în 1844, moare în 1870, într-un accident *(Moştenire electivă după tată. Asemănare fizică dinspre partea tatălui. Alcoolism ereditar care se preschimbă în nebunie şi omucidere. Stare de crimă.)* Mecanic.

11. ETIENNE LANTIER

născut în 1846. *(Amestec diseminare. Asemănare fizică cu* mama, apoi cu tatăl.) Miner. Trăieşte şi azi, la Nouméa (Noua Caledonie), deportat. Se zice că s-ar fi însurat acolo şi, poate, are copii, care nu pot fi clasaţi.

12. ANNA COUPEAU, numită NANA

născută în 1852; are, cu un necunoscut, un copil, Louis, în 1867, pe care îl pierde în 1870; moare şi ea tot de variolă, câteva zile mai târziu. *(Amestec sudură. Predominanţă morală a tatălui. Asemănare fizică, prin influenţă, cu primul ibovnic al mamei, Lantier. Alcoolism ereditar care se preschimbă în*

perversiune morală şi fizică. Stare de viciu.)

13. JACQUES-LOUIS LANTIER
    născut în 1860; hidrocefalie; moare în 1869. *(Moştenire electivă după tată. Asemănare fizică cu tatăl.)*

14. LOUIS COUPEAU, numit LUISET
    născut în 1867, moare în 1870, de variolă. *(Moştenire electivă după mamă, asemănare fizică cu mama.)*

15. FRANÇOIS MOURET
    născut în 1817; se căsătoreşte, în 1840, cu vara lui, Marthe Rougon, cu care are trei copii; moare nebun, în 1864, într-un incendiu aprins de el. *(Moştenire electivă după tată. Asemănare fizică cu mama. François şi Marthe, cei doi soţi, se aseamănă.)* Negustor angrosist de vinuri, apoi rentier.

16. HÉLÈNE MOURET
    născută în 1820; se căsătoreşte, în 1841, cu Grandjean, plăpând şi predispus la ftizie; are cu el o fiică, în 1843; îşi pierde soţul, de o bronşită, în 1855; se remărită, în 1857, cu domnul Rambaud, cu care nu are copii. *(însuşiri înnăscute. Combinaţie în care se amestecă trăsăturile fizice şi morale ale părinţilor, fără ca nimic din ei să pară a se regăsi în noua fiinţă.)* Trăieşte şi azi, la Marsilia, retrasă, împreună cu al doilea soţ.

17. SILVÈRE MOURET
    născut în 1834, moare în 1851, împuşcat în cap de un jandarm. *(Moştenire electivă după mamă. Însuşiri înnăscute în ce priveşte asemănarea fizică.)*

18. OCTAVE MOURET

născut în 1840; se căsătoreşte, în 1865, cu doamna Hedouin, care moare în acelaşi an; se recăsătoreşte în 1869 cu Denise Baudu, sănătoasă şi echilibrată, cu care are doi copii, o fiică şi un fiu, încă prea mici pentru a fi clasaţi. *(Moştenire electivă din partea tatălui. Asemănător, fizic, cu unchiul sau, Eugène Rougon; ereditate indirectă.)* Fondator şi director al marilor magazine „Au Bonheur des Dames”. Trăieşte şi azi, la Paris.

19. SERGE MOURET

născut în 1841. *(Amestec diseminare. Asemănare morală şi fizică dinspre partea mamei. Mintea tatălui, tulburată de influenţa morbidă a mamei. Nevroză ereditară care dă în misticism.)* Preot. Trăieşte şi azi, paroh la Saint-Eutrope.

20. DÉSIRÉE MOURET

născută în 1844. *(Moştenire electivă după mamă. Asemănare fizică dinspre partea mamei. Nevroză ereditară care da în imbecilitate.)* Trăieşte şi azi, la Saint-Eutrope, împreună cu fratele ei.

21. JEANNE GRANDJEAN

născută în 1842, moare în 1855 în urma unor tulburări nervoase. *(Ereditate sărind în urmă peste doua generaţii. Asemănare fizică şi morala cu Adélaïde Fouque.)*

22. EUGÈNE ROUGON

născut în 1811; se căsătoreşte, în 1857, cu Veronique Beulin d’Archeres, cu care nu are copii. *(Amestec fuziune. Predominanţă morală şi ambiţie*

dinspre partea mamei. Asemănare fizică dinspre partea tatălui.) Om politic; ministru. Trăieşte şi azi la Paris; deputat.

23. PASCAL ROUGON

născut în 1813; celibatar; are un copil postum cu nepoata lui, Clotilde Rougon, în 1874; moare de o boală de inimă, la 7 noiembrie 1873. *(Însuşiri înnăscute. Combinaţie în care se amestecă trăsăturile fizice şi morale ale părinţilor, fără ca nimic din ei să pară a se regăsi în noua fiinţă.)* Medic.

24. ARISTIDE ROUGON, numit SACCARD

născut în 1815; se căsătoreşte, în 1836, cu Angéle Sicardot, calmă şi visătoare, fiica unui maior; are cu ea un fiu, în 1840, şi o fiică, în 1844, şi îşi pierde soţia în 1854; în 1853 are un fiu adulterin, dintr-o legătură cu o muncitoare, Rosalie Chavaille, care avea ftizici şi epileptici în neam; în 1855 se recăsătoreşte cu Renée Beraud Du Châtel, care moare, fără copii, în 1864. *(Amestec sudură. Predominanţă morala a tatălui şi asemănare fizică dinspre partea mamei. Ambiţia mamei alterată de poftele nesăţioase ale tatălui.)* Funcţionar, apoi om de afaceri pe picior mare. Trăieşte şi azi, la Paris, directorul unui ziar.

25. SIDONIE ROUGON

născută în 1818; se căsătoreşte, în 1838, cu un notar din Plassans, pe care îl pierde la Paris, în 1850; are, cu un necunoscut, în 1851, o fiică pe care o dă la orfelinatul Asistenţei Publice. *(Moştenire electivă după tată. Asemănare dinspre partea mamei.)* Misită, mijlocitoare, face toate meseriile, apoi devine

foarte austeră. Trăieşte şi azi, la Paris, casieră a unei societăţi matrimoniale de binefacere.

26. MARTHE ROUGON
născută în 1820; se căsătoreşte, în 1840, cu vărul ei, *François* Mouret, cu care are trei copii; moare în 1864, într-o criză de nervi. *(Ereditate sărind în urmă peste o generaţie. Isterică. Asemănare morală şi fizică cu Adélaïde Fouque. Marthe şi François, cei doi soţi, se aseamănă.)*

27. MAXIME ROUGON, numit SACCARD
născut în 1840; are un fiu, în 1857, cu o slujnică, Justine Mégot, clorotică, fiica unor alcoolici; se căsătoreşte, în 1863, cu Louise de Mareuil, pe care o pierde în acelaşi an şi cu care nu a avut copii; moare de ataxie, în 1873. *(Amestec diseminare. Predominanţă morală a tatălui şi asemănare fizică dinspre partea mamei.)* Fără ocupaţie, fecior de bani gata.

28. CLOTILDE ROUGON, numită SACCARD
născută în 1847; are, cu unchiul ei Pascal, un fiu. *(Moştenire electivă după mamă. Ereditate sărind în urmă, cu predominanţă morală şi fizică a bunicului după mamă, maiorul Sicardot.)* Trăieşte şi azi, la Plassans.

29. VICTOR ROUGON, numit SACCARD
născut în 1853. *(Amestec sudură. Asemănare fizică cu tatăl.)* Dispărut.

30. ANGÉLIQUE ROUGON
născută în 1851; se căsătoreşte, în 1869, cu Félicien de Hautecoeur, şi moare în aceeaşi zi de o boală

care nu a putut fi diagnosticată. *(Însuşiri înnăscute. Nicio asemănare cu mama şi cu străbunii ei. Din partea tatălui lipsesc orice documente.)*

31. CHARLES ROUGON, numit SACCARD
născut în 1857; moare de o hemoragie nazală, în 1873. *(Ereditate sărind în urmă peste trei generaţii. Asemănare fizică şi morală cu Adélaïde Fouque. Ultimă expresie a epuizării unui neam.)*

32. COPILUL NECUNOSCUT
Se va naşte în 1874. Cum va fi?

I

În zăpuşeala după-amiezei de iulie, odaia, cu obloanele bine închise, era plină de o linişte adâncă. Prin crăpăturile lemnăriei vechi a celor trei ferestre se strecurau doar nişte săgeţi subţiri de lumină, iar clar-obscurul, furişat din unghere, învăluia lucrurile într-o licărire difuză şi blândă. Faţă de vipia de-afară, sub dogoarea soarelui ce incendia faţada, aici, înăuntru, s-ar fi putut spune că-i răcoare.

În picioare, lângă dulap, dinaintea ferestrelor, doctorul Pascal căuta o notiţă. Cu uşile larg deschise, imensul dulap de stejar sculptat, vechi de un secol, prins în ferecături puternice, frumos cizelate, era doldora de hârtii; pe rafturile lui, grămezi de dosare şi manuscrise, de-a valma înghesuite, dădeau să se reverse. De mai bine de treizeci de ani, doctorul azvârlea acolo orice pagină pe care o scria, de la scurte notiţe până la manuscrisele lucrărilor sale despre ereditate. Astfel încât a căuta ceva în dulap nu era totdeauna lucru uşor. Răscolea de mult, cu răbdare, şi, în sfârşit, găsind ceea ce căuta, zâmbi.

Mai rămase câtva timp lângă dulap, citind notiţa la lumina unei raze strecurate prin fereastra din mijloc. În această lumină palid trandafirie, cu barba şi părul ca neaua, părea un om în plină vigoare, deşi se apropia de şaizeci de ani. Cu obrazul proaspăt, cu trăsăturile delicate, cu ochii limpezi, cu înfăţişarea juvenilă, l-ai fi luat, strâns cum era în

surtucul de catifea cafenie, drept un tânăr cu bucle pudrate.

— Ţine, Clotilde, o rugă el, copiază această notiţă. Mă tem că Ramond n-ar putea vreodată să descifreze scrisul meu afurisit.

Şi puse hârtia în faţa fetei care lucra în picioare, la un pupitru înalt, lângă fereastra din dreapta.

— Bine, maestre! răspunse ea.

Cufundată cu totul în creionarea unui pastel pe care tocmai îl executa cu mişcări iuiţi, neglijente, nici măcar nu ridică privirea. Alături de ea, într-un vas, înflorea un fir de nalbă de un violet neobişnuit, cu vine galbene. Se vedea foarte limpede profilul căpşorului ei rotund, cu părul blond tăiat scurt, un profil desăvârşit, concentrat, cu fruntea dreaptă, încreţită, gravă, ochi albaştri de azur, nasul delicat, bărbia puternică. Sub aurul buclelor neastâmpărate, ceafa trăda o tinereţe fragedă, încântătoare. În lunga-i rochie neagră de lucru, părea foarte înaltă; cu mijlocul gingaş, pieptul delicat, trupul zvelt, avea acea supleţe alungită pe care o au minunatele figuri ale Renaşterii. În pofida celor douăzeci şi cinci de ani ai săi, rămăsese copilăroasă şi părea abia de optsprezece.

— Şi te mai rog să faci puţină ordine în dulap, zise doctorul. Nu se mai poate omul descurca în el.

— Bine, maestre, îndată! răspunse ea fără să ridice capul.

Pascal se îndreptă spre celălalt capăt al camerei şi se aşeză la biroul său în faţa ferestrei din stânga. Era o masă simplă de lemn neagră, încărcată la rândul ei cu hârtii şi cu tot felul de cărţi şi broşuri. Tăcerea se aşternu din nou – o pace adâncă, umbrită pe jumătate, sub dogoarea de afară. Camera, lungă de vreo zece metri şi lată de şase, nu avea, ca mobilier, pe lângă dulapul înalt, decât două corpuri de bibliotecă ticsite de cărţi. Scaune şi fotolii de modă veche se înşirau în dezordine pretutindeni; drept orice podoabă,

de-a lungul pereţilor tapetaţi ca în vechile saloane *empire*, cu motive de trandafiri, atârnau bătute în cuie pasteluri reprezentând flori în culori stranii, care nu se desluşeau prea bine. Cele trei uşi sculptate, cu canat dublu, cea de la intrare, dinspre coridor, şi celelalte două, de la extremităţile încăperii, ce dădeau una spre odaia doctorului, alta spre odaia fetei, erau de pe vremea lui Ludovic al XV-lea, ca şi cornişa plafonului afumat.

Se scurse un ceas fără niciun zgomot, fără nicio şoaptă. Apoi Pascal, luându-şi o clipă de răgaz, rupse banderola unui număr al ziarului *Le Temps* uitat pe masă şi exclamă:

— Ia te uită! Tatăl tău a fost numit director al ziarului republican de mare succes *L'Epoque,* în care se publică documentele de la Tuileries!

Vestea, neaşteptată pentru el, părea să-l fi amuzat, căci izbucni într-un râs sănătos, mulţumit, deşi puţin cam trist. Cu glas scăzut, continuă:

— Pe cinstea mea! Nici că s-ar putea născoci ceva mai urât! Nemaipomenit! Uite un articol foarte interesant.

Clotilde nu răspunse nimic, ca şi cum ar fi fost la o sută de leghe de ceea ce spunea unchiul său. Iar el, fără să insiste, luă un foarfece şi, după ce citi articolul, îl decupă, îl lipi pe o foaie de hârtie, pe care o adnotă cu scrisul său apăsat, neregulat. Apoi se întoarse iarăşi spre dulap, pentru a pune la locul cuvenit acest nou document. Dar trebui să ia un scaun, neputând ajunge la raftul de sus, cu toată statura lui înaltă.

Pe acest raft se aliniau, într-o ordine perfectă, o enormă serie de dosare, clasate metodic. Se aflau acolo diferite documente, notiţe, manuscrise, hârtii timbrate, articole tăiate din ziare, strânse în scoarţe de hârtie groasă albastră, purtând fiecare un nume în litere de-o şchioapă. Se simţea că aceste documente sunt ţinute la zi cu dragoste, reluate fără încetare şi puse cu grijă la locul lor: căci în tot dulapul, numai acest colţ era în ordine.

Când Pascal, urcat pe scaun, găsi dosarul pe care îl căuta, unul cu coperta mai burduşită, pe care scria numele „Saccard”, introduse notiţa cea nouă, apoi puse iarăşi totul la litera respectivă. Mai rămase acolo câtva timp, gânditor, aranjând cu grijă un teanc ce se prăvălise într-o parte. În timp ce cobora de pe scaun, zise:

— Auzi, Clotilde? Când ai să faci ordine, să nu te atingi de dosarele de sus.

— Bine, maestre! răspunse ea, pentru a treia oară, cu supunere.

El râse din nou, cu aerul său de veselie firească:

— Strict oprit!

— Ştiu, maestre!

Şi, închizând din nou dulapul, răsuci bine cheia pe care apoi o aruncă în fundul unui sertar al mesei de lucru. Fata era îndeajuns de la curent cu cercetările lui, pentru a-i îngădui să facă puţină ordine în manuscrise; iar el, folosind-o bucuros şi ca secretară, o punea să-i transcrie însemnările, când vreun confrate sau un prieten, ca de pildă doctorul Ramond, îi cerea date asupra vreunui document. Dar, cum nu era o savantă, îi interzicea pur şi simplu să citească ceea ce considera că e de prisos să ştie.

Totuşi atenţia ei concentrată asupra lucrului sfârşi prin a-l surprinde.

— Dar ce-i cu tine? Cu cleştele îţi scoate omul vorba din gură. Te pasionează atâta florile acelea?

Printre altele, doctorul îi dădea deseori să facă desene, acuarele, pasteluri, pe care el le folosea drept planşe în lucrările sale. De cinci ani făcea experienţe extrem de ciudate asupra unei specii de nalbă, obţinând, prin fecundaţie artificială, o gamă întreagă de colorituri noi. Clotilde punea în desene o migală, o exactitate în contur şi în colorit extraordinar de precise, care pe doctor îl minunau totdeauna, determinându-l să spună că fata poartă pe umeri un admirabil căpşor limpede şi solid.

De astă dată însă, apropiindu-se să privească peste umărul ei, strigă cu o furie comică:

— Fugi de-aici! Ce-i asta? Iar ai luat-o razna!... Te poftesc s-o rupi imediat!

Ea se ridică, roşie la faţă, cu ochii aprinşi de pasiune pentru opera ei, cu degetele delicate mânjite de roşul şi albastrul pastelurilor amestecate pe paletă.

— Vai, maestre!

Şi iată că în acest „maestre”, totdeauna duios, supus, cald, în acest apelativ de totală dăruire cu care i se adresa, ca să nu-l folosească pe cel de „unchi” sau „naş”, găsindu-le stupide, pâlpâi pentru prima dată o flacără de revoltă, reacţia legitimă a unei fiinţe care, regăsindu-se pe sime, e pe cale să se afirme.

De aproape două ceasuri dăduse deoparte desenul exact şi corect al nalbelor, şi aşternuse pe o altă foaie un ciorchine de flori imaginare, flori de vis, stranii şi minunate. I se întâmpla uneori ca, în timp ce lucra cele mai precise desene, să facă un salt neobişnuit, să dea frâu liber imaginaţiei. În acele momente era mulţumită. Orice ar fi făcut, ajungea mereu la extraordinara ei pasiune pentru florile care nu erau niciodată aceleaşi, lucrate cu o fantezie şi o ardoare înflăcărată. Picta trandafiri cu miezul sângeriu, plângând lacrimi verzui, crini asemenea unor cupe de cleştar, flori cu forme necunoscute, răspândind raze de stele, cu nişte corole plutind asemenea norilor. În ziua aceea, pe fila brăzdată cu linii mari de creion negru, sub o ploaie de stele palide, unduia o revărsare gingaşă de petale, iar într-un colţ, o floare necunoscută îşi desfăcea vălurile feciorelnice.

— Încă unul pe care vrei să mi-l agăţi acolo! arătă doctorul spre un perete, unde se aliniau alte desene la fel de stranii. Şi, în definitiv, cam ce reprezintă asta?

Ea rămase foarte serioasă; se dădu la o parte să-şi contemple mai bine opera:

— Nu ştiu. E frumos.

În acel moment intră Martine, unica slujnică, devenită adevărata stăpână a casei după cei aproape treizeci de ani de când era în serviciul doctorului. Deşi împlinise şaizeci de ani, păstra şi ea o înfăţişare tinerească. Harnică şi tăcută, semăna cu o călugăriţă, în veşnica ei rochie neagră şi bonetă albă, cu obrazul palid şi liniştit, în care ochii ei cenuşii păreau stinşi.

Fără o vorbă, se aşeză de-a dreptul pe podea, în faţa unui fotoliu din a cărui tapiţerie, printr-o spărtură, ieşea umplutura şi, scoţând din buzunar un ac şi un ghem de lână, se apucă să-l cârpească. De trei zile aştepta momentul să facă această reparaţie care o obseda.

— Cât stai aici, Martine, zise Pascal în glumă, luând în amândouă mâinile capul îmbufnat al Clotildei, coase şi acest căpşor care are ceva stricat înăuntru.

Martine, ridicându-şi ochii decoloraţi, îşi privi stăpânul cu obişnuitul aer de adoraţie.

— De ce-mi spune stăpânul meu aşa ceva?

— Pentru că, fata mea, mi se pare că dumneata, cu prea marea dumitale cucernicie, ai îngrămădit în acest drăguţ căpşor, cuminte şi serios, idei din altă lume.

Cele două femei schimbară între ele o privire de înţelegere tainică.

— Vai de mine, domnule, religia n-a făcut rău nimănui, niciodată... Şi dacă nu avem aceleaşi idei, mai bine să nu vorbim despre ele.

Se aşternu o tăcere apăsătoare. Aceasta era singura divergenţă, care uneori strecura neînţelegerea între cele trei fiinţe altfel atât de unite, care duceau o viaţă tihnită. Martine avea doar douăzeci şi nouă de ani – un an mai mult ca doctorul – când intrase în serviciul lui, pe când el îşi începea cariera de medic la Plassans, într-o căsuţă luminoasă din cartierul nou. Iar treisprezece ani mai târziu, când Saccard, un frate al lui Pascal, recăsătorit după

moartea soţiei sale, îi trimisese de la Paris pe fiica lui, Clotilde, în vârstă de şapte ani, Martine o crescuse, ducând-o la biserică, transmiţându-i puţin din focul credinţei de care era însufleţită, pe când doctorul, înţelegător, le lăsa în voia credinţei lor, socotind că nu are dreptul să interzică nimănui această bucurie. Mai apoi el se mulţumi să vegheze asupra instruirii fetei, oferindu-i cunoştinţe precise şi sănătoase despre toate. De aproape optsprezece ani, de când trăiau astfel toţi trei, retraşi la Souleiade, o proprietate situată în marginea vechiului cartier al oraşului, la un sfert de ceas de catedrala Saint-Saturnin, viaţa se scursese fericită, în umbra marilor cercetări tainice, tulburată totuşi întrucâtva de un rău care tot creştea, un conflict surd din ce în ce mai puternic între credinţele lor.

Pascal se plimbă un moment, posomorât. Apoi, ca un om obişnuit să spună lucrurilor pe nume, zise:

— Vezi tu, scumpa mea, toată această fantasmagorie a misterului ţi-a pervertit mintea sănătoasă… Dumnezeu n-avea nevoie de tine. Dacă te păstram numai în spiritul credinţelor mele, ar fi fost mai bine pentru tine.

Dar Clotilde, tremurând, cu privirea ei limpede fixată semeţ asupra lui, îi înfruntă:

— Ba pentru tine, maestre, ar fi mai bine dacă nu te-ai mărgini numai la ceea ce vezi cu ochii… Există şi altceva, de ce nu vrei să înţelegi?

Martine îi sări şi ea într-ajutor, vorbind în felul ei.

— E foarte adevărat, domnule, că dumneavoastră, care sunteţi un sfânt, cum le spun eu tuturor, dumneavoastră ar trebui să ne însoţiţi la biserică… Cu siguranţă că Dumnezeu vă va mântui. Dar aşa, la gândul că n-aţi putea merge de-a dreptul în paradis, tremură carnea pe mine.

El se opri. Le avea în faţă pe amândouă, revoltate, ele care de obicei erau aşa de blânde, supuse, pline de dragostea lor de femei cucerite de veselia şi bunătatea lui. Tocmai deschidea gura, gata să le răspundă aspru, când îşi

dădu seama de zădărnicia discuţiei.

— Hai! Lăsaţi-mă în pace! Aş face mai bine să-mi văd de treburi… Şi, mai ales, să nu mă deranjeze nimeni!

Cu pas sprinten, ajunse în odaia lui, unde îşi instalase un fel de laborator, şi se închise înăuntru. Interdicţia de a intra acolo era categorică. Aici se ocupa cu nişte preparate speciale despre care nu vorbea nimănui. Aproape imediat se auzi zgomotul regulat al unui pilug într-un mojar.

— Oh, spuse zâmbind Clotilde, auzi-l iar în bucătăria lui Scaraoschi, vorba bunicii.

Şi se aşează din nou, liniştită, în faţa planşei, să deseneze firul de nalbă. Făcea desenul cu o precizie matematică, găsea culoarea potrivită a petalelor violete, pătate cu galben, până la nuanţele cele mai delicate.

— Ah! exclamă după o clipă Martine, care se aşezase iar pe jos, ocupată să dreagă fotoliul, ce păcat! Un om sfânt ca dânsul să-şi piardă sufletul zadarnic!… Căci nu-i vorbă, uite, sunt treizeci de ani de când îl cunosc şi n-a făcut niciodată vreun rău cuiva. O adevărată inimă de aur… Şi-ar da bucăţica de la gură… Şi are o vorbă bună pentru toţi şi totdeauna-i sănătos şi mereu vesel, o adevărată binecuvântare!… E o crimă că nu vrea să facă pace cu Dumnezeu. Nu-i aşa? Domnişoară, va trebui să-l silim.

Clotilde, surprinsă că o aude vorbind atât de mult deodată, făgădui, cu un aer grav:

— Desigur, Martine, am jurat. Îl vom sili.

Liniştea se lăsase din nou, când, deodată, se auzi ţârâitul soneriei fixate jos, la uşa de la intrare. O puseseră acolo pentru a fi înştiinţaţi oriunde s-ar fi aflat, în această casă prea mare pentru ei trei. Mirată, slujnica mormăi ceva în şoaptă: cine să fie pe o asemenea arşiţă? Se ridică, deschise uşa, se aplecă peste balustradă, apoi se întoarse, spunând:

— E doamna Félicité.

Bătrâna doamnă Rougon intră repede. În ciuda celor

optzeci de ani ai săi, urcase scara cu o sprinteneală de fetiţă; îşi păstrase înfăţişarea de altădată, era slabă şi ascuţită ca o gânganie cafenie. Foarte elegantă acum, îmbrăcată în mătase neagră, văzută din spate, mai putea fi luată, datorită taliei subţiri, drept o îndrăgostită oarecare sau vreo ambiţioasă mânată de cine ştie ce pasiuni. Când o priveai din faţă, ochii ei îşi păstrau flacăra, pe chipul uscat, luminat de un zâmbet frumos, dar asta numai atunci când voia.

— Cum? Tu eşti, bunico? strigă Clotilde, ieşindu-i în întâmpinare. Dar te poţi coace pe o căldură ca asta!

Sărutând-o pe frunte, Félicité începu să râdă.

— O, draga mea, soarele mi-e prieten!

Apoi, călcând cu paşi mici şi repezi, se duse să dea în lături oblonul unei ferestre.

— Dar deschideţi puţin! E trist să trăieşti astfel, pe întuneric… La mine acasă las soarele să intre.

Prin fereastra întredeschisă pătrunse un snop de lumină arzătoare, un val de flăcări jucăuşe. Şi, sub cerul de un albastru vânăt, ca de incendiu, se zări întinsa câmpie pârjolită, adormită, ca moartă, nimicită sub căldura de cuptor. În dreapta, deasupra acoperişurilor roşietice, se înălţa clopotniţa de la Saint-Saturnin, o turlă aurită, cu muchiile albite în lumina orbitoare.

— Mda, făcu Félicité, cred c-am să plec curând la Tulettes şi voiam să ştiu dacă-l găsesc pe Charles, ca să-l iau cu mine… Văd că nu-i aici. Rămâne pentru altă dată.

Pe când îşi motiva astfel vizita, ochii ei iscoditori făceau ocolul încăperii. Dar nu insistă, ci aduse imediat vorba despre fiul ei, Pascal, auzind în camera vecină zgomotul ritmic al pilugului care nu încetase.

— Aha, e tot acolo, în bucătăria lui Scaraoschi!… Nu-l deranjaţi, n-am nimic să-i spun.

Martine, care se apucase iar să cârpească fotoliul, înălţă capul pentru a spune că n-avea nicio poftă să-şi deranjeze

stăpânul şi, în liniştea care se aşternu iarăşi, Clotilde îşi şterse cu o cârpă degetele pătate de pastel, iar Félicité îşi reluă mersul cu paşi mărunţi, cercetând încăperea.

De aproape doi ani, bătrâna doamnă Rougon era văduvă. Bărbatul ei, care se îngrăşase atât de mult încât nu se mai putea mişca, murise asfixiat din cauza unei indigestii, la 3 septembrie 1870, în noaptea zilei când aflase despre catastrofa de la Sedan. Prăbuşirea regimului cu care se făcea, socotindu-se drept unul dintre fondatori, părea să-l fi dat gata. De aceea Félicité se prefăcea că nu se mai ocupă de politică, trăind de aci înainte ca o regină detronată. Toată lumea ştia că, în 1851, Rougonii salvaseră oraşul Plassans de anarhie, făcând să triumfe lovitura de stat din 2 decembrie şi că, după câţiva ani, îl mai cuceriseră o dată, luptând împotriva candidaţilor legitimişti şi republicani, ca să-l dea unui deputat bonapartist. Până la război, imperiul rămăsese atotstăpânitor şi atât de apreciat, încât obţinuse la plebiscit o majoritate zdrobitoare. Dar de când cu dezastrele, oraşul devenea din nou republican, cartierul Saint-Marc căzuse iar în ascunse intrigi regaliste, pe când vechiul cartier şi cel nou trimiseseră în Cameră un reprezentant liberal, de uşoară nuanţă orleanistă, gata oricând să treacă de partea Republicii, în cazul că aceasta ar fi triumfat. Iată motivul pentru care Félicité, femeie foarte deşteaptă, nu se mai interesa de politică şi consimţea să fie doar regina detronată a unui regim apus.

Totuşi, în oraş, ea mai deţinea încă o poziţie înaltă, învăluită într-o poezie melancolică. Domnise timp de optsprezece ani. Legenda celor două saloane ale ei – salonul galben, unde se pregătise lovitura de stat, şi cel verde, terenul neutru în care mai târziu se desăvârşise cucerirea oraşului Plassans – căpăta acel plus de frumuseţe pe care-l au faţă de prezent epocile dispărute. De altfel, doamna Rougon era şi foarte bogată. Lumea o socotea foarte demnă în prăbuşirea ei, fără regrete, nici lamentări,

plimbând odată cu cei optzeci de ani un alai atât de lung de pofte violente, de intrigi şi satisfacţii nemăsurate, încât devenea impunătoare. Acum singura ei plăcere era să profite în linişte de marea bogăţie şi de domnia ei trecută, din care nu-i mai rămăsese decât o pasiune, aceea de a-şi apăra istoria propriei familii, îndepărtând tot ceea ce, odată cu scurgerea anilor, ar fi putut s-o întineze. Orgoliul ei, hrănindu-se din cele două fapte memorabile despre care locuitorii mai vorbeau încă, veghea cu grijă şi gelozie hotărât să nu lase în picioare decât dovezile frumoase, acea legendă care făcea ca, ori de câte ori trecea prin oraş, să fie salutată ca o regină detronată.

Apropiindu-se de uşa camerei, Félicité ascultă zgomotul pilugului. Apoi, cu o mină îngrijorată, se întoarse spre Clotilde.

— Ce Dumnezeu meştereşte acolo? Ştii că prin noul său leac îşi face cu mâna lui un mare rău. Am auzit că deunăzi era gata să omoare un bolnav.

— O, bunico! strigă fata.

Dar ea continuă:

— Asta-i adevărul! Femeile mai spun şi altele... Du-te şi le întreabă prin cartier... Cică pisează oase de om mort, amestecându-le cu sânge de nou-născut.

De data asta, însăşi Martine protestă, iar Clotilde se supără, rănită în dragostea ei.

— O, bunico, cum poţi să spui asemenea grozăvii!... Tocmai despre maestrul, care are o inimă aşa de bună, care nu se gândeşte decât la fericirea tuturor!

Văzând că amândouă se supără, Félicité înţelese că mersese prea departe şi continuă ceva mai potolită:

— Dar, drăguţa mea, nu eu spun astea. Repet doar prostiile pe care le spune lumea, ca tu să înţelegi că Pascal greşeşte neţinând seama de opinia publică... Crede că a găsit un leac nou? Cu-atât mai bine! Şi eu sunt gata să cred că e pe cale de a vindeca toată omenirea, aşa cum speră.

Numai că prea se învăluie în mister. De ce să nu spună cu glas tare ce face şi, mai ales, de ce încearcă leacul numai pe oameni de jos, drojdia societăţii, din cartierul vechi şi de la ţară, când ar putea să obţină rezultate răsunătoare cu oameni „bine” din oraş, care i-ar face cinste?... Scumpa mea, vezi tu, unchiul tău n-a putut niciodată să trăiască la fel cu toată lumea.

Vorbise pe un ton necăjit, coborând vocea pentru a-şi da pe faţă rana tainică a inimii.

— Slavă Domnului! Avem destui oameni mari în familie! De pe urma celorlalţi fii ai mei am avut destule bucurii! Nu-i aşa? Unchiul tău, Eugène, a ajuns departe, a fost ministru timp de doisprezece ani, aproape împărat! Şi tatăl tău, chiar, s-a jucat cu milioanele, n-a stat deoparte când cu refacerea Parisului! Ca să nu mai vorbesc de fratele tău, Maxime, care e atât de bogat şi atât de distins, şi de verii tăi, Octave Mouret, un as al comerţului de azi, şi scumpul nostru abate Mouret, un adevărat sfânt!... Da, da! Şi de ce Pascal, care ar fi putut merge pe urmele lor, ale tuturor, trăieşte cu încăpăţânare în vizuina lui, ca, un bătrân original, pe jumătate ţicnit?

Văzând însă că fata, din ce în ce mai revoltată, stă gata să izbucnească iarăşi, îi acoperi gura cu un mângâietor gest al mâinii:

— Nu, nu! Lasă-mă să isprăvesc... Ştiu prea bine că Pascal nu-i un prost, că are lucrări remarcabile şi că acelea trimise la Academia de medicină i-au adus chiar oarecare glorie printre savanţi... Dar ce importanţă au toate astea, pe lângă ceea ce am visat eu pentru dânsul? Toată clientela aleasă a oraşului, o avere mare, decorarea... în sfârşit, onoruri, o poziţie demnă de familia noastră. Vezi tu, pisicuţa mea, de asta mă plâng: din acest punct de vedere el nu aparţine familiei, n-a vrut să facă parte din familie. Te rog să mă crezi, încă de când era copil, îi spuneam: „De unde mi-ai mai răsărit şi tu? Tu nu eşti de-al nostru!” Cât

despre mine, am jertfit totul familiei, m-aş lăsa tăiată bucăţele pentru ca familia să fie totdeauna sus-pusă, glorioasă!

Îndreptându-şi mijlocul subţire, părea foarte înaltă, însufleţită de singura ei pasiune: ambiţia şi orgoliul care-i umpluseră viaţa. Începu iar să se plimbe, când deodată tresări, zărind pe jos numărul din *Le Temps* aruncat de Pascal după ce tăiase din el articolul, ca să-l adauge la dosarul „Saccard”. Locul gol, rămas în mijlocul paginii, o lămuri desigur imediat, deoarece se opri şi căzu pe un scaun, ca şi când ştia în sfârşit ceea ce voise să afle.

— Tatăl tău a fost numit director al ziarului *L’Epoque,* rosti ea brusc.

— Da, zise Clotilde liniştită, mi-a spus maestrul, scria în ziar.

Félicité o privea atentă şi neliniştită, deoarece numirea lui Saccard, însemnând de fapt aderarea lui la Republică, era ceva nemaipomenit. După căderea imperiului, el îndrăznise să vină din nou în Franţa, în ciuda faptului că suferise o condamnare ca fost director al Băncii Universale, al cărei crah colosal precedase prăbuşirea regimului. Noi influenţe, urmările unei intrigi extraordinare, îl puseseră probabil din nou pe picioare. Nu numai că fusese graţiat, dar, o dată mai mult, era pe cale de a pregăti afaceri considerabile, se lansase în ziaristică şi îşi recăpătase locul în toate afacerile bazate pe mită. Şi doamna Rougon îşi aminti de certurile de odinioară dintre el şi fratele său, Eugène Rougon, pe care-l compromisese adeseori şi pe care, printr-o ironie a soartei, el, Saccard, avea poate să-l ocrotească acum, când fostul ministru al imperiului nu mai era decât un simplu deputat, resemnat să joace doar rolul de apărător al stăpânului căzut, cu aceeaşi încăpăţânare pe care mama sa o punea în a-şi apăra familia. Ea asculta încă, supusă, poruncile fiului mai mare, Eugène, şoimul, chiar dacă era acum doborât. Dar şi pe Saccard, orice ar fi

făcut, îl avea la inimă datorită nedomolitei lui nevoi de succes. Şi era mai ales mândră de Maxime, fratele Clotildei, instalat din nou, după război, în palatul său de pe calea Bois-de-Boulogne; devenise prevăzător, căpătând înţelepciunea omului atins la măduva spinării, şi toca averea lăsată de soţia lui, încercând să înşele paralizia care-l ameninţa.

— Director al ziarului *L'Epoque,* repetă ea, înseamnă o adevărată situaţie de ministru pe care tatăl tău a cucerit-o... Uitam să-ţi spun, i-am scris iarăşi fratelui tău, ca să-l hotărăsc să vină să ne vadă. Asta l-ar mai distra, i-ar face bine. Apoi mai e şi copilul acela, bietul Charles...

Nu insistă, era încă o rană din pricina căreia orgoliul ei sângera: un fiu pe care-l avusese Maxime la şaptesprezece ani, cu o slujnică, fiu care, acum în vârstă de cincisprezece ani, slab de minte, trăia la Plassans, trecând de la unul la altul, ca o pacoste pe capul tuturor.

Aşteptă o clipă, nădăjduind că Clotilde va spune ceva, va arunca o punte de trecere care i-ar fi permis să ajungă acolo unde voia. Când văzu că pe fată n-o interesa subiectul şi continua să-şi potrivească hârtiile pe pupitru, se hotărî să continue, după ce aruncă o privire spre Martine care, surdă şi mută, repara înainte fotoliul.

— Aşadar unchiul tău a tăiat articolul din *Le Temps?*

Foarte liniştită, Clotilde zâmbea.

— Da, maestrul l-a pus la dosar. Vai, ce de note îngroapă acolo! Naşterile, morţile, cele mai mici incidente ale vieţii, toate le trece acolo. Şi tot acolo se mai află şi arborele genealogic, îl ştii bine, faimosul nostru arbore genealogic pe care-l ţine la zi!

Ochii bătrânei doamne Rougon se aprinseră. Se uita ţintă la fată.

— Cunoşti aceste dosare?

— Vai, nu, bunico! Maestrul nu-mi vorbeşte niciodată despre dosarele acelea şi mi-a interzis să mă ating de ele.

Dar bătrâna n-o credea.

— Haida-de! Le ai doar sub mână, cu siguranţă le-ai citit…

Zâmbind din nou, Clotilde răspunse simplu, calm, cinstit:

— Nu, când maestrul îmi interzice ceva, înseamnă că are motivele lui, şi-l ascult.

— Ei bine, fetiţo, strigă cu violenţă Félicité, împinsă de orgoliu, la tine Pascal ţine atât de mult, încât pe tine poate că te-ar asculta! Ar trebui să-l implori să ardă toate hârţoagele astea, deoarece, dacă el ar muri şi s-ar găsi lucrurile oribile ce se află înăuntru, am fi dezonoraţi cu toţii!

O, dosarele acestea îngrozitoare! Le vedea şi noaptea în coşmarurile ei, scoţând la lumină cu litere de foc poveştile adevărate, tarele fiziologice ale familiei, faţa ascunsă a gloriei, pe care ar fi vrut să o îngroape pentru totdeauna împreună cu strămoşii morţi de mult! Ştia cum îi venise doctorului ideea să strângă la un loc aceste documente, chiar de la începutul vastelor sale studii asupra eredităţii, ştia cum ajunsese să ia drept exemplu propria lui familie, tocmai pentru că toate cazurile tipice pe care le constata veneau în sprijinul legilor descoperite de el. Unde putea găsi un câmp de observaţie mai la îndemână şi pe care să-l cunoască mai în profunzime decât pe acesta? Astfel, cu aerul nepăsător al savantului, strângea asupra alor săi, de treizeci de ani, datele cele mai intime, culegând şi clasând totul, redactând acest arbore genealogic al familiilor Rougon-Macquart, ale căror dosare voluminoase nu erau decât un comentariu, însoţit de dovezi.

— Da, da! izbucni cu patimă bătrâna doamnă Rougon.. Pe foc, pe foc, toate hârţoagele astea care ne vor mânji neamul!

În clipa aceea, pe când slujnica se ridica să iasă, văzând întorsătura pe care o lua discuţia, Félicité o opri cu un gest repezit.

— Nu, nu! Martine, rămâi! Dumneata nu eşti de prisos,

pentru că acum faci parte din familie.

Apoi, cu o voce şuierătoare, strigă:

— O grămadă de minciuni, de mahalagisme, toate bârfelile pe care duşmanii noştri le-au aruncat odinioară asupra noastră, turbaţi de triumful nostru!... Gândeşte-te puţin la asta, copila mea. Asupra noastră, a tuturor, asupra tatălui tău, a mamei tale, asupra fratelui tău, asupra mea, planează atâtea orori!

— Orori, bunico? Dar cum de ştii că e aşa?

Bunica se tulbură o clipă:

— Ei, bănuiesc şi eu... Există vreo familie care să nu fi fost lovită de nenorociri ce-ar putea fi răstălmăcite? Astfel, mama noastră a tuturora, această scumpă şi respectabilă mătuşă Dide, străbunica ta, nu este oare de douăzeci şi unu de ani la Casa de nebuni din Tulettes? Dacă pe de o parte Dumnezeu s-a milostivit s-o lase să trăiască până la vârsta de o sută patru ani, uite că a şi lovit-o, luându-i minţile. Desigur, nu-i nicio ruşine în asta; dar ce mă scoate din sărite, ce nu trebuie să se întâmple este să se spună din cauza asta că noi toţi am fi nebuni... Cât despre străunchiul tău Macquart, bunăoară, câte murdării n-au circulat pe socoteala lui! Macquart, mai de mult, a păcătuit destul, nu-l apăr. Dar astăzi nu trăieşte el în mod foarte cuminte, în mica lui proprietate din Tulettes, la doi paşi de nenorocita noastră mamă, asupra căreia veghează ca un fiu devotat? ... În sfârşit, ascultă, să-ţi dau un ultim exemplu: fratele tău, Maxime, a săvârşit o greşeală mare atunci când l-a făcut cu o slujnică pe sărmanul Charles care, bietul de el, e cu siguranţă cam slab de minte. Dar ce-are a face? Ţi-ar plăcea dacă ţi s-ar spune că nepotul tău e un degenerat, că o moşteneşte, după trei generaţii, pe străbunica lui, drăguţa de ea, la care îl ducem uneori şi cu care se înţelege aşa de bine?... Nu! Familia s-ar distruge dacă cineva s-ar apuca să scormonească nervii unuia, muşchii celuilalt. Asta te face să-ţi piară cheful de viaţă!

Clotilde o ascultase atentă, stând în picioare, în lunga-i rochie neagră. Devenise din nou gravă. Braţele îi atârnau în jos, şi nu-şi ridica ochii din pământ. Păstră o clipă de tăcere, apoi spuse, cu încetineală:

— Asta-i ştiinţa, bunico.

— Ştiinţa! strigă Félicité, bătând nervos din picioare. Halal ştiinţă, care atacă tot ce e mai sfânt pe lume! Unde vor ajunge, după ce vor scormoni totul?... Ucid respectul, ucid familia, îl ucid pe Dumnezeu...

— O, nu vorbiţi aşa, doamnă! o întrerupse cu durere Martine, rănită în îngusta-i smerenie. Nu spuneţi că stăpânul meu îl ucide pe Dumnezeu!

— Ba aşa şi e, draga mea, îl ucide... Şi, vezi tu, e o crimă în faţa lui Dumnezeu şi a religiei să-l lăsaţi să se osândească singur. Pe cuvântul meu de onoare, voi nu-l iubiţi. Nu, nu-l iubiţi, tocmai voi care aveţi fericirea de a crede în Dumnezeu, pentru că nu faceţi nimic ca el să pornească pe calea cea dreaptă... Ah, eu, în locul vostru, mai curând aş sparge dulapul ăsta cu toporul şi de bucurie aş aprinde un foc straşnic cu toate ocările împotriva lui Dumnezeu care se află înăuntrul lui!

Se opri în faţa dulapului uriaş, îl măsură cu privirea ei de foc, de parcă ar fi vrut să-l ia cu asalt, să-l jefuiască, să-l nimicească, în ciuda slăbiciunii uscate a celor optzeci de ani ai ei. Apoi, cu un gest de dispreţ ironic, zise:

— Măcar de-ar putea cunoaşte totul, cu ştiinţa lui!

Clotilde rămăsese cu ochii în gol. Într-un târziu vorbi ca pentru ea însăşi, părând că uitase de celelalte două:

— E-adevărat, nu poate ştii totul... Mereu se întâmplă câte ceva... Asta-i lucrul ce mă supără, asta ne face să ne certăm uneori, căci eu nu pot, ca dânsul, să las misterul la o parte: mă nelinişteşte până la tortură... acea voinţă şi faptă de „dincolo”, din taina umbrei, toate forţele necunoscute...

Vocea i se domolise puţin câte puţin, stingându-se într-un

murmur de neînţeles.

Atunci Martine, a cărei faţă se întunecase între timp, intră la rândul ei în vorbă:

— Dar dacă o fi adevărat, domnişoară, că stăpânul se osândeşte cu aceste hârtii blestemate! Spuneţi-mi, l-am lăsa să facă una ca asta?... Cât despre mine, dacă mi-ar spune să mă arunc de pe terasă, aş închide ochii şi m-aş arunca, fiindcă ştiu că are totdeauna dreptate. Dar, pentru mântuirea sufletului său, o! dac-aş putea, aş face orice, chiar fără voia lui. Prin orice mijloace, da, l-aş sili. Mă îngrozesc la gândul că nu va fi în cer cu noi.

— Asta-i foarte bine, fata mea, aprobă Félicité. Dumneata cel puţin îţi iubeşti stăpânul într-un chip inteligent.

Între ele două, Clotilde părea încă nehotărâtă. În sufletul său, credinţa nu se supunea regulii stricte a dogmei, sentimentul religios nu se materializa în speranţa unui paradis, a unui loc de fericire veşnică unde trebuie să-i întâlneşti pe-ai tăi. La ea, ideea despre viaţa viitoare era pur şi simplu o necesitate, o certitudine că lumea întreagă nu se opreşte la senzaţii, că mai există şi o altă lume, necunoscută, de care trebuie să ţii seama. Dar bunica ei atât de bătrână şi slujnica atât de devotată îi clătinau dragostea plină de grijă faţă de unchiul său. Oare nu-l iubeau ele mai mult, într-un fel mai luminos şi mai drept, voind să-l ştie fără pată, dezbărat de maniile lui de savant, destul de curat sufleteşte pentru a intra printre cei aleşi? În minte îi reveneau fraze din cărţile cucernice, lupta permanentă dusă împotriva spiritului răului, gloria convertirilor câştigate prin grele lupte. Dacă s-ar apuca de această faptă sfântă, dacă totuşi, fără voia lui, l-ar mântui? Şi astfel, puţin câte puţin, exaltarea îi cuprindea sufletul înclinat în mod firesc spre fapte îndrăzneţe.

— Desigur, sfârşi ea, aş fi foarte fericită să nu-şi mai bată capul atâta, strângând bucăţele de hârtie, şi mai bine să vină cu noi la biserică.

Văzând-o gata să cedeze, doamna Rougon o sfătui insistent să acţioneze, iar Martine interveni cu toată autoritatea de care dispunea. Apropiindu-se, amândouă o băteau pe fată la cap, cu glas scăzut, ca într-un complot din care sperau să iasă o binefacere miraculoasă, o bucurie divină care va înmiresma casa întreagă. Ce victorie, dacă vor izbuti să-l împace pe doctor cu Dumnezeu! Şi ce bine vor trăi după aceea împreună, uniţi în aceeaşi credinţă!

— În sfârşit, eu... ce-ar trebui să fac? întrebă Clotilde învinsă, cucerită.

În clipa aceea însă, pilugul doctorului se auzi şi mai tare în liniştea odăii, bătând în ritm regulat. Şi Félicité, victorioasă, gata să vorbească, întoarse capul cu îngrijorare, privind un moment uşa camerei vecine. Apoi spuse pe şoptite:

— Ştii unde-i cheia de la dulap?

Clotilde nu răspunse, ba chiar printr-un gest simplu îşi exprimă tot dezgustul de a-şi trăda astfel maestrul.

— Ce copilă eşti! Îţi jur că nu iau nimic, nici măcar nu mişc ceva din loc... Numai că, nu-i aşa, pentru că tot suntem singure şi Pascal nu apare niciodată până la masă, putem vedea şi noi ce este înăuntru... O, zău, doar să arunc o privire!

Fata, nemişcată, tot nu dădea semn că se învoieşte.

— S-ar prea putea să mă înşel. S-ar putea ca înăuntru să nu se afle niciunul dintre lucrurile urâte despre care ţi-am vorbit.

Aceste cuvinte o hotărâră şi, luând cheia din sertar, Clotilde deschise cu mâna ei dulapul dând în lături uşile.

— Uite, bunico, dosarele sunt acolo sus.

Fără o vorbă, Martine se duse şi-şi lipi urechea de uşa camerei vecine, la pândă, ascultând pilugul, în timp ce Félicité, pironită locului de emoţie, se uita la dosare, în sfârşit, iată-le, aceste cumplite dosare, iată coşmarul oare îi învenina viaţa! Le vedea, putea să le pipăie, să le ia cu

dânsa! Şi se înălţa pătimaşă pe vârful picioarelor ei scurte.

— Sunt prea sus, draga mea. Ajută-mă, dă-mi-le! porunci ea.

— Vai, bunico! Asta nu! Ia-ţi un scaun.

Félicité luă un scaun, se sui cu uşurinţă pe el. Dar nici astfel nu ajungea, era totuşi prea măruntă. Cu o sforţare extraordinară se înălţă şi, întinzându-se, ajunse să atingă cu vârful unghiilor îmbrăcămintea din hârtie groasă albastră; degetele i se plimbau pe ele, se zgârceau, cu zgârieturi de gheare. Deodată se auzi un zgomot; o mostră geologică, o bucată de marmură ce se găsea pe un raft mai de jos, atinsă de ea, căzuse pe podea.

Pilugul se opri îndată şi Martine strigă cu glas înăbuşit:

— Păzea, vine!

Dar Félicité, disperată, nu auzi nimic, nu-şi lăsă prada, pe când Pascal intră repede. Crezuse că se întâmplase o nenorocire, că cineva căzuse şi rămase încremenit în faţa celor ce vedea: maică-sa pe scaun, cu braţul încă ridicat în aer, în vreme ce Martine se depărtase, iar Clotilde, în picioare, foarte palidă, aştepta, fără să întoarcă privirea. Când înţelese, el însuşi se făcu alb ca hârtia. Clocotea în el o mânie grozavă.

Bătrâna doamnă Rougon, însă, nu se tulbură deloc, îndată ce văzu pierdută ocazia, sări de pe scaun şi nu făcu nicio aluzie la fapta murdară asupra căreia fusese surprinsă.

— A, tu erai? Nu voiam să te deranjez... Venisem s-o îmbrăţişez pe Clotilde. Dar iată că flecăresc de aproape două ore, aşa că o şterg repede, repede. M-or fi aşteptând acasă, nimeni nu ştie ce s-o fi întâmplat cu mine... La revedere, pe duminică!

Şi plecă mulţumită, după ce aruncă un zâmbet fiului, rămas fără grai în faţa ei, respectuos. Era o atitudine luată de dânsul de multă vreme, pentru a evita o explicaţie despre care simţea că ar fi fost crudă şi de care se temuse

totdeauna. O cunoştea bine, voia să-i ierte totul, cu marea lui îngăduinţă de savant, care ştia ce parte i se cuvine eredităţii, mediului şi împrejurărilor. În definitiv nu-i era ea mamă? Şi aceasta ar fi fost de ajuns; căci cu toate cumplitele lovituri pe care le dădea familiei prin cercetările sale, păstra pentru ai săi o mare dragoste pornită din inimă.

Când mama sa nu mai fu de faţă, mania izbucnind în sfârşit, se năpusti asupra Clotildei. Întorcând ochii de la Martine, îi aţinti asupra fetei, ale cărei priviri nu se plecau deloc, cu o îndrăzneală ce accepta responsabilitatea faptei.

— Tu, tu! izbucni el în fine.

O apucase de braţ, o strângea tare, gata s-o facă să ţipe. Ea însă continua să-l privească în faţă, fără a se pleca dinaintea lui, cu voinţa de neînfrânt a personalităţii, a gândirii sale. Era frumoasă, aţâţătoare şi atât de delicată, atât de zveltă, îmbrăcată în rochia neagră; iar minunata ei tinereţe blondă, fruntea ei dreaptă, nasul fin, bărbia puternică aveau, în revolta sa, un farmec războinic.

— Tu, creaţia mea, tu, care eşti eleva mea, prietena mea, al doilea gând al meu, căreia i-am dat ceva din inima şi din mintea mea! Ah, ar fi trebuit să te păstrez întreagă pentru mine, să nu-l las pe nătângul tău de Dumnezeu să ia din tine partea cea mai bună!

— O, domnule, nu huliţi! strigă Martine, care se apropiase pentru a atrage asupră-şi o parte din mânia lui.

Dar el parcă nici n-o vedea. Numai Clotilde exista. Era ca transfigurat, mânat de o patimă atât de puternică, încât obrazul înconjurat de părul alb şi de barba-i albă strălucea de tinereţe, de o puternică şi intensă dragoste rănită şi dusă la exasperare. Încă o clipă se priviră astfel, ochi în ochi, fără să cedeze vreunul.

— Tu, tu! repeta el, cu glas tremurând.

— Da, eu!... De ce adică, maestre, nu te-aş iubi şi eu tot atât cât mă iubeşti şi tu? Şi de ce, dacă te cred în primejdie, n-aş încerca să te salvez? Te îngrijorează mult ceea ce

gândesc eu şi vrei să mă sileşti să gândesc ca tine!

Niciodată fata nu i se împotrivise astfel.

— Dar eşti o fetiţă, habar n-ai de nimic!

— Sunt un suflet, iar tu nu ştii mai mult ca mine despre asta.

Doctorul îi lăsă braţul şi schiţă un gest vag spre cer. Se lăsă o mare tăcere, plină de ceva grav, de inutilitatea discuţiei pe care nu voia s-o înceapă. Cu un gest violent, se duse să deschidă oblonul ferestrei din mijloc, căci soarele apunea şi încăperea se umplea de lumina vagă a amurgului. Apoi se întoarse.

Dar ea, din nevoia de aer şi de libertate, se dusese la fereastra deschisă. Arzătoarea revărsare de foc încetase; se mai simţea ultimul fior al cerului supraîncălzit şi palid, din înălţime, iar din pământul încă fierbinte se ridicau miresme calde, odată cu respiraţia uşurată a serii. Jos, dincolo de terasă, se zărea mai întâi linia ferată, apoi clădirile primelor magazii ale gării; spre orizont, străbătând câmpia întinsă, uscată, un şir de copaci însoţeau albia râului Viorne, şi după malurile lui se înălţau colinele din Sainte-Marthe, ca nişte trepte de pământ roşietic, plantate cu măslini, susţinute de ziduri de piatră netencuită, şi încununate cu păduri negre de pini: un întins amfiteatru trist, ros de soare, de culoarea cărămizii vechi, arse, desfăşurând spre cer ciucuri de verdeaţă întunecată. La stânga se căscau cheile Seillei, îngrămădire de pietre gălbui, prăbuşite în mijlocul terenului sângeriu, dominate de o imensă strâmtoare de stânci, asemenea zidurilor unei fortăreţe uriaşe; pe când spre dreapta, chiar la intrarea văii pe unde curgea râul Viorne, oraşul Plassans îşi desfăşura treptele acoperişurilor de ţiglă decolorată şi trandafirie, o adunătură dezordonată de oraş vechi, străpuns de vârfurile unor ulmi bătrâni şi străjuit de turnul bisericii Saint-Saturnin, singuratic şi senin la acest ceas, în aurul curat al asfinţitului.

— O, Doamne, exclamă încet Clotilde, mult prea orgolios

trebuie să fie cineva ca să-şi închipuie că poate ţine totul în mână şi că poate cunoaşte totul!

Pascal tocmai se suise pe scaun, să se încredinţeze că nu-i lipseşte niciun dosar. Apoi ridică bucata de marmură, o puse la loc pe raft şi, după ce închise bine dulapul, ascunse cheia în fundul buzunarului.

— Da, răspunse el, încearcă să cunoşti totul, dar mai ales nu-ţi pierde capul cu ceea ce nu cunoşti şi nici n-ai să cunoşti, fără îndoială, niciodată!

Martine se apropiase din nou de Clotilde, să-i vină în ajutor şi să arate că ele două făceau front comun. Acum doctorul o zări şi pe ea, le simţea pe amândouă unite în aceeaşi voinţă de a-l învinge. După ani de surde încercări, războiul în sfârşit se declarase; savantul îi vedea pe ai lui ridicându-se împotriva gândirii sale şi ameninţând-o cu distrugerea. Nu poate exista mai mare durere decât să vezi trădarea în casa ta, în jurul tău, să e simţi încolţit, jefuit, distrus de cei pe care îi iubeşti şi te iubesc!

Brusc îi veni în minte această idee cumplită.

— Totuşi, voi două mă iubiţi!

Le văzu ochii împăienjenindu-se de lacrimi. Îl cuprinse o nespusă tristeţe, la sfârşitul acestei zile atât de liniştite şi frumoase. Toată bucuria, toată bunătatea care izvorau din dragostea lui de viaţă se risipiseră.

— O, scumpa mea! Şi tu, sărmană fată! Voi faceţi asta pentru fericirea mea, nu-i aşa? Dar vai, cât de nenorociţi vom fi!

II

A doua zi dimineaţa, Clotilde se trezi de la ora şase. Se culcase supărată cu Pascal, se certaseră. Şi primul ei sentiment când se trezi fu unul de indispoziţie, o durere surdă, nevoia imediată de a se împăca, pentru a nu păstra în inimă marea greutate ce o apăsa.

Repede, sărind din pat, se duse să întredeschidă obloanele celor două ferestre. Răsărit de mult, soarele intră în odaie, tăind-o cu două fâşii de aur. În această încăpere plină de somn, înmuiată într-o mireasmă dulce de tinereţe, dimineaţa luminoasă aducea cu ea suflul unei bucurii proaspete. Şezând pe marginea patului, fata rămase o clipă pe gânduri, îmbrăcată numai în strâmta cămaşă de noapte, care părea că o subţiază şi mai mult, reliefându-i picioarele lungi, sculpturale, trupul avântat, puternic, pieptul sumeţit şi puternic, gâtul rotund, braţele pline şi delicate; umerii ei frumoşi, ca şi ceafa, erau albi ca spuma laptelui, ca o mătase albă, lucitoare, de o infinită gingăşie. Multă vreme, la vârsta ingrată dintre doisprezece şi optsprezece ani, ea păruse, mai cu seamă când se căţăra prin copaci, un băieţandru, prea înaltă, chiar dizgraţioasă. Şi, pe nesimţite, din ştrengarul fără sex se desprinse această fiinţă delicată, plină de farmec şi iubire.

Cu ochii pierduţi, continua să privească pereţii odăii. Deşi Souleiade dăinuia din veacul trecut, ea fusese renovată sub

primul imperiu, dovadă acest tapet – o indiană veche, imprimată, reprezentând sfincşi, înghirlandaţi cu frunze de stejar. De un roşu viu odinioară, această indiană decolorată era acum roz, de un roz neprecis, bătând în portocaliu. Perdelele celor două ferestre şi ale patului, din acelaşi material, dar spălate mereu, se decoloraseră şi mai mult. Era în adevăr ceva neasemuit în această purpură pălită, în această culoare de aurorăatât de gingaş dulce. Patul acoperit cu aceeaşi ţesătură, aproape năruit de prea mare vechime, fusese înlocuit cu un alt pat stil *empire,* luat din camera vecină, scund şi foarte larg, din mahon masiv, împodobit cu bronzuri. Coloanele, ornamentate tot cu busturi de sfincşi, ca şi tapetul, se asortau şi cu restul mobilierului: un dulap eu uşi masive şi coloane, un scrin cu marmură albă, încercuit cu o bară metalică, o oglindă înaltă, monumentală, un fotoliu cu picioarele groase, scaune eu spătarul tare în formă de liră. Dar o cuvertură confecţionată dintr-o fustă veche de mătase stil Ludovic al XV-lea înveselea patul masiv, aşezat la mijlocul peretelui, în faţa ferestrelor; o grămadă de perne dădeau moliciune fotoliului ţeapăn; mai erau în odaie două etajere şi o masă, împodobite de asemenea cu mătăsuri vechi, ţesute în flori, descoperite în fundul unui dulap.

În sfârşit Clotilde îşi trase ciorapii, luă pe dânsa un halat de pichet alb şi, culegându-şi cu vârful picioarelor papucii de pânză gri, fugi în camera ei de toaletă, o încăpere dosnică, dând spre cealaltă faţadă. Îşi dorise această cameră tapetată în dril bej, cu dungi albastre. Nu se găseau acolo decât mobile de brad lăcuit: toaleta, două dulapuri, nişte scaune. Totuşi o simţeai de o cochetărie firească şi delicată, foarte feminină, crescută odată cu frumuseţea fetei. Alături de încăpăţânata, de băieţoasa care mai răbufnea uneori din ea, în Clotilde crescuse o fiinţă supusă şi drăgăstoasă, căreia îi plăcea să fie iubită. Adevărul era că se dezvoltase liber, nu învăţase niciodată altceva decât să

citească şi să scrie, însuşindu-şi apoi singură cunoştinţe destul de întinse, pe lângă unchiul ei. Dar, neexistând vreun plan precis pentru educaţia ei, fata se pasionase mai ales pentru istoria naturală, care îi dezvăluise totul despre bărbat şi femeie. Îşi păstra totuşi pudoarea feciorelnică, întocmai ca un fruct pe care nicio mână nu l-a atins, datorită, fără îndoială, faptului că aştepta, în chip religios şi fără să-şi dea seama, dragostea, acest sentiment profund de femeie, care o făcea să-şi păstreze darul întregii sale fiinţe pentru bărbatul cu care, iubindu-l, s-ar contopi.

Îşi ridică părul, se spălă cu multă apă; apoi cuprinsă de nerăbdare se duse încet să deschidă uşa odăii sale şi porni în vârful picioarelor, fără zgomot, prin vasta cameră de lucru. Obloanele erau încă închise, dar se vedea destul de limpede pentru ca să nu se lovească de mobile. Când ajunse în celălalt capăt, lângă uşa de la odaia doctorului, se aplecă ţinându-şi răsuflarea. Oare s-a sculat? Ce face? Îl auzi cum merge cu paşi mărunţi, fără îndoială îmbrăcându-se. Ea nu intra niciodată în această odaie, inaccesibilă ca un altar, în care doctorul obişnuia să ascundă unele lucrări. O cuprinse teama să n-o surprindă cumva acolo, dacă ar deschide uşa: şi era stăpânită de o mare tulburare, revoltă a orgoliului şi în acelaşi timp dorinţa de a i se arăta supusă. O clipă ispita de a se împăca deveni atât de puternică, încât puţin lipsi să nu bată la uşă. Apoi, pentru că zgomotul paşilor lui se apropia, fata fugi speriată.

Până la ora opt, Clotilde se frământă într-o nerăbdare crescândă. În fiece minut se uita la pendula de pe căminul din camera ei, o pendulă stil *empire* din bronz aurit, reprezentându-l pe Amor, rezemat de o coloană, zâmbind şi contemplând Timpul adormit. De obicei cam pe la opt cobora să-şi ia micul dejun, împreună cu doctorul, în sufragerie. Şi, aşteptându-l, continuă să se gândească, se pieptănă, se încălţă, îmbracă o rochie de pânză albă cu picăţele roşii. Apoi, având de omorât încă un sfert de oră,

îşi îndeplini o veche dorinţă: se apucă să coasă o danteluţă, imitaţie de chantilly, la rochia de lucru, acea rochie neagră pe care începea să o găsească prea băieţească, prea puţin feminină. Dar fiindcă tocmai suna ora opt, îşi părăsi lucrul şi coborî la repezeală.

— Vei dejuna singură, îi spuse liniştit Martine, în sufragerie.

— Cum aşa?

— Da, stăpânul m-a chemat şi când i-am dus oul fiert, mi l-a luat prin crăpătura uşii. Lucrează încă, tot cu piuliţa şi cu filtrul. Nu-l vom vedea înainte de amiază.

Clotilde rămase încremenită, cu obrajii palizi. Îşi bău laptele stând în picioare, luă pâinişoara şi porni după slujnică, în bucătărie. La parter, în afară de bucătărie şi sufragerie, mai era doar un salon părăsit, în care se ţinea provizia de cartofi. Mai demult, când doctorul primea clienţi acasă, acolo dădea consultaţiile; dar de mulţi ani mutase în camera sa biroul şi fotoliul. De fapt, mai era o cămăruţă care dădea direct în bucătărie, odaia bătrânei slujnice, foarte curată, cu un scrin de nuc şi un pat monahal, împodobit cu perdele albe.

— Crezi că s-a apucat din nou să fabrice licoarea ceea? întrebă Clotilde.

— Păi, ce altceva poate fi? Dumneata nu ştii că-şi pierde pofta de mâncare şi de băutură când îl apucă?

Atunci toată nemulţumirea fetei se exterioriză într-un geamăt surd:

— O, Doamne Dumnezeule!

Şi, în timp ce Martine urcă să-i aranjeze odaia, ea luă o umbrelă din vestibul şi, rău dispusă, ieşi să-şi mănânce pâinişoara, nemaiştiind cum să-şi umple timpul până la amiază.

Se împlineau aproape şaptesprezece ani de când doctorul Pascal, hotărât să părăsească locuinţa sa din cartierul nou, cumpărase proprietatea Souleiade cu

douăzeci de mii de franci. Dorinţa lui era să se izoleze şi, în acelaşi timp, să dăruiască mai mult spaţiu şi mai multă bucurie fetiţei pe care fratele său i-o trimisese de la Paris. Aşezată la marginea oraşului pe un podiş care domina câmpia, Souleiade fusese o moşie întinsă, din care acum nu mai rămăseseră, în urma unor vânzări succesive, decât vreo două hectare, fără a mai pune la socoteală faptul că prin construirea liniei ferate îi fuseseră luate şi ultimele terenuri arabile. Însăşi casa fusese distrusă pe jumătate de un incendiu şi nu mai rămăseseră în picioare decât unul dintre cele două corpuri de clădiri, în patru poale – cum se zice în Provence – cu cinci ferestre la faţadă, acoperit cu ţiglă groasă, de culoare trandafirie. Iar doctorul, care o cumpărase aşa mobilată cum era, se mulţumise doar să repare şi să completeze zidurile împrejmuirii, ca să se simtă liniştit, ea la el acasă.

Clotilde se obişnuise să iubească pasionat această singurătate, această împărăţie îngustă pe care o putea vizita în zece minute, dar care păstra totuşi pe alocuri ceva din măreţia sa trecută. În dimineaţa asta însă simţea o mânie surdă. O clipă se îndreptă spre terasă, la colţurile căreia se înălţau doi chiparoşi centenari, uriaşe lumânări negre pe care le puteai vedea de la trei leghe. O pantă cobora apoi până la linia ferată, ziduri de piatră netencuită susţineau pământul roşcat, unde cei din urmă butuci de vie se uscaseră. Pe acest soi de trepte uriaşe nu mai creşteau decât trunchiuri subţiri de măslini şi migdali, cu frunzişul sărăcăcios. În căldura de pe acum copleşitoare, fata privea şopârlele mici care fugeau pe lespezile desprinse din loc, între pletoase tufe de capere.

Apoi, mânioasă parcă pe orizontul întins, străbătu mica livadă şi grădina de zarzavat, pe care Martine se încăpăţâna s-o îngrijească singură, în pofida vârstei, nevrând să cheme un om de ajutor decât de două ori pe săptămână, pentru muncile grele; urcă spre dreapta către o

pădurice de pini, tot ce mai rămăsese din minunaţii pini ce acopereau altădată podişul. Dar nici acolo nu se simţea în largul ei: acele uscate de brad scârţâiau sub picioare, un miros înăbuşitor de răşină stăruia sub ramuri. Se strecură de-a lungul zidului împrejmuitor, trecu prin faţa porţii ce dădea în drumul spre satul Fenouilleres, aflat la cinci minute de la ultimele case din Plassans, ieşi în sfârşit spre esplanada imensă, cu o rază de douăzeci de metri, care ar fi fost de ajuns să dovedească vechea importanţă a domeniului. O, această bătrână platformă, pardosită cu pietre rotunde, ca pe vremea romanilor, pe care o iarbă aurie crescută printre pietre părea că o acoperă ca un covor gros de lină! Ce plimbări frumoase făcuse ea pe-acolo altădată, fugind, rostogolindu-se, rămânând ceasuri întregi întinsă pe spate, la ora când răsăreau stelele, în adâncul cerului nemărginit!

Deschise din nou umbrela, străbătu întinderea cu pas încet şi, ajungând în stânga terasei, sfârşi înconjurul proprietăţii; se afla acum din nou în dosul casei, sub pilcul de platani măreţi care aruncau în acea parte o umbră deasă. Într-acolo se deschideau cele două ferestre ale odăii doctorului. Ridică privirea, căci se apropiase numai cu nădejdea că poate până la urmă îl va vedea. Dar ferestrele erau închise şi acest lucru o jigni cumplit. Atunci abia observă că ţinea încă în mână pâinişoara pe care uitase s-o mănânce şi, afundându-se printre copaci, muşcă din ea înciudată, cu dinţi tineri şi sănătoşi.

Pilcul vechi de platani, încă o rămăşiţă a splendorii apuse a Souleiadei, era un refugiu minunat. Aceşti uriaşi cu trunchiuri monstruoase filtrau o lumină slabă, verzuie, de o răcoare neasemuită în timpul zilelor arzătoare de vară. Mai demult, acolo fusese proiectată o grădină franceză, din care nu rămăseseră decât lizierele de merişori cărora le plăcea fără îndoială umbra, căci crescuseră puternici, aproape nişte arbuşti. Dar farmecul acestui colţ umbros era o

fântână, o ţeavă simplă de plumb, prinsă într-o coloană de piatră, de unde curgea necontenit, chiar pe timpul celor mai mari secete, un firicel de apă cât un deget. Acesta mergea mai departe să alimenteze un bazin larg, plin de muşchi, ale cărui pietre înverzite nu erau curăţate decât la trei sau patru ani o dată. Când toate fântânile din vecinătate secau, Souleiade îşi păstra izvorul, părinte al centenarilor platani. Zi şi noapte, de veacuri, acest firicel firav de apă, egal şi statornic, cânta acelaşi cântec pur, cu vibraţie de cristal.

După ce Clotilde rătăci printre merişorii ce-i ajungeau până la umăr, intră în casă să-şi ia o broderie şi, întorcându-se din nou, se aşeză la o masă de piatră, lângă fântână. În jur se aflau câteva scaune de grădină, acolo luau cafeaua. Şi din acel moment nu-şi mai ridică privirea, prefăcându-se absorbită de lucru. Din timp în timp îşi arunca totuşi ochii printre trunchiurile copacilor spre zarea încinsă, spre şesul orbitor, aprins de dogoarea soarelui. În realitate însă, privirea strecurată printre genele-i dese i se furişa spre ferestrele doctorului. Nimic nu se zărea, nicio umbră. Şi creşteau în ea o tristeţe, o ciudă, pentru această părăsire în care o lăsa, pentru dispreţul pe care, pare-se, i-l arăta după cearta lor din ajun. Ea, care se sculase cu dorinţa puternică de a se împăca neîntârziat!... Iar el nu dădea niciun semn de viaţă! Aşadar n-o iubea... dacă putea trăi supărat! Şi încet, încet, întunecată, se întorcea la gândul de a lupta, hotărâtă din nou să nu cedeze niciun pas.

Spre ora unsprezece, înainte de a pune mâncarea la foc, Martine veni s-o caute, cu veşnicul ei ciorap pe care-l tricota chiar în mers, când nu era ocupată cu menajul.

— Ştii mătăluţă că-i tot acolo, ca un lup în bârlog, pregătind ciudatele lui bucate?

Clotilde dădu din umeri, fără să-şi ridice ochii de pe broderie.

— Dar dacă ţi-aş spune, domnişoară, ce vorbeşte lumea! Avea dreptate doamna Félicité ieri când spunea că se întâmplă lucruri pentru care poţi să roşeşti... De la obraz mi-au spus-o, cum te văd şi cum mă vezi, că el l-a omorât pe bătrânul Boutin. Ţi-aduci aminte? Bietul bătrân bolnav de epilepsie care a murit în stradă.

Se făcu linişte. Apoi, văzând chipul fetei întunecându-se, slujnica reîncepu, mişcându-şi mereu degetele cu repeziciune:

— Cât despre mine... nu pricep nimic din ce meştereşte el acolo, dar mă scoate din sărite. Şi mătăluţă, domnişoară, oare mătăluţă pricepi ce bucătăreşte acolo?

Deodată Clotilde ridică privirea, cedând valului de pasiune care o cuprinsese:

— Ascultă, eu nu vreau să pricep mai mult decât tine, dar cred că o să aibă mari necazuri... Poate de-asta nu ţine la noi...

— Vai, domnişoară, ba ne iubeşte!

— Nu-i adevărat! Ne-o fi iubind, dar nu cum îl iubim noi. Dacă ne-ar iubi am fi împreună acum, în loc să-şi piardă sufletul, şi n-ar sacrifica fericirea lui şi-a noastră, din dorinţa de-a vindeca pe toată lumea!

Şi cele două femei se priviră o clipă, cu ochii arzători de dragoste, în mânia lor plină de gelozie. Se aşezară din nou la lucru, tăcute şi învăluite în umbră.

Sus, în camera sa, doctorul Pascal lucra cu o seninătate şi o bucurie absolute. Practicase medicina numai doisprezece ani, de la întoarcerea lui din Paris, până în ziua când s-a retras la Souleiade. Mulţumit cu cei o sută şi câteva mii de franci pe care-i câştigase şi-i plasase bine, se dedicase apoi numai studiilor sale favorite, păstrând doar o clientelă formată din prieteni. Nu refuza să meargă la căpătâiul unui bolnav, dar nu trimitea niciodată nota. Când era totuşi plătit, arunca banii în fundul unui sertar al biroului, socotindu-i bani de buzunar, pentru experienţele şi

capriciile sale, în afara rentelor care îi erau de-ajuns. Bătându-şi joc de proasta reputaţie de om straniu pe care i-o crease felul său de-a fi, îşi vedea astfel de treburi, fericit doar în mijlocul cercetărilor sale şi al subiectelor care îl pasionau. Pentru mulţi era o surpriză că acest savant, cu trăsăturile sale de geniu, ratate din cauza unei imaginaţii nestăpânite, a rămas la Plaissans, oraş neînsemnat, ce părea că nu-i poate oferi aparatura necesară cercetărilor lui. El însă explica foarte bine avantajele pe care le avea aici: mai întâi, găsise un loc retras, foarte liniştit, apoi un teren nebănuit de bun pentru o cercetare permanentă din punct de vedere al eredităţii, studiul său preferat, în acest colţ de provincie unde cunoştea fiecare familie, unde putea urmări fenomenele nedezvăluite, timp de două sau trei generaţii. Pe de altă parte, era vecin cu marea, mersese adeseori acolo, aproape în fiecare vară, să studieze viaţa, nesfârşita colcăială în care ea se naşte şi se transmite, în adâncul întinsei împărăţii a apelor. Şi mai avea, în sfârşit, la spitalul din Plassans, o sală mare, luminoasă şi liniştită, aproape numai de el frecventată, în care, de mai mult de douăzeci de ani, treceau pe sub bisturiul său toate trupurile nereclamate de familie. Astfel, foarte modest, de o timiditate care l-a umbrit mult timp, s-a mulţumit să rămână în corespondenţă doar cu vechii săi profesori şi câţiva prieteni noi, cu privire la unele remarcabile lucrări pe care le trimitea câteodată la Academia de medicină. Era lipsit de orice ambiţie militantă.

Ceea ce îl determinase pe doctorul Pascal să se ocupe în mod special de legile eredităţii fusese, la început, o lucrare asupra perioadei de gestaţie. Ca totdeauna, întâmplarea îl ajutase, procurându-i un mare număr de cadavre de femei însărcinate, moarte în timpul unei epidemii de holeră. Mai târziu supraveghease decesele, completând seria şi umplând golurile, astfel că ajunsese să cunoască formarea embrionului şi dezvoltarea fătului, în fiecare zi de viaţă

intrauterină; întocmise astfel catalogul observaţiilor lui cele mai clare, cele mai definitive. Din acel moment, problema concepţiei, luată ca principiu de bază, i se pusese în taina ei tulburătoare. De ce şi cum se naşte o fiinţă nouă? Care erau legile vieţii, ale acestui torent de fiinţe care alcătuiesc lumea? Nemulţumindu-se numai să disece cadavre, îşi extinse cercetările asupra omului viu, impresionat de anumite fapte constatate la clienţii săi, punând sub observaţie mai ales propria familie, care devenise principalul său câmp de experienţă, într-atât cazurile i se prezentau precise şi complete. De atunci, pe măsură ce faptele se acumulau şi se orânduiau în notiţele sale, încercă să emită o teorie generală asupra eredităţii, care ar fi putut fi de ajuns să explice toate aceste fapte.

Problemă dificilă, căreia de ani de zile îi modifica mereu rezolvarea. Pornise de la principiul invenţiei şi de la cel al imitaţiei, ereditatea sau reproducerea fiinţelor sub influenţa asemănătorului, elementul înnăscut sau reproducerea fiinţelor sub influenţa diversului. Pentru ereditate, nu admisese decât patru cazuri: ereditatea directă, reprezentarea tatălui şi a mamei în natura fizică şi morală a copilului; ereditatea indirectă, reprezentarea colateralilor, unchi şi mătuşi, veri şi verişoare; ereditatea prin salt înapoi, reprezentarea unor ascendenţi, la distanţă de una sau mai multe generaţii; în sfârşit, ereditatea prin influenţă, reprezentarea unor legături anterioare ale soţilor, de exemplu a primului bărbat care parcă ar fi impregnat în femeie personalitatea lui pentru concepţia viitoare, chiar atunci când nu mai este el autorul. Cât despre elementul înnăscut, acesta era fiinţa nouă sau care pare astfel, şi în care se amestecă însuşirile fizice şi morale ale părinţilor, fără ca nimic din ele să apară vădit în copil. Şi, de atunci, reluând cei doi termeni, ereditatea şi elementul înnăscut, îi subdivizase la rândul lor, împărţind ereditatea în două cazuri – predominarea în copil a tatălui sau a mamei,

opţiunea, predominarea individuală, sau amestecul atât al mamei cât şi al tatălui, şi un amestec care putea căpăta trei forme: fie prin sudură, fie prin diseminare, fie prin fuziune, pornind de la starea inferioară până la perfecţiune; în timp ce la elementul înnăscut nu este posibil decât un caz – combinaţia, acea combinaţie chimică prin care două corpuri, împreunate, pot da naştere unui corp nou, total diferit faţă de cele care l-au produs. Acesta era rezumatul unui număr considerabil de observaţii, nu numai în antropologie, ci şi în zoologie, pomicultură şi horticultura. Greutatea începea după asta, când în prezenţa acestor fapte multiple, culese din analiză, trebuia să se facă sinteza lor, să se formuleze teoria care să explice totul. Aci doctorul se simţea pe terenul nesigur al ipotezei, pe care orice nouă descoperire o poate modifica. Şi chiar atunci când era ispitit să formuleze o soluţie definitivă, prin nevoia minţii omeneşti de a trage concluzii, el avea totuşi spiritul destul de larg spre a lăsa problema deschisă. Pornind de la mugurii lui Darwin, de la pangeneză, ajunsese la perigeneza lui Haeckel, trecând pe la stirpele lui Galton. Apoi intuise teoria care trebuia să triumfe mai târziu prin Weismann, se oprise la ideea unei substanţe extrem de fine şi complexe, plasma germinativă, din care o parte rămâne totdeauna ca rezervă în fiecare fiinţă nouă, pentru a fi transmisă astfel, invariabilă, imuabilă, din generaţie în generaţie. Aceasta părea să explice totul. Dar ce infinit de taine mai exista, acea lume de asemănări pe care le transmit spermatozoidul şi ovulul, acolo unde ochiul omenesc nu desluşeşte absolut nimic, nici sub cea mai groasă lentilă a microscopului! Desigur, se aştepta ca teoria lui să cadă într-o bună zi; o folosea totuşi ca o explicaţie tranzitorie, satisfăcătoare doar pentru stadiul actual al problemei, în această continuă anchetă asupra vieţii, a cărei origine, acel puternic izvor al vieţii, pare să ne scape pentru totdeauna.

A, ereditatea! Ce subiect de meditaţii nesfârşite însemna pentru el! Oare neprevăzutul, minunea constau numai în faptul că nu există o asemănare perfectă, matematică, între părinţi şi copii? El întocmise mai întâi pentru familia lui un arbore genealogic care-i îngăduise să tragă concluzii logice, acolo unde influenţa din generaţie în generaţie se face de fapt pe două căi, a tatălui şi a mamei. Dar realitatea vie dezminţea teoria mai la fiecare pas. Ereditatea, în loc să însemne asemănare, se dovedea a fi doar un efort spre asemănare, care se poticnea de împrejurări şi de mediu. Ajunsese astfel la ceea ce numea el ipoteza eşecului celulelor. Viaţa nu-i decât mişcare, iar ereditatea fiind mişcarea comunicată, celulele, în înmulţirea lor unele din altele, se împing, se zdrobesc, îşi fac loc, fiecare desfăşurând efortul ereditar, în aşa fel încât, dacă în timpul acestor lupte, celulele mai slabe mor, moartea lor produce, ca rezultat final, tulburări considerabile în organe cu totul diferite. Elementul înnăscut, puterea statornică de invenţie a naturii – care îi repugna – nu venea oare de acolo? Nu era el, oare, atât de diferit de părinţii lui numai datorită unor asemenea accidente, sau poate ca efect al unei eredităţi latente, în care crezuse o clipă? Căci orice arbore genealogic are rădăcini care se implântă adânc în omenire până la cel dintâi om şi nu se poate porni de la un anume strămoş unic, poţi totdeauna să semeni cu un strămoş şi mai vechi, necunoscut. Totuşi, el se îndoia de atavism; părerea lui, în pofida unui exemplu ciudat luat din propria sa familie, era că după două sau trei generaţii asemănarea trebuie să dispară datorită accidentelor, intervenţiilor din afară, miilor de combinaţii posibile. Exista deci o continuă devenire, o transformare statornică în acest efort comunicat, această putere transmisă, această zguduire care insuflă viaţă materiei şi care înseamnă viaţa însăşi. Se puneau mai multe întrebări. Există oare un progres fizic şi intelectual de-a lungul veacurilor? Creierul

se dezvoltă oare în contact cu progresul ştiinţei? Se poate spera, cu timpul, la o mai mare cantitate de raţiune şi de fericire? Se mai iveau apoi probleme speciale, mai cu seamă una a cărei taină îl sâcâise multă vreme: de ce se zămisleşte o dată un băiat şi de ce altă dată o fată? Oare nu se va ajunge cândva să se prevadă în mod ştiinţific sexul, sau cel puţin să fie explicat? Scrisese asupra acestei probleme un foarte ciudat studiu, plin de exemple, dar care ajungea să concludă ignoranţa totală în care l-au lăsat cele mai stăruitoare cercetări. Fără îndoială, ereditatea nu-l pasiona decât pentru că rămânea obscură, vastă şi insondabilă, ca toate ştiinţele în care, bâjbâind încă, ne bizuim pe imaginaţie. În sfârşit, un lung studiu al lui despre ereditatea tuberculozei trezise întrucâtva în el credinţa şovăitoare a medicului tămăduitor, dându-i speranţa nobilă şi absurdă că omenirea poate fi regenerată.

În concluzie, doctorul Pascal nu avea decât o credinţă – credinţa în viaţă. Viaţa era unica manifestare divină. Viaţa, adevăratul Dumnezeu, era marele motor, sufletul universului. Şi viaţa nu avea decât un singur instrument: ereditatea. Ereditatea creează lumea! Aşadar, dacă ereditatea ar putea fi cunoscută, dacă omul ar putea-o capta ca să dispună de ea, ar putea modela lumea după plac. În sufletul lui Pascal, care cunoscuse îndeaproape boala, suferinţa şi moartea, se trezea o milă de medic luptător. O, de n-ar mai fi bolnavi, de n-ar mai suferi nimeni, de-ar muri cât mai puţini oameni cu putinţă! Visul lui ajungea la ideea că s-ar putea grăbi fericirea universală, cetatea viitoare a perfecţiunii şi fericirii, intervenind şi asigurând sănătatea tuturor. Când toţi oamenii ar fi sănătoşi, puternici, inteligenţi, n-ar mai exista decât un singur popor, superior, foarte înţelept şi fericit. În India, nu se făcea oare, de-a lungul a şapte generaţii, dintr-un sudra un brahman, ridicând astfel în mod experimental pe ultimul dintre nenorociţi la tipul uman perfect? Şi, aşa cum studiul

său asupra tuberculozei trăsese concluzia că boala nu este ereditară, dar că orice copil de tuberculos aduce cu el un teren degenerat, în care tuberculoza se dezvoltă cu mare uşurinţă, doctorul nu se gândea decât la modul cum să îmbogăţească ereditățile sărăcite, pentru a le da puterea să reziste paraziţilor, sau mai degrabă fermenţilor distructivi pe care îi bănuia în organism, cu mult înainte de teoria microbilor. Să întărească, să dea putere, aici era toată problema; iar a da putere însemna de asemenea a da voinţă, a mări capacitatea creierului, consolidând celelalte organe.

Cam în vremea aceea doctorul, citind o carte veche de medicină din secolul al XV-lea, fusese foarte izbit de un medicament numit „leacul asemănărilor”. Pentru a vindeca un organ bolnav, era de-ajuns să iei de la o oaie sau de la un bou sănătos organul respectiv, să-l fierbi, apoi să-i dai bolnavului să bea zeama. Vindecarea se producea deci cu ajutorul unui organ asemănător, şi în bolile de ficat mai ales – spunea manualul cel vechi – vindecările erau nenumărate. Citind această carte, imaginaţia doctorului se înflăcără. Ce ar fi să încerce? Deoarece voia să regenereze pe cei cu ereditatea slăbită, cărora le lipsea substanţa nervoasă, n-avea decât să procure substanţă nervoasă normală şi sănătoasă. Numai că metoda supei i se păru puerilă. Se gândi atunci să amestece într-un mojar creier şi cerebel de oaie, adăugând apă distilată, apoi să decanteze şi să filtreze licoarea astfel obţinută. A experimentat apoi pe bolnavii săi această licoare amestecată cu vin de Malaga, fără să obţină vreun rezultat apreciabil. Dar brusc, tocmai când începuse să-şi piardă curajul, într-o zi, pe când făcea unei doamne suferind de colici hepatici o injecţie de morfină cu o mică seringă Piravaz, îi veni o inspiraţie. Dacă ar încerca să facă injecţii hipodermice cu licoarea sa? Şi îndată ce se înapoie acasă, încercă experienţa pe pielea lui, îşi făcu o injecţie în regiunea lombară, pe care o repetă

dimineaţa şi seara. Primele doze, numai de un gram, n-avură niciun efect. Dar, după ce dublă şi triplă doza, într-o dimineaţă, la sculare, fu încântat simţindu-şi picioarele ca la douăzeci de ani. Merse aşa până la cinci grame şi văzu că respira mai bine. Lucra cu o luciditate şi o uşurinţă pe care le pierduse de ani de zile. Căpătase o bună dispoziţie fizică şi o mare dragoste de viaţă. De atunci, după ce comandă la Paris o seringă care putea cuprinde cinci grame, fu surprins de rezultatele admirabile obţinute pe bolnavii săi, pe care-i punea pe picioare în câteva zile, de parcă le-ar fi dat un nou suflu de viaţă, vibrant, activ. Metoda sa era încă empirică şi barbară, şi mai ales bănuia în ea tot felul de pericole; îi era teamă să nu provoace embolii, dacă lichidul nu era de o puritate perfectă. Apoi mai bănuia că energia convalescenţilor săi se datora, în parte, febrei produse de injecţii. El nu era însă decât un pionier, metoda sa se va perfecţiona mai târziu. Nu era oare un miracol să pui pe picioare paralitici, să readuci la viaţă tuberculoşi, ba chiar să dai ceasuri de luciditate nebunilor? În faţa acestei descoperiri datorate alchimiei din secolul al XIX-lea, se deschidea o speranţă imensă. Credea că a aflat panaceul universal, licoarea vieţii destinată să combată debilitatea umană, singura cauză reală a tuturor bolilor, un adevărat şi ştiinţific izvor al tinereţii care, dând putere, sănătate şi voinţă, ar reface o omenire pe de-a-ntregul nouă şi superioară.

În dimineaţa aceea, în odaia sa dinspre nord, umbrită de vecinătatea platanilor şi mobilată simplu cu un pat de fier, o măsuţă de scris cu sertare din acaju şi o masă mare, pe care se găseau un mojar şi un microscop, cu o grijă infinită, sfârşea fabricarea unei noi fiole cu licoare. După ce pisase substanţă nervoasă de oaie amestecând-o cu apă distilată, o decantă şi o filtră. Reuşi astfel să obţină o sticluţă cu un lichid tulbure, opalin, irizat de reflexe albăstrii, pe care îl privi multă vreme în lumină, ca şi cum ar fi ţinut în mână

sângele regenerator şi salvator al lumii.

Nişte bătăi uşoare în uşă şi o voce repezită îl scoaseră însă din visare:

— Dumnezeule, ce se întâmplă? E douăsprezece şi un sfert, domnule! Nu vreţi să mâncaţi?

Într-adevăr, jos, în marea sufragerie răcoroasă aştepta dejunul. Obloanele rămăseseră închise, unul singur era întredeschis. Încăperea era veselă, cu lambriuri de lemn cenuşiu-deschis, înviorate de dungi albastre. Masa, bufetul, scaunele completaseră odinioară mobilierul *empire* din celelalte camere; iar pe fondul luminos, vechiul acaju de un roşu aprins părea învigorat. Un candelabru de bronz lustruit, totdeauna strălucitor, sclipea ca un soare, iar pe cei patru pereţi înfloreau patru mari buchete de micşunele, garoafe, zambile şi trandafiri, pictate în culori pastel.

Doctorul Pascal intră vesel şi bine dispus.

— Ei, drace! M-am luat cu treaba şi-am uitat. Voiam să termin. Ia te uită: o soluţie proaspătă şi de astă dată extrem de limpede, cu care poţi să faci minuni!

Arătă fiola pe care, în entuziasmul său, o adusese cu el. Dar se opri, zărind-o pe Clotilde, dreaptă, tăcută şi serioasă. Ciuda surdă a aşteptării o făcea să se arate ostilă; ea care, toată dimineaţa, arsese de dorinţa de a i se arunca de gât, acum stătea nemişcată, rece, departe de el.

— Bine, bine! continuă el, fără să-şi piardă nimic din voioşie. Tot mai facem pe supărata? Asta nu-i bine. Aşadar, tu nu admiri licoarea mea de vrăjitor, care învie morţii?

Se aşeză la masă, iar fata, ocupând scaunul din faţa lui, trebui în sfârşit să răspundă:

— Ştii, maestre, că eu admir tot ce vine de la tine... Numai că dorinţa mea este ca şi ceilalţi să te admire. Şi, pe urmă, mai este şi moartea bietului bătrân Boutin...

— O! strigă el, fără s-o lase să termine. Un epileptic, mort de o congestie cerebrală!... Haide, pentru că eşti rău dispusă, să nu mai vorbim despre asta: m-ai supăra şi ar fi

păcat să-mi stric ziua.

Se aflau pe masă ouă fierte, cotlete, o cremă. Şi în tăcerea care se prelungea, ea mâncă pe nerăsuflate, cu o poftă împinsă până la lăcomie, pe care nici nu încerca măcar s-o ascundă, deşi era încă îmbufnată. Atunci el reluă discuţia râzând:

— Ceea ce mă bucură e că ai un stomac sănătos. Martine, dă pâine domnişoarei!

Ca de obicei, Martine, servindu-i, îi privea mâncând, cu familiaritate liniştită. Ba chiar uneori intra şi ea în vorbă:

— Domnule, vorbi ea, după ce tăie pâinea, măcelarul a adus nota. S-o plătesc?

Ridicând ochii, doctorul o privi cu surprindere:

— Ce mă mai întrebi? De obicei plăteşti fără să spui.

Într-adevăr, Martine ţinea socotelile casei. Banii depuşi la domnul Grandguillot, notar în Plassans, produceau un venit frumos de şase mii de franci. În fiecare trimestru, cei o mie cinci sute de franci primiţi rămâneau pe mana slujnicei şi ea îi gospodărea cum putea mai bine pentru cheltuielile casei, cumpăra şi plătea totul, cu cea mai strictă economie, fiind zgârcită din fire, motiv pentru care ai casei glumeau adesea pe seama ei. Clotilde, deloc cheltuitoare, nu avea nevoie de bani de buzunar. Cât despre doctor, pentru experienţe şi pentru cheltuielile lui personale, avea la dispoziţie cele trei-patru mii de franci pe care-i câştiga anual din consultaţii şi pe care-i arunca în fundul unui sertar al mesei de lucru. Totdeauna se afla în biroul său un mic tezaur, în aur şi bancnote, dar câţi bani avea acolo, nu ştia niciodată.

— Păi sigur că plătesc, replică slujnica, dar plătesc ce-am cumpărat eu. De data asta uitaţi-vă ce încărcată e nota, din pricina creierilor pe care vi-i aduce măcelarul…

Doctorul o întrerupse brusc:

— Aha, asta e! Oare ai de gând cu tot dinadinsul să începi şi dumneata să mă baţi la cap? Ei, bine! Nu! Ar fi

prea de tot!... Ieri m-aţi necăjit foarte rău amândouă şi mi-am ieşit din sărite! Dar asta trebuie să înceteze, nu vreau să fac iad din casa mea!... Două femei contra mea, şi încă singurele care mă iubesc puţin! Ce vreţi? Să-mi iau câmpii?

Dar nu părea supărat deşi, după tremurul vocii, i se simţea neliniştea din suflet. Adăugă, cu voioşia lui obişnuită:

— Bine, femeie, dacă ţi-e teamă că-ţi strică socotelile de la sfârşitul lunii, spune-i măcelarului să-mi trimită nota mea separat... Oricum, să n-ai grijă; nimeni nu-ţi cere să dai de la dumneata. Gologanii dumitale pot dormi liniştiţi.

Făcea aluzie la mica avere personală a Martinei. Timp de treizeci de ani, din cei patru sute de franci cât i se cuveneau anual, ea adunase douăsprezece mii, din care nu cheltuise decât strictul necesar, iar economiile, aproape întreite prin dobânzi, ajunseseră la suma de treizeci de mii de franci. Aceşti bani însă, dintr-un capriciu, n-a vrut să-i plaseze la domnul Grandguillot, ci i-a investit în altă parte, în rente serioase.

— Gologanii care dorm sunt bani cinstiţi, rosti ea cu gravitate. Dar domnul are dreptate. Am să-i spun măcelarului să trimită o notă separată pentru creieri, căci vorba ceea, fiecare cu bucătăria lui.

Replica o făcu pe Clotilde să zâmbească fiindcă se amuza întotdeauna când se glumea pe socoteala zgârceniei Martinei, şi dejunul se sfârşi ceva mai vesel. Doctorul voi să ia cafeaua sub platani, spunând că avea nevoie de aer, după ce stătuse închis în casă toată dimineaţa. Aşadar cafeaua se servi pe masa de piatră, lângă fântână. Ce bine era acolo, la umbră, în răcoarea răspândită de susurul apei, în timp ce, dincolo de păduricea de pini, toată întinderea frigea în arşiţa soarelui de amiază!

Adusese cu el fiola de substanţă nervoasă şi punând-o pe masă, Pascal o privea cu drag.

— Aşadar, domnişoară, începu el pe un ton zeflemitor şi

îmbufnat, dumneata nu crezi în puterea de vindecare a leacului meu, dar crezi în minuni!

— Maestre, răspunse Clotilde, ce cred eu e că noi nu ştim totul.

Doctorul schiţă un gest de nerăbdare:

— Dar va trebui să ştim totul... înţelege, încăpăţânată mică ce eşti, că niciodată nu s-a constatat în mod ştiinţific vreo abatere de la legile neclintite care conduc universul. Până azi, numai inteligenţa omenească a putut interveni şi nu cred că vei găsi o altă voinţă reală, vreo intenţie cât de mică, în afară de cele ale vieţii... Da, da, în asta constă totul, nu există în lume nicio altă voinţă decât forţa care împinge totul la viaţă, la o viaţă din ce în ce mai dezvoltată, superioară.

Cu un gest larg se ridică, împins de o încredere atât de puternică încât fata, privindu-l surprinsă, îl văzu tânăr, în ciuda părului său alb.

— Vrei să-ţi spun *Crezul* meu? Pentru că tu mă acuzi că nu-l accept pe al tău... Cred că viitorul omenirii se află în progresul raţiunii cu ajutorul ştiinţei. Căutarea adevărului prin ştiinţă cred că este idealul sfânt pe care omul trebuie să şi-l propună. Cred că totul este iluzie şi vanitate, în afară de comoara adevărurilor greu dobândite care tocmai de aceea nu se vor pierde niciodată. Cred că suma acestor adevăruri, mereu sporită, va sfârşi prin a-i da omului o putere incalculabilă şi seninătatea, dacă nu chiar fericirea. Da, cred în izbânda finală a vieţii.

Şi gestul său, încă şi mai larg, indica parcă întinsul întregului orizont, ca şi cum ar fi luat drept martoră acea câmpie încinsă de soare în care clocotea seva întregii existenţe.

— Minunea, o permanenţă a lumii, fata mea, rămâne viaţa. Deschide-ţi ochii, priveşte!

Ea dădu din cap.

— Îi deschid, şi nu văd totul... Numai tu, maestre, şi asta

din încăpăţânare, nu vrei să admiţi că *acolo* se află ceva necunoscut în care tu n-ai să pătrunzi niciodată. Vai, ştiu, eşti prea deştept pentru a ignora acest lucru. Numai că nu vrei să ţii seama de el, laşi necunoscutul la o parte, pentru că el te-ar stingheri în cercetările tale… Degeaba îmi tot spui să îndepărtez misterul, să pornesc de la cunoscut la cucerirea necunoscutului, eu nu pot! Misterul nu-mi dă pace şi mă nelinişteşte.

El o asculta zâmbind, fericit că a văzut-o însufleţindu-se, şi mângâie cu mâna buclele ei blonde.

— Da, da, ştiu. Eşti şi tu ca toţi ceilalţi, nu poţi trăi fără iluzie şi fără minciună… în sfârşit, să lăsăm astea, până la urmă ne vom înţelege. Simte-te bine, aceasta este jumătate din înţelepciune şi fericire.

Apoi, schimbând vorba, adăugă:

— Totuşi o să mă însoţeşti, ca să mă ajuţi în turneul meu de miracole? Azi e joi, ziua de vizite. După ce se mai răcoreşte, ieşim împreună.

Mai întâi ea refuză, vrând să arate că nu-i dispusă să cedeze; până la urmă însă, dându-şi seama că-l supără, sfârşi prin a primi. De obicei îl însoţea. Rămaseră multă vreme sub platani, până ce doctorul urcă să se îmbrace. Când coborî, îmbrăcat corect într-o redingotă *şi* cu o pălărie de mătase cu boruri mari, porunci să fie înhămat Bonhomme, calul care timp de un sfert de veac îl purtase pe la bolnavi. Dar bietul animal începuse să orbească şi, drept recunoştinţă pentru serviciile lui, din dragoste pentru el, nu-l mai tulburau. În seara aceea adormise, cu privirea rătăcită, cu picioarele ţepene de reumatism. Aşa că doctorul şi fata, ducându-se să-l vadă în grajd, îl sărutară apăsat pe nara dreaptă şi pe cea stângă, îndemnându-l să se odihnească pe braţul de paie aduse de slujnică. Hotărâră deci să meargă pe jos.

Rămânând în aceeaşi rochie albă cu picăţele roşii, Clotilde îşi pusese doar pe cap o pălărie mare de pai,

garnisită cu o creangă de liliac. Era încântătoare cu ochii ei mari, cu obrazul alb îmbujorat, sub umbra borurilor largi. Când ieşea astfel în oraş, la braţul lui Pascal, ea subţire, zveltă şi atât de tânără, el radios, cu faţa iluminată de albul bărbii, destul de viguros încât s-o poată ridica pe sus la trecerea pâraielor, lumea zâmbea şi întorcea capul după ei, urmărindu-i cu privirea, atât erau de frumoşi şi veseli. În ziua aceea, pe când ieşeau din şoseaua Fénouillères, la intrarea în Plassans, un grup de cumetre se opri scurt din vorbă. Pare-ar fi trecut un rege, unul dintre acei regi de demult, puternici şi blânzi, cum se văd în tablouri, care nu mai îmbătrânesc, cu mâna pe umărul unei fete frumoase ca lumina zilei, a cărei tinereţe strălucitoare şi supusă îl susţine.

Tocmai coteau pe malul râului Sauvaire, ca să ajungă în strada Banne, când un tânăr oacheş, de vreo treizeci de ani, îi opri.

— O, maestre, m-aţi uitat! De când aştept articolul dumneavoastră despre tuberculoză!

Era doctorul Ramond, instalat numai de doi ani la Plassans, dar care îşi făcuse aici o clientelă numeroasă. Frumos, strălucitor în maturitatea lui surâzătoare, adorat de femei, se dovedea din fericire şi inteligent, ba chiar înţelept.

— A, uite-l pe Ramond! Bună ziua!... Scumpul meu, nu te-am uitat nicidecum. De vină e această fetiţă căreia i-am dat încă de ieri articolul să-l copieze şi n-a făcut nimic.

Tinerii îşi strânseră mâna cu o intimitate prietenească.

— Bună ziua, domnişoară Clotilde.

— Bună ziua, domnule Ramond.

În timpul unei febre tifoide, din fericire uşoară, pe care fata o avusese anul trecut, doctorul Pascal se speriase atât de tare, încât se îndoise de ştiinţa lui şi i-a cerut ajutor tânărului său confrate, care l-a asigurat că nu-i nimic primejdios. Astfel se stabilise între cei trei o oarecare

familiaritate, un soi de camaraderie.

— Aveţi articolul mâine dimineaţă, vă făgăduiesc, îl asigură fata râzând.

Ramond îi mai însoţi câteva minute, până la capătul străzii Banne, unde începea vechiul cartier spre care se îndreptau. După felul în care se apleca zâmbind spre Clotilde, înţelegeai că Ramond nutrea pentru ea o dragoste discretă, crescută pe încetul, ce aştepta răbdător ceasul hotărât pentru cel mai potrivit deznodământ. Asta însă nu-l împiedica să-l asculte cu respect pe doctorul Pascal ale cărui lucrări le admira mult.

— Mă duc, dragă prietene, la familia Guiraude. Dumneata o cunoşti, fără îndoială, pe această femeie, văduva tăbăcarului care a murit de tuberculoză acum cinci ani. I-au rămas doi copii: o fată, Sophie, care are acum aproape şaisprezece ani şi pe care am reuşit, din fericire, s-o trimit la ţară, aici aproape, la una dintre mătuşile ei, cu patru ani înainte de moartea tatălui, şi un băiat, Valentin, care de curând a împlinit douăzeci şi unu de ani şi pe care maică-sa, din încăpăţânare sentimentală, a vrut să-l păstreze lângă dânsa, deşi ştia de la mine ce urmări cumplite îi ameninţă. Ei bine, spune şi dumneata, n-am dreptate? Ba am dreptate când susţin că tuberculoza nu este ereditară, dar că părinţii tuberculoşi transmit un teren degenerat, prielnic, în care boala se dezvoltă la cea mai mică contagiune. Astăzi Valentin, care a trăit în contact zilnic cu tatăl său, este tuberculos, în timp ce Sophie, crescută la soare, are o sănătate înfloritoare.

Se simţea în glasul lui mulţumirea.

— Asta nu mă împiedică, adăugă râzând, să încerc să-l salvez şi pe Valentin, căci de când îi fac injecţii, renaşte văzând cu ochii, se îngraşă… Ei, Ramond, şi dumneata ai să foloseşti injecţiile mele! Te asigur! Ai să te convingi!

Tânărul doctor strânse mâna celor doi.

— Dar nici n-am zis că nu. Ştiţi bine că sunt de partea

dumneavoastră.

După ce rămaseră singuri, grăbind pasul, intrară în strada Canquoin, una dintre cele mai strâmte şi mai întunecoase din cartierul vechi. Chiar şi pe soarele cel mai arzător, acolo domnea o lumină bolnăvicioasă, o răcoare de pivniţă. Văduva Guiraude, care locuia într-o odaie la parter, împreună cu fiul ei Valentin, veni să le deschidă – puţintică, epuizată, ea însăşi ameninţată de o descompunere lentă a sângelui. De dimineaţă până seara spărgea sâmburi de migdale cu un ciolan de oaie, pe un pietroi mare, strâns între genunchi. Din munca aceasta îşi ţineau zilele, deoarece băiatului îi fusese interzis orice efort. Femeia zâmbi totuşi când îl zări pe doctor, pentru că Valentin tocmai mâncase cu mare poftă un cotlet, un adevărat ospăţ pe care nu şi-l mai îngăduise de luni de zile. Pirpiriu, cu părul şi barba rare, cu pomeţii ascuţiţi şi uşor coloraţi în obrazul ca de ceară, se sculase şi el repede pentru a arăta că e voinic. Pe Clotilde o emoţionă primirea pe care i-o făceau lui Pascal, ca unui salvator, ca unui Mesia aşteptat. Aceşti bieţi oameni îi strângeau mâinile, i-ar fi sărutat şi picioarele; îl priveau cu ochi strălucind de recunoştinţă. El aşadar atotputernic, era bunul Dumnezeu care învia, învia morţii! El însuşi zâmbea, încrezător în tratamentul său care se dovedea atât de bun. Bolnavul, fără îndoială, nu era vindecat, poate era vorba numai de o biciuire a organismului, căci părea mai ales excitat şi febril. Dar zilele câştigate astfel nu însemnau ele nimic? Îi făcu o nouă injecţie, în timp ce Clotilde, în picioare în faţa ferestrei, stătea cu spatele. Când plecară, văzu că doctorul lăsase pe masă douăzeci de franci. Se întâmpla adesea să-i plătească pe bolnavi, în loc să fie plătit.

Mai făcură încă trei vizite în cartierul vechi, apoi se duseră la o doamnă din noul cartier. Când fură din nou în stradă, el spuse:

— Dacă ai fi o fată curajoasă, înainte de a trece pe la

familia Lafouasse, am merge până la Séguiranne, s-o vedem pe Sophie la mătuşa ei. Mi-ar face plăcere.

N-aveau de făcut în plus decât trei kilometri, o plimbare încântătoare pe o vreme aşa de frumoasă. Ea primi cu bucurie, fără mofturi, strângându-se fericită la braţul lui. Era ora cinci, soarele în amurg aşternea peste câmp o întinsă pânză aurie. Dar îndată ce ieşiră din Plassans, fură siliţi să străbată o parte a câmpului întins, uscat şi gol, în dreapta râului Viorne. Canalul recent săpat, ale cărui ape irigate trebuiau să transforme ţinutul însetat într-unul fertil, nu ajunsese încă până acolo; pământurile roşcate şi gălbui se întindeau la nesfârşit, copleşite de soare, presărate numai de migdali piperniciţi, măslini pitici, care, deşi mereu tăiaţi şi replantaţi, îşi cocârjau şi scorojeau crengile în adevărate atitudini de durere şi revoltă. Departe, pe costişele fără iarbă, nu se vedeau decât petele palide ale căsuţelor de ţară, străjuite de dunga neagră a chiparoşilor obişnuiţi în acel ţinut. Cu toate acestea, imensa întindere stearpă, cu largi falduri triste de pământ, în culori tari şi limpezi, se vălurea în frumoase unduiri de o măreţie severă. Pe drum, praful de-o palmă, un praf alb ca zăpada, se înălţa la cea mai slabă suflare de vânt, în nori plutitori care pudrau pe amândouă laturile smochinii şi mărăcinii.

Amuzându-se ca un copil, Clotilde asculta cum scârţâie acel praf sub picioarele ei gingaşe, încercând în acelaşi timp să-l adăpostească pe doctor sub umbrelă.

— Soarele îţi dă drept în ochi. Treci în stânga mea.

Dar doctorul, luând umbrela, o duse el.

— Nu ştii tu s-o ţii bine... ori poate ai obosit... Dar uite că am ajuns.

Pe câmpul ars se zărea o oază de frunziş, un uriaş buchet de copaci. Era Séguiranne, proprietatea unde crescuse Sophie, la mătuşa Dieudonne, nevasta tăbăcarului. Lângă cel mai mic izvor, lângă cel mai mic pârâu, acest pământ fierbinte izbucnea într-o vegetaţie puternică şi atunci o

umbră deasă, alei adânci de o răcoare minunată se întindeau peste tot. Platanii, castanii, ulmii creşteau viguroşi. Pascal şi Clotilde porniră pe o alee străjuită de stejari verzi.

Pe când se apropiau de fermă, o ţărancă dintr-o fâneaţă lepădă furca din mână şi alergă spre ei. Era Sophie, care îi recunoscuse pe doctor şi pe domnişoara, aşa cum îi spunea ea Clotildei. Fata asta, care îi adora, nu deschise gura, ruşinată oarecum. Îi privea fără a putea rosti toate vorbele bune de care-i era plin sufletul. Semăna cu fratele ei, Valentin, avea aceeaşi statură mică», pometii ieşiţi, acelaşi păr bălai; dar, la ţară, departe de contagiunea mediului familial, devenise viguroasă, era sigură pe picioarele ei puternice şi avea obrazul plin, părul bogat. Şi mai avea nişte ochi foarte frumoşi care străluceau de sănătate şi recunoştinţă. Mătuşa Dieudonne, care adunase şi ea fânul, venea strigând de departe:

— A, domnule Pascal, glumi ea aspru, specific provensal, n-avem nevoie de dumneata aici! Nu-i nimeni bolnav!

Doctorul, care venise acolo numai ca să-şi bucure ochii cu această imagine a sănătăţii, răspunse pe acelaşi, ton:

— Sper şi eu aceiaşi lucru, dar nimic nu ne împiedică să venim ca să vedem o fetişcană care ar trebui să ne fie recunoscătoare şi dumitale şi mie!

— Asta-i adevărul adevărat! Şi ea ştie acest lucru, domnule Pascal. Mereu spune că fără dumneata ar fi şi ea ca bietul frate-su.

— Ei! Îl vom vindeca şi pe Valentin. Îi merge mai; bine. De la el venim acum.

Sophie luă mâna doctorului, ochii i se umpluseră de lacrimi. Nu putu decât să bolborosească:

— O, domnule Pascal!

Cât de mult îl iubeau toţi! Şi Clotilde simţi că dragostea ei creşte, hrănită de aceste semne de respect şi afecţiune întâlnite peste tot. Mai rămaseră câteva minute de vorbă, la

umbra binefăcătoare a stejarilor verzi. Apoi se întoarseră la Plassans, căci mai aveau de făcut o vizită la patronul unei cârciumi prăpădite, aşezată la întretăierea a două străzi unde o albea praful adus în vârtejuri.

În faţa cârciumii fusese instalată de curând o moară, cu abur, în nişte clădiri vechi ale proprietăţii Paradou, construite pe la sfârşitul secolului trecut. Patronul cârciumii, Lafouasse, făcea afaceri bunicele, datorită muncitorilor de la moară şi ţăranilor care-şi aduceau acolo, grâul. Mai avea clienţi, duminica, pe cei câţiva locuitori din Artaud, un cătun învecinat. Dar îl lovise ghinionul, de trei ani se târa, plângându-se de dureri în care doctorul recunoscuse un început de ataxie. Lafouasse se încăpăţâna să nu-şi ia o slujnică; se sprijinea de mobile ca să meargă, dar ţinea să-şi servească singur clienţii. Aşa că, pus pe picioare după zece injecţii, îşi trâmbiţă peste tot vindecarea.

Înalt şi spătos, cu obrazul aprins sub o pălălaie de păr roşu, cârciumarul şedea în pragul uşii.

— Vă aşteptam, domnule Pascal. Ştiţi, ieri am tras la sticle două butoaie de vin, fără nicio ostenealã!

Clotilde rămase afară, pe o bancă de piatră, în timp ce Pascal intra în casă, pentru a-i face injecţia lui Lafouasse. Se auzeau vocile amândurora, mai ales glasul scâncit al cârciumarului care, cu toată musculatura lui puternică, se văicărea că înţepătura a fost dureroasă; dar, în sfârşit, merita să suferi puţin, pentru a căpăta în schimb sănătate. Apoi, ameninţând că se supără dacă e refuzat, îl obligă pe doctor să primească ceva de băut. Iar domnişoara nu-l va jigni, refuzând un sirop. Scoase o masă afară, aşa că trebuiră să ciocnească cu dânsul.

— În sănătatea dumneavoastră, domnule Pascal, şi în sănătatea tuturor bieţilor păcătoşi cărora le deschideţi pofta de viaţă!

Surâzătoare, Clotilde se gândea la balivernele auzite de la Martine despre acel moş Boutin, ucis, chipurile, de

doctorul Pascal. Aşadar el nu-şi ucidea toţi bolnavii, ba dimpotrivă, iată că medicamentul său făcea adevărate minuni! Îşi regăsea încrederea în maestrul ei, pe măsură ce căldura dulce a iubirii i se urca spre inimă. Până la plecare, era din nou cu totul de partea lui; ar fi putut s-o ia şi s-o ducă oriunde, să dispună de ea după plac.

Cu câteva minute mai înainte, când şedea singură pe bancă, se gândise la o întâmplare nelămurită, în timp ce se uita la moara cu abur. Nu cumva aici, în clădirea aceasta, acum înnegrită de fum şi albită de făină, se petrecuse de mult acea dramă pasională? Şi îi veniră în minte cele aflate de la Martine, precum şi unele aluzii făcute chiar de doctor: o întreagă poveste de iubire tragică, a vărului ei, abatele Serge Mouret, pe atunci preot la Artaud, cu o splendidă fată sălbatică şi pătimaşă din Paradou.

Pe drum, Clotilde se oprea mereu să arate cu mâna întinsă ba câmpia mohorâtă, ba vreo colibă răzleaţă, ba ogoarele netede ori vreo mirişte părăginită.

— Maestre, nu era aici o grădină? Parcă tu mi-ai povestit întâmplarea ceea…

Pascal, cu inima plină de bucuria acestei zile norocoase, avu o tresărire, un surâs de duioşie, infinit de trist:

— Fireşte, întregul Paradou era o grădină imensă, cu crânguri, păşuni, livezi, cu flori şi izvoare, cu pâraie care se rostogoleau în Viorne… Un ţinut sălbăticit de-un veac, ţinutul Frumoasei din Pădurea adormită, unde natura era din nou atotstăpânitoare… Şi iată că oamenii l-au despădurit, l-au curăţat, l-au nivelat, ca să-l împartă în loturi şi să-l vândă la licitaţie. Până şi izvoarele au secat. Uite colo, jos, nu se mai află decât smârcul acela putred… Vai, când văd ce a ajuns frumosul Paradou, mi se rupe inima!

Clotilde îndrăzni să mai întrebe ceva:

— Nu cumva aici, în Paradou, s-au iubit vărul meu Serge şi buna ta prietenă Albine?

Doctorul însă uitase de dânsa şi vorbea cu privirea pierdută departe, în trecut:

— O, Doamne! Albine! Parc-o văd, în bătaia soarelui, ca un mănunchi bogat de mireasmă vie, cu capul dat pe spate, cu pieptul plin de voioşie, bucurându-se de flori, de florile acelea sălbatice, împletite în părul ei blond, înşirate la gât, pe rochie, pe braţele subţiri, goale şi bronzate... Şi după ce a murit, asfixiată de dulcea otravă a florilor, parc-o văd moartă, nespus de albă, cu mâinile pe piept, dormind zâmbitoare somnul de veci pe aşternutul de zambile şi tuberoze!... O fată care a murit din dragoste! Şi cât de mult s-au iubit Albine şi Serge în acest rai plin de ispite, în sânul naturii complice! Ce val de viaţă, măturând în cale toate falsele iubiri, şi ce triumf al vieţii, în dragostea lor!

Tulburată în faţa acestui murmur de cuvinte arzătoare, Clotilde îl privea cu atenţie. Niciodată nu şi-a permis să-i vorbească despre o altă poveste auzită cu privire la unica şi tainica dragoste pe care doctorul ar fi avut-o pentru o doamnă, moartă şi ea acum. Cică el a îngrijit-o, fără a îndrăzni măcar să-i sărute vârful degetelor. Astfel, până la cei aproape şaizeci de ani ai lui, studiul şi timiditatea îl îndepărtaseră de femei... Dar îl simţeai pregătit pentru pasiune, cu inima neîntinată şi clocotitoare, în pofida părului său alb.

— Dar cea care a murit, cea pe care o plânge lumea...

Dându-şi seama că a spus ce nu se cuvenea, cu vocea tremurătoare, cu obrajii în flăcări, fără să ştie pentru ce, întrebă:

— Oare Serge n-o iubea, de a lăsat-o să moară?

Parcă trezindu-se, Pascal se cutremură când o văzu lângă dânsul, atât de tânără, cu ochii frumoşi, arzători şi limpezi în umbra pălăriei mari. Un fel de suflu îi învălui pe amândoi.

Lăsându-se de braţ, mergeau acum unul lângă altul.

— Vai, draga mea, viaţa ar fi tare frumoasă dacă oamenii n-ar strica totul! Albine a murit, iar Serge e azi preot la

Saint-Eutrope, unde trăieşte singur. Désirée, sora lui, îi vede de gospodărie, o fiinţă de treabă, care are norocul că e pe jumătate idioată. El e un sfânt, totdeauna am spus asta... Şi un ucigaş poate sluji pe Dumnezeu.

Şi continuă să spună lucruri crude despre viaţă, despre omenirea afurisită şi înrăită, fără totuşi să-şi piardă surâsul vesel. Iubea viaţa, lupta ei neîncetată, dusă curajos şi potolit, cu toate nenorocirile şi urâciunile pe care le conţine. Oricât ar părea de înspăimântătoare, viaţa este fără îndoială măreaţă şi bună, deoarece pentru a o trăi, fiinţele depun atâta stăruinţă, o voinţă de neînfrânt, subordonată desigur atingerii ţelului propus şi acelei opere necunoscute de noi pe care viaţa o îndeplineşte. Pascal, savantul şi clarvăzătorul Pascal, nu credea însă orbeşte într-o omenire idilică, trăind într-o natură generoasă; ba, dimpotrivă, conştient de nenorocirile şi moştenirile rele, el le analiza, le cerceta, le cataloga de vreo treizeci de ani, pasiunea pentru viaţă, admiraţia pentru forţele ei fiindu-i de ajuns ca să-i aducă o continuă bucurie, din care reieşea în mod firesc dragostea lui pentru aproapele, o iubire de frate, o simpatie pe care o simţeai sub asprimea de anatomist şi sub aparentul obiectivism al studiilor sale.

— Ei! exclamă el, întorcându-se pentru ultima oară spre întinderile mohorâte. Paradou nu mai este, a fost pustiit, întinat, distrus; dar ce importanţă are? Se vor planta vii, va creşte grâu, vor veni o mulţime de recolte noi... şi oamenii vor mai face dragoste şi în viitor, la cules şi la secerat... Viaţa este veşnică, ea nu face niciodată altceva decât să reînceapă şi să renască.

O luase din nou de braţ; se întoarseră astfel acasă, strânşi unul lângă celălalt, ca doi buni prieteni, în apusul calm care se stingea pe bolta cerului, într-un lac liniştit de trandafiriu şi violet. Şi văzându-i trecând pe amândoi – bătrânul rege, puternic şi blând, sprijinit de umărul unei fete încântătoare şi supuse, a cărei tinereţe îl susţinea –

femeile din cartier, ieşite în prag, îi urmăreau cu zâmbet înduioşat.

La Souleiade, Martine îi pândea. Le făcu semn de departe. Oare azi nu se mai mănâncă în casa asta? Apoi, când se apropiară, le zise:

— O să aşteptaţi vreun sfert de ceas. N-am cutezat să pun friptura mai devreme.

Rămaseră afară, vrăjiţi de ultima pâlpâire a zilei. Crângul de pini, înecat în umbră, răspândea o aromă îmbălsămată de răşină, iar de pe podişul fierbinte încă, unde murea un ultim reflex trandafiriu, se ridica un freamăt. Era ca o uşurare, un suspin de mulţumire, o linişte a întregii proprietăţi, a migdalilor piperniciţi, a măslinilor strâmbi, sub cerul palid de o seninătate pură. În spatele casei, pilcul de platani se ghicea ca o masă de umbră neagră, nepătrunsă, de unde se auzea susurul fântânii, cu eternul ei cântec cristalin.

— Uite, zise doctorul, domnul Bellombre a şi mâncat şi acum a ieşit la aer.

Arătă cu mâna, pe o bancă a casei vecine, un bătrân înalt şi slab, cam de şaptezeci de ani, cu faţa prelungă brăzdată de zbârcituri, cu ochi mari aţintiţi, foarte corect îmbrăcat, cu cravată şi redingotă.

— E un înţelept, spuse Clotilde. E fericit!

Pascal protestă:

— El? Sper din tot sufletul că nu este!

Doctorul nu ura pe nimeni, numai domnul Bellombre, acest profesor septuagenar, astăzi la pensie, trăind în căsuţa lui fără alt tovarăş decât un grădinar surdo-mut, mai bătrân ca el, avea darul să-l scoată din sărite.

— Fericit un om ca el, care s-a temut de viaţă? Pricepi tu? I-a fost totdeauna frică de viaţă!... Un egoist, aspru şi zgârcit, asta e! Dacă a alungat din viaţa lui femeia, a făcut-o numai din zgârcenie, ca să nu-i cumpere botine... N-a cunoscut decât copiii altora şi aceştia l-au făcut să sufere:

de aci ura lui împotriva copiilor pe care-i consideră buni numai pentru a fi pedepsiţi!... Frica de viaţă, frica de obligaţii şi îndatoriri, de plictiseli şi catastrofe! Frica de viaţă care îl face pe om să-şi refuze bucuriile, de frica durerilor! Şi, vezi tu, această laşitate mă scârbeşte, n-o pot ierta... Trebuie să trăieşti, să trăieşti cât ţi-e dat, fără rezerve, să trăieşti viaţa deplin, cu bucuriile dar, mai ales, cu suferinţele ei, căci a te feri de viaţă, a renunţa la tot ce-i viu şi omenesc în tine, asta-i adevărata moarte!

Domnul Bellombre, ridicându-se, porni cu paşi liniştiţi pe una dintre aleile grădinii. Atunci Clotilde, care nu-l pierdea din ochi, spuse:

— Există totuşi o bucurie şi în renunţare. A renunţa, a nu trăi, a te păstra pentru adevărul credinţei, n-a fost asta marea fericire a sfinţilor?

— Dacă n-au trăit, nu pot fi sfinţi, strigă Pascal.

Dar se opri, simţind că fata se revoltă, că-i gata să-i scape iar din mână. În spaima faţă de viaţa de „dincolo”, în fond, nu-i decât frica şi ura de viaţă. Astfel că îşi regăsi râsul sănătos, atât de cald şi împăciuitor.

— Ei, haide, haide! Pentru azi e de-ajuns! Să nu ne mai certăm, mai bine să iubim! De altfel, uite că Martine ne şi cheamă! Hai la masă!

III

În luna care urmă, situaţia se înăspri. Clotilde, mai ales, suferea, văzând că Pascal încuie acum sertarele cu cheia. Nu mai avea în ea încrederea de odinioară; se simţea atât de jignită, încât dacă ar fi găsit dulapul descuiat, ar fi aruncat dosarele pe foc, aşa cum o îndemnase bunică-sa, Félicité. Certurile începuseră iarăşi; adesea nu-şi vorbeau zile întregi.

Într-o dimineaţă, tocmai în timpul unei supărări ce dura de două zile, Martine spuse, pe când servea masa:

— Azi, când treceam prin piaţa subprefecturii, am văzut intrând la doamna Félicité un străin care mi s-a părut cunoscut. Nu m-ar mira să fie fratele dumneavoastră, domnişoară.

Luaţi prin surprindere, Pascal şi Clotilde începură să-şi vorbească.

— Fratele tău? Oare bunică-ta ştia că vine?

— Nu, nu cred... Sunt mai mult de şase luni de când îl aşteaptă. Ştiu că i-a scris iarăşi acum opt zile.

O iscodiră din nou pe Martine.

— De, domnule, ştiu eu? De patru ani de când nu l-am văzut pe domnul Maxime – şi-a stat atunci la noi doar două ore, în drum spre Italia – cred că s-a schimbat... Totuşi cred că l-am recunoscut, din spate.

Discuţia continuă şi Clotilde părea bucuroasă de

evenimentul care rupea, în sfârşit, tăcerea grea.

— Mă rog, conchise Pascal, dacă-i el, va veni să ne vadă.

Era într-adevăr Maxime. După luni întregi de refuz, cedase rugăminţilor stăruitoare ale bătrânei doamne Rougon care dorea să vindece, şi pe această cale, o mare rană a familiei. Povestea era veche şi se agrava din ce în ce.

La vârsta de şaptesprezece ani – deci cu cincisprezece ani în urmă – Maxime avusese un copil, de la o slujnică pe care o sedusese; urâtă aventură a unui băiat precoce, de care Saccard, tatăl său, şi mama sa vitregă, Renée, jignită doar de alegerea lui nedemnă, se mulţumiseră să râdă. Slujnica, Justine Mégot, era dintr-un sat vecin, o fetiţă blondă, şi ea tot de şaptesprezece ani, supusă şi blândă; ei o trimiseseră, după întâmplare, la Plassans, cu o rentă de o mie două sute de franci, să-l crească pe micul Charles. Trei ani mai târziu, Justine s-a căsătorit cu un curelar din mahala, Anselme Thomas, un bun muncitor, băiat chibzuit, pe care l-a atras renta. Apoi fata a avut o purtare exemplară, s-a îngrăşat, aproape vindecându-se de o tuse de care se temuse să nu fie o consecinţă ereditară, datorată unor înaintaşi alcoolici. Ceilalţi doi copii, născuţi de ea după căsătorie, un băiat de zece ani şi o fetiţă de şapte, graşi şi trandafirii, erau sănătoşi tun, astfel că mama ar fi fost cea mai respectată, cea mai fericită dintre femei, dacă Charles nu i-ar fi făcut necazuri în familie. Thomas, cu toată renta, ura acest copil al altui bărbat şi-l brusca mereu, din care cauză mama suferea, în sine, ca o soţie supusă şi paşnică. Aşa că, deşi îi era foarte drag, l-ar fi dat bucuroasă familiei tatălui.

Charles, la cincisprezece ani, părea abia de doisprezece, dar ceea ce-i mai grav e că rămăsese cu inteligenţa întârziată a unui copil de cinci ani… Semănând leit cu stră-străbunica sa, mătuşa Dide, nebuna de la Tulettes, băiatul avea totuşi o graţie delicată, era lipsit parcă de sânge,

asemenea unui fiu de rege prin care se sfârşeşte o dinastie, împodobit cu o coroană de păr albicios, fin ca mătasea. Ochii mari, limpezi erau goi de privire, frumuseţea lui tulburătoare purta umbra morţii. Nimic altceva, nici inteligenţă, nici simţire, nimic nu găseai la el. Era ca un căţel bolnăvicios care se freca de oameni, dornic de mângâiere. Străbunica lui, Félicité, cucerită de această frumuseţe, în care se prefăcea că-şi recunoaşte sângele, îl trimisese mai întâi la şcoală, pe socoteala ei; dar fusese dat afară după şase luni, sub învinuirea de vicii ruşinoase. Încăpăţânându-se, i-a schimbat de trei ori pensionul, ajungând mereu la aceeaşi eliminare ruşinoasă. În cele din urmă, pentru că nu putea învăţa absolut nimic şi-i corupea şi pe ceilalţi, Félicité se hotărî să-l ţină acasă, trecându-l în familie, de la unul la altul. Doctorul Pascal, îndoioşat, gândindu-se la vindecare, l-a supus tratamentului său ţinându-l la dânsul aproape un an, dar în cele din urmă a renunţat, îngrijorat pentru Clotilde. Apoi Charles, nemaiputându-se întoarce la mamă-sa, unde nu mai era de trăit, putea fi văzut la Félicité sau la alte rude, frumos gătit, încărcat de jucării, trăind ca un prinţişor efeminat al unei familii istovite.

Totuşi bătrâna doamnă Rougon suferea din cauza acestui bastard cu blonde plete princiare, iar planul ei era să-l scoată din mahalagismele Plassansului, convingându-l pe Maxime să-l ia şi să-l ţină la Paris. Asta ar fi însemnat ca încă o poveste urâtă a familiei să se şteargă. Maxime se făcuse însă că nu pricepe, urmărit de groaza permanentă de a nu-şi strica propria-i viaţă. După război, bogat moştenitor al soţiei sale, se instalase, ca să-şi pape în chip înţelept averea, într-un palat de pe calea Bois-de-Boulogne. După câte învăţase din destrăbălarea-i precoce, urmărit şi de spaima care-l punea la adăpost de plăceri, hotărâse să fugă mai ales de emoţii şi de responsabilităţi, cu scopul de a trăi cât mai mult. Dureri ascuţite în picioare, reumatisme

– credea el – îl supărau de câtva timp; se şi vedea infirm, ţintuit într-un fotoliu, iar revenirea neaşteptată a tatălui său în Franţa, activitatea nouă pe care Saccard o desfăşura, începuse să-l îngrozească. Îl cunoştea bine pe acest devorator de milioane şi tremura văzând că-şi caută de lucru în preajma lui, binevoitor, cu un rânjet prietenos pe buze. Nu voia ca într-o bună zi să fie distrus, să rămână la cheremul tatălui său, pironit în pat de durerile care-i cuprindeau picioarele. Şi îl apucă o groază atât de puternică de singurătate, încât cedase ideii de a veni să-şi revadă copilul. Dacă acest copil s-ar dovedi blând, inteligent, sănătos, de ce să nu-l ia la dânsul? Asta i-ar aduce un tovarăş, un moştenitor care l-ar apăra de manevrele tatălui. Puţin câte puţin, în egoismul său, se şi vedea iubit, mângâiat, apărat; totuşi poate nu s-ar fi hazardat la o astfel de călătorie, dacă doctorul său nu l-ar fi trimis la băile din Saint-Gervais. Deci nu-i mai rămânea decât să se abată din drum câteva leghe. Aşa încât sosi pe neaşteptate într-o dimineaţă la bătrâna doamnă Rougon, hotărât să ia trenul chiar în seara aceea, după ce va face vizitele de rigoare şi va vedea copilul.

Spre orele două, Pascal şi Clotilde se aflau încă lângă fântână, sub platani, unde Martine le servise cafeaua, când Félicité sosi cu Maxime.

— Scumpa mea, ce surpriză! Ţi l-am adus pe fratele tău!

Surprinsă, fata se ridică în faţa acelui străin slab şi gălbejit, pe care abia îl recunoştea. De la despărţirea lor, în 1854, nu-l mai revăzuse decât de două ori: prima dată la Paris, a doua oară la Plassans. Păstra însă despre el o imagine frumoasă – elegant şi plin de viaţă. Acum faţa i se scofâlcise, părul presărat cu fire albe i se rărise. Totuşi izbuti să-l regăsească aşa cum fusese, cu un cap drăguţ şi delicat, de o graţie feminină, neliniştitoare, chiar şi în decrepitudinea lui timpurie.

— Ce bine arăţi, zise el cu simplitate, îmbrăţişându-şi

sora.

— Ca oricine trăieşte la soare... Mă bucur că te văd, răspunse Clotilde.

Dintr-o singură privire de medic, Pascal îl şi cercetase în profunzime pe nepotul său. Îl îmbrăţişă la rândul lui.

— Bine ai venit, băiete... Cât despre Clotilde, să ştii că are dreptate. Nu eşti sănătos decât la soare, ca arborii.

Repede, Félicité intră în casă, de unde se întoarse curând:

— Charles nu-i aici?

— Nu, spuse Clotilde. A fost la noi ieri. L-a luat unchiul Macquart. Zicea că trebuie să stea câteva zile la Tulettes.

Félicité era deznădăjduită. Alergase la ei numai pentru că fusese sigură că va găsi copilul la Pascal. Acum ce să facă? Doctorul, cu aerul liniştit, propuse să scrie unchiului, care l-ar putea aduce a doua zi dis-de-dimineaţă. Apoi, când află că Maxime voia cu orice preţ să plece cu trenul de seară, fără să doarmă aci, avu o altă idee: să închirieze o trăsură şi să meargă tuspatru să-i vadă pe Charles, la unchiul Macquart. Ar face şi o plimbare încântătoare. Nu erau nici trei leghe de la Plassans la Tulettes, o oră dusul, o oră întorsul, mai rămân aproape două ore de stat acolo, dacă vor să fie înapoi la ora şapte. Martine va pregăti masa, iar Maxime va avea tot timpul să mănânce şi să prindă trenul.

Dar Félicité se agita, vădit îngrijorată de această vizită la Macquart.

— Ba nu, nu se poate! Cum credeţi că am să merg acolo, pe timpul ăsta de furtună... E cu mult mai simplu să trimitem pe cineva să-l aducă pe Charles.

Pascal clătină din cap. Charles nu putea fi adus oricând, după cum ai fi poftit. Era un copil fără judecată care, uneori, fugea la cel mai mic capriciu, ca un animal neîmblânzit. Bătrâna doamnă Rougon, văzându-se învinsă, dar furioasă că nu putuse pregăti totul dinainte, trebui să cedeze, în cele din urmă, lăsându-se, de nevoie, în seama

hazardului.

— La urma urmelor, faceţi cum vreţi. O, Doamne, cât de rău sunt toate orânduite!

Martine alergă să caute trăsura şi nici nu sunase încă ora trei, când doi cai luară drumul spre Nisa, coborând în pantă până la podul de peste Viorne. O luară apoi la stânga, pe malul împădurit al râului, aproape doi kilometri, după care drumul intră în cheile râului Seille, un defileu strâmt între doi pereţi uriaşi de stânci arse şi aurite de soarele puternic. În crăpături crescuseră pini piperniciţi; tufe de arbuşti, doar spre rădăcină ceva mai groşi decât smocurile de iarbă, atârnau pe creste, deasupra prăpastiei. Era un loc haotic, un peisaj ca lovit de trăsnet, o intrare a iadului, cu ale sale cotituri zgomotoase, cu alunecări de pământ sângeriu, prăbuşite de pe fiecare crestătură. O singurătate pustie pe care doar zborul vulturilor o tulbura.

Cu mintea frământată, având aerul că e copleşită de gânduri, Félicité nu-şi descleştă buzele. Într-adevăr, totul era foarte apăsător, soarele dogorea în spatele unui văl mare de nori albi. Pascal vorbi aproape numai el, cu o dragoste pătimaşă pentru această natură arzătoare, dragoste pe care se silea s-o împărtăşească nepotului său. Dar putea să exclame mult şi bine, arătându-i măslinii, smochinii şi tufele de mărăcini care se încăpăţânau să crească între stânci, viaţa însăşi a acestor roci, adevărată scoarţă uriaşă şi puternică a pământului, din care auzeai ridicându-se un fel de suflu. Maxime rămânea rece, cuprins de o surdă nelinişte în faţa acestor stânci de o sălbatică măreţie, care-i făcea rău. Prefera să-şi îndrepte privirea spre sora lui, aşezată în faţă. Ea îl fermeca pe încetul, într-atât o vedea de sănătoasă şi fericită, cu căpşorul ei rotund, cu fruntea dreaptă, aşa de bine proporţionată. Uneori, când privirile li se încrucişau, surâdea gingaş şi el se simţea încurajat.

Dar sălbăticia defileului se îmblânzi, cei doi pereţi de

stâncă, depărtându-se, sfârşiră prin a se ascunde sub faldurile colinelor. Acum te strecurai printre dealuri line, cu povârnişuri dulci, semănate cu cimbru şi levănţică. Locul era încă uscat, gol, verzui şi vânăt, şi cea mai mică suflare de vânt răscolea parfumuri înţepătoare. Apoi deodată, după o ultimă cotitură, coborai în vâlceaua Tulettes, împrospătată de izvoare. Spre orizont se întindeau păşuni, întretăiate de copaci mari. Satul se afla la jumătate cale, printre măslini, iar locuinţa lui Macquart, ceva mai depărtată, spre stânga, se lăfăia în plin soare. Drumul trecea pe lângă azilul de alienaţi, ale cărui ziduri albe se zăreau în faţă.

Tăcerea doamnei Félicité se înăsprise, căci nu-i plăcea să-l arate lumii pe unchiul Macquart. Încă unul de care familia se va simţi uşurată în ziua când va pleca dintre cei vii. Pentru gloria întregii familii, el ar fi trebuit să doarmă de mult somnul de veci. Se încăpăţâna însă să trăiască, la cei optzeci şi trei de ani ai săi, ca un beţiv înrăit, ghiftuit de băutură, de parcă alcoolul l-ar fi conservat. La Plassans avea faima cumplită de trântor şi bandit, iar bătrânii şuşoteau despre o istorie scârboasă a unor cadavre, existente între el şi familia Rougon – o trădare în zilele tulburi din decembrie 1851, o cursă în care-şi lăsase camarazii, cu burţile spintecate, pe caldarâmul plin de sânge. Mai târziu, când se întorsese în Franţa, în locul serviciului bun care i se promisese, preferase această aşezare modestă din Tulettes, pe care i-o cumpărase Félicité. De atunci trăia acolo din plin; mânat doar de ambiţia de a-şi rotunji averea, pândea, ca şi altădată, momentul prielnic să dea lovitura, însuşindu-şi un loc râvnit multă vreme, făcându-se unealta cumnatei sale atunci când ea trebuise să recucerească Plassansul de la legitimişti; o altă poveste înfiorătoare ce se şoptea prin colţuri era aceea despre un nebun scăpat din azil, care umbla nopţile, şi căutând să se răzbune, şi-a dat foc propriei locuinţe, unde

au ars patru persoane. Din fericire, acestea erau însă întâmplări vechi, iar Macquart, cuminţit acum, nu mai era banditul fioros de care tremurase toată familia. Arătându-se foarte corect, de o diplomaţie vicleană, nu-şi păstrase decât râsul batjocoritor, care îi dădea aerul că nu-i pasă de lume.

— Unchiul e acasă, spuse Pascal, pe când se apropiau.

Casa era una dintre acele clădiri provensale cu un singur cat, cu ţigla decolorată, cu cei patru pereţi văruiţi într-un galben ţipător. De-a lungul faţadei se întindea un cerdac îngust, umbrit de nişte duzi bătrâni, povârniţi, care îşi lungeau şi îşi răsuceau braţele groase în chip de boltă. Acolo unchiul îşi fuma pipa vara. Auzind trăsura, ieşise la marginea cerdacului, înalt, îmbrăcat curat, în cămaşă albastră, pe cap cu veşnica lui caschetă de blană pe care o purta tot anul.

Când îşi recunoscu oaspeţii, mârâi:

— Frumoasă societate! Sunteţi prea amabili; aici o să vă răcoriţi!

Dar prezenţa lui Maxime îl intriga. Cine naiba era străinul? Şi pentru ce venea? Când îi fu prezentat, opri imediat explicaţiile ce i se dădeau cu scopul de a-i lămuri iţele complicate ale rudeniei.

— Aha! Tatăl lui Charles... ştiu... ştiu... Fiul nepotului meu Saccard, desigur!... Cel care a făcut o căsătorie frumoasă şi a cărui nevastă a murit...

Îl cerceta pe Maxime cu încântare, văzându-l aşa de zbârcit la treizeci şi doi de ani, cu părul şi barba presărate de fire argintii.

— Ei, drace, adăugă el, toţi îmbătrânim. Cât despre mine, eu n-am să mă plâng prea mult, mă simt încă în putere.

Se grozăvea, ţinându-şi drept spinarea, cu obrazul tăbăcit şi înroşit, de un roşu arzător, de jăratic. De multă vreme, rachiul obişnuit i se părea apă chioară; doar spirtul de maşină îi mai gâdila gâtlejul bătucit; bea atât de zdravăn, încât parcă rămânea mereu plin şi carnea-i era

scăldată, îmbibată ca un burete. Alcoolul îi mustea prin piele. La cea mai mică suflare, o duhoare de spirt îi ieşea din gură.

— Sigur că da! Dumneata, unchiule, te ţii tare! se minună Pascal. Şi doar n-ai făcut nimic pentru asta, ai multă dreptate să râzi de noi... Vezi, eu nu mă tem decât de-un lucru: ca într-o bună zi, aprinzându-ţi pipa, să nu iei foc, întocmai ca un castron de punci.

Macquart, măgulit, râse zgomotos:

— Degeaba glumeşti, băiete! Un pahar de coniac face mai mult decât doctoriile tale scârboase... Ciocniţi toţi cu mine un pahar, nu-i aşa? Ca să nu ziceţi că unchiul nu vă face cinste. Cât despre mine, puţin îmi pasă de gurile rele. Am grâu, am migdali şi vii, o moşie adevărată. Vara îmi fumez pipa la umbra duzilor; iarna, mă duc s-o fumez colo, lângă zid, la soare. Ce zici? Nu-i aşa că nu te ruşinezi cu un astfel de unchi?... Clotilde, am sirop, dacă vrei. Iar dumneata, dragă Félicité, ştiu că preferi rachiul de anason. Găseşti de toate la mine, nu degeaba vă spun eu că am de toate!

Gesticula amplu, vrând parcă să cuprindă stăpânirea averii lui de bătrân ticălos, devenit pustnic, pe când Félicité, uimită de înşiruirea bogăţiilor, nu-l mai slăbea din ochi, gata să-l oprească.

— Mulţumesc, Macquart, nu luăm nimic, suntem grăbiţi... Dar unde-i Charles?

— Charles? A, da, da! Imediat! Am înţeles. Tăticu vine să-şi vadă feciorul... Dar asta nu ne poate împiedica să bem un pahar.

Şi, după ce toţi l-au refuzat categoric, simţindu-se ofensat, izbucni cu râsul lui răutăcios:

— Charles nu-i aici, e la azil, cu bătrâna.

Apoi, ducându-l pe Maxime la capătul terasei, îi arătă marile clădiri albe, ale căror grădini interioare semănau cu nişte curţi de închisoare.

— Uite, nepoate, vezi cei trei copaci din faţa noastră? Ei bine, imediat după cel din stânga se află o fântână, într-o curte. Urmăreşte parterul casei, a cincea fereastră din dreapta este a mătuşii Dide. Acolo se află micuţul... Adineauri l-am dus.

Lucrul era posibil cu îngăduinţa administraţiei. De douăzeci şi unu de ani, de când era la azil, bătrâna femeie nu pricinuise niciun necaz supraveghetoare! Foarte liniştită, foarte blândă, stând nemişcată în fotoliu, îşi petrecea zilele privind înaintea ochilor. Băiatului îi plăcea acolo şi, pentru că ea însăşi părea că se interesează de el, i se trecea cu vederea această călcare a regulamentului: rămânea uneori două sau trei ore acolo, foarte ocupat să decupeze poze.

Dar această nouă nepotrivire umpluse paharul indispoziţiei doamnei Félicité. Când Macquart propuse să meargă toţi cinci în grup, să-l caute pe micuţ, se supără şi spuse:

— Ce idee! Du-te singur şi întoarce-te repede... N-avem timp de pierdut!

Clocotul mâniei care fierbea în ea păru să-l amuze pe unchi; şi, simţind cât îi era de nesuferit, insistă cu rânjetul său:

— Doamne! Copii, dar am vedea-o cu ocazia asta şi pe bătrâna noastră mamă, mama noastră a tuturor. Oricât, nu se poate spune că noi toţi n-am purces dintr-însa, şi n-ar fi deloc politicos să nu mergem să o salutăm, mai cu seamă că strănepotul meu, care vine de la drum lung, cred că n-a văzut-o niciodată... Cât despre mine, vai de capul meu, eu nu o reneg. Desigur, e nebună; dar asta nu se observă decât rareori... o mamă bătrână care a depăşit suta de ani... ştiţi şi voi... merită să fim drăguţi cu ea!

Se aşternu o linişte grea. Pe toţi îi trecură fiorii. Clotilde, tăcută până atunci, spuse cea dintâi cu voce emoţionată:

— Ai dreptate, unchiule, hai să mergem cu toţii.

Félicité însăşi trebui să consimtă. Urcară iar în trăsură,

Macquart sus, lângă vizitiu. O indispoziţie îngălbenise faţa obosită a lui Maxime şi, în timpul drumului, îl întrebă pe Pascal despre Charles, cu un aer de interes părintesc care ascundea o îngrijorare crescândă. Stingherit de privirea poruncitoare a mamei, doctorul îmblânzi adevărul. Doamne, copilul nu avea o sănătate prea bună şi tocmai de-aceea era lăsat cu plăcere săptămâni întregi la unchiul, la ţară; cu toate acestea nu suferea de vreo boală anume. Pascal nu spuse că, la un moment dat, visase să-i fortifice creierul şi muşchii tratându-l cu injecţii de substanţă nervoasă; a trebuit să renunţe însă, căci se producea mereu acelaşi accident: cele mai mici înţepături dezlănţuiau micuţului hemoragii pe care trebuia să i le oprească de fiecare dată prin pansamente strânse. Avea o slăbire a ţesuturilor, datorită degenerării, o rouă de sânge care-i ieşea prin piele şi, mai ales, sângerări ale nasului, atât de puternice, atât de abundente, încât nu îndrăzneau să-l lase singur, de teamă să nu i se scurgă tot sângele din vine. Doctorul mai spuse în sfârşit că dacă inteligenţa îi era cam leneşă, nădăjduia că i se va dezvolta într-un mediu cu activitatea cerebrală mai vie.

Ajunşi în faţa azilului, Macquart, care asculta, coborî de pe capră zicând:

— E un ştrengar simpatic, drăguţul de el. Şi-apoi e aşa de frumos, un înger!

Maxime, pălind şi mai mult, tremura în ciuda căldurii sufocante: nu mai puse nicio întrebare. Privea marile clădiri ale azilului, aripile diferitelor secţii, separate prin grădini, cele pentru bărbaţi şi cele pentru femei, ale nebunilor liniştiţi şi ale celor furioşi. Domnea o mare curăţenie, o singurătate tristă, străbătută de paşi şi zgomote de chei. Bătrânul Macquart cunoştea toţi paznicii. De altfel uşile se deschiseră în faţa doctorului Pascal, care fusese autorizat să îngrijească pe unii dintre cei internaţi. Trecură printr-o galerie şi cotiră într-o curte: ia parter se afla o încăpere

tapetată cu hârtie deschisă, mobilată simplu, cu un pat, un dulap, o masă, un fotoliu şi două scaune. Supraveghetoarea, deşi nu avea voie să părăsească nicio clipă pacienta, tocmai lipsea. Nu se aflau aici, la cele două capete ale mesei, decât nebuna, ţeapănă în fotoliul ei, şi copilul, pe un scaun, preocupat, decupând poze.

— Intraţi, intraţi – insista Macquart. Nu-i niciun pericol, e foarte cuminte!

Străbunica, Adélaïde Fouque, pe care strămoşii şi toată familia numeroasă o numeau mângâietor mătuşa Dide, nici măcar nu întoarse capul la zgomot. Încă din tinereţe, tulburări isterice o dezechilibraseră. Focoasă, pasionată după dragoste, apucată de crize, ajunsese astfel la vârsta înaintată de optzeci şi trei de ani, când o durere puternică, un şoc moral grozav, o aruncă în nebunie. De atunci, de douăzeci şi unu de ani, în mintea ei se produsese o stagnare, o slăbire bruscă a inteligenţei, făcând imposibilă orice vindecare. Astăzi, la o sută patru ani, mai trăia ca o uitată de lume, o nebună calmă, cu creierul osificat, a cărei nebunie putea rămâne în acelaşi stadiu, la infinit, fără a-i pricinui moartea. Totuşi senilitatea pusese stăpânire pe ea, atrofiindu-i încet, încet muşchii. Carnea parcă-i era mâncată de vârstă, îi rămăsese doar pielea pe oase, în aşa fel încât trebuia să fie purtată de la pat la fotoliu. Schelet îngălbenit, uscat, ca un arbore secular din care n-a mai rămas decât scoarţa, se ţinea totuşi dreaptă pe spătarul fotoliului, neavând nimic viu decât ochii, în faţa ei topită. Se uita ţintă la Charles.

Clotilde, tremurând uşor, se apropie.

— Mătuşă Dide, noi suntem. Am venit să te vedem… Nu mă recunoşti? Nepoata dumitale care vine uneori să te îmbrăţişeze.

Nebuna însă nu părea s-o fi auzit. Nu-şi lua ochii de la copil, care tocmai termina de tăiat cu foarfecele poza unui rege de purpură în mantie de aur.

— Hai, mămico, spuse la rândul său Macquart, nu face pe proasta. Ai putea foarte bine să te uiţi la noi. Iată, un domn, strănepotul tău, vine de la Paris înadins.

La vocea lui, mătuşa Dide întoarse, în sfârşit, capul, îşi plimbă încet ochii goi şi limpezi peste ei toţi, apoi îi pironi asupra lui Charles şi recăzu în meditare. Nimeni nu mai scoase nicio vorbă.

— A rămas aşa de la lovitura grozavă pe care a primit-o, explică în sfârşit Pascal, cu glasul scăzut. Orice înţelegere, orice amintire pare distrusă într-însa. Cel mai adesea, tace; uneori scoate un şir de cuvinte bâlbâite, neînţelese. Râde, plânge fără motiv, e ca un obiect pe care nimic nu-l impresionează... Şi totuşi, n-aş îndrăzni să spun că întunecarea ei e absolută, că nu i-au rămas unele amintiri în adâncul conştiinţei... O, biata mamă bătrână, cât de mult aş plânge-o dacă aş şti că mintea ei nu e întunecată total! Oare la ce se poate gândi, de douăzeci şi unu de ani, presupunând că-şi mai aminteşte de ceva?

Cu un gest, îndepărtă trecutul îngrozitor, pe care-l cunoştea. O revedea tânără, înaltă, subţire şi palidă, cu privirea speriată, văduvită timpuriu de Rougon, acel greoi grădinar pe care ea şi-l voise de soţ, aruncându-se înainte de a-şi fi sfârşit doliul în braţele contrabandistului Macquart, pe care l-a iubit cu o dragoste de lupoaică, dar cu care nu s-a căsătorit. Trăise astfel cincisprezece ani, cu un copil legitim şi doi bastarzi, în mijlocul scandalului şi capriciului, dispărând cu săptămânile, întorcându-se zdrobită, cu braţele învineţite. Apoi Macquart muri de glonţ, ucis ca un câine de un jandarm. Încă de la acest prim şoc înţepenise, păstrând vii doar ochii ca apa de izvor, pe faţa-i lividă, şi se retrăsese din lume în fundul cocioabei pe care i-o lăsase iubitul: acolo a dus, timp de patruzeci de ani, o viaţă de călugăriţă, zdruncinată de groaznice crize nervoase. Un alt şoc avea să o dărâme însă definitiv, aruncând-o în nebunie. Pascal îşi reamintea scena cumplită,

căci fusese de faţă: un biet copil pe care bunica îl luase la dânsa, nepotul ei Silvère, victimă a urii şi a luptelor sângeroase de familie, fusese împuşcat în cap tot de un jandarm, în timpul represaliilor mişcării de revoltă din 1851. Fusese mereu împroşcată cu sânge.

Félicité se apropie de Charles, absorbit de pozele sale, Charles căruia toată lumea adunată acolo nu-i făcea nicio impresie.

— Micuţule drag, acest domn e tatăl tău… sărută-l.

Şi, din acel moment, toţi se ocupară de Charles. Era îmbrăcat foarte elegant, cu vestă şi pantaloni de catifea neagră, lucraţi cu şiret auriu; de o paloare de crin, cu marii săi ochi deschişi şi cu revărsarea buclelor blonde, semăna într-adevăr cu fiul acelor regi pe care-i decupa. Dar, în clipa aceea, te izbea mai ales asemănarea lui cu mătuşa Dide, asemănare care sărise peste trei generaţii, de la obrazul descărnat de centenară, cu trăsăturile uzate, până la obrazul delicat al băiatului, aproape şters şi el, obraz de copil îmbătrânit şi topit datorită degenerării rasei. Faţă în faţă, copilul nătâng, cu frumuseţea lui de mort, părea sfârşitul străbunei uitate.

Maxime se aplecă să sărute fruntea copilului; inima îi era ca gheaţa, însăşi frumuseţea lui îl înspăimânta, indispoziţia îi creştea în această odaie a demenţei, unde pâlpâia o întreagă mizerie omenească, venită de departe.

— Ce frumos eşti, micuţul meu!… Mă iubeşti tu puţin?

Charles îl privi, nu înţelese nimic şi se concentră din nou asupra pozelor sale.

Toţi rămaseră însă uluiţi. Fără ca expresia de nepătruns a feţei să i se fi schimbat câtuşi de puţin, mătuşa Dide plângea; un val de lacrimi se rostogolea din ochii ei vii, pe obrajii morţi. Fără să-şi ia ochii de la copil, plângea încet, întruna.

Atunci Pascal fu cuprins de o extraordinară emoţie. Luând-o pe Clotilde de braţ, o strânse cu putere, fără ca ea

să înţeleagă de ce. Pentru că, în faţa ochilor lui, apăru întregul lor neam, ramura legitimă şi ramura bastardă, care crescuseră din acest trunchi, vătămat acum de nebunie. Cele cinci generaţii se aflau acolo de faţă, spiţa Rougon şi spiţa Macquart, Adélaïde Fouque fiind rădăcina arborelui, apoi bătrânul unchi bandit, apoi Pascal însuşi, pe urmă Clotilde şi Maxime şi, în sfârşit, Charles. Félicité umplea cu vârf şi îndesat locul soţului decedat. Nu era niciun gol, lanţul se desfăşura, cu întreaga sa ereditate logică şi nemiloasă. Ce secol reînviase în această chilie tragică de nebuni, unde adia o mizerie venită de departe, răspândind atâta groază, încât toţi se înfiorară, cu toată căldura copleşitoare.

— Ce-i, maestre? întrebă foarte încet Clotilde, tremurând.

— Nu, nu-i nimic, şopti doctorul. Îţi spun mai târziu.

Macquart, care continua să rânjească, îşi certă mama.

Ce idee, să primeşti lumea cu lacrimi, când ei îşi dau osteneala să te viziteze? Nu-i deloc politicos. Apoi se duse lângă Maxime şi lângă Charles.

— În sfârşit, nepoate, ţi-ai văzut băiatul. Nu-i aşa că-i drăguţ şi că-ţi face cât de cât cinste?

Félicité se grăbi să intervină, nemulţumită de întorsătura pe care o luau lucrurile, stăpânită numai de dorinţa de a pleca.

— Desigur că e un copil frumos şi-i mai puţin înapoiat decât s-ar crede. Observă-l câtă îndemânare are… Şi ai să vezi cum o să evolueze, dacă te vei ocupa de el. La Paris ai alte condiţii decât noi, aici, la Plassans, nu-i aşa?

— Fără îndoială, fără îndoială, îngăimă Maxime. Nu zic ba, am să mă gândesc la asta.

Era încurcat, dar adăugă:

— Vezi, eu n-am venit decât să-l văd… Nu-l pot lua acum, pentru că trebuie să stau o lună la Saint-Gervais. Dar odată întors la Paris, am să mă gândesc şi-ţi scriu.

Scoţându-şi ceasornicul, exclamă:

— Drace! Cinci şi jumătate… Ştiţi că pentru nimic în lume nu vreau să pierd trenul de nouă.

— Da, da, să plecăm, zise şi Félicité. Nu mai avem nimic de făcut aici.

Zadarnic se căzni Macquart să-i întârzie cu tot felul de istorii. Povestea de zilele în care mătuşa Dide flecărea, afirma că într-o dimineaţă o găsise cântând o romanţă din tinereţe. Mai spuse că nu avea nevoie de trăsură, se va întoarce cu copilul pe jos, dat fiind că rămânea la el.

— Sărută-l pe tăticu', micuţul meu, pentru că ştii când vezi un om, dar nu ştii niciodată dacă-l vei mai revedea!

Cu aceeaşi mişcare, aproape indiferent, Charles ridicase capul, iar Maxime, tulburat, îl sărută pe frunte a doua oară.

— Să fii cuminte, micuţul meu… şi să mă iubeşti puţin…

— Haidem, n-avem timp de pierdut, repetă Félicité.

Dar chiar atunci se întoarse supraveghetoarea, o femeie înaltă, voinică, plătită special pentru a o îngriji pe nebună. Ea o scula, o culca, îi dădea să mănânce, o spăla ca pe un copil. Începu îndată să vorbească cu doctorul Pascal, care-i punea întrebări. Unul dintre visurile cele mai dragi ale doctorului era să trateze şi să vindece nebunii prin metoda sa, adică făcându-le injecţii. Deoarece creierul lor era atins, oare injecţiile cu substanţă nervoasă nu le-ar putea da o oarecare rezistenţă, o oarecare voinţă, reparându-le surpăturile pricinuite în organ? Astfel, la un moment dat, se gândise să experimenteze medicamentul pe bătrâna bunică, apoi fu cuprins de scrupule, de un fel de teamă sacră, în afară de faptul că nebunia, la vârsta asta, însemna ruina totală, ireparabilă. Îşi alesese un alt client, un muncitor pălărier, Sarteur, care se afla de un an la azil, unde venise de bună voie cu rugămintea să fie închis, pentru a nu face vreo crimă. În crizele lui, o poftă nebună de a ucide îl stăpânea într-atât încât s-ar fi aruncat asupra primului om întâlnit în cale. Mic, foarte brunet, avea o frunte teşită, un profil ca de pasăre, un nas mare, o bărbie

foarte mică, şi obrazul stâng cu mult mai mare decât cel drept. Doctorul obţinea rezultate miraculoase în tratamentul acestui impulsiv care, de o lună, nu mai avusese crize. La întrebarea lui, infirmiera tocmai îi răspunse că lui Sarteur, acum liniştit, îi mergea din ce în ce mai bine.

— Auzi tu, Clotilde? strigă Pascal fericit. În seara asta n-am timp să-l văd, voi veni din nou mâine. E ziua mea de vizită... O, dac-aş îndrăzni, dac-ar fi mai tânără!...

Privirile i se opriră asupra mă tuşii Dide. Clotilde, care zâmbea de entuziasmul lui Pascal, spuse însă cu blândeţe:

— Nu, nu, maestre, nu poţi reda viaţa... Hai, vino. Am rămas ultimii.

Era adevărat, ceilalţi ieşiseră. Din prag, cu aerul său batjocoritor, Macquart privea după Félicité şi Maxime care se îndepărtau. Mătuşa Dide, uitată de lume, înspăimântător de slabă, rămăsese nemişcată, cu privirea aţintită din nou asupra lui Charles, copilul cu obrazul stors de vlagă, sub povara buclelor princiare.

La întoarcere, toţi se simţeau stânjeniţi. În căldura ce izbucnea din pământ, trăsura înainta greoi. Pe cerul ameninţat de furtună, apusul se răspândea ca o cenuşă arămie. La început schimbară câteva vorbe fără noimă; îndată ce intrară apoi în strâmtoarea Seille, orice conversaţie amuţi sub ameninţarea şi îngrijorarea iscate de stâncile uriaşe. Pereţii lor păreau că se îngustează din ce în ce. Era oare capătul lumii? Nu cumva se vor prăbuşi în necunoscutul vreunui hău? Pe sus trecu un vultur ţipând ascuţit.

Se iviră din nou sălcii, iar în timp ce urmau cursul Viornei, Félicité, fără vreo trecere şi ca şi cum ar fi continuat o conversaţie începută, zise:

— Să nu te temi că s-ar opune maică-sa. Îl iubeşte mult pe Charles, dar e o femeie cu multă judecată şi înţelege perfect că este în interesul copilului să-l iei tu. Ba mai mult,

trebuie să-ţi mai spun că micuţul nu e prea fericit la dânsa, deoarece, cum e şi firesc, soţul ei ţine mai mult la fiul şi fiica lui… În sfârşit, trebuie să ştii totul.

Vorbea întruna, voind, fără doar şi poate, să-l prindă pe Maxime în mreaja vorbelor şi să scoată de la el vreo promisiune fermă. Până la Plassans sporovăi mereu. Apoi, dintr-odată, pe când trăsura se hurduca pe caldarâmul străzilor mărginaşe, zise:

— Ia uite! Asta-i maică-sa… Blonda aceea voinică din pragul uşii de colo.

În pragul unei dughene de curelar, unde atârnau hamuri şi căpestre, Justine se răcorea pe un scaun, împletind un ciorap, în timp ce fetiţa şi băieţelul se jucau pe jos, la picioarele ei; iar înăuntru, în umbra dughenii, soţul ei, Thomas, un bărbat voinic, brunet, cârpea o şa.

Maxime lungi gâtul, fără nicio emoţie, numai din curiozitate. Rămase foarte surprins în faţa acelei femei voinice, de treizeci şi doi de ani, în a cărei înfăţişare atât de potolită şi de cumsecade nu mai rămăsese nimic din fetişcana zvăpăiată cu care el se deşteptase la dragoste când, amândoi de aceeaşi vârstă, abia păşiseră în al şaptesprezecelea an. Încercă doar o uşoară strângere de inimă, bolnav şi îmbătrânit încă de pe acum, regăsind-o înfrumuseţată, liniştită şi foarte bine făcută.

— N-aş fi recunoscut-o niciodată.

Iar trăsura, înaintând, coti în strada Roma. Justine, acea imagine acum atât de schimbată a trecutului, dispăru, cufundându-se în lumina slabă a amurgului, împreună cu Thomas, copiii, dugheana…

La Souleiade masa era pusă. Martine gătise un ţipar din Viorne, un iepure de casă prăjit şi o friptură de vită. Tocmai bătea de şapte, aveau tot timpul să mănânce în linişte.

— Nu te zbuciuma, îi repetă doctorul Pascal nepotului său. Te vom însoţi până la tren, nu sunt nici zece minute de mers… Din moment ce ţi-ai lăsat acolo geamantanul, nu ai

decât să-ţi scoţi biletul şi să sari în tren.

Apoi, întâlnind-o pe Clotilde în vestibul, unde-şi agăţa pălăria şi umbrela, îi spuse în şoaptă:

— Ştii că fratele tău mă îngrijorează?

— Cum aşa?

— M-am uitat bine la el, nu-mi place cum umblă. Asta nu m-a înşelat niciodată… e-un om ameninţat de paralizie.

Ea se îngălbeni toată şi repetă:

— Paralizie…

În minte îi reveni imaginea crudă a unui vecin, tânăr încă, pe care-l văzuse purtat de un servitor într-un cărucior, timp de zece ani. A rămâne infirm nu însemna oare cea mai cruntă boală, lovitura de cuţit care desparte pe cel viu de viaţă?

— Dar el, şopti fata, nu se plânge decât de reumatism.

Pascal dădu din umeri şi, cu un deget pe buze, trecu în sufragerie unde Félicité şi Maxime se şi aşezaseră.

Masa se desfăşură într-o atmosferă plăcută. Brusca îngrijorare trezită în sufletul Clotildei o făcu şi mai amabilă cu fratele ei, care era aşezat lângă dânsa. Îl servea cu plăcere, silindu-l să ia bucăţile cele mai bune. De două ori o chemă pe Martine care trecea prea repede cu farfuria. Iar Maxime era din ce în ce mai atras de această soră, atât de bună, atât de sănătoasă, atât de înţeleaptă, al cărei farmec îl învăluia ca o mângâiere. Îl cucerise într-atât, încât încet, încet, mai întâi vag, apoi limpede, îşi făuri în minte un plan: deoarece fiul său, micul Charles, îl înspăimântase aşa de tare prin frumuseţea lui de mort şi aerul regal de imbecilitate maladivă, de ce să n-o ia mai bine pe soră-sa, Clotilde? Ideea unei femei în casa lui îl înfricoşa destul de mult, căci se temea de toate femeile, tocmai pentru că se bucurase de ele prea de tânăr; dar femeia asta i se părea într-adevăr maternă. Pe de altă parte, o femeie cinstită în casa lui, asta va schimba totul în bine. Tatăl său, cel puţin, n-ar mai îndrăzni să-i trimită femei de stradă, cum bănuia

că face, pentru a-l distruge, ca să pună mâna pe banii lui cât mai repede. Frica şi ura faţă de tatăl său îl hotărâră.

— Tu n-ai de gând să te măriţi? întrebă el, vrând să cerceteze terenul.

Fata începu să râdă:

— O, nu sunt deloc grăbită.

Apoi cu o mutră îmbufnată, privi spre Pascal care îşi ridicase capul:

— Cine ştie?... Poate n-am să mă mărit niciodată.

Dar Félicité protestă. Când o vedea atât de ataşată de doctor, dorea adesea o căsătorie care s-o despartă de el; să-i lase fiul singur, într-o casă distrusă în care ea însăşi ar ajunge atotputernică, stăpână pe toate lucrurile! Îl lua de martor: nu-i adevărat că-i de datoria unei femei să se mărite, că e împotriva naturii să rămâi fată bătrână? Pascal o aproba grav, fără s-o piardă din ochi pe Clotilde.

— Da, da, trebuie să se mărite... E prea înţeleaptă, se va mărita...

— Ei, asta-i! îl întrerupse Maxime. Ce motiv are să se mărite?... Poate doar ca să fie nenorocită. Sunt atâtea căsătorii neizbutite!

Apoi se hotărî şi-i spuse:

— Ştii ce-ar trebui să faci?... Uite, ar trebui să vii la Paris, să trăieşti în casa mea!... M-am gândit, mă cam îngrozeşte gândul să iau pe umeri povara unui copil, cu sănătatea mea şubredă. Nu sunt şi eu un copil, un bolnav care are nevoie de îngrijiri?... Tu m-ai îngriji, ai fi lângă mine în cazul că mi-aş pierde cu totul picioarele.

Vocea i se frânse, într-o înduioşare faţă de sine însuşi. Se vedea infirm, o vedea la căpătâiul lui, ca soră de caritate; şi, dacă ar consimţi să nu se mărite, i-ar lăsa cu dragă inimă averea, ca să nu intre pe mâna tatălui. Groaza pe care o avea de singurătate, nevoia de a-şi lua poate foarte curând o infirmieră îl făceau să fie extrem de duios.

— Ar fi foarte drăguţ din partea ta şi n-ai avea de ce să te

căieşti.

Dar Martine, care servea friptura, se opri în loc, uluită. Propunerea produsese aceeaşi surpriză celor adunaţi în jurul mesei. Félicité aprobă cea dintâi, simţind că această plecare ar ajuta-o în realizarea proiectelor sale. Se uita la Clotilde, amuţită încă şi parcă buimăcită, pe când doctorul Pascal, foarte palid, aştepta.

— Vai, frate, frate dragă, murmură ea, fără să găsească încă alt răspuns.

Atunci, bunica interveni:

— Asta e tot ce-ai de spus? Dar e foarte cuminte ceea ce-ţi propune fratele tău. Dacă se teme să-l ia pe Charles acum, ai putea să mergi tu acolo şi, mai târziu, ai să-l aduci şi pe copil... Uite, vezi? Totul se aranjează de minune. Fratele tău face apel la inima ta... Pascal, nu-i aşa că trebuie să-i dea un răspuns favorabil?

Doctorul, făcând o sforţare, redevenise iarăşi stăpân pe sine. Se simţea totuşi fiorul de gheaţă care-l încremenise. Vorbi tărăgănat:

— Vă repet, Clotilde este o fată înţeleaptă şi, dacă trebuie să primească, va primi.

În tulburarea ei, fata se răzvrăti:

— Maestre, vrei cu-adevărat să mă goneşti de-aici?... Sigur, îi mulţumesc lui Maxime. Dar... să părăsesc totul? O, Doamne! Să-i părăsesc pe toţi cei ce mă iubesc şi tot ceea ce am îndrăgit până acum!

Cu un gest disperat, arătând cu mâna fiinţe şi lucruri, îmbrăţişă întreaga Souleiade.

— Dar dacă totuşi Maxime ar avea nevoie de tine? întrebă Pascal, privind-o insistent.

Ochii ei se umplură de lacrimi. Rămase o clipă fremătând, căci numai ea singură înţelese. Din nou îi apăru înaintea ochilor imaginea oribilă a lui Maxime infirm, purtat în cărucior de un servitor, ca vecinul pe care-l întâlnea uneori. Dragostea îi alungă însă înduioşarea. Avea vreo

datorie faţă de un frate care, timp de cincisprezece ani, îi rămăsese străin? Oare datoria ei nu era acolo unde-i era şi inima?

— Ascultă, Maxime, îi răspunse ea, lasă-mă să mă gândesc. Am să văd... fii sigur că-ţi sunt foarte recunoscătoare. Şi dacă într-o zi tu ai avea cu adevărat nevoie de mine, să ştii că mă voi decide, fără îndoială.

N-o putură hotărî să promită mai mult. Félicité, pătimaşă ca de obicei, se strădui să aducă argumente, pe când doctorul afirma de formă că fata şi-a dat cuvântul. Martine, care aducea o cremă, nu încercă măcar să-şi ascundă bucuria: s-o ia pe domnişoara? Ce idee!... Ca domnul să moară de supărare, rămânând singur cuc? Sfârşitul mesei se prelungi astfel cu acest incident. Erau încă la desert, când se făcu ora opt şi jumătate. Din acest moment Maxime nu-şi mai găsi locul, era neliniştit, voia să plece.

La gară, unde toţi îl însoţiră, îşi sărută încă o dată sora.

— Să nu uiţi!

— N-ai nicio teamă, declară Félicité, suntem aici cu toţii pentru a-i reaminti făgăduiala.

Doctorul zâmbea şi, îndată ce trenul se puse în mişcare, toţi trei fluturară batistele.

În ziua aceea, după ce o însoţiră pe bunica până acasă, doctorul Pascal şi Clotilde se înapoiară liniştiţi la Souleiade şi petrecură aci o seară foarte plăcută. Indispoziţia din săptămânile trecute, neînţelegerea care-i despărţea părea să se fi destrămat. Niciodată nu încercaseră o asemenea bucurie, simţindu-se uniţi, de nedespărţit. Înlăuntrul lor era ca o deşteptare la viaţă după boală, o speranţă şi o bucurie de a trăi. Rămaseră multă vreme în noaptea caldă, sub platani, ascultând susurul cristalin al fântânii. Şi nici măcar nu-şi vorbeau, gustau din plin fericirea de a fi împreună.

IV

Opt zile mai târziu, toată lumea din casă era din nou supărată. Pascal şi Clotilde stăteau iar bosumflaţi zile întregi şi amândoi aveau toane. Chiar Martine era ţâfnoasă. Menajul în trei devenise un iad.

Apoi, dintr-odată, lucrurile se agravară şi mai mult. Un călugăr capucin, considerat mare sfânt, cum sunt atâţia în oraşele din Sud, a venit la Plassans să se reculeagă pentru o vreme. Amvonul bisericii Saint-Saturnin răsuna de clocotul glasului său. Era un fel de apostol, şi avea o elocinţă populară, înflăcărată, o vorbă înflorită, bogată în imagini. Predica despre deşertăciunea ştiinţei moderne cu un extraordinar elan mistic, negând realitatea lumii existente, deschizând calea spre necunoscut, spre taina vieţii de „dincolo”. Toate bigotele oraşului erau tulburate.

Chiar din prima seară, după ce Clotilde, însoţită de Martine, asistase la predică, Pascal observă înflăcărarea cu care venise de la biserică. În zilele următoare, tot mai adânc tulburată, Clotilde se întorcea tot mai târziu, după ce se rugase timp de o oră într-un colţ întunecos al capelei. Nu mai ieşea din biserică, se întorcea zdrobită, cu ochi strălucitori de vizionară; iar cuvintele arzătoare ale capucinului o urmăreau ca umbra. Părea stăpânită de mânie şi dezgust faţă de oameni şi lucruri.

Neliniştit, Pascal voi să aibă o explicaţie cu Martine.

Coborî într-o zi dis-de-dimineaţă, pe când ea mătura sufrageria.

— Ştii că vă las toată libertatea, şi Clotildei şi dumitale. N-aveţi decât să mergeţi la biserică, dacă asta vă face plăcere. Nu înţeleg să înlănţuiesc conştiinţa nimănui... dar nu vreau să-mi îmbolnăveşti fata.

Slujnica, fără să se oprească din măturat, bombăni:

— Mai bolnavi sunt poate cei ce se cred sănătoşi.

Spusese aceasta cu un ton atât de convins, încât el zâmbi.

— Da, înţeleg, eu sunt acel suflet bolnav, pentru sănătatea căruia vă rugaţi amândouă, pe când voi aveţi o sănătate deplină şi o perfectă înţelepciune... Martine, dacă o să continuaţi să mă chinuiţi, chinuindu-vă şi pe voi, să ştii că mă supăr.

Vorbise cu un ton atât de deznădăjduit şi de aspru „încât slujnica se opri şi îl privi în faţă. Pe obrazul ei vestejit, de fată bătrână întemniţată în serviciu, trecură o infinită duioşie şi o deznădejde imensă. Lacrimi îi umplură ochii şi fugi îngânând:

— Vai, domnule, văd că dumneavoastră nu ne iubiţi defel!

Atunci Pascal, dezarmat, se simţi năpădit de o tristeţe crescândă. Năştea într-însul remuşcarea că s-a arătat îngăduitor, că n-a îndrumat, în calitate de stăpân absolut, educaţia şi instruirea Clotildei. În credinţa lui că arborii cresc drept atunci când nu-i stinghereşte nimeni, îi îngăduise să crească după gustul ei. O învăţase numai să citească şi să scrie. Fără vreun plan gândit mai dinainte, prin cursul obişnuit al vieţii lor, ea citise cam de toate şi se pasionase pentru ştiinţele naturii, ajutându-i la cercetări, corectându-i, copiindu-i şi clasându-i manuscrisele. Cât de mult regreta astăzi neglijenţa lui! Ar fi croit un drum drept acestei inteligenţe limpezi, dornice să cunoască totul, în loc s-o lase să se îndepărteze şi să se piardă în căutarea

deşartă a unei vieţi viitoare pe care i-o cultivau bunică-sa şi biata Martine! Pe când el se călăuzea după fapte, se străduia să nu treacă niciodată dincolo de fenomen, şi izbutea s-o facă prin disciplina lui de savant, pe ea o văzuse mereu preocupată de necunoscut, de mister. Asta se manifesta la ea ca o obsesie, ca o curiozitate instinctivă ce mergea – atunci când nu era satisfăcută – până la suferinţă. Exista în ea o nevoie cumplită, de nimic astâmpărată, o chemare irezistibilă spre inaccesibil, spre necunoscut. Încă de când era mică şi, mai târziu, ca fată, ajungea repede la „de ce” şi la „cum”, cerând cu insistenţă dovada cea mai puternică. Dacă-i arăta o floare, îl întreba de ce floarea asta va face sămânţă, de ce sămânţa va încolţi. Apoi mai era misterul concepţiei, al sexelor, al naşterii şi al morţii, voia *să* ştie ce forţe necunoscute cârmuiau lumea – absolut totul. După patru întrebări, îl obliga în mod fatal să-şi recunoască ignoranţa, iar când, nemaiştiind ce să-i răspundă, încerca să se descotorosească de dânsa cu un gest de supărare comică, fata începea să râdă victorioasă şi se întorcea tulburată la visurile ei, în viziunea nemărginită a tot ceea ce nu cunoşti şi despre care poţi crede orice. Uneori îl uimea cu explicaţiile ei. Mintea fetei, hrănită cu ştiinţă, pleca de la adevărurile dovedite dar, dintr-un salt, sărea deodată în atmosfera legendelor. Începeau să apară astfel intermediari, îngeri, sfinţi, sufluri supranaturale, modificând materia, dându-i viaţă. Sau, poate, nu era decât aceeaşi forţă, sufletul universal, care topea lucrurile şi fiinţele într-un singur sărut de iubire, timp de cincizeci de secole – după socoteala făcută de ea.

Pascal n-o văzuse niciodată aşa de tulburată. De o săptămână, de când urmărea cuvântările călugărului la catedrală, trăia cu nerăbdare zilele, aşteptând predica de seară; se ducea acolo în starea de reculegere exaltată a unei fete care merge la prima întâlnire de dragoste. Apoi, a doua zi, toată fiinţa ei arăta desprinderea de viaţa

exterioară, de existenţa obişnuită, de parcă lumea vizibilă, faptele obişnuite din fiecare clipă nu erau altceva decât amăgire şi neghiobie. Astfel, îşi părăsise aproape cu totul ocupaţiile, cedând unui soi de lene de nebiruit, stând ceasuri întregi cu mâinile în poală, cu privirea goală şi pierdută în cine ştie ce vis îndepărtat. Ea, fata activă şi zglobie altădată, se scula acum târziu, nu mai apărea decât la masa de prânz; iar ceasurile acelea lungi nu le petrecea gătindu-se, căci îşi pierduse până şi cochetăria de femeie: pieptănată ca vai de lume, îmbrăcată anapoda, cu rochia încheiată strâmb, totuşi adorabilă, datorită tinereţii ei triumfătoare. Plimbările de dimineaţă prin Souleiade, care-i plăceau atâta, zbenguiala pe terasele de măslini şi migdali sau în plantaţia de pini îmbălsămată cu aromă de răşină, popasurile prelungite pe pajiştea înfierbântată unde stătea la soare, toate acestea nu mai existau pentru ea. Prefera să rămână cu obloanele închise, încuiată în camera ei, unde n-o auzeai mişcând. Apoi după-amiază, în casă, o trândăvie bolnăvicioasă, un fel de apatie o târa de pe un scaun pe altul, o oboseală, un fel de iritare faţă de tot ce o interesase până atunci.

Pascal fu nevoit să se lipsească de ajutorul ei. Un text pe care i-l dăduse să-l treacă pe curat rămăsese trei zile pe pupitru. Nu mai punea ordine în nimic, nu s-ar fi aplecat să culeagă vreun manuscris de pe jos. Şi, mai ales, nu se mai atingea de pasteluri, nu mai desena cu migală flori, ce trebuiau să servească drept planşe într-o lucrare despre fecundaţiile artificiale. Nalbe mari şi roşii, de o culoare nouă şi stranie, se vestejiseră în vasul lor, fără ca ea să le fi terminat copia. În schimb, o după-amiază întreagă se dedică pasionat unui desen nebunesc, nişte flori ireale, o extraordinară inflorescenţă deschisă spre soarele minunii, o ţâşnire a unor raze de aur informă de spice, în mijlocul unor corole mari de purpură, ca nişte inimi deschise, din care se înălţau, în loc de pistil, o jerbă de stele, miliarde de lumi

curgând spre cer ca o cale lactee.

— Ei, biata mea fetiţă, îi spuse într-o zi doctorul, cum îşi poate cineva pierde vremea cu astfel de fantasmagorii? Şi eu care aşteptam copia acestor nalbe pe care le-ai lăsat să moară! Ai să te îmbolnăveşti. Nu există sănătate, nici chiar frumuseţe dincolo de realitate.

Adesea fata nu mai răspundea, închisă într-o convingere sălbatică, nevrând să discute nimic. Dar el o atinsese chiar în punctul cel mai sensibil al credinţelor sale.

— Nu există realitate, replică ea categoric.

Înveselit de o asemenea pretenţie filosofică la acest copil mare, el începu să râdă:

— Da, ştiu... Simţurile noastre dau greş, noi nu cunoaştem lumea decât prin simţuri, deci s-ar putea ca lumea să nu existe... Atunci hai să deschidem uşa nebuniei şi să acceptăm ca posibile cele mai absurde himere, să mergem spre coşmar, în afara legilor şi faptelor... Dar tu nu vezi oare că, de îndată ce suprimi natura, nu mai există nicio regulă, şi că singurul sens al vieţii este să crezi în ea, să o iubeşti şi să-ţi pui toate forţele şi inteligenţa în slujba cunoaşterii vieţii?

Clotilde schiţă un gest de nepăsare şi de sfidare totodată, şi convorbirea se stinse. Acum ea haşura desenul în pastel cu tuşe mari de creion albastru, scoţându-i în relief strălucirea pe o noapte limpede de vară.

Peste două zile însă, în urma unei noi discuţii, relaţiile se stricară şi mai mult. Seara, după cină, Pascal urcase să lucreze în casă, în timp ce ea rămăsese afară, pe terasă. Trecuseră ceasuri întregi şi el fu surprins şi îngrijorat când, după ce sunase miezul nopţii, îşi dădu seama că n-a auzit-o intrând în odaia ei, unde nu putea ajunge decât prin hol. Era foarte sigur că nu trecuse pe acolo, prin spatele lui. Când coborî, constată că Martine dormea. Uşa de la vestibul nu era încuiată; desigur Clotilde se pierduse în visuri undeva, afară. Asta i se întâmpla uneori, în nopţile

calde; dar niciodată nu întârziase atâta.

Îngrijorarea doctorului crescu atunci când observă că fotoliul de pe terasă, în care fata trebuia să fi stat, era gol. Nădăjduise s-o afle adormită acolo. Dacă nu era acolo, de ce n-a intrat în casă? Unde s-ar fi putut duce la ora asta? Noaptea era încântătoare, o noapte de septembrie, încă fierbinte, cu un cer nemărginit, cernut cu stele în infinitul de catifea întunecată; şi, în adâncul acestui cer fără lună, stelele străluceau atât de puternic, atât de vii şi mari, încât luminau pământul. Mai întâi se aplecă peste balustrada terasei, cercetă povârnişurile, treptele de piatră netencuită ce coborau până la calea ferată. Dar nimic nu mişca, nu se vedeau decât vârfurile rotunde şi încremenite ale măslinilor pitici. Îi veni atunci ideea că s-a dus fără îndoială sub platani, lângă fântână, în freamătul neîncetat al acestei ape şoptitoare. Alergă într-acolo şi se afundă în plin întuneric – o pânză atât de deasă încât, deşi cunoştea fiecare trunchi de copac, trebui să meargă cu mâinile întinse pentru a nu se lovi. Apoi, cercetând plantaţia de pini, pipăi totul orbeşte, fără a întâlni pe nimeni. Începu să o strige cu glas înăbuşit:

— Clotilde! Clotilde!

Noaptea rămânea adâncă şi mută. Ridică din ce în ce mai tare glasul:

— Clotilde! Clotilde!

Niciun zgomot, nicio răsuflare. Ecourile păreau somnoroase, strigătul lui se pierdea în lacul infinit de dulce al întunecimilor albastre. Atunci strigă cu toată puterea, se întoarse sub platani, reveni la pini şi, înnebunit, cercetă întreaga proprietate. Pe neaşteptate se trezi pe pajişte.

La acest ceas peluza imensă, vasta rotondă pavată, dormea şi ea. De ani de zile, de când nu se mai treiera acolo grâu, creştea iarbă, iar această iarbă pe dată arsă de soare, aurită şi tunsă parcă, semăna cu un imens covor de lână. Şi, printre smocurile acestei vegetaţii moi, pietricelele

rotunde nu se răceau niciodată, aburind îndată ce apunea soarele, răspândind noaptea căldura adunată în atâtea amiezi copleşitoare.

Aria se rotunjea, goală, pustie, înfiorată, sub liniştea cerului, şi Pascal o străbătea voind să alerge spre livadă, când fu cât pe ce să se împiedice de un trup întins cât era de lung, pe care nu-l putuse vedea. Strigă, plin de spaimă:

— Cum, eşti aici?

Clotilde nici măcar nu binevoi să-i răspundă. Stătea culcată pe spate, cu mâinile îndoite şi strânse sub cap, cu faţa către cer; şi, pe obrazul palid, nu i se vedeau decât ochii strălucind.

— Şi eu care, îngrijorat, te strig de un sfert de ceas!... Nu m-ai auzit?

Clotilde îşi descleştă în sfârşit buzele:

— Ba da.

— Asta e nemaipomenit! De ce nu mi-ai răspuns?

Dar ea refuza să se explice, tăcând cu fruntea îndărătnică, cu privirea îndreptată spre cer.

— Hai, vino la culcare, copil rău ce eşti! Ai să-mi povesteşti despre astea mâine...

O rugă de zece ori să vină înăuntru, fără ca ea să se clintească din loc, fără să se mişte măcar. Atunci se aşeză şi el alături, pe iarba tunsă, şi simţi căldura pietrei.

— La urma urmei nu poţi să dormi afară... Răspunde-mi cel puţin. Ce faci aici?

— Privesc.

Şi, din ochii ei mari, nemişcaţi, lărgiţi şi aţintiţi, privirea părea că urcă mai sus, printre stele. Se cufundase cu totul în infinitul pur al acestui cer de vară, printre aştri.

— Vai, maestre, reluă vorba cu glas domol, egal şi neîntrerupt, cât de mărginit şi strâmt e totul, toate câte le ştii tu, pe lângă ceea ce, cu siguranţă, se află acolo, sus... Da, nu ţi-am răspuns, pentru că mă gândeam la tine şi eram foarte îndurerată... Să nu crezi că sunt rea...

Prin glasul ei trecuse un atât de puternic fior de duioşie, încât fu adânc zguduit. Se întinse lângă dânsa, tot pe spate. Braţele li se atingeau. Stătură de vorbă.

— Tare mă tem, scumpa mea, că suferinţele tale nu-s întemeiate... Te gândeşti la mine şi suferi. De ce?

— O, pentru lucruri pe care mi-ar fi greu să ţi le explic. Nu sunt o savantă. Totuşi tu m-ai învăţat multe, iar eu însămi am învăţat şi mai mult, trăind lângă tine. De altfel toate acestea le simt... Poate că voi încerca să ţi le spun, deoarece suntem aici, singuri, şi-i atât de frumos!

Inima plină i se revărsa, după ceasuri de gândire, în pacea plină de încredere a nopţii minunate. El nu spuse nimic, de teamă să nu-i stârnească neliniştea.

— Când eram mică şi te ascultam vorbind despre ştiinţă, mi se părea că vorbeşti despre Dumnezeu, într-atât erai de înflăcărat de speranţă şi credinţă. Nimic nu-ţi mai părea imposibil. Cu ştiinţa vom pătrunde curând taina lumii şi vom realiza fericirea desăvârşită a omenirii... După părerea ta, mergeam cu paşi de uriaş. Fiecare zi aducea descoperirea ei, certitudinea ei. Încă zece ani, încă cincizeci, încă o sută, poate, şi cerul se va deschide, vom sta faţă în faţă cu adevărul... Şi uite, anii trec şi nimic nu se arată, adevărul dă îndărăt.

— Eşti şi tu prea nerăbdătoare, răspunse el simplu. Dacă e nevoie de zece secole, va trebui să aşteptăm ca» ele să treacă.

— E-adevărat, dar eu nu pot aştepta. Am nevoie să ştiu, am nevoie să fiu fericită chiar acum. Şi vreau să ştiu totul dintr-odată şi să fiu fericită în mod absolut, definitiv i... O, vezi tu, nu-ţi închipui cât sufăr din cauza asta, că nu pot să ajung, dintr-un salt, la cunoaşterea totală, că nu mă pot odihni într-o fericire completă, lipsită de probleme şi îndoieli. Oare viaţa înseamnă să înaintezi în întuneric cu paşi de melc, fără să guşti niciun ceas de linişte, fără să tremuri la gândul neliniştii apropiate? Nu, nu! Eu vreau

toată cunoaşterea şi toată fericirea dintr-odată!... Ştiinţa ni le-a promis şi, dacă nu ni le dă, s-a isprăvit cu ea!

Acum începu el să se înflăcăreze:

— Dar e-o nebunie, fetiţa mea, ce înşiri tu acolo! Ştiinţa nu înseamnă revelaţie. Ea merge cu pas omenesc, şi gloria ei constă în însuşi efortul... Şi-apoi, nu-i adevărat ce spui, ştiinţa n-a făgăduit fericirea.

Fata se grăbi să-l întrerupă:

— Cum nu-i adevărat?! Deschide-ţi cărţile, acolo, sus. Ştii bine că le-am citit. Nu sunt pline de promisiuni? Citindu-le, ai impresia că înaintezi spre cucerirea pământului şi a cerului. Dărâmă totul şi jură că vor înlocui totul; şi asta numai cu ajutorul raţiunii, cu trăinicie şi înţelepciune... Desigur, sunt ca şi copiii: când mi s-a promis ceva, vreau să mi se dea. Imaginaţia mea lucrează, lucrul promis trebuie să fie foarte frumos ca să mă mulţumească... Ar fi fost atât de simplu să nu mi se promită nimic! Mai ales acum, în faţa dorinţei mele exasperate şi dureroase, ar fi rău să mi se spună că nu mi s-a promis nimic.

El avu un nou gest de protest, în măreaţa noapte senină.

— În orice caz, continuă Clotilde, ştiinţa a făcut *tabula rasa,* pământul e pustiu, cerul e gol şi, chiar dacă dezvinovăţeşti ştiinţa de speranţele pe care mi le-a dat, unde o să ajung? Nu pot trăi totuşi fără certitudine şi fără fericire. Pe ce fel de teren solid îmi voi clădi casa, din moment ce s-a dărâmat lumea veche şi cea nouă se construieşte cu atâta încetineală? Întreaga „cetate antică” se prăbuşeşte în catastrofa examenului şi analizei; şi nu mai rămâne nimic decât o lume înnebunită, rătăcind printre ruine, neştiind pe ce piatră să-şi pună capul, poposind când vine furtuna, căutând un adăpost solid şi statornic, unde să-şi poată reîncepe viaţa... Aşadar nu-i de mirare descurajarea, nici nerăbdarea noastră. Nu mai putem aştepta. Deoarece ştiinţa prea înceată dă faliment, preferăm să ne repezim înapoi, da, în credinţele de

altădată, care, timp de veacuri, au izbutit să aducă fericirea lumii.

— A, vasăzică asta era! strigă el. Am ajuns la această cotitură de sfârşit de secol, obosiţi, enervaţi de înspăimântătoarea masă de cunoştinţe pe care el le-a pus în circulaţie! Ca să nu mai pomenim de veşnica nevoie de minciună, veşnica nevoie de iluzie care-l încearcă pe om şi-l trage înapoi, spre farmecul adormitor al necunoscutului… Deoarece nu vom cunoaşte niciodată totul, la ce bun să cunoaştem mai mult? Din moment ce adevărul cucerit nu aduce fericirea imediată şi sigură, de ce să nu ne mulţumim cu ignoranţa, acest aşternut întunecos în care omenirea a dormit somn greu în evul cel dintâi?… Da, e întoarcerea ofensivă a misterului, e reacţia împotriva a o sută de ani de cercetări experimentale. Şi aceasta trebuia să se întâmple, e firesc să ne aşteptăm la dezertări atunci când omul nu-şi poate satisface toate trebuinţele deodată. Asta însă nu e decât un scurt popas, mersul înainte va continua dincolo de limita privirii noastre, în infinitul spaţiului.

O clipă tăcură, fără vreo mişcare, cu privirea pierdută printre miliardele de lumi ce străluceau pe cerul întunecat. O stea căzătoare străbătu cu o linie de foc constelaţia Casiopeea. În universul iluminat, acolo sus, stelele se învârteau încet în jurul axei lor, într-o sfântă splendoare, pe când din pământul plin de întuneric, în jurul lor, nu se ridica decât o slabă suflare, o respiraţie dulce şi caldă de femeie adormită.

— Spune-mi, întrebă el pe un ton simplu, călugărul tău ţi-a sucit minţile în astă seară?

Ea răspunse cu sinceritate:

— Da, el predică din amvon lucruri care mă dezorientează, se ridică împotriva tuturor celor pe care le-am învăţat de la tine, e ca şi cum această ştiinţă pe care ţi-o datorez s-ar fi preschimbat într-o otravă ce mă distruge… Doamne, ce se va întâmpla cu mine?

— Dar e groaznic, copila mea, să te macini astfel! Totuşi eu sunt destul de liniştit în ceea ce te priveşte, pentru că tu eşti o fiinţă echilibrată, ai un căpşor limpede şi solid, aşa cum ţi-am spus adesea, şi ai să te linişteşti... Dar ce furtună trebuie să fie în creierul tău, dacă tu, atât de sănătoasă, te-ai tulburat? Nu te bizui pe credinţă?

Clotilde tăcu suspinând, în timp ce doctorul adăugă:

— Desigur, din simplul punct de vedere al fericirii, credinţa este într-adevăr un toiag temeinic de drum, iar cu acest toiag mersul devine uşor şi liniştit, când ai norocul să fii credincios.

— Vai, nu mai ştiu! zise ea. Sunt zile în care cred, altele în care sunt cu tine şi cu cărţile tale. Tu eşti acela care m-a tulburat, prin tine sufăr. Şi poate că toată suferinţa mea nu-i altceva decât revolta împotriva celui pe care îl iubesc. Împotriva ta!... Nu, nu, nu-mi spune nimic, nu-mi spune că o să-mi treacă. Asta m-ar irita acum şi mai mult... Ştiu că tu negi supranaturalul. Ştiu că după tine misterul nu-i altceva decât inexplicabilul. Ba chiar tu însuţi admiţi că nu vom şti niciodată totul; prin urmare, singurul scop al vieţii este lupta nesfârşită pentru cucerirea necunoscutului, eternul efort pentru a cunoaşte mai mult... Ah, ştiu prea multe pentru a mai crede, tu m-ai dominat prea mult şi sunt ceasuri în care am impresia că o să mor din pricina asta.

În iarba călduţă, el îi luase mâna şi i-o strângea cu putere.

— Dar, fetiţa mea, ceea ce te înspăimântă e viaţa!... Şi câtă dreptate ai când spui că singura fericire este efortul continuu, căci de aci înainte liniştea în ignoranţă nu mai e posibilă. Viaţa nu poate fi oprită! Şi să nu crezi că vom fi liniştiţi dacă ne vom lega singuri la ochi. Trebuie să mergem mereu înainte, să ţinem pasul cu viaţa, care nu stă niciodată pe loc. Orice s-ar spune, întoarcerile înapoi, religiile moarte, religiile readaptate la noile necesităţi sunt doar o momeală... Cunoaşte viaţa, iubeşte-o, trăieşte-o aşa

cum trebuie trăită: asta-i suprema înţelepciune!

Printr-o smucitură iritată îşi retrase mâna, iar glasul ei exprima un aprig dezgust:

— Viaţa e oribilă: cum crezi că aş putea-o trăi paşnică şi fericită? Ştiinţa ta aruncă asupra lumii o lumină hidoasă, analiza ta zgândăreşte toate plăgile omeneşti, pentru a le arăta grozăvia. Tu spui totul, vorbeşti pe şleau, nu ne laşi decât scârba pentru fiinţe şi lucruri, fără nicio speranţă de consolare.

El o întrerupse cu un strigăt de convingere arzătoare:

— Da! Trebuie să spun totul pentru a cunoaşte totul şi a vindeca totul!

Mânia o cutremură pe Clotilde. Se ridică în capul oaselor.

— Măcar dacă în natură ar exista egalitate şi dreptate! Dar tu însuţi recunoşti că viaţa aparţine celui mai tare şi că cel slab piere în mod fatal, tocmai pentru că e slab. Nu există două fiinţe egale nici ca sănătate, nici ca frumuseţe, nici ca inteligenţă: totul ţine de noroc, de întâmplare... Şi totul se surpă îndată ce sfânta dreptate dispare!

— E-adevărat, recunoscu el cu voce şoptită, ca pentru sine, nu există egalitate. O societate care s-ar baza pe egalitate deplină n-ar putea trăi. Secole de-a rândul oamenii au crezut că vor vindeca răul prin milostenie, dar milostenia n-a fost în stare să facă nimic, lumea aceea a dispărut, iar astăzi aşteptăm totul de la justiţie, de la dreptate... Dar natura e oare dreaptă? Eu o cred mai degrabă logică. Logica este poate o dreptate naturală şi superioară, ce tinde spre făurirea unui ţel comun, spre marele efort final?

— Bine, bine, strigă ea, dar ce justiţie e aceea care nimiceşte individul pentru fericirea speciei? Care sacrifică o specie anemiată în favoarea fortificării speciei victorioase? ... Nu, asta-i o crimă! Totul e numai murdărie şi asasinat! În seara asta, la biserică, avea dreptate el când spunea că pământul e numai putreziciune, că ştiinţa nu face decât să

dea la iveală tot ce-i murdar, fără să schimbe nimic, şi că deci numai în cer trebuie să căutăm cu toţii refugiul... O, maestre, te rog din suflet, lasă-mă să mă mântuiesc, lasă-mă să te mântuiesc şi pe tine!

Izbucni în lacrimi şi suspinele ei se pierdeau în puritatea nopţii. Zadarnic încercă Pascal s-o liniştească, ea îi domina glasul.

— Ascultă, maestre, ştii cât te iubesc. Tu eşti totul pentru mine... Iar zbuciumul meu vine de la tine. Suferinţa mă înăbuşă când mă gândesc că noi doi nu ne înţelegem, că vom fi totdeauna despărţiţi. O, dacă ar fi să murim amândoi mâine!... De ce nu vrei să fii credincios?

El încercă din nou să o convingă:

— Dar, draga mea, eşti nebună. Uite, vezi...

Clotilde însă, îngenunchind, îi luă mâinile şi, lipindu-se de dânsul într-o îmbrăţişare febrilă, îl rugă cu voce mai puternică, într-un strigăt atât de disperat, încât toată câmpia întunecată suspina până departe:

— Ascultă! A spus-o la biserică... trebuie să-ţi schimbi viaţa şi să te pocăieşti, trebuie să arzi toate erorile trecute... da, da! toate cărţile tale, dosarele, manuscrisele... Fă acest sacrificiu, maestre, te rog în genunchi. Şi atunci vei vedea ce viaţă minunată vom duce împreună!

În cele din urmă el îşi ieşi din fire:

— Nu! Asta-i prea de tot, termină odată!

— Ba da, ai să mă asculţi, maestre, ai să faci cum vreau eu... Te asigur că sunt tare nenorocită, chiar dacă te iubesc aşa cum te iubesc. În dragostea noastră lipseşte ceva. Până acum ea a fost goală şi inutilă, iar eu trebuie neapărat s-o umplu cu tot ceea ce e divin şi veşnic! Ce ne lipseşte oare, în afară de Dumnezeu? Îngenunchează, roagă-te împreună cu mine!

El se desprinse supărat la rândul său:

— Mai taci din gură! Ţi-ai pierdut minţile!? Te-am lăsat

liberă, lasă-mă şi tu în pace!

— Maestre, maestre! Nu vreau decât fericirea noastră!... Te voi duce departe, foarte departe. Vom merge într-un loc singuratic, să trăim ca nişte credincioşi!

— Taci!... Nu, niciodată!

Atunci rămaseră o clipă faţă în faţă, fără grai şi ameninţători. În jurul lor Souleiade îşi întindea tăcerea-i nocturnă, cu umbra uşoară a măslinilor şi bezna de sub pini şi platani, unde cânta glasul trist al izvorului, în timp ce, deasupra capetelor, cerul infinit, ciuruit de stele, pălea într-o geană de lumină, deşi zorile erau încă departe.

Clotilde ridică braţul de parc-ar fi vrut să arate infinitul acestui cer fremătător. Dar, cu un gest iute, Pascal îi luă din nou mâna, păstrându-i-o într-a lui către pământ, fără să-şi mai spună niciun cuvânt. Îşi ieşiseră din fire, se simţeau fierbând de duşmănie. Neînţelegerea devenea sălbatică, mută.

Deodată ea îşi retrase mâna, sări într-o parte ca un animal neîmblânzit şi mândru care se înfurie; apoi o luă la fugă prin noapte, spre casă. Se auzi un timp, pe arie, zgomotul botinelor ei mici, care se stinse apoi în nisipul unei alei. Adânc nefericit, Pascal o strigă cu disperare. Dar ea nu asculta, nu răspundea: alerga întruna. Înspăimântat, cu inima strânsă, porni pe urma ei, coti pe lângă pâlcul de platani şi o zări tocmai când era gata să intre în vestibul. Se năpusti după ea, urcă scările şi se izbi de uşa camerei pe care ea o încuiase cu violenţă. Abia acolo, mai liniştit, se opri cu o sforţare dureroasă, rezistând dorinţei de a ţipa, de a o mai striga pe nume, de a sparge uşa ca s-o vadă, s-o convingă, s-o păstreze întreagă pentru dânsul. O clipă rămase nemişcat, înaintea camerei tăcute, de unde nu se auzea nicio suflare. Fără îndoială, se trântise de-a curmezişul patului şi îşi înăbuşea în pernă strigătele şi suspinele. Se hotărî în sfârşit să coboare şi să închidă uşa de la vestibul. Urcă apoi încet, atent să audă dacă nu

cumva plânge; afară mijea de ziuă când el se culcă, nefericit şi sugrumat de plâns.

De aci înainte se declară între ei un război necruţător. Pascal se simţea spionat, hărţuit, ameninţat. Nu-i mai tihnea nimic, părea că nu mai are casă; duşmanca lui era acolo în permanenţă, obligându-l să se teamă de orice, să încuie totul. Una după alta găsi, făcute bucăţi, două fiole din substanţa nervoasă preparată de dânsul şi fu silit să se baricadeze în camera lui, de unde se auzea zgomotul surd al mojarului, fără ca doctorul să se mai arate măcar la orele de masă. N-o mai lua cu el pe Clotilde în zilele de vizită, deoarece îi descuraja pe bolnavi prin atitudinea ei de neîncredere agresivă. Dar de îndată ce ieşea de la ei, nu avea decât un gând: să ajungă cât mai repede acasă, pentru că se temea să nu afle, când va intra, încuietorile sfărâmate, sertarele jefuite. Pe fată n-o mai folosea la clasarea şi copiatul notiţelor, de când multe din ele dispăruseră, ca luate de vânt. Nu mai îndrăznea să-i dea de lucru la corectarea şpalturilor, deoarece constatase că ea tăiase un pasaj întreg dintr-un articol, ale cărui idei îi răneau credinţa catolică. Astfel Clotilde trândăvea, dând târcoale prin camere şi pândind ocazia când ar fi putut pune mâna pe cheia de la dulapul cel mare. Acesta era cu siguranţă visul ei, planul la care medita în timpul lungilor tăceri, cu ochii strălucind, cu mâinile febrile: să aibă cheia, să deschidă, să ia totul şi să distrugă, să ardă tot într-un pojar care, desigur, i-ar fi pe plac lui Dumnezeu. Cele câteva pagini de manuscris, uitate de Pascal pe un colţ de masă când mersese să se spele pe mâini şi să-şi îmbrace redingota, dispărură, lăsând în sobă un pumn de cenuşă. Într-o seară, când el întârziase la căpătâiul unui bolnav, în timp ce se întorcea acasă, în amurg, îl cuprinse o groază nebună, chiar de la marginea cartierului, văzând un fum gros şi negru ridicându-se în valuri, pătând cerul palid. Nu era cumva Souleiade care ardea întreagă, aprinsă cu focul

vesel al hârtiilor sale? Porni aproape în goană şi nu se linişti decât atunci când văzu pe un ogor vecin un foc de rădăcini fumegând încet.

Şi ce cumplită suferinţă acest zbucium al savantului care se simţea astfel ameninţat în ştiinţa şi în lucrările sale! Descoperirile făcute, manuscrisele pe care spera să le lase după dânsul, întocmai ca nişte fiinţe, erau sânge din sângele lui, copiii lui, mândria lui şi a i le distruge, a i le arde ar fi fost totuna cu a arde însăşi carnea de pe el. În capcana întinsă raţiunii sale, era chinuit mai ales de gândul că pe duşmanca din casa lui, instalată până şi în inimă-i, nu putea s-o alunge, ba mai mult, continua să o iubească. Rămânea neputincios, fără apărare. Nu voia să treacă la fapte, neavând altă putere decât să vegheze cu atenţie. Era împresurat din toate părţile, i se părea că simte mâinile ei mici, hrăpăreţe, strecurându-i-se în buzunare. Nu mai avea pic de linişte, nici chiar cu uşile încuiate, temându-se că-l vor prăda prin crăpături.

— Copilă nefericită, strigă el într-o zi, nu te iubesc decât pe tine în lumea asta, şi chiar tu să fii aceea care mă ucide?! De ce? Doar şi tu mă iubeşti. Faci toate acestea din dragoste, dar e înfiorător, nu-ţi dai seama? Ar fi mai bine să terminăm odată, aruncându-ne în apă cu o piatră de gât!

Ea nu răspunse, privirea ei curajoasă spunea însă cu pasiune că e gata oricând să moară, dacă ar muri împreună.

— Spune-mi: dacă aş muri subit la noapte, ce s-ar întâmpla mâine?... Ai goli dulapurile, ai goli sertarele, ai face o grămadă mare din toate operele mele şi le-ai arde, nu-i aşa? Sigur că-i aşa! Dar ştii că asta ar fi o adevărată crimă, ca şi cum ai asasina pe cineva? Ce laşitate dezgustătoare, să ucizi gândirea!

— Nu, spuse ea cu glas scăzut, aş ucide răul, ca să nu se răspândească şi să renască!

Orice explicaţie între ei îi umplea de mânie. Urmară

câteva scene groaznice. Într-o seară, bătrâna doamnă Rougon, care tocmai picase în timpul unui astfel de scandal, rămase singură cu Pascal, după ce Clotilde fugise în camera ei. Se aşternuse liniştea. Cu tot aerul mâhnit pe care şi-l luase, în adâncul ochilor ei scăpărători strălucea o satisfacţie.

— Dar aici la voi e un adevărat iad! exclamă în cele din urmă.

Doctorul, cu un gest, evită răspunsul. Totdeauna o simţise pe mamă-sa în umbra fetei, aţâţând într-însa credinţa religioasă, folosind acest germen de revoltă pentru a vârî zâzania în casa lui. Nu-şi făcea nicio iluzie, ştia foarte bine că în ziua aceea cele două femei se văzuseră şi că tocmai întâlnirea lor, cu otrava ei bine dozată, fusese cauza acestei scene penibile, din pricina căreia mai tremura încă. Fără îndoială că mamă-sa venise să constate efectele şi să observe dacă nu vor ajunge mai repede la deznodământ.

— Lucrurile nu pot continua astfel, adăugă ea. De ce nu vă despărţiţi, dacă nu vă mai înţelegeţi?... Ar trebui s-o trimiţi la fratele ei, Maxime, care mi-a scris zilele acestea. Din nou o cheamă.

El se ridică palid şi energic.

— Să ne despărţim certaţi? Asta nu! Nu! Ar fi o rană nevindecabilă, aş avea veşnic remuşcări! Dacă va trebui să plece într-o bună zi, vreau să continuăm să ne iubim chiar despărţiţi... Dar de ce să plece? Nu ne plângem niciunul, nici celălalt...

Félicité simţi că s-a cam grăbit.

— Fără îndoială, dacă vă place să vă bateţi, treaba voastră, nimeni n-are nimic de spus... Numai că, dragul meu, în acest caz, dă-mi voie să-ţi spun, eu îi dau dreptate Clotildei. Am să-ţi mărturisesc că am văzut-o chiar astăzi, mai înainte, deşi i-am promis să-mi ţin gura. Află, băiete, că ea nu-i fericită! Mereu se plânge. Am certat-o, am povăţuit-o să fie supusă... Asta însă nu mă împiedică să-ţi spun că

nu te înţeleg deloc şi să cred că tu faci totul ca să fii nefericit.

Aşezându-se, îl obligă şi pe el să se aşeze într-un colţ al camerei, unde părea încântată să-l poată avea sub ochi, la dispoziţia ei. De mai multe ori încercase să forţeze o explicaţie pe care el o tot evita. Deşi îl chinuia de ani de zile, iar el îi cunoştea toate maşinaţiile, adoptase atitudinea unui fiu respectuos şi îşi jurase să nu iasă din această atitudine impusă. Astfel că de îndată ce mama aborda anumite subiecte, se retrăgea într-o tăcere totală.

— Uite ce-i, zise ea, înţeleg că nu vrei să cedezi Clotildei; dar mie?... Dacă eu te-aş ruga să-mi sacrifici aceste îngrozitoare dosare de colo, din dulap? Admite pentru moment că ai muri subit şi aceste hârtii ar cădea în mâini străine. N-am fi dezonoraţi cu toţii? Or, nu asta doreşti tu, nu-i aşa? Atunci ce urmăreşti, de ce te încăpăţânezi într-un joc atât de periculos?... Promite-mi că le arzi!

El trebui să răspundă:

— Mamă, te-am rugat de atâtea ori să nu vorbim niciodată despre asta... Nu pot să-ţi dau această satisfacţie.

— Dar, la naiba, strigă ea, dă-mi o explicaţie! S-ar spune că familia noastră ţi-e tot atât de indiferentă ca şi cireada de vite care trece pe acolo... Cu toate astea nu uita că şi tu faci parte din ea. A, da, înţeleg, faci tot posibilul să nu-i aparţii. Mă şi mir uneori de unde ai mai răsărit şi tu? Găsesc totuşi că e urât din partea ta să te apuci să ne târăşti în noroi, fără să te gândeşti la durerea pe care mi-o pricinuieşti mie, mamei tale... Asta e pur şi simplu o ticăloşie.

Revoltat, cedă un moment nevoii de a se apăra, deşi voia să tacă:

— Eşti nedreaptă, mamă, şi greşeşti... Am crezut totdeauna în nevoia şi în eficienţa absolută a adevărului. Ce-i drept, spun acolo de toate, despre alţii şi despre mine; şi asta, ferm convins fiind că, spunând adevărul, fac

singurul lucru bun... Mai întâi aceste dosare nu sunt destinate publicului, ele nu-s altceva decât nişte note personale de care m-aş despărţi cu durere. Şi apoi înţeleg bine că nu le-aţi arde numai pe ele, aţi pune pe foc şi toate celelalte lucrări ale mele, nu-i aşa? Şi asta e ce nu vreau eu, pricepi?... Niciodată, atât cât voi trăi, nimeni nu se va atinge aici de un rând scris!

Regretă însă că vorbise atât de mult, căci mama, apropiindu-se, i se vâra în suflet, silindu-l, obligându-l la o explicaţie crudă.

— Atunci, insistă ea, mergi până la capăt, spune-mi ce ne reproşezi... Da. Mie, de exemplu, ce vină îmi găseşti? Cred că nu faptul că v-am crescut cu atâta greutate! A, cât de greu ne-a fost să agonisim averea! Dacă azi ne bucurăm de puţină fericire, am câştigat-o prin muncă grea. Pentru că ai aflat tot şi treci toate fleacurile în hârţoagele tale, nu se poate să nu ştii că familia noastră a făcut altora mult mai multe servicii decât a primit în schimb. De două ori Plassans s-ar fi dus de râpă fără noi. Cu toate acestea nu mă mir că invidioşii şi nerecunoscătorii ne pândesc şi ne urăsc atât, încât şi astăzi oraşul întreg ar jubila în faţa unui scandal care ne-ar împroşca de jos până sus cu noroi... N-ai niciun motiv să vrei asta şi sunt sigură că aprobi demnitatea purtării mele de la căderea imperiului încoace şi de la nenorocirile din care Franţa nu se va mai ridica niciodată...

— Lasă Franţa în pace, mamă! sări el din nou, aşa de mult îl atinsese tocmai acolo unde îl durea mai mult. Franţa trece prin momente grele, dar eu găsesc că a început să uimească lumea prin rapiditatea însănătoşirii...

Sigur că sunt şi destule elemente putrede. Nu le-am ascuns, ba poate le-am dat prea mult în vileag. Dar dumneata nu mă înţelegi deloc; dacă arăt plăgile şi fisurile unei anumite lumi, să nu-ţi închipui că mă aştept la prăbuşirea ei. Cred în viaţa care elimină fără încetare tot ce

e putred, care reface carnea ca să acopere rănile, care merge, prin puroi şi moarte, spre reînnoire continuă…

Doctorul se aprinsese. Dându-şi seama de asta, avu un gest de mânie şi nu mai vorbi deloc. Mamă-sa, silindu-se să plângă, storcea lacrimi mărunte, scurte, care se uscau numaidecât. Şi, văicărindu-se, se întorcea mereu la spaimele care-i întristau bătrâneţea. Îl rugă şi ea să se împace cu Dumnezeu, măcar din consideraţie pentru familie. Nu dădea ea oare un strălucit exemplu de curaj? Întregul Plassans, cartierul Saint-Marc, mahalaua veche şi cartierul nou nu o lăudau pentru mândra ei resemnare? Cerea doar să fie ajutată, atât! Pretindea copiilor ei să o secondeze, nimic mai mult. Şi dădu exemplul lui Eugène, marele om politic, care, după ce se prăbuşise de la o asemenea înălţime apărând până la ultima suflare regimul gloriei sale, se mulţumea acum să fie un simplu deputat. Îl elogie şi pe Aristide, care nu-şi pierdea niciodată nădejdea, şi recâştigase sub noul regim o situaţie frumoasă, cu toată catastrofa nedreaptă care-l prăbuşise, pentru o clipă, sub ruinele Uniunii universale. Toţi au ascultat-o şi au urmat-o, iar el, Pascal, să nu facă nimic pentru ca ea să moară împăcată, în bucuria triumfului final al Rougonilor? El, atât de inteligent, atât de tandru şi de bun! Haida, de! Asta-i imposibil!… Va merge la slujbă duminica viitoare şi va arde aceste hârtii urâcioase care, numai când se gândea la ele, o îmbolnăveau. Bătrâna îl rugă, îi porunci, îl ameninţă. Dar el, liniştit, de neînvins în atitudinea-i de adânc respect, nu-i mai răspunse. Nu mai voia să stea de vorbă eu ea; o cunoştea prea bine pentru a spera s-o convingă şi pentru a încerca să discute cu dânsa despre trecut.

— Ei, da, strigă bătrâna, simţindu-l neclintit, tu nu eşti de-al nostru, totdeauna am spus-o. Ne dezonorezi.

El se înclină:

— Mamă, ai să te mai gândeşti şi ai să mă ierţi.

În ziua aceea, Félicité plecă înfuriată. Şi, întâlnind-o pe

Martine în faţa casei, sub platani, îşi vărsă năduful, fără să ştie că Pascal – care intrase în camera sa, cu ferestrele deschise – auzea totul. Îşi dezvălui ura, se jură că nu se va lăsa până nu-i va lua hârtiile şi le va distruge, de vreme ce el nu voia să facă de bună voie sacrificiul. Dar ceea ce îl înfioră mai mult fu modul în care Martine, cu glas scăzut, încercă s-o liniştească. Femeia îi era de bună seamă complice, o sfătuia să aştepte, să nu forţeze lucrurile, întrucât domnişoara şi ea, Martine, îl vor aduce sigur pe calea cea dreaptă. Se juraseră să nu-i lase stăpânului niciun ceas de linişte până nu se va întoarce la Dumnezeu, pentru că nu se putea ca un bărbat desăvârşit ca stăpânul ei să rămână fără religie. Vocile celor două femei scăzuseră tot mai mult, aşa că nu se mai auziră decât şoapte, un murmur înăbuşit de bârfeală şi complot din care el nu prindea decât cuvinte izolate, porunci date, măsuri de luat, toate încălcindu-i personalitatea. Când mamă-sa plecă în sfârşit, cu pasul ei uşor, cu talia ei subţire de tânără fată, o văzu îndepărtându-se foarte mulţumită.

Pascal avu o oră de sfârşeală, de adâncă disperare. Se întreba la ce ar mai folosi lupta dacă toţi cei dragi s-au unit împotriva lui. Această Martine, care s-ar fi aruncat în foc la o singură vorbă a lui, să-l trădeze astfel, chipurile, spre binele lui! Iar Clotilde, în cârdăşie cu această slujnică, să şuşotească prin colţuri şi, servindu-se de ea, să-i întindă capcane! Iată-l complet singur, înconjurat numai de duşmani, respirând aerul otrăvit al trădării. Şi încă, poate, cu aceste două femei care îl iubeau ar mai fi scos-o la capăt, înduioşându-le; dar de când o ştia pe mamă-sa în spatele lor, le înţelegea îndârjirea şi nu mai nădăjduia să le câştige. În timiditatea lui de bărbat care trăise numai pentru studiu, departe de femei, cu toată pasiunea de care era capabil, gândul că cele trei duşmance încercau să-i înfrângă voinţa îl copleşea. Simţea mereu pe câte una dintre ele pe urmele lui; când se închidea în cameră, le

ghicea de cealaltă parte a peretelui; îl pândeau, strecurându-i în suflet teama continuă că e spionat până şi în intimitatea gândirii, avea convingerea că dacă le-ar lăsa să-i iscodească adâncul creierului, ele i-ar răpi gândul înainte de a-l formula.

Aceasta a fost desigur perioada din viaţa lui în care Pascal s-a simţit profund nenorocit. Permanenta stare de apărare în care trebuia să trăiască îl măcina şi i se părea uneori că-i fuge pământul de sub picioare în propria lui casă. Atunci a simţit foarte clar regretul că nu s-a căsătorit şi că nu avea copii. Nu cumva îi fusese şi lui teamă de viaţă? Oare nu era pedepsit pentru egoismul său? Regretul de a nu avea un copil îl îndurera uneori, ochii i se scăldau în lacrimi când întâlnea pe străzi vreo fetiţă cu ochii limpezi care îi zâmbea. Ce-i drept, o avea pe Clotilde, dar pentru ea nutrea o altă iubire, bântuită în prezent de furtună, nu o iubire liniştită, infinit de dulce, nu dragostea pentru propriul copil, cu care să-şi aline inima îndurerată. Şi ceea ce îşi dorea el mai mult, pentru că-şi simţea sfârşitul aproape, tocmai asta era, perpetuarea, copilul care să-i continue viaţa. Cu cât suferea mai adânc, cu atât ar fi găsit o mai mare mângâiere să lase moştenire această suferinţă a credinţei lui în viaţă. Se socotea scutit de tarele fiziologice ale familiei; nici măcar gândul că ereditatea sare câteodată peste generaţii şi metehnele bunicilor ar putea reapărea la un copil al său nu-i părea o piedică; pe acest copil necunoscut, cu toată originea lui putredă, cu tot şirul de rude groaznice, şi-l dorea totuşi, în unele zile, aşa cum doreşti un câştig nesperat, o fericire rară, mâna soartei care mângâie şi îmbogăţeşte pentru totdeauna. Zdruncinat în celelalte afecţiuni, inima îi sângera, pentru că era prea târziu.

Într-o înăbuşitoare noapte de septembrie, Pascal nu putea dormi. Deschise una dintre ferestrele camerei – cerul era negru, probabil vreo furtună trecea pe undeva departe,

căci se auzea mereu bubuitul tunetului. Desluşea cu greu masa întunecată a platanilor pe care reflexele fulgerelor o învăluiau când şi când într-o lumină de un verde trist, abia desprins de întuneric. Şi sufletul îi era plin de o tristeţe adâncă, retrăia zilele de necontenite certuri din ultima vreme, chinurile trădării şi bănuielile care creşteau din ce în ce mai mult, când, deodată, o amintire pătrunzătoare, redeşteptându-i-se în minte, îl făcu să tresară. În frica lui de a nu fi jefuit, purta la dânsul totdeauna cheia de la dulapul cel mare. Dar în după-amiaza aceea, din cauza zăpuşelii, îşi scosese haina şi îşi amintea că o văzuse pe Clotilde agăţând-o într-un cui din hol. O spaimă bruscă îi trecu prin toată fiinţa: dacă ea a simţit cheia în buzunar, precis că i-a luat-o! Se repezi şi cercetă haina pe care o aruncase pe un scaun. Cheia nu mai era acolo. În acel moment avu senzaţia precisă că este prădat. Bătea ora două noaptea; nu-şi puse nimic pe el. Numai în pantaloni, cu picioarele goale în papuci, cu pieptul gol sub cămaşa de noapte descheiată, se repezi şi, împingând uşa, ieşi în hol cu lumânarea în mână.

— Aha, mi-am închipuit! strigă el. Hoaţo! Criminalo!

Într-adevăr, Clotilde era acolo, dezbrăcată ca şi el, cu picioarele goale în papucii de pânză, cu braţele goale, umerii goi, îmbrăcată numai cu un jupon şi cu cămaşa. Din prudenţă, nu luase o lumânare,: se mulţumise numai să deschidă obloanele unei ferestre spre scăpărările furtunii dezlănţuite undeva spre sud; fulgerele neîntrerupte ce brăzdau cerul întunecat luminau de-ajuns, scăldând obiectele într-o lumină bolnavă. Vechiul dulap uriaş era larg deschis. Golise raftul de sus şi, coborând cu braţele încărcate, aruncase dosarele pe masa lungă din mijloc, unde se îngrămădeau de-a valma. Şi, febrilă, de teamă că nu va avea timp să le ardă, tocmai se pregătea să le împacheteze, cu gândul să le ascundă şi să le trimită apoi la bunică-sa, când, dezvăluită în întregime de neaşteptata

flacără a lumânării, rămase împietrită într-o atitudine de surprindere şi de luptă.

— Hoaţo! Criminalo! repeta furios Pascal.

În braţele goale, ţinea încă un dosar. Voi să i-l ia, dar Clotilde îl ţinea strâns cu toată puterea, încăpăţânată în opera ei de distrugere, fără ruşine, nici căinţă, ca o luptătoare care ştie că dreptatea e de partea ei. Atunci Pascal, orbit, înnebunit, se năpusti asupra ei şi se încăierară. El o izbea cu pumnii, torturându-i trupul gol.

— Ucide-mă! bolborosi ea. Ucide-mă, pentru că altfel distrug totul.

El însă o ţinea aproape, într-o strânsoare atât de puternică, încât abia mai respira.

— Când un copil fură, trebuie pedepsit!

Câteva picături de sânge apărură lângă subţioară, de-a lungul umărului rotund, scurgându-se dintr-o vânătaie pe delicata piele catifelată. Şi o clipă simţi respiraţia ei gâfâitoare, dumnezeiască, umflându-i pieptul, îi simţi trupul gingaş, feciorelnic, cu picioare statuare, braţe mlădioase, trunchiul fin, cu gâtul subţire şi vânjos, şi atunci o slăbi din strânsoare. Cu o ultimă sforţare, Pascal îi smulse dosarul.

— Acum ai să mă ajuţi să le urc din nou sus, trăsni-le-ar Dumnezeu! Vino aici şi aranjează-le pe masă... Fă ce-ţi spun, auzi!

— Da, maestre!

Fata se apropie, îl ajută, îmblânzită, înfrântă de acea strânsoare bărbătească, pătrunsă parcă în carnea ei. Lumânarea, care ardea cu o flacără înaltă în noaptea grea, îi lumina, iar depărtatul bubuit al tunetului nu mai înceta; fereastra, deschisa în faţa furtunii, părea că arde.

V

Pascal privi un moment dosarele, a căror grămadă părea uriaşă, aruncate astfel la întâmplare pe masa lungă ce ocupa mijlocul camerei de lucru. În acea harababură, mai multe din copertele de hârtie groasă, albastră, se deschiseseră, dezvelind documentele: scrisori, tăieturi din ziare, acte pe hârtie timbrată, foi scrise de mână.

Acum, pentru a aranja din nou pachetele, căuta numele scrise pe coperte cu litere groase, când deodată, cu un gest hotărât, se scuturã de gândurile în care căzuse. Şi întorcându-se spre Clotilde, care aştepta dreaptă, tăcută şi albă, zise:

— Ascultă, ţi-am interzis totdeauna să citeşti aceste hârtii şi ştiu că m-ai ascultat. Aveam probleme de conştiinţă. Nu pentru că ai fi o fată ignorantă ca celelalte, căci te-am lăsat să înveţi totul despre bărbat şi despre femeie, şi asta nu-i de altfel un lucru rău decât pentru firile înrăite... Numai că la ce bun să te bălăceşti prea devreme în acest cumplit adevăr omenesc? Deci te-am ferit să cunoşti istoria familiei noastre, care este istoria tuturor, a întregii omeniri; sunt aici multe lucruri rele, dar şi multe bune...

Se opri, cu un aer pe deplin hotărât, acum liniştit, şi cu o energie nebănuită, continuă:

— Ai douăzeci şi cinci de ani, trebuie să afli... Nu mai poţi trăi aşa, purtată pe aripile visului tău: te frământi şi mă

obligi şi pe mine să trăiesc într-un coşmar. Prefer să-ţi desfăşor în faţa ochilor realitatea crudă, oricât de dezgustătoare ar fi. Poate că lovitura pe care o vei primi va face din tine femeia care trebuie să fii… Vom clasa deci din nou dosarele, le vom frunzări, ie vom citi; va fi o cumplită lecţie de viaţă pentru tine!

Apoi, deoarece ea nu se clintea din loc, zise:

— Trebuie să vedem bine, aprinde şi celelalte două lumânări de colo!

Simţea nevoia unei lumini puternice, ar fi dorit lumina orbitoare a soarelui şi, socotind că cele trei lumânări nu luminau de ajuns, trecu în camera lui să ia de acolo sfeşnicele cu două braţe. Cele şapte lumânări ardeau. Amândoi în dezordine – el, cu pieptul dezvelit, ea, cu umărul stâng însângerat, cu pieptul şi braţele goale – păreau că nu se iau în seamă. Sunase ora două, dar niciunul, nici celălalt nu-şi dădeau seama cum trece timpul: aveau să petreacă noaptea stăpâniţi de pasiunea de a afla, fără nevoia de a dormi, în afara timpului şi a locului. Furtuna, care continua la orizont prin fereastra deschisă, bubuia tot mai puternic.

Clotilde nu-l văzuse niciodată pe Pascal cu aceşti ochi arzând de febră. În câteva săptămâni se surmenase, din pricina suferinţelor morale era uneori repezit, cu toată bunătatea lui caldă, împăciuitoare. Părea însă că o dragoste nemărginită, vibrând toată de o milă frăţească, îşi făcea loc în sufletul lui pe măsură ce cobora în adâncul adevărurilor dureroase ale vieţii, şi fiinţa lui răspândea în jur ceva nespus de îngăduitor, de măreţ, care avea să scuze, în faţa fetei, groaznica revărsare a faptelor. Neclintit în hotărârea lui, se pregătea să spună totul, deoarece numai spunând totul putea să vindece totul. Nu cumva evoluţia fatală, istoria însăşi a acestor fiinţe atât de apropiate, era supremul său argument? Asta-i viaţa şi trebuie trăită! Fără îndoială, Clotilde va ieşi călită, plină de îngăduinţă şi curaj.

— Te aţâţă împotriva mea, zise el, te silesc să faci prostii, iar eu vreau ca tu să-ţi recapeţi conştiinţa. După ce vei cunoaşte totul, vei judeca şi vei acţiona... Apropie-te, citeşte cu mine!

Ea se supuse. Cu toate că aceste dosare, despre care bunica ei îi vorbise cu atâta mânie, o cam înspăimântau, în acelaşi timp se trezea şi creştea într-însa curiozitatea. De altfel, oricât de îmblânzită ar fi devenit datorită forţei virile cu care el o strânsese în braţe, gata s-o frângă, se ţinea în rezervă. Nu putea oare să-l asculte, să citească împreună cu dânsul? Nu-şi păstra oare încă dreptul de a se refuza sau de a se dărui imediat? Aştepta.

— Hai, vrei?

— Da, maestre, vreau!

Mai întâi îi arătă arborele genealogic al familiilor Rougon-Macquart. De obicei nu-l închidea cu cheia în dulap, ci îl păstra în biroul din camera sa, de unde îl luase, ducându-se să caute sfeşnicele. De peste douăzeci de ani, îl ţinea la zi, înscriind naşterile şi decesele, căsătoriile, faptele importante de familie, împărţind în notiţe scurte cazurile, după teoria sa asupra eredităţii. Arborele genealogic era o coală mare de hârtie îngălbenită, cu colţurile roase de uzură, pe care se ridica, desenat în linii puternice, un arbore simbolic pe ale cărui ramuri răsfirate, subdivizate, se aliniau cinci rânduri de frunze late; fiecare frunză purta un nume, conţinea, cu un scris mărunt, o biografie, un caz ereditar.

Pe doctor îl năpădi o bucurie de savant în faţa acestei opere de douăzeci de ani, în care se găseau aplicate atât de clar şi complet legile eredităţii, fixate de dânsul.

— Ia priveşte, fetiţa mea! Ştii multe, ai copiat destule manuscrise de-ale mele, ca să poţi înţelege... Nu-i aşa că e frumoasă o astfel de sinteză, un document atât de definitiv şi de total, fără goluri? Ai crede că e o experienţă de laborator, o problemă dată şi rezolvată la tablă... Uită-te

jos, vezi trunchiul ăsta, originea comună, mătuşa Dide. Apoi cele trei ramuri care ies din ea, cea legitimă, Pierre Rougon, şi cele două bastarde, Ursule Macquart şi Antoine Macquart. Din ele cresc alte spiţe, ramificându-se: de o parte Maxime, Clotilde şi Victor, cei trei copii ai lui Saccard, şi Angélique, fiica Sidoniei Rougon; de cealaltă parte Pauline, fiica Lisei Macquart, şi Claude, Jacques, Étienne, Anna, cei patru copii făcuţi de Gervaise, sora ei. Dincolo, la capătul ramurii, Jean, fratele lor. Şi observă aici, drept la mijloc, ceea ce eu numesc nodul, vlăstarul legitim şi vlăstarul bastard, unindu-se în Marthe Rougon şi vărul ei François Mouret, spre a da naştere la trei ramuri noi: Octave, Serge şi Désirée Mouret, în timp ce se mai află, născuţi din Ursule şi din pălărierul Mouret, Silvère – a cărui moarte tragică o cunoşti – apoi Hélène şi fiica ei, Jeanne. În sfârşit, sus de tot, ultimele rămurele, fiul fratelui tău Maxime, sărmanul nostru Charles, şi ceilalţi doi copii decedaţi: Jacques-Louis, fiul lui Claude Lantier, şi Louiset, fiul Annei Coupeau... În total, cinci generaţii, un arbore uman care, în cinci primăveri, în cinci înnoiri ale omenirii a dat tulpini datorită valului de sevă a vieţii eterne!

Pascal se însufleţea, degetul lui începu să-i arate fiecare caz în parte, pe fila de hârtie îngălbenită, ca pe o planşă de anatomie.

— Şi-ţi repet, toate sunt aici... Uită-te, în ereditatea directă, alegerile: cea a mamei, Silvère, Lisa, Désirée, Jacques, Louiset, tu însăţi; cea a tatălui, Sidonie, François, Gervaise, Octave, Jacques-Louis. Apoi vin cele trei cazuri de amestec – prin sudură: Ursule, Aristide, Anna, Victor; prin diseminare: Maxime, Serge, Étienne; prin fuziune: Antoine, Eugène, Claude. A trebuit să mai adaug un al patrulea caz, foarte important, amestecul echilibrat, Pierre şi Pauline. Şi de aici se stabilesc varietăţile, de exemplu, alegerea mamei merge adesea cu asemănarea fizică a tatălui şi, invers; la fel şi în amestec, predominarea fizică şi morală ţine de un

factor sau altul, după împrejurări... În sfârşit, iată ereditatea indirectă, a colateralilor: nu am pentru asta decât un exemplu bine stabilit, asemănarea fizică izbitoare a lui Octave Mouret cu unchiul său, Eugène Rougon. De asemenea, am un singur exemplu de ereditate prin influenţă: Anna, fiica Gervaisei şi a lui Coupeau, semăna uimitor, mai ales în copilărie, cu Lantier, primul iubit al mamei sale, ca şi cum acela ar fi impregnat-o pentru totdeauna... În schimb, deţin foarte multe date despre ereditatea retrospectivă: cele mai frumoase, trei exemple, Marthe, Jeanne şi Charles seamănă cu mătuşa Dide, asemănarea sărind astfel peste una, două şi trei generaţii. Evenimentul este desigur excepţional, pentru că eu nu cred în atavism; am convingerea că elementele noi aduse de soţi, accidentale, şi varietatea infinită a amestecurilor au rostul să şteargă foarte repede caracterele particulare, aşa încât să readucă individul la tipul general... Mai rămâne elementul înnăscut: Hélène, Jean, Angélique. Aceştia sunt rodul combinaţiei, amestecului chimic în care se topesc laolaltă caracterele fizice şi morale ale părinţilor, fără ca nimic din ele să pară că există în noua făptură.

Făcu o pauză. Clotilde îl ascultase cu atenţie profundă, silindu-se să înţeleagă, iar el rămase absorbit, cu privirea aţintită pe arborele genealogic, în nevoia de a-şi judeca obiectiv opera. Continuă rar, ca şi cum şi-ar fi vorbit lui însuşi:

— Da, este cât se poate de ştiinţific... Am pus aici doar membrii familiei, ar fi trebuit să fac parte egală şi soţilor veniţi din afară – bărbaţi sau femei – al căror sânge s-a amestecat cu al nostru, modificându-l. La început am întocmit un arbore matematic, în care tatăl şi mama transmit copilului jumătate din trăsăturile lor, din generaţie în generaţie, aşa că la Charles, de exemplu, partea mătuşii Dide era doar o douăsprezecime, ceea ce era absurd, având în vedere asemănarea lor fizică totală. De aceea am

găsit necesar să indic doar elementele venite din afară, ţinând seama de căsătorii şi de factorul nou pe care-l introduceau de fiecare dată... Ah, aceste ştiinţe începătoare, ştiinţe în care ipoteza bâjbâie, încât stăpână rămâne imaginaţia, ele sunt în egală măsură domeniul poeţilor, ca şi ai savanţilor! Poeţii deschid drumul, sunt avangarda şi adesea descoperă ţinuturile virgine, arată soluţiile posibile. Este aici o marjă care le aparţine, între adevărul cucerit, definitiv şi necunoscutul din care va fi smuls adevărul de mâine... Ce frescă imensă de pictat, ce colosală comedie şi ce tragedie umană de scris despre ereditate, care este însăşi geneza familiilor, a societăţii şi a lumii!

Cu ochii în gol îşi urmărea gândurile, se pierdea în ele. Dar, cu o mişcare bruscă, aruncă arborele genealogic deoparte şi se întoarse spre dosare:

— Ne vom ocupa de el mai târziu, întrucât, ca să înţelegi, trebuie să luăm faptele în desfăşurare şi să-i vezi în acţiune pe toţi aceşti actori, etichetaţi acolo cu notări simple, rezumative... Vom pleca deci de la dosare. Mi le vei da unul câte unul; iar eu îţi voi arăta şi îţi voi povesti ce conţine fiecare, înainte de a-l pune la loc, sus, pe raft... N-am să urmez ordinea alfabetică, ci însăşi ordinea faptelor. De mult timp voiam să fac această clasare... Hai, caută numele pe copertă. Mai întâi mătuşa Dide.

În acel moment o aripă a furtunii care incendia orizontul se abătu oblic peste Souleiade, spărgându-se deasupra casei într-un adevărat potop. Dar ei nici măcar nu închiseră fereastra. Nu auzeau nici bubuitul tunetului, nici duruitul necontenit al potopului care bătea în acoperiş. Clotilde îi dăduse dosarul care purta numele mătuşii Dide, scris cu litere groase, iar Pascal, scoţând de acolo tot felul de hârtii şi notiţe vechi, începu să le citească.

— Dă-mi acum Pierre Rougon... Dă-mi Ursule Macquart... Dă-mi Antoine Macquart...

Tăcută, cu inima strânsă de nelinişte, ea asculta tot ce i se spunea. Iar dosarele defilau, îşi desfăşurau documentele, se întorceau să se înghesuie în dulap.

Mai întâi, originile, Adélaïde Fouque, fata mătăhăloasă şi desfrânată, prima leziune nervoasă, dând naştere ramurii legitime, Pierre Rougon, şi celor două ramuri bastarde, Ursule şi Antoine Macquart, toată acea sângeroasă tragedie burgheză, din perioada loviturii de stat din decembrie 1851, când Rougonii, Pierre şi Félicité, stabilind ordinea în Plassans, au stropit cu sângele lui Silvère primul cheag al averii lor, pe când Adélaïde, bătrâna, nenorocita mătuşă Dide, era închisă la Tulettes, ca un strigoi al ispăşirii şi al aşteptării. Apoi, haita poftelor se dezlănţuise: suprema poftă de putere la Eugène Rougon, marele om, şoimul familiei, dispreţuitor, detaşat de interesele mărunte, iubind forţa pentru forţă, cucerind Parisul în cizme vechi, împreună cu aventurierii viitorului imperiu, trecând de la preşedinţia Consiliului de Stat la un portofoliu de ministru, creat de banda lui, o întreagă clientelă înfometată care-l susţinea şi-l rodea, învins o clipă de o femeie, frumoasa Clorinde, pe care o dorise prosteşte. Era într-adevăr atât de puternic, şi ardea de o dorinţă atât de mare de a fi el stăpânul, încât recucerise puterea datorită renegării vieţii lui întregi, pe calea spre titlul triumfal de vice-împărat.

La Aristide Saccard pofta se întindea asupra plăcerilor josnice: bani, femei, lux, o lăcomie de lup care-l lăsase pe drumuri, chiar de la începutul împărţelii oaselor de ros, în iureşul speculei neruşinate care bântuia oraşul, ciuruindu-l din toate părţile şi reconstruindu-l, averi neruşinate dobândite în şase luni, mâncate şi iarăşi refăcute, o poftă pentru aur, a cărui beţie îl birui şi îl împinse, atunci când trupul soţiei sale Angele încă nici nu se răcise, să-şi vândă numele ca să obţină prima sută de mii de franci absolut necesari, luând-o în căsătorie pe Renée, care îl aduse mai târziu, în momentul unei crize pecuniare, să-i tolereze

incestul, să închidă ochii la legătura fiului său Maxime cu a doua lui soţie, în Parisul care strălucea înveşmântat în haine de sărbătoare. Acelaşi Saccard, câţiva ani mai târziu, dădea impuls enormei maşini de fabricat milioane a Băncii Universale, prin inflaţie. Saccard niciodată învins, Saccard în ascensiune, cocoţat până la inteligenţa şi curajul unui mare om de finanţe, pricepând rolul sălbatic şi civilizator al banului, dând bătălii, câştigându-le şi pierzându-le la Bursă, ca Napoleon la Austerlitz şi la Waterloo, strivind sub dărâmături o lume de oameni necăjiţi. Tot el l-a lăsat în întunericul crimei pe Victor, fiul său natural, dispărut, fugar în nopţile întunecoase, în schimb el însuşi, protejat de natura indiferentă şi nedreaptă, a fost iubit de adorabila doamnă Caroline, fără îndoială ca o răsplată a vieţii lui ticăloase.

Acolo, în acel bălegar a fost menit să crească un splendid crin imaculat: Sidonie Rougon, sora îngăduitoare a lui Saccard, mijlocitoare cu o sută de meserii deocheate, dăduse naştere, iubindu-se cu un necunoscut, divinei şi purei Angélique, mica brodeuză cu degete de zână, care ţesea odată cu firul de aur al patrafirelor visul unui Făt-Frumos hărăzit ei, zburând atât de sus printre semenele ei, mucenicele, atât de puţin făcută pentru crunta realitate, încât obţinu dumnezeiasca favoare de a muri din dragoste, în ziua nunţii, la prima sărutare a lui Felicien de Hauteoeur, în dangătul clopotelor care sunau gloria cununiei ei regale.

Aici se lega firul celor două ramuri, cea legitimă şi cea bastardă. Marthe Rougon se căsătorea cu vărul ei François Mouret – o căsnicie paşnică, destrămată cu încetul, ajungând la cele mai mari catastrofe, o femeie blândă şi tristă, prinsă, folosită şi zdrobită de uriaşa maşinărie a războiului ridicată pentru cucerirea unui oraş, şi cei trei copii ai săi care i-au fost smulşi, ea însăşi lăsându-şi până şi inima zdrobită sub dominaţia sălbatică a abatelui Faujas; Rougonii salvau a doua oară orăşelul Plassans, pe când

Marthe îşi dădea sufletul, la lumina incendiului în care soţul ei, nebun de furie acumulată şi de răzbunare, ardea împreună cu preotul. Din cei trei copii, Octave Mouret era cuceritorul îndrăzneţ, spiritul limpede, hotărât să ceară femeilor tronul regal al Parisului, căzut în cloaca unei burghezii putrede, făcându-şi acolo o groaznică educaţie sentimentală, trecând de la refuzul capricios al unei femei la dăruirea apatică a alteia, gustând până în mocirlă murdăria adulterului; rămas din fericire activ, muncitor şi bătăios, descurcându-se puţin câte puţin, el s-a ridicat totuşi deasupra josnicelor manevre ale acelei lumi putrede care începuse să se prăbuşească. Şi acest Octave Mouret, victorios, revoluţionă în stil mare comerţul, distrugând micile prăvălii prudente ale vechiului negoţ, înfipse în mijlocul Parisului cuprins de febră uriaşul palat al ispitelor, strălucind de lampioane, bogat împodobit cu catifele, mătăsuri şi dantele; câştigă bogăţii princiare exploatând femeia şi nutrind pentru ea un dispreţ surâzător: dar într-o zi, o fetiţă răzbunătoare, acea foarte simplă şi foarte înţeleaptă Denise, l-a îmblânzit, făcându-l să i se tăvălească la picioare, zdrobit de suferinţă, până când ea, fata atât de săracă, nu i-a făcut favoarea să-l ia de bărbat, în culmea apoteozei Louvrului său, sub ploaia de aur a veniturilor. Rămâneau ceilalţi doi copii, Serge Mouret şi Désirée Mouret, aceasta din urmă naivă şi sănătoasă ca un animal tânăr şi fericit; celălalt, rafinat şi mistic, alunecând spre preoţie printr-un accident nervos al familiei sale, luase de la capăt povestea lui Adam în Paradisul legendar, renăscuse pentru a o iubi pe Albine, a o avea şi a o pierde, în mijlocul măreţei naturi complice, prins din nou de Biserică, în veşnicul război împotriva vieţii, luptând pentru a omorî pe bărbatul din el, când aruncase peste trupul fără viaţă al Albinei pumnul de ţărână al îngropăciunii, în vreme ce Désirée, sora lui, prietena animalelor, exulta de bucurie printre numeroasele orătănii din curtea ei.

Mai departe se zărea licărirea unei vieţi molcome şi tragice: Hélène Mouret trăia liniştită cu fetiţa ei, Jeanne, pe dealurile de la Passy ce domină Parisul, acel ocean uman fără ţărmuri şi fără fund, în faţa căruia se desfăşura această poveste dureroasă, pasiunea fulgerătoare a Hélènei pentru un trecător, un medic adus noaptea, din întâmplare, la căpătâiul fiicei sale, gelozia bolnăvicioasă a Jeannei, o gelozie instinctivă de îndrăgostită care îi contesta mamei dreptul la dragostea atât de zbuciumată de pasiune, încât muri datorită acestei greşeli, cumplitul preţ al unui ceas de dorinţă într-o viaţă întreagă de cuminţenie, această biată fetiţă moartă, rămasă singură acolo sus, sub chiparoşii cimitirului pustiu, în faţa Parisului etern.

Cu Lisa Macquart începea ramura bastardă; proaspătă şi puternică în sine, etalându-şi prosperitatea pântecului în pragul mezelăriei, îmbrăcată cu şorţ alb, ea zâmbea Halelor centrale, unde vuia foamea poporului şi unde se dădea lupta seculară dintre Graşi şi Slabi; pe cumnatul ei, slăbănogul şi nesuferitul Florent, hăituit de grăsanele vânzătoare de peşte, de grăsanele negustorese, îl pârâse ca republican chiar Liza, grăsana cârnăţăreasă, de-o cinste absolută dar necruţătoare; din cauza denunţului, Florent a fost arestat ca republican fugit din surghiun, Lisa fiind ferm convinsă că astfel contribuia la buna digestie a tuturor oamenilor cinstiţi. Din această mamă s-a născut cea mai sănătoasă, cea mai cu suflet dintre fete, Pauline Quenu, fecioara echilibrată şi înţeleaptă care cunoştea şi primea viaţa cu atâta pasiune în dragostea ei pentru aproapele încât, în ciuda pubertăţii sale revoltate, îl cedă unei prietene pe logodnicul ei Lezare, apoi salvă copilul născut din această căsătorie dezbinată, deveni adevărata lui mamă, mereu sacrificată, cunoscând lipsurile, dar victorioasă şi veselă în colţul ei de singurătate monotonă, în faţa mării grandioase, trăindu-şi viaţa printre oamenii mărunţi şi suferinzi care urlau de durere şi nu voiau să

moară.

Şi Gervaise Macquart, cea cu picioarele strâmbe, drăguţa şi muncitoarea Gervaise, mamă a patru copii, pe care ibovnicul ei, Lantier, a aruncat-o pe trotuarul mahalalelor, unde l-a întâlnit pe tinichigiul Coupeau, bun muncitor şi deloc beţiv, cu care s-a căsătorit şi a fost fericită la început, angajând trei lucrătoare în atelierul ei de spălătorie, rostogolindu-se apoi în noroiul mediului, cu bărbat cu tot, el apucându-se încetul cu încetul de băutură, stăpânit de viciu până la nebunie furioasă şi moarte; Gervaise, ea însăşi pervertită, devenise o leneşă, distrusă definitiv de întoarcerea lui Lantier, complăcându-se în mârşăvia unui menaj în trei, şi nemaifiind de atunci încolo decât o victimă vrednică de plâns a mizeriei complice care, în cele din urmă, o va ucide într-o seară, cu burta chiorăind de foame. Fiul ei mai mare avea geniul nenorocit de mare pictor dezechilibrat, nebunia neputincioasă a capodoperei pe care o simţea în sine, fără să o poată crea, pentru că mâna nu-l asculta; mare luptător, zdrobit mereu, martir crucificat al operei sale, adorând femeia, sacrificându-şi soţia, pe Christine, atât de iubitoare, atât de mult iubită la început, pentru femeia necreată încă, pe care el o vedea divină şi pe care penelul său n-o putea realiza în toată goliciunea ei atotstăpânitoare; măcinat de patima devoratoare, de nevoia nepotolită de a crea şi de suferinţa neputinţei de a o satisface, sfârşi prin a se spânzura. Jacques, al doilea fiu al Gervaisei, aduse în familie crima, tară ereditară ce se manifesta printr-o sete instinctivă de sânge, de sânge tânăr şi proaspăt; dezgustătoarea boală împotriva căreia lupta l-a apucat din nou în timpul dragostei cu supusa şi senzuala Severine, aruncată ea însăşi în frigurile neîntrerupte ale unei atmosfere de asasinat, şi el a înjunghiat-o într-o seară de criză, apucat de furii când i-a văzut pieptul alb, apoi această bestie sălbatică alergând printre trenurile ce treceau cu mare viteză a fost zdrobită într-o bună zi, în

mugetul locomotivei pe care se urcase, locomotiva iubită, fără frână, fără conductor, pornită spre dezastrele necunoscute din zare. Étienne, la rândul său, alungat, pierdut, şi-a găsit refugiul în mina întunecoasă; într-o noapte geroasă de martie a coborât în puţul lacom; a iubit-o pe trista Catherine, pe care un om brutal i-a furat-o, a trăit lângă mineri viaţa lor întunecată de mizerie şi de josnică promiscuitate, până în ziua când foamea, aducând revolta, plimbă de-a lungul câmpiei arse de soare gloata de nenorociţi urlând, care voiau pâine, printre distrugeri şi incendii, sub ameninţarea soldaţilor ale căror puşti se descărcau singure, teribilă zguduire ce anunţa sfârşitul unei lumi, sângele răzbunător al unora ca Maheu care se va răscula mai târziu, Alzire moartă de foame, Maheu ucis de un glonte, Zacharie asfixiat de gazele minei, Catherine rămasă sub pământ. Numai nevasta lui Maheu a supravieţuit, plângându-şi morţii, coborând în fundul minei pentru a câştiga treizeci de gologani, pe când Étienne, şeful bătut al nemulţumiţilor, obsedat de greve şi revendicări viitoare, plecă într-o dimineaţă caldă de april, dând ascultare zvonului surd al unei lumi noi, a cărei încolţire va face în curând să explodeze pământul. Începând de atunci, Nana deveni răzbunătoarea, târfa crescută pe gunoiul social al mahalalelor, musca de aur care-şi lua zborul din putregaiul de jos, pe care societatea o tolerează şi o ascunde, ducând în vibraţia aripilor ei fermentul distrugerii; excitând şi viciind aristocraţia, otrăvind bărbaţii doar prin atingerea ei, în fundul palatelor unde intra pe fereastră, ea săvârşea o adevărată operă inconştientă de ruină şi de moarte; flacăra stoică a lui Vandoevres, melancolia lui Foucarmont străbătând mările Chinei, dezastrul lui Steiner silit să ducă un trai de om cinstit, imbecilitatea satisfăcută a lui La Faloise şi tragica prăbuşire a familiei Muffat, şi cadavrul livid al lui Georges, vegheat de Philippe, ieşit în ajun din închisoare, o asemenea boală contagioasă în

atmosfera împuţită a epocii, încât ea însăşi, Nana, se descompuse şi crăpă de vărsat negru, luat de la fiul ei, Louiset, aflat pe patul de moarte, pe când, sub ferestrele lor, Parisul trecea, beat, apucat de nebunia războiului, năpustindu-se spre o totală prăbuşire. În sfârşit, Jean Macquart, muncitorul şi soldatul redevenit ţăran, în lupta cu pământul tare care cere ca preţ pentru fiecare bob de grâu o picătură de sudoare, în luptă mai ales cu cei de la ţară, pe care dorinţa arzătoare, aspra şi îndelungata cucerire a pământului îi mistuie de nevoia veşnic aţâţată de a fi stăpâni ai pământului; soţii Fouan, îmbătrâniţi, cedându-şi ogoarele ca şi cum şi-ar fi dat carnea de pe ei; fraţii Buteau, exasperaţi, mergând. până la paricid pentru a grăbi moştenirea unei tarlale de lucernă; încăpăţânata Françoise, ucisă de o lovitură de coasă, fără să scoată o vorbă, pentru că ţinea morţiş ca nici măcar un bulgăr din pământul familiei să nu fie înstrăinat, toată drama oamenilor simpli, conduşi de instincte, abia ieşiţi din sălbăticia străveche, toată această murdărie omenească pe întinsul pământ, singurul nemuritor, ţarina din care ne naştem şi în care ne întoarcem, pământul iubit până la crimă, care reface mereu viaţa pentru scopul său neştiut, chiar cu ajutorul mizeriei şi ticăloşiei făpturilor ei. Şi tot Jean a fost acela care, rămas văduv şi angajându-se din nou în armată la primele zvonuri de război, a adus cu el rezerva nesecată, fondul veşnicei tinereţi pe care o păstrează pământul, Jean, cel mai umil, cel mai destoinic soldat din cel mai cumplit dezastru, rostogolit în înspăimântătoare şi fatala furtună care, măturând imperiul de la graniţă până la Sedan, ameninţa să înghită şi patria – mereu înţelept, priceput, nutrind speranţe trainice, iubindu-l cu dragoste frăţească pe camaradul său Maurice, fiu desfrânat al burgheziei, jertfă sortită ispăşirii, plângând lacrimi de sânge când destinul necruţător l-a ales chiar pe el să doboare acest mădular putred, apoi, când totul s-a sfârşit, necontenitele înfrângeri,

groaznicul război civil, provinciile pierdute, miliardele de plătit, el a pornit din nou la drum, reîntorcându-se la pământul care îl aştepta, la truda grea şi aspră pentru refacerea întregii Franţe.

Pascal se opri. Clotilde îi dăduse dosarele, unul câte unul, şi el le răsfoise pe toate, scosese hârtiile, le clasase din nou şi le pusese iarăşi pe raftul de sus, în dulap. Era foarte obosit, epuizat, după ce trecuse în revistă, pe nerăsuflate, această omenire vie, pe când fata, tăcută, fără gesturi, în zăpăceala acestui torent de viaţă debordantă, aştepta incapabilă de vreun gând, de vreo judecată. Furtuna continua să măture câmpia neagră în răpăiala fără sfârşit a ploii diluviene. Un trăsnet lovi un copac din vecinătate, cu un pârâit îngrozitor. Lumânările tremurară în bătaia valului de aer pătruns prin fereastra larg deschisă.

— Ah, zise el, arătând încă o dată dosarele, aici e o lume întreagă, o societate şi o epocă, ba chiar viaţa toată e aci, cu manifestările ei bune şi rele, în focul şi în procesul de topire care mătură totul… Da, familia noastră, ar putea sluji astăzi ca exemplu ştiinţei, a cărei speranţă este să fixeze într-o zi, în chip matematic, legile accidentelor nervoase şi sanguine care se declară într-o familie în urma unei prime leziuni organice, şi care determină, potrivit mediului înconjurător, la fiecare din indivizii acestei familii, sentimentele, dorinţele, patimile, toate manifestările omeneşti, naturale şi instinctive, ale căror roade capătă numele de virtuţi şi de vicii. Familia noastră mai poate fi şi un document istoric, ea înfăţişează al doilea imperiu, de la lovitura de stat până la Sedan, deoarece ai noştri au pornit din popor, s-au răspândit în întreaga societate contemporană, au invadat toate poziţiile sociale, purtaţi de poftele lor dezlănţuite, de acea impulsie modernă în esenţa ei, de acea biciuire ce aruncă, în iureşul plăcerilor clasele de jos, străbătând apoi prin tot corpul social… Ţi-am arătat originile: ele au pornit din Plassans; şi iată-ne din nou la

Plassans, în punctul, de sosire.

Se întrerupse din nou, un fel de visare îi îndulcea glasul.

— Ce masă înspăimântătoare mişcată din loc, câte aventuri paşnice ori îngrozitoare, câte bucurii, câte suferinţe aruncate cu lopata în acest uriaş morman de fapte!… În ele există istoria adevărată, imperiul clădit pe sânge, la început căutând numai plăcerea şi dura autoritate, apoi, alunecând într-o dezorganizare lentă, prăbuşindu-se în sânge, într-o atât de grozavă mare de sânge, încât naţiunea întreagă era gata să se înece… Există studii, micul şi marele comerţ, prostituţia, crima, setea de pământ, banii, burghezia, poporul, cel ce putrezeşte în cloaca mahalalelor, cel ce se revoltă în marile centre industriale, toată această presiune crescândă a socialismului suveran, însărcinat cu naşterea unui nou secol… Există simple studii omeneşti, pagini intime, poveşti de dragoste, lupta dintre inteligenţe şi inimi împotriva naturii nedrepte, zdrobirea celor care se văietă sub apăsarea unei poveri prea mari, strigătul bunătăţii care, jertfindu-se, învinge durerea… Există fantezie, zborul imaginaţiei dincolo de real, grădini imense, înflorite în toate anotimpurile, catedrale cu turnuri fine, migălite ca nişte bijuterii delicate, poveşti minunate desprinse parcă din paradis, iubiri ideale ridicate la cer cu un sărut… Există de toate, de la lucruri superioare la cele mai rele, de la vulgar la sublim, flori, mocirlă, plânsete, zâmbete, însuşi torentul vieţii, cărând cu el, necontenit, omenirea!

Şi Pascal luă din nou arborele genealogic rămas pe masă, îl întinse şi începu iarăşi a-l urmări cu degetul, enumerând acum membrii familiei aflaţi încă în viaţă. Eugène Rougon, maiestate detronată, era în Cameră martorul, apărătorul de neînduplecat al vechii lumi prăbuşite. Aristide Saccard, după ce îşi schimbase pielea, căzuse din nou în picioare ca republican, director al unui mare ziar, pe cale de a câştiga noi milioane, în timp ce fiul său, Maxime, îşi mânca rentele,

în micul său palat din bulevardul Bois-de-Boulogne, corect şi prudent, ameninţat de o boală groaznică. Victor, celălalt fiu al lui Saccard, n-a mai apărut, continuând să dea târcoale locului crimei, şi pentru că la ocnă n-a ajuns încă, va umbla de-acum înainte hai-hui prin lume, spre eşafod. Sidonie Rougon, dispărută multă vreme, obosită de meserii suspecte, se retrăsese în cele din urmă într-o sobrietate de călugăriţă, la adăpostul unui soi de casă religioasă, mânuitoarea fondurilor unei opere de binefacere, *l'Oeuvre du Sacrement,* care ajută fetele-mame să se căsătorească. Octave Mouret, proprietarul marilor magazine *Au Bonheur des Dames,* a cărui avere colosală creşte mereu, a avut spre sfârşitul iernii un al doilea copil, dar, deşi îşi adora soţia, începuse din nou să o cam ia razna. Abatele Mouret, preot la Saint-Eutrope, într-o fundătură mlăştinoasă, s-a pustnicit acolo cu sora sa Désirée, într-o pocăinţă totală, refuzând orice avansare din partea episcopului său, aşteptând moartea ca un sfânt care refuză leacurile, deşi suferea de un început de oftică. Hélène Mouret trăia foarte fericită, foarte departe, idolatrizată de noul ei soţ, domnul Rambaud, în mica proprietate pe care o au lângă Marsilia, pe malul mării; nu are copii din a doua căsătorie. Pauline Quenu şedea tot la Bonneville, în celălalt capăt al Franţei, în faţa întinsului ocean, singură de aici «înainte cu micuţul Paul, după moartea unchiului Chanteau, hotărâtă să nu se căsătorească, ci să se dăruiască pe de-a întregul fiului vărului ei Lazare, rămas văduv, plecat în America să facă avere. Étienne Lantier, întors la Paris după greva din Montsou, compromis mai apoi în insurecţia Comunei, ale cărei idei le-a apărat cu vehemenţă, a fost condamnat la moarte, apoi graţiat şi deportat, aşa că în prezent se afla la Nouméa; se spune că acolo s-ar fi însurat imediat şi că are un copil, dar nu se ştie ce e, băiat sau fată. În sfârşit, Jean Macquart, concediat după săptămâna sângeroasă, a venit să se oploşească lângă Plassans, la Valqueyras, unde a

avut norocul să ia în căsătorie o fată voinică, Melanie Vial, copil unic al unui ţăran înstărit, al cărui pământ îl exploatează; nevasta lui, care rămase grea chiar din noaptea nunţii, a născut un băiat în luna mai; era acum *din* nou însărcinată în două luni – unul dintre acele cazuri de fecunditate rapidă, care nu dau răgaz mamelor să-şi alăpteze copiii.

— Desigur că toate familiile degenerează, spuse Pascal cu jumătate de glas. În ceea ce ne priveşte, însă, în familia noastră constat o adevărată epuizare, o decădere rapidă, ca şi cum ai noştri, în furia cu care au alergat după plăceri, în lăcomia animalică de a-şi satisface poftele, au ars prea repede. Louiset, mort din leagăn; Jacques-Louis, pe jumătate cretin, răpus de o boală nervoasă; Victor, întors la starea de sălbăticie, lunecând prin· cine ştie ce ticăloşii şi întunecimi; apoi bietul nostru Charles, atât de frumos şi delicat: acestea-s ultimele crengi ale arborelui, ultimele embrioane palide în care seva puternică din ramurile groase nu pare să se fi putut urca. Viermele era în trunchi, acum a ajuns în fruct şi îl roade… Dar să nu pierdem speranţa, familiile înseamnă eternul viitor. Ele se cufundă în trecut până dincolo de strămoşul comun, printre straturile insondabile ale neamurilor străvechi, ajungând la prima fiinţă. Şi ele vor creşte mereu, se vor întinde şi ramifica la infinit, în adâncul epocilor viitoare… Priveşte arborele nostru: numără doar cinci generaţii, nu are măcar valoarea unui fir de iarbă în mijlocul colosalei şi întunecatei păduri omeneşti, ale cărei popoare sunt nişte mari stejari seculari. Gândeşte-te numai la rădăcinile imense care ţin întregul pământ, gândeşte-te la întinderea continuă a frunzelor sale care se îngemănează cu alte frunze, la marea mereu învolburată a vârfurilor, sub eterna suflare fecundă a vieţii… Ei bine, acolo e nădejdea, în refacerea zilnică a neamului prin sângele nou care-i vine din afară. Fiecare căsătorie aduce alte elemente, bune sau rele, al căror efect

este totuşi să împiedice degenerescenţa matematică şi progresivă. Spărturile se repară, tarele se şterg, un echilibru fatal se restabileşte după câteva generaţii şi totdeauna cel care reuşeşte să se ridice deasupra este omul mediocru, omenirea măruntă, îndârjită în truda ei tainică, în drum spre ţelul ei necunoscut.

Se opri o clipă şi scoase un suspin adânc.

— Ah, familia noastră, oare ce va ajunge, la ce fel de fiinţe va mai da naştere?

Şi continuă, fără să mai ţină seamă de supravieţuitorii pe care-i numise, pe care îi clasase ştiind de ce erau în stare, păstrând însă o curiozitate vie faţă de copiii încă mici. li scrisese unui confrate din Nouméa, ca să obţină date precise despre soţia lui Étienne şi despre copilul de care auzise că l-a născut, dar nu primise încă vreun răspuns. Se temea că în această parte arborele genealogic ar putea rămâne incomplet. Ştia mai multe despre cei doi copii ai lui Octave Mouret, cu care se afla în corespondenţă: fetiţa era pirpirie şi agitată, pe când băieţelul, care semăna mamei, creştea admirabil. Cea mai mare speranţă o avea însă în copiii lui Jean, al cărui prim-născut, un băiat dolofan, părea să aducă reînnoirea, seva tânără a familiilor care se vor adăpa iarăşi din pământ. Mergea uneori la Valqueyras şi se întorcea fericit din acel colţ rodnic: tatăl calm şi înţelept, mereu la plug, mama veselă, simplă, cu şolduri pline, în stare să nască o lume. Cine ştie de unde se va ivi ramura sănătoasă? Poate cel înţelept, cel puternic, cel mult aşteptat să se plămădească acolo. Pentru frumuseţea arborelui său îi părea rău că aceşti copii erau încă atât de mici, încât nu-i putea clasa. Şi glasul i se înduioşă gândindu-se la speranţa viitorului „la aceste căpşoare blonde, nutrind regretul nemărturisit că el va rămâne celibatar.

Pascal privea mereu hârtia îngălbenită întinsă în faţa sa. Deodată strigă:

— Şi totuşi e complet, e decisiv! Priveşte!… Îţi repet că toate cazurile ereditare se întâlnesc aici. Pentru a-mi fixa teoria n-am făcut decât să mă bazez pe ansamblul acestor fapte… În sfârşit, minunat este că pui degetul aici şi parcă atingi fiinţe adevărate, născute din aceeaşi matcă, ele pot fi total diferite, şi în acelaşi timp doar modificări logice ale strămoşilor comuni. Trunchiul explică ramurile care, la rândul lor, explică frunzele. La tatăl tău, Saccard, ca şi la unchiul tău, Eugène Rougon, atât de opuşi ca temperament şi mod de viaţă, se remarcă acelaşi imbold care a dat atât poftele dezordonate ale unuia, cât şi ambiţia atotstăpânitoare a celuilalt. Angélique, acest crin imaculat, se naşte din deocheata Sidonie, în elanul din care apar misticele ori îndrăgostitele. Cei trei copii ai lui Mouret sunt împinşi de un instinct identic, care face din Octave, omul inteligent, un negustor de pânzeturi milionar, din credinciosul Serge un sărman preot de ţară, din prostănaca Désirée o frumoasă fată fericită. Dar exemplul este încă şi mai izbitor la copiii Gervaisei, unde nevroza ia diferite forme: Nana se vinde, Étienne se revoltă, Jacques ucide, Claude are geniu, pe când Pauline, verişoara lor primară, pe ramura alăturată, reprezintă cinstea victorioasă, cea care luptă şi se jertfeşte… Ereditatea, viaţa însăşi este aceea care plămădeşte imbecili, nebuni, criminali sau mari oameni. Unele celule se usucă, altele le iau locul, şi astfel apare un pungaş sau un nebun furios, în locul unui om de geniu sau al unui simplu om de treabă. Şi omenirea curge înainte, ducând cu ea totul!

Apoi, sub o nouă impulsie a gândului, zise:

— Dar ce să mai zic despre celelalte vieţuitoare, animalele, palide copii ale omului, care de asemenea suferă şi iubesc, toate aceste făpturi pe care le putem numi fraţi ai noştri şi care fac parte din viaţa noastră?… Da, aş fi vrut să le pun pe toate în arca lui Noe, să le fac loc printre rudele noastre, să le văd mereu amestecate cu noi, completându-

ne viaţa. Am cunoscut pisici a căror prezenţă dădea un farmec tainic casei, câini adoraţi a căror moarte era jelită şi care lăsau în inimă o durere neştearsă. Am văzut capre, vaci, măgăruşi de extremă însemnătate în viaţa stăpânilor şi a căror prezenţă a jucat un rol atât de mare, încât ar trebui să fi se scrie istoria vieţii… Chiar şi Bonhomme al nostru, de pildă, bietul nostru cal bătrân, care ne-a slujit timp de un sfert de veac, nu crezi că şi-a amestecat ceva din sângele lui cu al nostru şi că de acum înainte face parte din familie? Noi l-am modificat, după cum şi el ne-a influenţat puţin, sfârşind prin a fi modelaţi într-un acelaşi fel. Şi asta e atât de adevărat, încât, acum, când îl văd aproape orb, cu ochii fără expresie, cu picioarele ţepene de reumatism, îl sărut pe amândoi obrajii, ca pe o bătrână rudă săracă, ajunsă în grija mea… Vai, bietele animale, tot ce se târăşte şi tot ce se văietă în jur, sub treapta umană, merită să se bucure de dragostea noastră şi să afle loc într-o istorie a vieţii!

A fost un ultim strigăt prin care Pascal îşi arăta exaltarea iubirii lui pentru tot ce are viaţă. Înflăcărându-se puţin câte puţin, ajunsese la mărturisirea credinţei sale – munca necontenită şi victorioasă a naturii veşnic vii. Iar Clotilde, care până atunci nu vorbise deloc, palidă sub povara atâtor catastrofe şi întâmplări prăvălite peste dânsa, descleştându-şi în sfârşit buzele, întrebă:

— Bine, maestre, dar unde e locul meu aici?

Pusese un deget fin pe hârtia desfăcută, în locul unde se vedea înscris numele său, pe care el mereu îl ocolise.

— Dar eu, insistă Clotilde, cine sunt eu, la urma urmei? De ce n-ai citit şi dosarul meu?

O clipă el rămase tăcut, surprins de întrebarea ei.

— De ce? Ştiu şi eu?… De fapt n-am să-ţi ascund nimic… Vezi ce scrie acolo: „Clotilde, născută în 1847. Determinare dinspre mamă. Ereditate retrospectivă, în care predomină caracterul moral şi fizic al bunicului dinspre mamă…” Nimic

mai limpede. Mama ta l-a adus pe bunic în tine, ai sănătoasa lor poftă de mâncare şi mai ai destul de mult din cochetăria ei, din lenea ei uneori, din supunerea ei. Da, eşti foarte feminină, ca şi ea, fără să-ţi dai prea bine seama, vreau să spun că-ţi place să fii iubită. Pe deasupra, mama ta era mare amatoare de romane, o visătoare căreia îi plăcea să stea întinsă zile întregi, lâncezind, cu o carte în faţă. Era nebună după poveşti de adormit copiii, îşi dădea în cărţi, consulta ocultişti. Totdeauna m-am gândit că înclinarea ta pentru mister, spaima ta de necunoscut, de acolo vin... Dar ceea ce îţi încununează formarea, făcând din tine o dualitate, este influenţa bunicului tău, maiorul Sicardot. L-am cunoscut, nu era un vultur, dar era cel puţin echilibrat, sănătos, energic. Fără influenţa lui, cred sincer că tu n-ai valora mare lucru, căci celelalte influenţe nu-s deloc bune. El ţi-a transmis ce e mai bun în fiinţa ta, curajul luptei, mândria şi sinceritatea.

Clotilde îl ascultase cu atenţie, făcu un mic semn din cap pentru a-l aproba şi a-l asigura că nu se simte jignită, cu toată suferinţa pe care i-o trăda tremurul buzelor la auzul acestor noi amănunte asupra părinţilor săi, mai cu seamă asupra mamei.

— Dar despre tine ce ai scris, maestre?

De data aceasta nu mai şovăi:

— O, eu! De ce să vorbesc despre mine? Eu nu fac parte din familie! Vezi bine ce scrie acolo: „Pascal, născut în 1813. Combinaţie în care se contopesc caracterele fizice şi morale ale părinţilor, fără să pară că se regăsesc în noua făptură...” Mama îmi tot spunea că nu sunt al ei, că nu ştie de unde am răsărit!...

Spunea toate acestea cu un strigăt de uşurare, un fel de bucurie involuntară:

— Aşa e! În privinţa asta lumea nu se înşală... Ai auzit vreodată în oraş să-mi spună cineva Pascal Rougon? Nu! Toţi îmi spun scurt doctorul Pascal. Îmi zic aşa pentru că

sunt altfel decât ceilalţi. Faptul în sine poate nu-i prea amabil, dar eu sunt mulţumit, pentru că uneori există într-adevăr ereditătţi mult prea greu de suportat. Cu toate că îi iubesc pe toţi ai mei, sincer vorbind, mă bucur mai mult când mă simt un altul, deosebit, fără vreo legătură cu ei. Să nu fac parte din familia mea? O, Doamne! Dar asta-i o boare de aer proaspăt, care îmi dă curajul să-i ţin pe toţi acolo, să-i demasc în aceste dosare, şi să mai găsesc încă puterea de a trăi.

Pascal tăcu. Se făcu linişte. Ploaia încetase, furtuna trecuse, nu se mai auzeau decât tunete din ce în ce mai îndepărtate, în vreme ce dinspre câmpia încă întunecată, răcorită, venea prin fereastra deschisă o mireasmă dulce de pământ reavăn. În atmosfera ce se potolea, lumânările, cu flacără înaltă, liniştită, erau pe sfârşite.

— O! exclamă cu simplitate Clotilde, copleşită. Ce va mai fi de acum înainte?

Mai strigase astfel, îndurerată, într-o noapte, pe pajişte. Viaţa e îngrozitoare, cum să faci ca s-o poţi trăi în linişte şi fericire? Ştiinţa arunca asupra vieţii o lumină teribilă, analiza scormonea toate plăgile omeneşti pentru a înfăţişa urâciunea. Şi iată că aceste crude dezvăluiri ale lui Pascal, prin care-şi arunca propria familie pe masa de disecţie, sporiseră scârba ce-o nutrea ea faţă de oameni şi lucruri! Valul de noroi se rostogolise prin faţa ei timp de aproape trei ore, descoperind tot ce putea fi mai urât, neaşteptatul şi groaznicul adevăr despre ai săi, fiinţele dragi, cei pe care era datoare să-i iubească: tatăl ei, ajuns mare prin fraude şi rapturi, fratele ei, un incestuos, bunică-sa, fără scrupule, mânjită de sângele celor drepţi, ceilalţi, aproape toţi pătaţi – beţivani, vicioşi, ucigaşi – o monstruoasă inflorescenţă a arborelui uman. Lovitura era atât de brutală, lecţia despre viaţă învăţată astfel, dintr-odată, o uluise şi o îndurerase într-atât, încât nu-şi mai putea reveni. Totuşi, cu toată violenţa ei, lecţia nu era aspră, avea în ea ceva grandios şi

plin de bunătate, un suflu de profundă umanitate o purtase de la un capăt la altul. Nicio răutate nu ieşise din gura lui. Ea se simţise parcă biciuită de un aspru vânt marin, vântul furtunilor, de care îţi umfli pieptul, respirând sănătate. Spusese tot, vorbind nestingherit chiar despre mamă-sa, continuând totuşi să păstreze faţă de dânsa atitudinea politicoasă a savantului care nu judecă faptele, ci numai le constată. A spune totul pentru a înţelege totul, pentru a vindeca totul, oare nu acesta era strigătul pe care-l scosese el în frumoasa noapte de vară? Şi, pradă excesului celor dezvăluite, rămăsese zdrobită, orbită de această lumină prea tare, dar, în sfârşit, înţelesese că el se zbate să realizeze o operă imensă. Oricum, expunerea lui fusese un strigăt de sănătate, de speranţă în viitor. Vorbise ca un binefăcător care, de vreme ce ereditatea creează lumea, voia să-i fixeze legile pentru ca, dispunând de ea, să realizeze o lume fericită!

Apoi, numai noroi era oare în acest fluviu ieşit din albie, căruia Pascal îi deschisese stăvilarele? Nu! Cât aur trecea la vale amestecat cu ierburile şi florile smulse de pe mal! Sute de creaturi galopau încă prin faţa ei, şi era urmărită de chipuri pline de farmec şi bunătate, de profiluri delicate de fete, de seninele frumuseţi ale femeilor. Sângera acolo toată patima, inima întreagă se deschidea în zbor de dragoste. Erau multe aceste Jeanne, Angélique, Pauline, Marthe, Gervaise, Hélène. Din aceste numeroase chipuri şi din altele, chiar din cele mai puţin luminoase, chiar din bărbaţii răi, cei mai răi ai familiei, din toţi se ridica un sentiment de omenie frăţească. Tocmai acest suflu îl simţise ea trecând, acest curent de largă simpatie, care însoţise lecţia precisă a savantului. Păstrând atitudinea obiectivă a profesorului, Pascal nu părea înduioşat dar, în adâncul sufletului, ce bunătate sfâşietoare, ce cald devotament, ce dăruire a întregii sale fiinţe pentru fericirea tuturor! Opera lui întreagă, atât de matematic construită,

era scăldată de această fraternitate dureroasă, chiar şi în cele mai sângeroase ironii. Nu-i vorbise el despre animale, ca un frate mai mare al tuturor nenorociţilor? Suferinţa îl exaspera, era supărat doar pe visul său prea măreţ, iar brutal îl făcea numai ura împotriva imitaţiei şi vremelniciei, visând să lucreze nu pentru societatea lustruită, a unui moment, ci pentru întreaga omenire, în toate clipele grele ale istoriei sale. Poate tocmai această revoltă împotriva banalităţii curente îl făcuse să se arunce cu îndrăzneală în teorii şi în aplicarea lor, şi opera lui rămânea umană, covârşită de imensul hohot de plâns al fiinţelor şi lucrurilor.

De altfel nu asta era însăşi viaţa? Nu există răul absolut. Niciodată un om nu e rău pentru toată lumea, totdeauna se întâmplă să facă fericit pe cineva, în aşa fel încât, dacă nu te mulţumeşti să priveşti numai dintr-un singur punct de vedere, până la urmă îţi dai seama de utilitatea fiecărei fiinţe. Cei care cred într-un Dumnezeu îşi spun desigur că, dacă Dumnezeul lor nu-i trăsneşte pe cei răi, înseamnă că vede mersul operei sale în ansamblu şi tocmai de aceea nu poate coborî la cazuri particulare. Truda care se termină într-un loc reîncepe în altul, oamenii, luaţi în totalitate, rămân totuşi demni de admiraţie pentru curajul şi munca lor, iar dragostea de viaţă dă tuturor aripi. Această muncă uriaşă a oamenilor, această înverşunare este iertarea şi mântuirea lor. Aşa că, privind viaţa foarte de sus, nu poţi cuprinde decât această neîntreruptă luptă în care, pe lângă răul nelipsit, găseşti şi multă bunătate. Păşeşti cu mare îngăduinţă, ierţi, nu mai eşti stăpânit decât de o compasiune infinită şi de o milă fierbinte. Desigur, salvarea se află aici, aproape, în aşteptarea celor care au pierdut credinţa în dogme, care ar vrea să priceapă de ce trăiesc, în mijlocul aparentei nedreptăţi din lume. Trebuie să trăieşti pentru însuşi efortul de a trăi, pentru a adăuga o nouă piatră la opera îndepărtată şi misterioasă, şi singura linişte posibilă pe acest pământ o afli tocmai în bucuria acestei

misiuni îndeplinite.

Mai trecu o oră şi încă o oră, întreaga noapte se scurse în această cumplită lecţie despre viaţă, fără ca nici Pascal şi nici Clotilde să-şi fi dat seama de locul unde se aflau, nici de timpul care se scurgea. Şi doctorul, surmenat de câteva săptămâni, frământat de viaţa plină de bănuieli şi de amărăciune, avu un fior nervos, ca într-o bruscă deşteptare.

— Asta-i! Acum ştii tot. Îţi simţi sufletul întărit, scăldat în lumina adevărului, plin de iertare şi de speranţă?... Eşti oare de partea mea?

Dar, sub înfiorătoarea lovitură morală pe care o primise, Clotilde tremura şi ea, fără să-şi poată reveni. După teribila prăbuşire a vechilor credinţe şi după o astfel de evoluţie spre o lume nouă, nu îndrăznea să se întrebe şi să tragă concluzii. Se simţea cuprinsă, purtată de atotputernicia adevărului. Îl simţea, dar nu era convinsă.

— Maestre, şopti ea, maestre...

Şi rămaseră o clipă faţă în faţă, privindu-se. Se lumina de ziuă, zori de o puritate minunată se arătau pe întinsul cerului curat, spălat de furtună. Niciun nor nu mai păta albastrul palid, bătând în roz. Întreaga înviorare a câmpului umed intra pe fereastră, pe când lumânările, pe sfârşite, păleau în lumina ce creştea.

— Răspunde, mai vrei să distrugi totul, să arzi tot?... Ori eşti de partea mea, cu totul de partea mea?

În clipa aceea Pascal crezu că i se va arunca de gât, plângând. Într-adevăr, Clotilde se simţea împinsă de un impuls neaşteptat. Dar se văzură în semigoliciunea lor. Ea, care până atunci nu observase, îşi dădu seama că era numai în jupon, eu braţele goale, cu umerii goi, abia acoperiţi de şuviţele răvăşite ale părului desfăcut, iar lângă subsuoara stângă, aplecându-şi privirea, văzu cele câteva picături de sânge, vânătaia pe care el i-o făcuse luptându-se s-o îmblânzească, într-o strânsoare brutală. Îşi aplecă ochii, ruşinată, cuprinsă de certitudinea că-i învinsă, de

parcă, prin acea strânsoare, el ar fi pus întru totul şi pentru totdeauna stăpânire pe ea. Senzaţia se prelungea, se simţea copleşită, atrasă dincolo de voinţa ei, cuprinsă de nevoia irezistibilă de a i se dărui.

Brusc, Clotilde se ridică vrând să reflecteze. Îşi strânse braţele pe pieptul gol. Tot sângele din vine i se ridicase în piele, într-un val de pudoare împurpurată. Fugi din faţa lui, în divinul avânt al trupului ei delicat.

— Maestre, maestre! Lasă-mă… am să văd…

Cu iuţeala unei fecioare neliniştite, ca şi altădată, se refugie în camera sa. El o auzi încuind repede uşa, de două ori. Rămas singur, se întrebă, cuprins deodată de o descurajare şi o tristeţe adâncă, dacă a făcut bine spunându-i tot, dacă adevărul, găsind ecou în această fiinţă scumpă şi adorată, într-o bună zi va da roade fericite.

VI

Timpul trecea. Octombrie începu cu zile splendide, părând să prevestească o toamnă călduroasă; o fierbinte pasiune văratică în plină maturitate stăruia sub cerul fără pic de nor. Apoi vremea se strică, vântul începu să sufle puternic şi o ultimă furtună măcină povârnişurile, brăzdându-le de puhoaie. În casa mohorâtă de la Souleiade apropierea iernii părea să fi adus o infinită tristeţe.

Iadul luase altă faţă. Între Pascal şi Clotilde nu mai existau certuri vii. Uşile nu se mai izbeau, strigătele nu o mai obligau pe Martine să urce scările la fiecare ceas. Acum abia îşi vorbeau şi niciunul dintre ei nu pomenise vreun cuvânt despre scena petrecută în noaptea aceea; ei dintr-un scrupul inexplicabil, o pudoare neobişnuită, de care nu îşi dădea seama, nu voia să reia discuţia, să ceară răspunsul aşteptat, un cuvânt de încredere în el, de supunere; ea, după marele şoc moral care o transformase cu totul, încă mai reflecta, şovăia, lupta, îndepărtând – în revolta ei instinctivă – clipa recunoaşterii, pentru a nu i se dărui. Şi cu fiecare zi neînţelegerea se agrava, în adânca tăcere dureroasă a casei din care fugise fericirea.

Pentru Pascal, a fost una dintre epocile în care suferi cumplit, fără să se plângă. Pacea aparentă nu-i dădea nicio siguranţă, ba dimpotrivă. Îl încerca iarăşi o amară neîncredere, închipuindu-şi capcanele ce continuau să-l

ameninţe, şi chiar dacă cei din jur păreau să-l lase în pace, nu era oare în scopul de a urzi cele mai negre uneltiri? Îngrijorările lui crescură treptat, se aştepta în fiecare zi la o catastrofă, îşi vedea hârtiile azvârlite în adâncul unei prăpăstii căscate brusc, vedea propria lui casă, Souleiade, rasă de pe faţa pământului, luată de vânt, zburând în fărâme. Persecuţia împotriva gândirii sale, împotriva vieţii lui morale şi intelectuale, astfel disimulată, îl scotea din sărite în aşa hal, încât seara se culca torturat de febră. Adesea tresărea, se întorcea repede, crezând că va surprinde duşmanul chiar în spatele lui, punând ceva la cale, dar nu era nimeni, nimic decât propria lui spaimă, propriul lui tremur, în umbră. Alteori, ros de bănuială, şedea la pândă ore întregi, ascuns în dosul jaluzelelor, sau ghemuit în capătul unui culoar. Dar nu mişca nimeni, nu-şi auzea decât zvâcnetul violent al tâmplelor. Era năucit, nu se culca până nu cerceta fiecare încăpere, îi pierise somnul, căci se trezea la cel mai mic zgomot, gâfâind, gata să se apere.

Şi ceea ce sporea suferinţa lui Pascal era ideea constantă, din ce în ce mai înrădăcinată, că rana i-o pricinuia unica fiinţă din lume pe care o iubea, Clotilde cea adorată, pe care de douăzeci de ani o privea cum creşte în frumuseţe şi farmec, a cărei viaţă până atunci se desfăcuse ca petalele unui boboc ce se preface în floare, parfumându-i-o pe-a sa. Tocmai ea, o, Doamne! Ea care-i umplea inima de o dragoste deplină, pe care n-o analizase niciodată! Ea care devenise bucuria, curajul, speranţa lui, o nouă şi adevărată tinereţe pe care simţea că o trăieşte a doua oară! Când trecea, cu gâtul ei delicat, rotund şi proaspăt, se simţea întinerit, scăldat în sănătate şi vioiciune, ca la venirea primăverii. Viaţa lui întreagă explica, de altfel, cum ajunsese fiinţa lui să fie cucerită, subjugată de această copilă, care îi pătrunsese în suflet încă de pe vremea când fusese o fetiţă mică, iar mai apoi, crescând, o luase în

stăpânire eu totul. De la instalarea lui definitivă la Plassans, ducea o viaţă de călugăr, retras între cărţile lui, departe de femei. Nu i se cunoştea decât pasiunea pentru acea doamnă care murise şi căreia nu-i sărutase vreodată nici măcar. vârful degetelor. Fără îndoială, se ducea uneori la Marsilia, unde rămânea câteva zile; dar acestea erau aventuri trecătoare, cu prima femeie întâlnită în cale, aventuri fără urmări. Până acum nu-şi trăise viaţa şi păstra într-însul o întreagă rezervă de bărbăţie, al cărei val fusese acum ridicat de furtuna din pragul bătrâneţii. Şi-ar fi dăruit afecţiunea chiar şi unui animal, unui câine cules de pe drum, care i-ar fi lins mâna. Şi iată că tocmai Clotilde pe care o iubise, fetiţa devenită deodată o femeie ce putea fi dorită, ajunsese acum să-l stăpânească, să-l chinuie şi să fie aidoma unui duşman.

Pascal, de felul lui atât de bun, de vesel, deveni posac şi de o asprime nesuferită. Se supăra din te miri ce, o bruftuia pe Martine care, mirată, îşi ridica spre dânsul ochii supuşi, de animal bătut. De dimineaţă până seara, îşi plimba durerea prin casa tristă, cu o figură atât de rece, încât nimeni nu îndrăznea să-i adreseze vreun cuvânt. N-o mai lua cu dânsul pe Clotilde, ieşea singur să-şi viziteze bolnavii. Şi astfel, într-o după-amiază, se întoarse acasă tulburat de un accident, cu conştiinţa lui de medic experimentator încărcată de moartea unui om. Se dusese să-i facă injecţia lui Lafouasse, cârciumarul, a cărui paralizie făcuse pe neaşteptate progrese atât de mari încât îl socotea pierdut. Cu toate acestea se încăpăţâna să lupte, continuase tratamentul. Din nefericire, tocmai în ziua aceea seringa culesese din fiolă o infimă particulă impură scăpată la filtrare. Numai un pic de sânge ieşise în timpul injecţiei pe care, din nefericire, o făcuse în venă. Pascal se înspăimântă văzându-l pe cârciumar pălind, sufocându-se, cu trupul scăldat într-o abundentă transpiraţie rece. Apoi, când moartea surveni ca un trăsnet, când îi văzu buzele

vinete şi faţa pământie, înţelese ce s-a întâmplat. Era o embolie, de care nu puteau fi învinuite decât insuficienţa preparatelor sale, întreaga sa metodă, încă primitivă. Fără îndoială, Lafouasse era oricum pierdut, n-ar mai fi trăit poate nici măcar şase luni, pradă unor chinuri groaznice. Dar gravitatea faptului însuşi nu era mai mică şi părerea de rău pentru această moarte îngrozitoare îl apăsa. Şi cu ce disperare se căia, cât de tare i se zdruncinase credinţa, cât se mâniase împotriva ştiinţei neputincioase şi criminale! Se întoarse acasă livid şi nu se mai arătă decât a doua zi, după ce rămase închis în camera lui şaisprezece ore, trântit îmbrăcat de-a curmezişul patului, fără să sufle o vorbă.

În după-amiaza aceea, Clotilde, care cosea lângă el, în hol, îndrăzni să rupă tăcerea apăsătoare. Ridicase ochii, îl privea cum se enerva răsfoind o carte, căutând o informaţie pe care n-o găsea.

— Ce ai, maestre? Eşti bolnav? De ce nu-mi spui? Te-aş îngriji.

El rămase cu ochii în carte, murmurând cu glas surd:

— Bolnav? Ce te priveşte? Nu am nevoie de nimeni.

Împăciuitoare, Clotilde stărui:

— Dacă ai necazuri pe care poţi să mi le spui, poate te-ar uşura… Ieri ai venit aşa de trist! Nu trebuie să te laşi abătut. Am petrecut o noapte foarte neliniştită, am venit de trei ori să ascult la uşa ta, eram zbuciumată la gândul că suferi.

Deşi îi vorbise cu blândeţe, vorbele ei îl biciuiră. În slăbiciunea lui maladivă, un impuls de furie îl făcu să împingă cartea şi să se ridice tremurând:

— Vasăzică mă spionezi, nu pot sta liniştit nici măcar în camera mea! Auzi, să vină să-şi lipească urechea de ziduri! … Ascultaţi până şi bătăile inimii mele, îmi pândiţi moartea, ca să prădaţi tot, să ardeţi tot ce-i în casa asta…

Ridicase glasul şi toată suferinţa lui nejustificată răbufnea în văicăreli şi în ameninţări.

— Îţi interzic să te ocupi de mine... Ai altceva să-mi spui? Te-ai gândit, poţi să-mi dai cinstit mâna şi să-mi spui că suntem de acord?

Dar ea nu mai răspunse, continuă să-l privească doar cu ochi mari şi limpezi, în sinceritatea ei, să nu cedeze încă, pe când el, exasperat şi mai mult de această atitudine, pierdu orice măsură.

Bâlbâindu-se, o alungă cu un gest:

— Pleacă! Pleacă!... Nu vreau să stai lângă mine! Nu vreau ca duşmanii mei să stea lângă mine! Nu vreau să mai rămâi lângă mine, să mă scoţi din minţi!

Ea se ridică, foarte palidă. Îşi luă lucrul şi ieşi, dreaptă, fără să se uite înapoi.

Toată luna următoare, Pascal încercă să se refugieze într-o muncă înverşunată, fără răgaz. Şedea ziua întreagă în camera de lucru şi îşi petrecea acolo chiar şi nopţile, reluând vechi documente, refăcând toate lucrările lui despre ereditate. Parcă era cuprins de furie, încerca să se convingă de adevărul speranţelor sale, să forţeze ştiinţa pentru a-i da certitudinea că omenirea putea fi refăcută, însănătoşită, înălţată în sfârşit pe trepte superioare. Nu mai ieşea din casă, îşi părăsise bolnavii, trăia cu nasul în hârtii, fără să ia aer, fără să facă mişcare. Şi la sfârşitul unei luni de atare surmenaj, care-l măcina fără să-i potolească frământările casnice, căzu într-o atât de cumplită epuizare nervoasă, încât boala, mocnind de multă vreme, se declară cu o violenţă îngrijorătoare.

Acum, când se scula dimineaţa, se simţea frânt de oboseală, mai greoi şi mai sătul de viaţă decât cu o zi în urmă, când se culcase. Un chin necurmat îi stăpânea întreaga fiinţă, picioarele i se muiau după cinci minute de mers, îl dureau toate mădularele după cel mai mic efort, neputând face măcar o mişcare fără ca la capătul ei să nu ajungă la suferinţă. Uneori i se părea că pământul îi fuge brusc de sub picioare. Vâjâituri permanente îl năuceau,

ameţelile îl făceau să închidă pleoapele, ca ameninţat de o ploaie de scântei. Începuse să-i fie silă de vin, nu mai mânca, digera prost. Apoi, în apatia acestei trândăvii crescânde, se mânia din senin, cuprins de nebunia unei activităţi inutile. Se dezechilibrase, slăbiciunea lui iritabilă îl arunca fără niciun motiv în extreme. La cea mai mică emoţie, ochii i se umpleau de lacrimi. În cele din urmă se încuie în camera lui, şi, pradă unor crize de disperare, plângea în hohote ore întregi, fără pricină aparentă, zdrobit de imensa tristeţe a lucrurilor.

Dar boala lui se înrăutăţi mai mult după ultimul drum la Marsilia – una dintre escapadele de flăcău tomnatic pe care le făcea uneori. Nădăjduise poate o satisfacţie violentă, o uşurare prin supapa desfrânării. După două zile se întoarse ca trăsnit, decăzut, cu faţa obsedată a unui om care şi-a pierdut virilitatea. O ruşine de nespus, o teamă pe care înverşunarea încercărilor o preschimbase în certitudine îi sporiseră sălbăticia de amant timid. Niciodată până atunci nu dăduse importanţă acestui lucru. De acum înainte însă deveni obsedat, răscolit, disperat în asemenea hal încât îl muncea gândul sinuciderii. Degeaba îşi spunea că-i ceva trecător, că fără îndoială era la mijloc o boală: sentimentul neputinţei sale îl deprima şi mai mult; în faţa femeilor se purta ca băieţii prea tineri pe care dorinţa îi face să se bâlbâie.

În prima săptămână din decembrie, pe Pascal îl cuprinseră nişte nevralgii groaznice. Îi trosneau oasele craniului, de credea că dintr-o clipă în alta îi va plesni capul. Înştiinţată, bătrâna doamnă Rougon se hotărî într-o zi să vină să-şi vadă fiul. Dar se strecură mai întâi la bucătărie, voind să vorbească în primul rând cu Martine.

Aceasta, cu un aer înfricoşat şi dezolat, îi povesti că domnul desigur e pe cale să-şi piardă minţile; şi îi descrise purtările lui stranii, cum mergea necontenit prin odaie, cum închidea toate sertarele eu cheia, cum inspecta casa de sus

până jos, până la două noaptea. Cu lacrimi în ochi îndrăzni să-şi exprime părerea că vreun diavol intrase probabil în trupul domnului şi că bine ar fi să-l cheme pe preotul din Saint-Saturnin.

— Un om atât de bun, spunea ea, pentru care m-aş fi lăsat tăiată în bucăţi! Ce nenorocire că nu-l putem duce la biserică! Asta l-ar vindeca, desigur, neîntârziat!

Dar Clotilde, care auzise glasul bunicii sale Félicité, intră. Şi ea rătăcea prin încăperile goale, găsindu-şi de lucru cel mai adesea în salonul părăsit de la parter. De altfel nu spuse nimic, ascultă doar cu aerul ei gânditor, de om care aşteaptă.

— A! Tu erai, micuţa mea. Bună ziua!... Martine tocmai îmi povesteşte că lui Pascal i-a intrat un diavol în trup. Asta e desigur şi părerea mea; numai că acest diavol se numeşte orgoliu. Îşi închipuie că ştie tot, că-i totodată papa şi împăratul, şi-atunci, fireşte, nu-i de mirare că dacă nu zici ca el, îşi iese din fire.

Ridică din umeri, plină de un dispreţ suveran.

— Cât despre mine, tare-aş mai râde, dacă n-ar fi aşa de tragic... Un aiurit care, la drept vorbind, nu ştie nimic, nimicuţa, care n-a trăit, care a stat ca un prost închis între vrafurile cărţilor lui! Când iese în lume, e naiv ca un copil nou-născut. Cât despre femei, nici nu ştie ce-i aia...

Uitând că vorbea în faţa fetei şi a slujnicei, Félicité coborî glasul, cu un aer confidenţial:

— Ei, drăcie! Prea multă cuminţenie strică! Nici soţie, nici amantă, nici nimic. Până la urmă toate astea l-au scos din minţi!

Clotilde nu se clinti. Doar pleoapele i se lăsară încet peste ochii mari şi gânditori. Apoi îşi ridică pleoapele, cu o ţinută împietrită, neputând spune nimic din ceea ce se petrecea înlăuntrul ei.

— E sus, nu-i aşa? întrebă Félicité. Am venit să-l văd, să se termine odată, că-i prea de tot!

Şi urcă la etaj, pe când Martine se întoarse iarăşi la cratiţele ei, iar Clotilde continuă să rătăcească prin odăile goale.

Sus, în camera de lucru, Pascal stătea încremenit, cu ochii pe o carte deschisă. Nu mai putea citi, cuvintele îi fugeau pe dinaintea ochilor, se ştergeau, nu mai aveau niciun înţeles. Dar se îndărătnicea, luptând cu spaima că şi-ar putea pierde şi facultatea de a lucra, atât de puternică până atunci. Mama sa începu să-l mustre de cum intră şi îi smulse cartea, pe care i-o azvârli cât colo, pe o masă, strigându-i că omul, când e bolnav, stă în pat şi se îngrijeşte. El se ridicase într-o atitudine plină de mânie, gata s-o alunge, aşa cum o alungase şi pe Clotilde. Dar printr-un ultim efort de voinţă, se stăpâni şi îi vorbi pe tonul cel mai politicos:

— Mamă, ştii bine că n-am vrut niciodată să discut cu dumneata… Lasă-mă, te rog!

Ea nu se dădu bătută, îl certă pentru veşnica lui lipsă de încredere. Singur îşi făcea sânge rău, crezând mereu că duşmanii îi întindeau capcane, îl pândeau ca să-l poată jefui. Oare un om în toate minţile îşi închipuie că poate fi persecutat în halul ăsta? Pe de altă parte, îl acuză că şi-a vârât în cap că ar fi făcut o mare descoperire, leacul faimos care vindecă toate bolile. Nici să te crezi Dumnezeu atotputernic nu era un lucru bun! Cu atât mai mult cu cât decepţiile erau amare; şi făcu aluzie la Lafouasse, la omul pe care îl omorâse cu zile: fireşte, ea înţelegea că nu fusese un lucru uşor şi avea de ce să cadă la pat.

Pascal, care se stăpânea mai departe, cu ochii pironiţi în pământ, se mulţumi să repete:

— Mamă, te rog, lasă-mă.

— Ba nu, n-am să te las! strigă ea cu vehemenţa-i obişnuită, în ciuda vârstei înaintate. Am venit chiar să te iau puţin la zor, să te scot din starea asta care te roade… Aşa nu mai merge! Nu vreau să ajungem de pomină în oraş, cu

faptele tale… Vreau să te îngrijeşti.

Pascal ridică din umeri şi spuse cu glas scăzut, ca şi cum şi-ar fi vorbit lui însuşi, cu un aer de oarecare îngrijorare:

— Nu sunt bolnav.

Dar Félicité sări ca ieşită din minţi:

— Cum nu eşti bolnav! Cum nu eşti bolnav! Numai un medic e în stare să nu se vadă… Ei, bietul meu băiat, toţi cei din jurul tău sunt de-a dreptul impresionaţi. Orgoliul şi frica te-au înnebunit!

De data asta Pascal ridică repede capul şi o privi drept în ochi, în timp ce ea vorbea înainte:

— Uite ce am să-ţi spun, deoarece toţi se feresc. Ascultă! Eşti la o vârstă când trebuie să ştii ce ai de făcut… Reacţionează, gândeşte-te la altceva, nu te lăsa copleşit de idei fixe, mai ales când eşti dintr-o familie ca a noastră… O cunoşti doar… Fă bine şi te îngrijeşte!

Doctorul pălise, o privea mereu fix, cercetător, încercând parcă să ghicească ce anume a moştenit de la ea. Şi se hotărî să răspundă:

— Ai dreptate, mamă… Îţi mulţumesc.

Apoi, după ce rămase singur, se lăsă greu pe scaunul din faţa mesei, vrând să reia lectura cărţii. Dar, ca şi mai înainte, nu izbuti să-şi fixeze atenţia, să prindă sensul cuvintelor: literele îi jucau înaintea ochilor. Vorbele spuse de maică-sa îi ţiuiau în urechi, neliniştea care îl încerca de câtva timp creştea, se statornicea, îl urmărea acum ca un pericol imediat, precis, desluşit. El, care cu două luni mai înainte se lăuda triumfător că nu face parte din familie, era oare pe cale să capete cea mai groaznică dezminţire? Va avea oare durerea să vadă meteahna renăscând în măduva lui? Se va prăbuşi sub spaima de a se simţi prins în ghearele monstrului ereditar? Maică-sa îi spusese că e pe cale să înnebunească din orgoliu şi de frică. Ideea lui fixă, certitudinea că va putea suprima suferinţa, că îi va înzestra pe oameni cu voinţă, că va putea crea o omenire mai bună

şi mai sănătoasă, nu era desigur decât nebunia grandoarei. Şi, în spaima lui faţă de capcane întinse, în nevoia pe care o simţea de a-şi pândi duşmanii înverşunaţi ce-i vor pieirea, recunoştea cu uşurinţă simptomele maniei persecuţiei. Toate accidentele survenite în familie ajungeau la acelaşi final: nebunia cu evoluţie scurtă, apoi paralizia generală şi moartea.

Din ziua aceea, un demon parcă intră în cugetul lui Pascal. Starea de epuizare nervoasă la care îl aduseseră surmenajul şi suferinţa îl împingeau, fără putinţa de a rezista, în pragul nebuniei şi al morţii. Toate senzaţiile morbide pe care le încerca, oboseala imensă la sculare, vâjâiturile în urechi, leşinurile, până şi digestia lui proastă şi crizele de lacrimi, se adăugau, una câte una, ca dovezile certe ale nebuniei apropiate de care se credea ameninţat. Nu mai era în stare să-şi pună lui însuşi un diagnostic precis de medic practician şi, dacă mai continua să judece, o făcea doar pentru a încurca toate datele, stricând tot, sub efectul depresiunii morale şi fizice în care îşi târa zilele. Nu mai era stăpân pe sine, era ca şi nebun, convingându-se ceas de ceas că trebuia să ajungă nebun.

Până la sfârşitul acelui palid decembrie, Pascal nu făcu altceva decât să se afunde tot mai mult în boala sa. În fiecare dimineaţă încerca să scape de strigoiul nebuniei, dar se lăsa dus de aceeaşi idee şi, izolându-se în vreun ungher, lua de la capăt firele încurcate în ajun. Îndelungatul său studiu asupra eredităţii, cercetările sale importante, lucrările sale nu făceau decât să-l otrăvească, dându-i neîncetat noi motive de îngrijorare. La întrebarea permanentă pe care şi-o punea despre cazul său ereditar, dosarele aflate acolo răspundeau prin toate combinaţiile posibile. Şi aceste combinaţii erau atât de numeroase, încât acum se pierdea în ele. Dacă se înşelase? Dacă nu se putea situa deoparte, ca un caz spontan remarcabil, cu însuşiri proprii? Trebuia oare să se treacă pe sine însuşi la

ereditatea retrospectivă, sărind peste una, două sau chiar trei generaţii? Oare cazul său era mai simplu, o manifestare de ereditate larvară, care aducea o nouă dovadă în sprijinul teoriei sale de plasmă germinativă? Sau poate că nu era decât singularitatea asemănărilor succesive, brusca apariţie a unui strămoş necunoscut, spre declinul vieţii? Din acel moment nu mal avu odihnă, dedicându-se cu totul rezolvării cazului său, cercetându-şi notiţele, recitindu-şi cărţile. Şi se analiza, pândea cea mai mică senzaţie, pentru a-i găsi semnificaţia şi a ajunge la constatări pe baza cărora să se poată judeca. În zilele când inteligenţa îi era mai leneşă, când simţea că are halucinaţii, " înclina să creadă într-o predominare a leziunii nervoase originare; iar atunci când boala îi prindea gleznele, simţindu-şi picioarele grele şi dureroase, îşi imagina că suferă influenţa indirectă a vreunui ascendent venit din afară. În noianul turburărilor imaginare ce zguduiau organismul său vlăguit, totul se amesteca, ajungând să nu se mai recunoască. Şi, în fiecare seară, concluzia era aceeaşi, acelaşi clopot de moarte suna în creierul său: ereditatea, înspăimântătoarea ereditate, frica de a deveni nebun.

În primele zile din ianuarie, Clotilde asistă, fără voia ei, la o scenă care-i strânse inima. Citea în faţa unei ferestre din odaia de lucru, ascunsă de spătarul înalt al fotoliului, când îl văzu intrând pe Pascal, care se zăvorâse din ajun în odaia sa. Ţinea cu amândouă mâinile, desfăcută sub ochii lui, o foaie de hârtie îngălbenită în care recunoscu Arborele genealogic. Era atât de absorbit şi avea privirea atât de fixă, încât s-ar fi putut arăta fără ca el s-o observe. Aşează Arborele pe masă, privindu-l atent, multă vreme, cu chipul îngrozit de cumplita întrebare, cu obrajii scăldaţi în lacrimi. O, Doamne, de ce oare nu voia Arborele să-i răspundă, să-i spună din care strămoş se trage, pentru a înscrie acolo cazul său, pe foaia lui specială, alături de ceilalţi? De ce Arborele nu-i spunea deschis dacă trebuie să

înnebunească? Asta l-ar linişti, căci, după părerea lui, suferea doar din pricina incertitudinii. Lacrimile îi împăienjeneau vederea, dar el privea mereu, împins de nevoia de a şti, în faţa căreia raţiunea lui se tulbura. Clotilde se făcu mică în fotoliu, văzându-l că se îndreaptă spre dulap, pe care îl deschise, înşfacă dosarele, le aruncă pe masă, începu să le răsfoiască febril. Se repeta oarecum scena din teribila noapte de furtună, galopul coşmarului, defilarea tuturor acelor strigoi întrupaţi, desprinşi din grămada de hârţoage. În trecere, arunca fiecăruia o întrebare, o rugăminte fierbinte, căutând originea bolii sale, nădăjduind un cuvânt, o şoaptă care să-i dea o certitudine. La început nu scoase decât o bolboroseală neînţeleasă, apoi prinseră să se lege cuvinte, frânturi de frază:

— Tu eşti?... Ori poate tu?... Ori tu?... O, bătrână mamă, mama noastră a tuturora! Tu eşti oare aceea care trebuia să-mi dai nebunia?... Sau tu, unchiule alcoolic, bătrân bandit... poliţele tale trebuie să le plătesc eu acum?... Sau poate tu, nepotul paralitic, sau tu, nepotul cufundat în misticism, sau mai curând tu, nepoată idioată, eşti cea care-mi relevi adevărul, arătându-mi una dintre formele bolii de care sufăr? Sau mai degrabă tu, verişorule care te-ai spânzurat, sau tu, verişorule care ai ucis, sau tu, verişoară care ai murit în cloaca prostituţiei, putrezind de vie, tu vei fi pregătit, prin sfârşitul tău tragic, dezgustătoarea descompunere a fiinţei mele în fundul unei chilii de nebun?

Şi goana continua, toţi se înălţau şi treceau în iureş de furtună. Dosarele prindeau viaţă, se încarnau, se îngrămădeau într-un tropot de omenire suferindă.

— Ah, cine-mi va spune, cine-mi va spune, cine?... Oare cel care a murit nebun? Cealaltă, care s-a prăpădit de tuberculoză? Cel sufocat de paralizie? Cea pe care mizeria fiziologică a ucis-o în floarea tinereţii?... Care din ei mi-a turnat în potir otrava de care voi muri eu? Şi ce otravă-i

oare? Isteria, alcoolismul, tuberculoza, scrofuloza? Şi ce va face din mine? Un epileptic, un paralitic sau un nebun?... Nebun! Care din ei a zis, un nebun? Toţi spun, un nebun, un nebun, da, un nebun!

Zguduit de suspine* Pascal lăsă să-i cadă pe dosare capul slăbit şi plânse mult, scuturat de hohote. Iar Clotilde, cuprinsă de un fel de spaimă religioasă, simţind suflul fatalităţii care cârmuieşte neamurile, plecă încet, ţinându-şi răsuflarea, căci înţelegea bine că el s-ar fi ruşinat dacă ar fi bănuit-o acolo.

Urmară lungi zile apăsătoare. Ianuarie veni cu ger, dar cerul rămânea de o puritate minunată, un soare veşnic strălucea pe bolta limpede şi la Souleiade ferestrele salonului, îndreptate spre sud, formau o seră în care temperatura era deosebit de plăcută, chiar dulce. Nici foc nu se făcea acolo, soarele nu părăsea încăperea – o pânză de aur palid, în care muştele, la adăpost, zburau încetişor. Niciun alt zgomot nu se auzea, în afară de freamătul aripilor lor. Era o moleşeală adormitoare şi apărată, ca un colţ de primăvară păstrat în acea casă veche.

Acolo auzi Pascal într-o dimineaţă o frântură de conversaţie care-i spori suferinţa. Nu mai ieşea din camera lui înainte de dejun şi Clotilde tocmai primise vizita doctorului Ramond în salon, unde începură să vorbească încet, unul lângă altul, în bătaia soarelui.

În ultimele opt zile, Ramond venea acum pentru a treia oară. Împrejurări personale, mai ales nevoia de a-şi consolida situaţia sa de medic la Plassans, îl obligau să nu mai amine multă vreme căsătoria şi voia să obţină de la Clotilde un răspuns decisiv. De două ori, găsind la ea şi o a treia persoană, fusese împiedicat să vorbească. Fiindcă dorea să obţină răspunsul de la ea însăşi, se hotărâse să se explice direct, într-o discuţie cinstită. Camaraderia lor, mintea înţeleaptă şi dreaptă a amândurora îl autorizau să procedeze astfel. Şi încheie zâmbind, cu ochii pierduţi în

ochii ei:

— Te asigur, Clotilde, că asta ar fi soluţia cea mai cuminte… Ştii că te iubesc de multă vreme. Nutresc pentru dumneata o dragoste şi o stimă profunde… Poate asta n-ar fi de ajuns, dar sunt sigur că ne vom înţelege foarte bine şi vom fi foarte fericiţi împreună, sunt absolut sigur.

Clotilde nu plecase ochii, îl privea deschis, zâmbindu-i prietenos. Într-adevăr era un bărbat foarte frumos, în toată vigoarea tinereţii.

— De ce, întrebă ea, nu te căsătoreşti cu domnişoara Lévêque, fiica avocatului? E mai drăguţă, mai bogată decât mine, şi apoi ştiu că s-ar simţi tare fericită… Dragul meu prieten, mi-e teamă să nu faci o prostie alegându-mă.

El nu-şi pierdu răbdarea, părând mai departe convins de înţelepciunea hotărârii sale.

— Dar eu n-o iubesc pe domnişoara Lévêque, ci pe dumneata… De altfel m-am gândit la toate, îţi repet că ştiu foarte bine ce fac. Spune „da”. Nici dumneata n-ai putea lua o hotărâre mai bună ca asta.

Atunci ea se încruntă, şi pe chip îi trecu o umbră, umbra acelor gânduri, acelor lupte interioare, aproape inconştiente, care de multe zile o făceau să nu scoată o vorbă.

— Ei, bine, prietene, pentru că pui problema cu totul serios, permite-mi să nu-ţi răspund astăzi. Mai dă-mi câteva săptămâni de răgaz… Maestrul este într-adevăr foarte serios bolnav, şi eu sunt foarte tulburată. Cred că n-ai vrea să iau o hotărâre pripită… Te asigur că şi eu am, la rândul meu, multă afecţiune faţă de dumneata. Dar nu pot să iau o hotărâre în acest moment, când toţi aici în casă suntem atât de nenorociţi… Ne-am înţeles, nu-i aşa? N-am să te fac să aştepţi multă vreme.

Şi, pentru a schimba discuţia, adăugă:

— Ştii, maestrul mă nelinişteşte. Voiam să te văd şi să-ţi spun… Ieri l-am surprins plângând în hohote şi sunt sigură

că-l macină frica de a nu înnebuni... Alaltăieri, când ai stat de vorbă cu el, am observat că-l examinai. Foarte sincer, ce crezi despre el? Îl ameninţă vreun pericol?

Doctorul Ramond protestă:

— Nu! E surmenat, s-a dezechilibrat, asta-i tot!... Cum se poate ca un bărbat de talia lui, care s-a ocupat atâta de bolile nervoase, să se înşele în asemenea hal? Într-adevăr, e descurajant să constaţi că minţile cele mai limpezi şi mai viguroase pot să aibă astfel de scăpări! În cazul lui, injecţiile hipodermice, descoperite chiar de el, ar fi cel mai nimerit tratament. De ce nu-şi face injecţii?

Şi dat fiind că fata spunea cu un gest deznădăjduit că n-o mai ascultă, că ea nu mai poate nici măcar să-i vorbească, adăugă:

— Atunci am să-i vorbesc eu!

Pascal ieşi din odaia lui exact în acel moment, atras de murmurul glasurilor. Dar, zărindu-i pe cei doi atât de aproape unul de altul, atât de însufleţiţi, de tineri şi de frumoşi în bătaia soarelui, înveşmântaţi parcă în soare, se opri în prag. Ochii i se măriră, chipul palid i se descompuse.

Ramond o luase de mână pe Clotilde, vrând s-o mai reţină o clipă.

— Mi-ai promis, nu-i aşa? Doresc să facem căsătoria la vară... Ştii cât de mult te iubesc şi aştept răspunsul dumitale.

— Perfect, răspunse ea. Într-o lună vom pune totul la punct.

O ameţeală îl făcu pe Pascal să se clatine. Iată că acum şi tânărul acesta, un prieten, un discipol, pătrundea în locuinţa lui să-l prade! Ar fi trebuit să se aştepte la acest deznodământ! Neaşteptata veste a unei căsătorii posibile îl surprindea, îl copleşea ca o catastrofă neprevăzută, în care viaţa lui se prăbuşea. Aşadar această creatură modelată de el, pe care o credea a lui, va pleca fără părere de rău, lăsându-l să se stingă singur, într-un ungher! În ajun chiar,

îl făcuse să sufere atâta, încât se întrebase dacă nu-i cazul să se despartă de ea, s-o trimită la fratele ei care o chema mereu. Pentru o clipă chiar se şi hotărâse la această despărţire, spre liniştea amândurora. Şi, brutal, faptul că o găsea aici cu acest bărbat, că o auzea făgăduindu-i un răspuns la cererea în căsătorie, gândul că ea se va mărita, că îl va părăsi curând, însemnă pentru el o lovitură de cuţit în inimă!

Călcă apăsat. Tinerii, auzindu-i paşii, se întoarseră cam stingheriţi.

— Maestre, tocmai despre dumneavoastră vorbeam, încercă Ramond să zâmbească. Da, complotam, trebuie s-o mărturisim… De ce nu vă îngrijiţi? N-aveţi nimic grav, vă puteţi pune pe picioare în cincisprezece zile.

Pascal, care se prăvălise pe un scaun, continua să-i privească. Avu tăria să se stăpânească, pe chipul lui nu lăsa să i se bănuiască rana din suflet. Va muri desigur şi nimeni pe lume nu va şti de ce boală s-a stins. Singura uşurare era să facă pe supăratul, refuzând cu violenţă să bea măcar un pahar de ceai.

— Să mă îngrijesc? La ce bun? Oare trupul ăsta bătrân nu şi-a trăit traiul?

Ramond insistă, cu zâmbetul lui de om calm:

— Sunteţi mai sănătos decât noi toţi. E un accident şi ştiţi bine că-i cunoaşteţi leacul… Făceţi-vă injecţii…

Nu mai putu continua şi lucrul acesta umplu paharul. Pascal îşi ieşi din fire, întrebă dacă voiau ca el să se ucidă singur, aşa cum îl ucisese pe Lafouasse. Injecţiile lui! Straşnică invenţie, de care era îndreptăţit să fie mândru! Negă medicina, se jură că nu se va mai atinge de vreun bolnav! Când nu mai eşti bun de nimic, cel mai cuminte lucru e să crăpi, spre mulţumirea tuturor! De altfel asta se va grăbi să facă, şi cât mai repede cu putinţă.

— Ei, glumiţi! zise Ramond, pregătindu-se să-şi ia rămas-bun, de teamă să nu-l irite mai tare. Plec liniştit ştiind-o pe

Clotilde aici… Ea va aranja totul.

Dar Pascal, în dimineaţa aceea, primise lovitura de graţie. Seara se culcă, rămase în pat până a doua zi seara şi nu voi să deschidă uşa nimănui. În zadar Clotilde, neliniştită, bătu violent cu pumnul în uşă: nicio suflare, nimeni nu răspunse. Veni şi Martine, şi îl rugă pe domnul, vorbindu-i prin gaura cheii, să-i răspundă măcar dacă n-avea nevoie de ceva. O linişte de moarte domnea, camera părea pustie. Apoi, în dimineaţa următoare, pe când fata, încercând fără speranţă, puse mâna pe clanţă, uşa se deschise. Poate că de ore întregi nu mai era închisă. Şi putu intra nestingherită în această odaie unde nu pusese piciorul niciodată, o încăpere mare, pe care orientarea spre nord o făcea friguroasă, şi în care zări doar un mic pat de fier fără perdele, un aparat înzestrat cu duş într-un colţ, o masă lungă de lemn negru, câteva scaune, iar pe masă, pe rafturi, de-a lungul pereţilor, o întreagă alchimie – mojare, retorte, aparate, truse. Pascal şedea îmbrăcat pe marginea patului, pe care îl făcuse desigur cu mari eforturi.

— N-ai nevoie de ceva? întrebă ea, mişcată şi înspăimântată, neîndrăznind să se apropie.

Doctorul schiţă un vag gest de descurajare.

— O, poţi intra, n-am să te bat, nu mai am putere.

Şi, din ziua aceea, o toleră în preajma lui, îi îngădui să-l servească. Dar avea totuşi capricii, când era culcat, cuprins de un fel de pudoare bolnăvicioasă, nu-i îngăduia să intre, silind-o s-o trimită pe Martine. De altfel rămânea rareori în pat, se târa de la un scaun la altul, în neputinţa de a lucra, de a face ceva. Boala i se agravase, ajunsese la disperare, era chinuit de migrene şi de crampe la stomac, nu mai îndrăznea să facă un pas, după cum singur spunea, fiind convins încă de dimineaţa că seara va dormi la Tulettes, nebun de legat. Slăbea, chipul lui avea o expresie dureroasă, de o frumuseţe tragică, sub claia de păr alb, pe care continua să-l pieptene, dintr-o ultimă cochetărie. Şi,

dacă primea să fie îngrijit, în schimb refuza orice medicament, neîncrezător cum ajunsese în puterea lor de a vindeca bolile.

De atunci Clotilde n-a mai avut altă preocupare decât să-i stea în preajmă şi să-l îngrijească. Nu făcea nimic altceva. La început se mai ducea la biserică, la slujba de dimineaţă, apoi renunţă de tot. Aşteptând nerăbdătoare certitudinea iubirii şi fericirii, părea că se bucura de fiecare minut petrecut lângă bărbatul drag, pe care ar fi dorit să-l vadă din nou blând şi vesel. Era o dăruire a întregii sale fiinţe, o totală uitare de sine, nevoia de a fi fericită prin fericirea celuilalt. Şi toate acestea în mod inconştient, numai din imboldul inimii ei de femeie, în criza prin care trecea şi care o schimbase profund fără să-şi dea seama. Păstra mai departe tăcerea asupra neînţelegerii care-i despărţise, încă nu-i trecea prin minte să se arunce la pieptul lui, să-i strige că-i aparţine, că se va însănătoşi, tocmai fiindcă ea i se dăruia cu totul. În mintea lui, rămânea doar o fată tandră, care îl veghea la patul suferinţei, aşa cum l-ar fi vegheat orice rudă. Cu gând curat, foarte cast, îl îngrijea cu delicateţe, permanent atentă, iar grija ce i-o purta îi umplea întreaga viaţă, încât acum zilele treceau fără frământări despre viaţa viitoare, pline de unica dorinţă de a-l vindeca.

Şi dacă totuşi a trebuit într-adevăr să lupte, a fost până când l-a convins să-şi facă injecţii. Îşi ieşea din fire, îşi nega descoperirea, striga că nu-i decât un imbecil bătrân. Dar şi Clotilde ridică glasul. Era rândul ei acum să fie convinsă de atotputernicia ştiinţei, să se supere, indignată că el se îndoieşte de geniul său. Multă vreme Pascal rezistă dar, slăbit de boală, până la urmă acceptă tutela ei ca să-i evite mustrările tandre din fiece dimineaţă. Încă de la primele injecţii simţi o mare uşurare, deşi refuză s-o recunoască. Capul i se limpezea, puterea îi revenea încet, încet. Astfel că ea triumfa, mânată către dânsul de un elan mândru, admirând peste măsură metoda lui, revoltându-se că el

însuşi nu se admira ca un exemplu pentru miracolele pe care le putea săvârşi. El zâmbea, începea să-şi analizeze mai limpede cazul. Ramond avusese dreptate, totul nu fusese decât o epuizare nervoasă. Poate, totuşi, până la urmă se va vindeca.

— Aşi! Tu îmi redai sănătatea, fetiţa mea, spunea el, fără să mărturisească speranţa în vindecare. Leacurile, vezi tu, depind de mâna care le dă.

Convalescenţa întârzia, dură toată luna februarie. Vremea rămânea senină şi rece, nicio zi soarele nu încetă să încălzească salonul cu baia lui de raze palide. Totuşi el mai avu unele momente de melancolie neagră, ceasuri de spaimă când infirmiera lui, dezolată, era nevoită să se aşeze în celălalt capăt al încăperii ca să nu-l supere mai mult. Din nou îşi pierdu nădejdea în vindecare. Era amar la vorbă, de o ironie agresivă.

Într-una din acele zile negre, Pascal, apropiindu-se de fereastră, îl zări pe vecinul său, domnul Bellombre, profesorul pensionar, care se plimba prin livadă să vadă dacă pomii au mulţi muguri. Ţinuta lui atât de corectă şi ţanţoşă, calmul lui egoist, de om care pentru nimic şi pentru nimeni nu şi-ar primejdui sănătatea, îl scoaseră din sărite.

— Uite, bombăni el, uite unul care nu va şti niciodată ce-i surmenajul şi nu-şi va pune niciodată pielea în primejdie din pricina necazurilor!

Şi pornind de aici, înjghebă un elogiu ironic al egoismului. Să fii singur pe lume, să n-ai niciun prieten, nici femeie, nici copil, ce fericire! Acest avar cumplit care timp de patruzeci de ani n-a făcut decât să pălmuiască odraslele altora şi care, în afară de grădinarul lui surdomut, mai bătrân ca el, n-a ţinut în preajmă nici măcar un câine, nu reprezenta oare cel mai perfect exemplar de fericire posibilă pe pământ? Nicio obligaţie, nicio datorie, nicio altă preocupare decât scumpa lui sănătate! Uite un înţelept care va trăi o

sută de ani!

— O, frica de viaţă! Hotărât lucru, nu-i altă laşitate mai bună... Când te gândeşti că uneori îmi pare rău că n-am lângă mine un copil al meu! Cine îţi dă dreptul să aduci pe lume un nenorocit? Trebuie să ucizi ereditatea bolnavă, să distrugi viaţa!... Singurul om onest, uite-l! Este acest laş bătrân!

Domnul Bellombre, liniştit în soarele de martie, continua să-şi cerceteze perii. Nehazardându-se în mişcări prea iuţi, îşi economisea bătrâneţea încă verde. Dând pe alee de o pietricică, îi făcu vânt cu vârful bastonului şi îşi continuă plimbarea fără grabă.

— Te rog, priveşte-l! E bine conservat, frumos, se bucură de toate binecuvântările cerului! Nu cunosc pe nimeni mai fericit ca el!

Clotilde, în tăcere, suferea din cauza acestei ironii a lui Pascal, pe care o bănuia atât de dureroasă. Ea, care de obicei îi lua parte domnului Bellombre, simţi urcându-i-se pe buze protestul. Lacrimi i se aninară de gene şi răspunse simplu, cu glas scăzut:

— Da, dar el nu e iubit.

Dintr-odată aceste cuvinte puseră capăt scenei penibile. Ca şi când ar fi primit un şoc, Pascal se întoarse şi o privi. O dragoste neaşteptată îi umezi şi lui ochii şi, ca să nu plângă, se îndepărtă.

Trecură astfel câteva zile, cu ceasuri când mai bune, când mai rele. Forţele îi reveneau însă foarte încet şi ceea ce îl dispera era faptul că ori de câte ori se aşeza la masă ca să lucreze, îl treceau năduşelile, iar dacă se îndârjea, simţea că leşină. Simţea bine că atâta vreme cât nu va lucra, nu se va putea socoti însănătoşit. Totuşi, începu să se intereseze iarăşi de cercetările sale obişnuite, reciti ultimele pagini pe care le scrisese şi, după ce savantul se redeşteptă într-însul, reapărură şi îngrijorările de altădată. Căzu chiar într-o asemenea stare de depresiune, încât i se

păru că întreaga casă parcă dispăruse: oricine putea să-l prade, să-i fure tot, să distrugă tot, fără ca el să-şi dea seama de dezastru, începu din nou să stea la pândă, îşi pipăia mereu buzunarul, spre a se convinge că mai are acolo cheia de la dulap.

Dar, într-o dimineaţă, după ce stătuse dus pe gânduri în pat, când ieşi din odaia sa, către ora unsprezece, o zări pe Clotilde în salon, liniştită, ocupată să picteze foarte exact, în pastel, o ramură de migdal înflorit. Ridică faţa surâzătoare şi luând o cheie de pe pupitru i-o întinse:

— Poftim, maestre!

Mirat, fără a înţelege din prima clipă, examină obiectul aflat încă în mâna ei.

— Ce-i asta?

— Cheia de la dulap, care ţi-a căzut probabil ieri din buzunar. Am găsit-o aici, azi dimineaţă.

Atunci Pascal o luă, cu o emoţie extraordinară. Privi cheia, o privi pe Clotilde. Aşadar se terminase? Nu-l va mai persecuta, nu se va mai încăpăţina să-i fure tot, să-i ardă tot? Şi, văzând-o şi pe ea emoţionată, se bucură nespus.

O prinse în braţe şi o sărută.

— Ah, fetiţa mea, dac-am putea fi mai puţin nefericiţi!

Apoi se duse şi, deschizând un sertar al mesei, aruncă cheia înăuntru ca şi altădată.

De aici înainte începu să-şi recapete puterile, convalescenţa merse repede spre vindecare. Mai era posibil ca boala să revină, căci rămăsese destul de zdruncinat, dar putea să scrie, iar zilele îi erau mai puţin apăsătoare. Soarele de asemenea se înviorase, acum era atât de cald în odaia de lucru încât trebuia uneori să închidă pe jumătate obloanele. Refuza în continuare să primească vizite, abia o suporta pe Martine, iar mamei sale, când venea din când în când la ei, îi trimitea vorbă că doarme. Nu se simţea bine decât în această caldă singurătate, îngrijit de revoltata, de duşmanca de ieri – eleva supusă de astăzi. Se aşterneau

între ei lungi tăceri, fără să se simtă stânjeniţi. Gândeau şi visau, cu o infinită bucurie.

Într-o zi, totuşi, Pascal se apropie foarte grav de ea. Ajunsese la convingerea că boala sa fusese accidentală şi că problema eredităţii nu jucase niciun rol. Dar asta îl umilea şi mai mult.

— Doamne! murmură el. Ce puţin însemnăm! Eu care mă credeam atât de puternic şi eram atât de mândru de judecata mea sănătoasă! Uite, puţină suferinţă şi puţină oboseală erau cât pe ce să mă înnebunească.

Tăcu, dus pe gânduri. Ochii i se luminaseră, începea să se învingă. Apoi, într-un moment de înţelepciune şi curaj, spuse:

— Dacă-mi merge mai bine, mai ales pentru tine mă bucur.

Clotilde, nepricepând, ridică privirea:

— Cum adică?

— Da, pentru căsătoria ta… Acum puteţi hotărî data.

Ea rămase surprinsă:

— Da, e-adevărat, căsătoria mea.

— Hai să stabilim chiar azi… Să zicem, a doua săptămână din iunie, vrei?

— Da, a doua săptămână din iunie, e foarte bine. Nu mai vorbiră, Clotilde îşi concentră atenţia asupra cusăturii la care lucra, pe când doctorul, privind departe, rămase nemişcat, eu chipul grav.

VII

În ziua aceea, ajungând la Souleiade, bătrâna doamnă Rougon o zări pe Martine în grădina de legume, unde sădea praz, şi, profitând de ocazie, se îndreptă spre slujnică, să stea de vorbă şi să scoată de la ea câte ceva, înainte de a intra în casă.

Timpul trecea şi era dezolată de ceea ce numea dezertarea Clotildei. Îşi luase nădejdea că va pune mâna vreodată pe dosare cu ajutorul ei. Pe fata asta o pierduse! De când îl îngrijise pe Pascal, se apropiase de el şi se corupsese în aşa hal încât nici la biserică n-o mai văzuse. Astfel încât îi da din nou târcoale gândul cel vechi, s-o îndepărteze, iar apoi să-şi câştige fiul când va rămâne singur, slăbit de izolare. Cum n-o putuse hotărî să se ducă la fratele ei, se arăta acum entuziasmată de căsătoria fetei, pe care o voia cât, mai curând încheiată, ar fi voit şi mâine chiar s-o arunce de gâtul doctorului Ramond, nemulţumită de atâtea amânări. De altfel numai de aceea venise ea acum la Pascal, împinsă de nevoia febrilă de a grăbi lucrurile.

— Bună ziua, Martine… Ce mai e nou pe-aici?

În genunchi, cu mâinile pline de pământ, slujnica îşi ridică faţa palidă, pe care şi-o apăra de soare cu o basma legată peste bonetă.

— Ca întotdeauna, doamnă, toate-s bune.

Se puseră pe taifas. Tratând-o ca pe o confidentă, ca pe o femeie devotată ce face acum parte din familie, căreia puteai să-i spui orice, Félicité îi punea întrebări, vrând să afle dacă doctorul Ramond nu cumva trecuse pe-acolo de dimineaţă. Martine îi spuse că doctorul cel tânăr venise în vizită şi punea mâna în foc că nu vorbiseră decât lucruri fără însemnătate. Atunci Félicité îşi pierdu răbdarea, mai ales că îl văzuse în ajun şi ea pe doctor, care îi mărturisise mâhnirea de a nu fi primit până acum un răspuns hotărât, şi că ar vrea să obţină măcar consimţământul fetei. Lucrurile nu puteau dura astfel. Fata trebuia într-un fel forţată să promită.

— E prea delicat, zise ea. I-am şi spus-o, ştiam bine că nici acum n-o să îndrăznească. Dar, lasă, mai sunt şi eu pe aici. O facem noi pe fetişcana asta să ia repede o hotărâre.

Şi căută să se liniştească.

— Fiu-meu s-a făcut bine, nu mai are nevoie de ea.

Martine, care, adusă de spate, se apucase din nou să răsădească praz, se îndreptă iute:

— O, sigur, asta-i sigur!

Şi pe obrazul ei, răvăşit de truda celor treizeci de ani de slugărit, se aprinse o flacără. Sângera inima în ea de când stăpânul aproape că n-o mai suporta în preajmă-i. În tot timpul bolii o ţinuse departe, primindu-i doar când şi când serviciile, ea până la urmă să-i închidă uşa în nas! De când începuse să cam priceapă ce se petrece între cei doi, o gelozie instinctivă îi umbrea adoraţia faţă de acest stăpân, pentru care, în decursul anilor, ea fusese doar un obiect oarecare.

— Nu mai avem nevoie de domnişoara... Doar sunt eu aici.

Ea, cea de obicei atât de tăcută, se porni să vorbească despre munca ei, spuse că-şi găsea timp să se ocupe şi de grădinărit, pentru a scuti plata unui om pe câteva zile. Fără îndoială, casa era mare, dar când nu te sperii de muncă, o

scoţi la capăt. Şi-apoi, după ce domnişoara va pleca, ea, Martine, va avea o persoană mai puţin de servit. Ochii îi străluceau inconştient la gândul acelei mari bucurii, la fericirea tihnită în care vor trăi după plecarea Clotildei.

Continuă în şoaptă:

— Deşi, pe de altă parte, plecarea domnişoarei mă va mâhni, pentru că stăpânul va fi supărat. Niciodată n-aş fi crezut că am să doresc această despărţire… Totuşi, doamnă, şi eu cred, ca şi dumneavoastră, că domnişoara va trebui să plece, altfel cine ştie ce mai păţeşte ori, doamne iartă-mă, te pomeneşti că se îndepărtează de tot de Dumnezeu… Vai, ce jale în toată casa! Mi se rupe inima… Simt că nu mai pot!

— Sunt sus amândoi, nu-i aşa? întrebă Félicité. Urc să-i văd şi… las' pe mine! O să-i silesc eu să sfârşească odată.

Un ceas mai târziu, când coborî, o găsi pe Martine tot acolo, târându-se în genunchi pe pământul moale, să termine cu răsadurile. Sus, chiar de la primele cuvinte, când povesti că a vorbit cu doctorul Ramond, care era nerăbdător să-şi cunoască soarta, observă că Pascal o aprobă: era grav, clătina din cap, ca şi cum ar fi spus că i se pare firească această nerăbdare. Chiar şi Clotilde, încetând să mai zâmbească, părea că o ascultă cu respect, îşi exprimă totuşi surprinderea. De ce atâta grabă? Maestrul fixase nunta în a doua săptămână a lunii iunie, mai erau două luni până atunci. Curând va vorbi cu Ramond. Căsătoria este un lucru atât de serios, încât putea fi lăsată să se gândească şi să accepte doar în ultimul minut. Spuse de altfel aceste lucruri cu un aer înţelept, ca o persoană decisă să ia o hotărâre. Iar Félicité se mulţumise să constate că amândoi doresc ca lucrurile să capete deznodământul cel mai potrivit.

— Cred că s-a făcut, îi spuse bucuroasă Martinei. El nu pare să se opună, iar ea doar că nu se grăbeşte, ca o fată care înţelege să chibzuiască înainte de a se angaja pe

viaţă… li mai las opt zile de gândire.

Martine, în picioare, se uită ţintă în pământ, cu faţa umbrită.

— Da, da, murmură ea încet, domnişoara e mereu îngândurată de câtăva vreme… O găsesc prin toate colţurile. Îi vorbeşti, nu-ţi răspunde. E ca oamenii pe care-i pândeşte o boală, cu privirea rătăcită în toate părţile. Se-ntâmplă ceva cu ea, nu mai e aceeaşi, ca altădată…

Şi, luând din nou cuţitul, înfipse un bulb, cu încăpăţânarea ei la muncă, iar bătrâna doamnă Rougon, ceva mai liniştită, plecă sigură de căsătoria Clotildei.

Într-adevăr, Pascal părea să accepte căsătoria Clotildei ca pe un lucru hotărât, inevitabil. Nu mai vorbiră despre asta; rarele aluzii zilnice făcute în discuţiile lor obişnuite nu îi nelinişteau, de parcă cele două luni pe care le mai aveau de trăit laolaltă ar fi fost o veşnicie, căreia nu-i vedeau sfârşitul. Ea, mai ales, zâmbindu-i, amina discuţia hotărâtoare pe mai târziu, cu un drăgălaş gest nedefinit, aşteptând parcă un sfat bun din partea vieţii binefăcătoare. El, vindecat, recăpătându-şi forţele cu fiecare zi, se întrista doar seara, în momentul când intra în singurătatea odăii lui, după ce ea se culca. Se cutremura la gândul că va veni o vreme când va fi mereu singur. Oare bătrâneţea, în pragul căreia se afla, îl făcea să tremure astfel? De departe, aceasta îi apărea ca un ţinut de neguri, în care simţea de pe acum că i se va topi toată energia. Şi atunci regretul că nu are o soţie, un copil al lui, îl umplea de revoltă, o nelinişte insuportabilă îi sfâşia inima.

Vai! De ce nu şi-a trăit viaţa? În unele nopţi ajungea să blesteme ştiinţa, pe care o acuza că i-a răpit cea mai valoroasă parte a bărbăţiei. Se lăsase devorat de muncă, de truda care îi mâncase creierul, inima, muşchii. Din toată această pasiune solitară se născuseră doar cărţi, biete mâzgălituri pe care, fără îndoială, le va lua vântul, file reci ce-i îngheţau mâinile atunci când le atingea. Atâta tot. Nu

un trup viu de femeie să-l strângi la piept, nici bucle calde de copil să le săruţi! Trăise singur în bârlogul lui îngheţat ide savant egoist, unde va şi muri singur. Oare chiar astfel va muri? Nu-i va fi dat şi lui să guste fericirea unui simplu hamal, a căruţaşului ce pocnea din bici pe sub fereastră? Îl prindeau fiorii gândindu-se că trebuia să se grăbească, până nu va fi prea târziu. Toată tinereţea lui irosită, toate dorinţele refulate i se urcau în vine, într-un şuvoi tumultuos. Şi-atunci jura că va iubi, că va trăi din nou, pentru a epuiza pasiunile pe care nu le gustase, încercând totul, înainte de-a fi moşneag. Va bate la uşi, va opri trecătorii, va colinda câmpii şi oraşe. A doua zi, după ce se spăla cu multă apă şi părăsea camera, toată această febră se potolea, vedeniile arzătoare se topeau şi cădea din nou în timiditatea-i firească. Dar în noaptea următoare teama de singurătate îl arunca iarăşi în aceeaşi insomnie, sângele i se aprindea din nou, cuprins de aceleaşi disperări, simţea aceeaşi revoltă, aceeaşi nevoie de a nu muri înainte de a fi cunoscut femeia.

În timpul acestor nopţi de arşiţă, rămânând cu ochii larg deschişi în întuneric, trăia mereu şi totdeauna acelaşi vis. O tânără călătoare, nespus de frumoasă, trecea; şi intra şi îngenunchea dinaintea lui, cu un aer de supusă adoraţie, iar el o lua de soţie. Era una dintre acele peregrine ale dragostei din vechile poveşti, care „călăuzindu-se după o stea, vine să redea sănătatea şi vigoarea unui rege bătrân, puternic şi plin de glorie. El era bătrânul rege şi peregrina îl adora, săvârşea această minune cu farmecul celor douăzeci de ani, dându-i tinereţe din propria-i tinereţe. Se desprindea biruitor din braţele ei, îşi regăsea încrederea şi curajul în viaţă. Dintr-o Biblie din secolul al XV-lea pe care o avea, împodobită cu gravuri naive în lemn, îl atrăgea, mai ales o imagine: bătrânul rege David intrând în odaia lui, cu mâna sprijinită pe umărul gol al tinerei Abişag. Şi citea textul de pe pagina alăturată: „Când regele David a ajuns la

adânci bătrâneţe, îl acopereau cu haine, însă nu putea să se încălzească. Atunci slugile lui i-au zis: – «Să se caute pentru domnul nostru rege o fată tânără, care să stea înaintea regelui, să-l. Îngrijească şi să se culce cu el, ca să se încălzească domnul nostru regele.» Şi i-au căutat în toate ţinuturile lui Israel o fată frumoasă, şi au găsit-o pe Abişag, sunamiteanca, şi au adus-o la rege. Fata era foarte frumoasă, îl îngrijea pe rege şi îl servea.. Nu cumva, fiorul bătrânului rege îl îngheţa acum şi pe el, de îndată ce se retrăgea să se culce şi rămânea singur sub tavanul posomorât al camerei sale? Iar fata, peregrina dragostei, pe care i-o aducea visul, nu era oare Abişag, credincioasă şi docilă, supusa pătimaşă ce se dăruia întreagă stăpânului ei, pentru unica lui bucurie? O vedea mereu acolo, sclavă fericită de a se putea topi în el, atentă la cea mai neînsemnată dorinţă a lui, de-o· frumuseţe atât de strălucitoare, încât îi era de-ajuns prezenţa ei ca să se bucure şi să se umple de o blândeţe atât de covârşitoare, de parcă lângă dânsa se simţea uns cu miruri parfumate. Mai răsfoind apoi vechea Biblie, mereu alte gravuri îi treceau prin faţă, imaginaţia-i rătăcea astfel în mijlocul acestei lumi apuse de patriarhi şi regi. Câtă credinţă în longevitatea bărbatului, în forţa lui creatoare, în atotputernicia lui asupra femeii dovedeau aceste extraordinare poveşti despre bărbaţi de o sută de ani fecundându-şi încă soţiile, primind în patul lor sclavele, poftind în casă văduvele tinere şi fecioarele peregrine! Era Avraam centenarul, tatăl lui Ismael şi al lui Isaac, soţ al surorii sale, Sara, stăpân ascultat de sclava sa, Agar. Mai era minunata idilă a lui Booz cu Rut, tânăra văduvă sosită în cetatea Betleemului la seceratul orzului, venind să se culce într-o noapte caldă la picioarele stăpânului, care înţelege dreptul pe care ea şi-l cere, şi o ia de soţie, ca rudă a sa prin alianţă, după lege. Era toată acea creştere năvalnică, liberă, a unui popor puternic şi viguros, acei

bărbaţi cu o virilitate nestinsă, acele femei mereu roditoare, acea vajnică şi fecundă perpetuare a rasei, trecând prin crime, adultere, incesturi, iubiri neştiutoare de vârstă şi de judecată. Şi visul său, dinaintea vechilor gravuri naive, până la urmă devenea realitate. Abişag intra în odaia lui posomorâtă, pe care o lumina şi o înmiresma, îşi deschidea braţele goale, coapsele goale, întreaga ei goliciune dumnezeiască, pentru a-i face darul tinereţii sale regeşti.

O, tinereţea! Avea o sfâşietoare foame de tinereţe! Acum, în apusul vieţii, acest dor pătimaş de tinereţe era revolta împotriva vârstei ameninţătoare, o dorinţă disperată de a se întoarce înapoi, de a lua totul de la capăt. Şi, în această nevoie de a-şi începe viaţa din nou, nu era numai regretul după primele bucurii ale iubirii, răsplata nepreţuită a clipelor irosite, pe care amintirea le învăluie în farmec; mai era şi vrerea foarte hotărâtă de a se bucura din plin de sănătatea şi de puterea lui, de a nu pierde nimic din desfătările dragostei. O, tinereţea! Cum ar fi muşcat din ea cu lăcomie, cum ar fi trăit-o iarăşi cu pofta nesăţioasă de a nu lăsa nicio fărâmitură, de a o sorbi toată, înainte de a îmbătrâni! Îl cutremura emoţia când se revedea în gând la douăzeci de ani, subţire, eu vigoarea sănătoasă a unui stejar tânăr, cu dinţii strălucitori, cu părul des şi negru. Cu ce ardoare ar fi sărbătorit aceste daruri, dispreţuite altădată, dacă printr-o minune i-ar fi fost oferite din nou! Şi tinereţea femeii! O fată care trecea îl tulbura, îl înduioşa profund. Uneori, chiar fără să vadă o anume persoană, îl tulbura numai gândul tinereţii, mireasma pură şi strălucirea pe care o răspândea din ea, din ochii limpezi, buzele rumene, obrazul fraged, dar mai ales un gât delicat, mătăsos şi rotund, umbrit de puful nebunatic de pe ceafă. Tinereţea îi apărea totdeauna fină şi înaltă, avântată dumnezeieşte în goliciunea ei calmă. Privirile lui urmăreau năluca, inima i se îneca într-o dorinţă neţărmurită. Nu era nimic mai bun şi mai vrednic de dorit ca tinereţea, ea era

floarea lumii, singura frumuseţe, singura bucurie, singurul dar pe care, împreună cu sănătatea, natura îl putea oferi omului. O! Să poţi lua totul de la capăt, să fii încă tânăr, să ai numai pentru tine, într-o îmbrăţişare, o femeie tânără.

De când frumoasele zile de aprilie aninau flori în pomii grădinii, Pascal şi Clotilde îşi reluaseră plimbările lor matinale prin Souleiade. El îşi făcea primele ieşiri de convalescent, ea îl conducea pe pajiştea ce începuse să se înfierbânte, îl însoţea pe aleile dinspre plantaţia de pini, îl aducea la marginea terasei tăiate doar de dungile de umbră ale celor doi chiparoşi centenari. Aici soarele înălbea lespezile vechi, zarea imensă se întindea sub cerul strălucitor.

Şi, într-o dimineaţă, când alergase mai mult, Clotilde intră deosebit de însufleţită, râzând în hohote, atât de drăgălaş ameţită, încât urcă în camera de lucru fără să-şi fi scos nici pălăria de grădină, nici şalul uşor de dantelă pe care şi-l înnodase în jurul gâtului.

— Ah, zise ea, ce cald e! Şi, ca o proastă, nu mi-am lăsat lucrurile jos! Am să le duc într-o clipă!

Intrând aruncase şalul de dantelă pe un fotoliu şi, cu mâini nerăbdătoare, încerca să desfacă panglicile pălăriei mari de pai.

— Ei! Asta-i bună! Am strâns nodul în loc să-l desfac. Nu mai pot. Ajută-mă, te rog!

Pascal, înviorat şi el de plimbare, se bucura văzând-o atât de frumoasă şi de fericită. Se apropie şi se lipi întreg de ea.

— Ai răbdare, ridică bărbia! Cum să-ţi deznod panglica dacă te mişti întruna?

Ea râdea tot mai tare, el vedea cum râsul îi umflă pieptul cu o undă sonoră. Încurcându-i-se sub bărbie, pe cea mai încântătoare parte a gâtului, degetele lui atingeau fără voie catifeaua caldă a pielii. Avea o rochie decoltată adânc, iar el se îmbăta de parfumul viu al femeii, de mireasma pură a

tinereţii ei, încălzită la soare. Deodată ameţi, crezu că o să leşine.

— Nu, mu, nu pot, dacă nu stai liniştită!

Un val de sânge îi năvălise în tâmple, degetele lui rătăceau, în vreme ce ea îşi dădea tot mai mult capul pe spate, oferindu-i, fără să-şi dea seama, ispita întregii ei virginităţi. Iată-le aici, lângă el, triumfătoarea tinereţe, ochii limpezi, buzele rumene, obrazul proaspăt şi, mai ales, gâtul delicat, catifelat şi rotund, umbrit de puful nebunatic de pe ceafă. Şi o simţea atât de fină, atât de avântată, cu pieptul gingaş, în divina ei îmbobocire.

— Gata, s-a făcut! strigă ea.

Fără să ştie cum, el deznodase panglicile. Casa se învârtea în jurul lui, o văzu iarăşi, acum cu capul gol, cu faţa radioasă, cum îşi scutura râzând buclele părului auriu. Şi, de teamă să n-o cuprindă în braţe, de data asta ca să-i sărute nebuneşte fiecare locşor unde se zărea puţin din nuditatea ei, fugi, ducând cu el pălăria cu care rămăsese în mână.

— O duc jos, în vestibul... Aşteaptă-mă, trebuie să-i spun ceva Martinei, zise bâlbâindu-se.

Jos, se refugie în salonul pustiu şi, tremurând, încuie uşa de două ori ca nu cumva ea, îngrijorată, să coboare să-l caute. Se simţea pierdut şi rătăcit de parcă ar fi săvârşit o crimă. Şi se trezi vorbind cu glas tare, cutremurându-se la cel dintâi strigăt ieşit de pe buzele lui: „Am iubit-o totdeauna, am dorit-o la nebunie!” Da, o adora de când devenise femeie. În clipa aceea văzu dintr-odată, limpede, femeia în care ea se transformase, când, din ştrengarul fără sex, se desprinsese această fiinţă plină de farmec şi de iubire, cu picioarele lungi, sculpturale, cu torsul avântat, puternic, cu pieptul rotund, cu gâtul rotund, cu braţele rotunde şi suple. Ceafa, umerii ei erau ca laptele, o catifea albă, strălucitoare, de o infinită gingăşie. Şi, pe cât de monstruos, pe atât de adevărat, era flămând de toate

astea, îl chinuia o foame sfâşietoare de această tinereţe, de această floare de carne atât de pură şi înmiresmată!

Căzând pe un scaun şchiop, cu faţa îngropată în amândouă palmele, de parcă n-ar fi vrut să mai vadă lumina zilei, Pascal izbucni în suspine grele. Doamne! Ce se va întâmpla cu el? Fetiţa, pe care fratele său i-o încredinţase şi pe care el o crescuse ca un tată bun, iat-o astăzi transformată într-o ispititoare femeie de douăzeci şi cinci de ani, desigur conştientă de puterea ei stăpânitoare! Se simţi mai dezarmat şi mai slab decât un copil.

Şi, în afara dorinţei fizice, o mai iubea cu o imensă tandreţe, era îndrăgostit de fiinţa ei morală şi intelectuală, de sentimentele ei cinstite, de mintea ei atât de sănătoasă, curajoasă şi dreaptă. Până la neînţelegerea dintre ei, niciodată nu încercase neliniştea misterului religios care o chinuise atâta timp, dar poate tocmai datorită revoltei ei a îndrăgit-o mai mult, ca pe o fiinţă deosebită de el, în care regăsea ceva din infinitul lucrurilor. Îi plăcea nesupunerea ei, când îi ţinea piept. Îi era tovarăşă şi elevă, o vedea aşa cum şi-o crease, cu inima curată, sinceritatea pătimaşă, judecata victorioasă. Şi îi rămăsese mereu necesară şi prezentă, nu îi trecea prin minte că ar putea respira un aer în care ea n-ar mai exista, avea nevoie de respiraţia ei, de foşnetul fustelor ei în preajmă, de gândirea şi de afecţiunea ei, în care se simţea învăluit, de privirea, de surâsul, de toată existenţa ei zilnică de femeie pe care ea i-o dăruise şi pe care n-ar avea desigur cruzimea să i-o ia înapoi. La gândul că ar putea totuşi să plece, parcă se prăbuşea cerul peste el, parcă ar fi fost sfârşitul lumii, întunericul cel de pe urmă. Numai ea exista pe lume, ea era singura fiinţă superioară şi bună, singura inteligentă şi înţeleaptă, singura frumoasă, de o frumuseţe miraculoasă. De ce tocmai el, maestrul ei, care o adora, nu se ducea sus s-o cuprindă din nou în braţe şi s-o sărute ca pe un idol? Erau doar liberi amândoi, iar ea ştia totul, avea vârsta deplinei feminităţi.

Asta ar fi fericirea…

Pascal, care nu mai plângea, se ridică şi vru să meargă spre uşă. Dar deodată căzu din nou pe scaun, zdrobit de noi suspine. Nu, nu! Era dezgustător, era cu neputinţă! Îşi simţi pe cap părul alb ca un sloi de gheaţă şi i se făcu groază de vârsta lui, de cei cincizeci şi nouă de ani, enorm de mulţi pe lângă cei douăzeci şi cinci ai ei. Fiorul spaimei îl cuprinse din nou, ca şi certitudinea că ea îi era stăpână, că nu va avea puterea să se împotrivească ispitei zilnice. O vedea cerându-i să-i deznoade panglicile pălăriei, strigându-l, obligându-l să i se aplece peste umăr, corectându-i cine ştie ce la lucru; şi se vedea orbit, înnebunit, sfâşiindu-i gâtul, devorându-i ceafa, cu gura înfometată. Sau, şi mai rău încă, seara, când amândoi întârziau până să fi se aducă lampa, cuprinşi de moleşeală la căderea înceată a nopţii complice, se gândea la căderea involuntară, ireparabilă, a unuia în braţele celuilalt. Îl cuprinse mânia împotriva acestui deznodământ mai mult decât posibil, aproape sigur, dacă el nu va avea curajul despărţirii. Ar fi din partea lui cea mai mare crimă, un abuz de încredere, o seducere josnică. Era atât de revoltat, încât se sculă de data asta curajos şi avu puterea să urce în odaia de lucru, hotărât să lupte.

Sus, Clotilde se apucase din nou să deseneze, liniştită. Nici măcar nu întoarse capul.

— Cât de mult ai întârziat! se mulţumi ea să zică. Eram gata să cred că Martine a făcut o greşeală de zece centi la socoteală.

Această glumă obişnuită despre zgârcenia slujnicei îl făcu să râdă. Se aşeză şi el tăcut în faţa mesei. Nu-şi mai vorbiră până la dejun. O mare blândeţe îl cuprinsese, îl potolise din clipa când se văzu lângă ea. Îndrăzni s-o privească, emoţionat de profilul ei delicat, de aerul ei serios de fată care lucrează. Ce-a avut? Un coşmar? Aşadar se putea învinge atât de uşor?

— Vai, exclamă el când Martine îi chemă la masă, mi-e o

foame de lup! Ai să vezi cum îmi refac puterile!

Veselă, Clotilde veni să-l ia de braţ.

— Foarte bine, maestre! Trebuie să fii vesel şi sănătos!

Dar noaptea, în camera lui, agonia începu din nou. La gândul că o va pierde, trebui să-şi înfunde faţa adânc în pernă, ca să-şi înăbuşe strigătele. Imagini precise luau contur în mintea lui. O văzu în braţele altuia, dăruindu-şi altuia trupul feciorelnic, şi o gelozie aprigă începu să-l chinuie. Nu va găsi niciodată eroismul de a consimţi la un asemenea sacrificiu. Tot felul de planuri se ciocneau în sărmanu-i creier înfierbântat: să o îndepărteze de gândul căsătoriei, să o păstreze lângă el, fără ca ea să bănuiască vreodată pasiunea lui, să plece eu ea, să călătorească din oraş în oraş, să se ocupe cu studii nesfârşite, pentru a păstra camaraderia de la maestru la elevă; sau chiar, dacă va trebui, s-o trimită la fratele ei, căruia i-ar fi infirmieră, s-o piardă mai bine decât s-o cedeze unui soţ. Şi, la fiecare dintre aceste soluţii, îşi simţea inima sfâşiindu-se şi urlând de durere, în nevoia atotstăpânitoare de a o poseda în întregime. Nu se mai mulţumea doar cu prezenţa ei, o voia întreagă a lui, pentru el, în el, aşa cum i se arăta strălucitoare în întunecimea camerei, cu nuditatea imaculată, ascunsă numai de vălul desfăcut al părului. Braţele lui cuprinseră vidul, sări din pat, clătinându-se ca un om beat, şi numai în neagra linişte adâncă a camerei de lucru, cu picioarele goale pe parchet, se deşteptă din această bruscă nebunie. Încotro pornise, Dumnezeule mare? Să bată la uşa acestei fete adormite? Să o spargă cu umărul? Uşoara răsuflare pură pe care i se părea că o aude în liniştea adâncă, îl izbi în obraz, îl abătu din drum ca un vânt binecuvântat. Se întoarse şi se prăvăli în patul său, într-o criză de ruşine şi cruntă disperare.

A doua zi, când se sculă, Pascal, frânt de insomnie, se hotărâse. După ce îşi făcu duşul zilnic, se simţi mai sănătos şi întărit. Hotărârea pe care o luase era de a o forţa pe

Clotilde să-şi dea consimţământul la cererea în căsătorie făcută de Ramond. Când va accepta formal să se mărite, credea că această soluţie irevocabilă îl va uşura, i-ar interzice orice speranţă nebună. Ar fi o barieră în plus, de netrecut, aşezată între ea şi el. De aici înainte s-ar simţi înarmat împotriva propriei sale dorinţe, şi, chiar dacă va continua să sufere, va avea de îndurat numai suferinţa, nu şi acea spaimă oribilă de a deveni un om necinstit, de a se trezi într-o noapte pentru a o avea înaintea celuilalt.

În dimineaţa aceea, pe când îi explică fetei că nu se mai cuvine să întârzie, că-i datora un răspuns decisiv acelui băiat de treabă care aştepta de atâta vreme, Clotilde se arătă mai întâi mirată. Îl privea drept în faţă, în ochi, iar el, nesperat de calm, insista simplu, cu glasul puţin îndurerat, părând a regreta că-i spune aceste lucruri. În sfârşit, schiţând un surâs slab, ea întoarse capul:

— Aşadar, maestre, vrei să te părăsesc?

Pascal nu răspunse direct.

— Draga mea, dar asta, crede-mă, e ridicol. Ramond ar avea dreptul să se supere.

Ea se dusese să aşeze nişte hârtii pe pupitru. Apoi, după o pauză, zise:

— Ce nostim, iată-te acum pe aceeaşi poziţie cu bunica şi cu Martine, care mă tot bat la cap să sfârşesc odată... Credeam că mai am răgaz câteva zile. Dar, într-adevăr, dacă toţi trei mă împingeţi...

Nu-şi termină vorba, iar el n-o forţă să se explice mai bine.

— Atunci, întrebă Pascal, când să-i spun lui Ramond să vină?

— Dar poate veni când vrea, niciodată vizitele lui nu m-au supărat... Nu te îngriji de asta, îi trimit eu vorbă că-l aşteptăm într-una din după-amiezele următoare.

A treia zi, scena se repetă. Clotilde nu întreprinsese nimic şi Pascal, de data asta, se arătă supărat. Suferea prea mult,

avea crize de disperare de îndată ce ea nu mai era de faţă să-l calmeze cu prospeţimea ei surâzătoare, îi ceru, în cuvinte tari, să se comporte ca o fată serioasă şi să nu se mai distreze pe socoteala unui bărbat onorabil care o iubeşte.

— Ce naiba! Dacă tot trebuie să o faci, să isprăvim odată! Te previn că am să-i trimit vorbă lui Ramond şi mâine, la ora trei, va fi aici.

Ea îl ascultă cu ochii în pământ, tăcută. Niciunul, nici celălalt nu părea că vor să discute problema, să ştie dacă această căsătorie era pe deplin hotărâtă, şi porneau de la ideea că se supuneau unei hotărâri anterioare, definitive. Când o văzu ridicând capul, simţi că-l trec fiorii, crezând că e pe punctul să spună că s-a gândit şi că refuză această căsătorie. Ce atitudine ar lua în cazul acesta? Ce-ar face, Doamne Dumnezeule? O bucurie imensă şi o spaimă nebună îi invadară fiinţa. Dar fata, privindu-l, cu acel zâmbet discret şi drăgăstos care nu i se mai ştergea de pe buze, răspunse cu un aer supus:

— Cum vrei, maestre. Trimite-i vorbă ca mâine la ora trei să fie aici.

Pascal petrecu o noapte atât de rea, încât se sculă târziu, pretextând că l-au apucat din nou migrenele. Nu se simţi uşurat decât sub apa îngheţată a duşului. Apoi, spre ora zece, ieşi, spuse că se duce chiar el la Ramond. Dar acest drum avea o altă ţintă: văzuse la o negustorească din Plassans un corsaj lucrat în dantelă veche de Alençon, o minunăţie care zăcea acolo, aşteptând nebunia generoasă a unui îndrăgostit. În timpul chinurilor din noaptea trecută îi venise ideea să-l dăruiască Clotildei, spre a-şi împodobi cu el rochia de mireasă. Ideea amară de a o găti, de a o face frumoasă şi albă ca un prinos adus trupului ei îi înduioşa sufletul epuizat de sacrificiu. Ea cunoştea corsajul, îl admiraseră într-o zi împreună şi nu voia altceva decât să-l pună la Saint-Saturnin pe umerii Fecioarei Maria, o statuie

veche de lemn, adorată de credincioşi. Negustoreasa i-l împachetă într-o cutiuţă de carton pe care, intrând, o putu ascunde şi strecura apoi în sertarul biroului.

La ora trei, când se prezentă, doctorul Ramond îi găsi în camera de lucru pe Pascal şi pe Clotilde, care îl aşteptau, febrili şi cam prea veseli, evitând de altfel să vorbească între ei despre vizita lui. Râseră şi îi făcură o primire de o cordialitate exagerată.

— Dar sunteţi total restabilit, maestre! se bucură tânărul. Niciodată n-aţi avut un aer atât de sănătos.

Pascal înălţă capul.

— O, o, sănătos, poate!... Numai cu inima nu stau prea bine.

Această mărturisire involuntară smulse Clotildei un gest. Îi privi ca şi cum, prin forţa împrejurărilor, i-ar fi comparat pe unul cu celălalt. Ramond, cu faţa surâzătoare şi mândră, de medic frumos, adorat de femei, cu barba şi părul negru, des, apărea în toată strălucirea tinereţii sale virile. Pascal, cu părul alb, cu barba albă, acea lână de zăpadă, atât de bogată încă, păstra frumuseţea tragică a celor şase luni de chinuri prin care trecuse. Faţa îndurerată îmbătrânise puţin, numai ochii mari, ochi castanii, vii şi limpezi, rămăseseră tineri. Dar în clipa aceea, toate trăsăturile lui exprimau atâta blândeţe, o bunătate atât de nemărginită, încât Clotilde îşi opri privirea asupra-i cu o adâncă dragoste. Se făcu linişte, un freamăt trecu prin suflete.

— Ei bine, copii, spuse eroic Pascal, cred că aveţi de vorbit... În ceea ce mă priveşte, mai am câte ceva de făcut jos. Mă întorc numaidecât.

Şi plecă zâmbindu-le.

De îndată ce rămaseră singuri, Clotilde, foarte sinceră, se apropie de Ramond cu amândouă mâinile întinse şi, luându-i-le pe ale lui, i le păstră, în timp ce îi vorbi.

— Ascultă, prietene, sunt pe cale de a-ţi pricinui o mare suferinţă... Să nu te superi pe mine căci, îţi jur, am pentru

dumneata o foarte mare prietenie.

Înţelegând, el păli:

— Clotilde, te rog nu-mi da răspunsul, mai amână, dacă vrei să mai reflectezi.

— Degeaba, dragul meu, sunt hotărâtă.

Îl privea cu ochii ei mari, sinceri, fără să-i lase mâinile, astfel încât el să simtă bine că-i afectuoasă, dar nu înflăcărată. Şi veni rândul lui să vorbească, tulburat, cu glas scăzut:

— Aşadar, nu?

— Nu, şi te asigur că-mi pare foarte rău. Nu mă întreba nimic, vei afla mai târziu.

Ramond se aşeză, zdrobit de emoţia pe care şi-o stăpânea, ca un bărbat puternic şi ponderat, căruia cele mai mari suferinţe nu trebuiau să-i strice echilibrul. Până acum nicio durere nu îl răvăşise astfel. Rămăsese fără glas, pe când ea, în picioare, zise:

— Şi mai ales, dragul meu prieten, să nu crezi că am cochetat cu dumneata... Te-am lăsat să speri, te-am făcut să aştepţi răspunsul meu, doar pentru că într-adevăr nu vedeam clar în sufletul meu... Nu-ţi poţi închipui prin ce am trecut, o adevărată furtună în plin întuneric, din care abia acum încep să mă regăsesc.

În sfârşit vorbi şi el:

— Pentru că aşa doreşti, nu-ţi mai cer nimic... De altfel, e de ajuns să-mi răspunzi la o singură întrebare. Nu mă iubeşti, Clotilde?

Ea nu şovăi deloc, vorbi grav, cu o simpatie emoţionată, care îndulci puţin sinceritatea răspunsului:

— Da, ăsta-i adevărul, nu te iubesc, nu am pentru dumneata decât o foarte sinceră afecţiune.

Ramond se ridică, opri cu un gest cuvintele frumoase pe care ea le mai căuta.

— S-a sfârşit, niciodată nu vom mai vorbi despre asta. Îţi doresc să fii fericită. Nu-ţi face griji pentru mine. În acest

moment sunt ca un om căruia i-a căzut acoperişul casei în cap. Dar voi ieşi, va trebui să ies din asta.

Un val de sânge îi năpădi chipul palid, simţi că se sufocă, se duse spre fereastră, apoi se întoarse, cu picioarele grele, încercând să-şi recapete sângele rece. Respira adânc. lin liniştea grea, îl auziră pe Pascal care urca scara cu zgomot, pentru a-şi anunţa întoarcerea.

— Te rog, murmură Clotilde, repede, să nu-i spunem nimic maestrului. El nu cunoaşte hotărârea mea, vreau să i-o anunţ eu, cu menajamente, pentru că el ţinea la această căsătorie.

Pascal se opri în prag, clătinându-se, fără suflare, ca şi cum ar fi urcat prea repede. Mai avu puterea să le surâdă.

— Ei bine, copii, aţi căzut de acord?

— Bineînţeles, răspunse Ramond, la fel de emoţionat ca şi el.

— Aşadar, v-aţi înţeles?

— Pe deplin, spuse la rândul ei Clotilde, gata să leşine.

Pascal înaintă, sprijinindu-se de mobile, şi se lăsă pe fotoliu, în faţa mesei de lucru.

— Ei, ei, vedeţi voi, nu mă mai ţin picioarele. De vină e trupul ăsta bătrân... Dar ce-are a face! Sunt foarte, foarte fericit, copiii mei, fericirea voastră mă va însănătoşi!

Apoi, după câteva minute de conversaţie, când Ramond plecă, păru cuprins iarăşi de tulburare, rămânând singur cu fata.

— S-a sfârşit cu bine, îmi juri?

— Definitiv.

De aici înainte el nu mai rosti niciun cuvânt, dădu din cap părând a vrea să spună că era încântat, că totul era în regulă, că în sfârşit toţi vor trăi liniştiţi. Închise ochii, prefăcându-se că a adormit. Dar inima-i bătea mai să-i spargă pieptul, pleoapele închise cu îndărătnicie abia îi reţineau lacrimile.

În seara aceea, către ora zece, Clotilde coborî să dea

unele dispoziţii Martinei. Profitând de ocazie, Pascal intră repede în camera fetei şi îi lăsă pe pat cutiuţa de carton care conţinea corsajul de dantelă. Ea reveni sus, îi ură noapte bună, ca de obicei. Abia la douăzeci de minute după ce Pascal intrase în camera lui şi apucase să-şi scoată haina, un pumn mic bătu în uşă, un glas proaspăt strigă râzând:

— Hai, vino, vino repede să vezi!

Bucuros şi el, deschise, neputând rezista acestei chemări a tinereţii.

— O! Vino, vino repede, să vezi ce mi-a adus pasărea albastră!

Clotilde îl duse în odaia ei, fără ca el să se poată împotrivi. Aprinsese cele două sfeşnice: vechea odaie surâzătoare, tapetată în roz pal, părea transformată în capelă, iar pe pat, asemenea unui veşmânt sacru, dăruit adoraţiei credincioşilor, desfăşurase corsajul lucrat din dantelă veche de Alençon.

— Nu, nici n-ai să crezi! Închipuie-ţi că la început nici n-am văzut cutia. Mi-am făcut micile pregătiri ca în fiecare seară, m-am dezbrăcat şi abia când să intru în aşternut, am zărit darul tău... Vai, ce surpriză! Mi s-a oprit inima în loc! Am simţit că n-aş putea aştepta până mâine! Mi-am pus un jupon şi-am alergat să te caut...

Abia atunci observă că era aproape goală, ca în seara furtunii, când o surprinsese furând dosarele. Şi-i părea divină, cu trupul ei prelung şi subţire de fecioară, cu picioarele ei delicate şi braţele gingaşe, cu sânii mici şi tari.

Ea îi luase mâinile, i le strângea în mâinile ei, în palmele ei mici, învăluitoare, vibrând de mângâieri.

— Cât eşti de bun, maestre, şi cât îţi mulţumesc! O astfel de minune, un dar atât de frumos, pentru mine care nu însemn nimic!... Cum de ţi-ai amintit că am admirat această veche relicvă de artă! Ţi-am spus că numai Sfânta Fecioară de la Saint-Saturnin e demnă să o poarte pe

umeri... Sunt fericită, atât de fericită! Căci, e-adevărat, sunt cochetă, de-o cochetărie, vezi tu, care mă face uneori să doresc lucruri nebuneşti, rochii ţesute din raze, văluri de vis, desprinse din albastrul cerului... Ce frumoasă voi fi!... Ce frumoasă!

Radioasă, în recunoştinţa ei exaltată, se strângea lângă dânsul, privind mereu corsajul, cerându-i şi lui să-l admire. Apoi avu o curiozitate neaşteptată:

— Dar spune-mi, de ce mi-ai făcut acest dar împărătesc?

Din clipa în care ea alergase să-l caute, într-un asemenea elan de bucurie sonoră, Pascal parcă plutea. Emoţionat până la lacrimi de mulţumirea şi de drăgălăşenia ei, uitase toate temerile, mai mult chiar, era liniştit, încântat, ca la apropierea unei mari fericiri miraculoase. Această odaie, în care el nu intra niciodată, avea farmecul locurilor sfinte, acea savoare care astâmpără nepotolit setea de imposibil.

Surprins totuşi de întrebare, răspunse:

— E un dar, draga mea, pentru rochia ta de mireasă.

La rândul ei, rămase o clipă mirată, părând că nu înţelege. Apoi, cu acelaşi surâs dulce şi neobişnuit pe care-l avea de câteva zile, se înveseli din nou:

— Da, da, adevărat, nunta mea!

Apoi redeveni serioasă şi întrebă:

— Vrei totuşi cu tot dinadinsul să te descotoroseşti de mine? De asta ţineai atâta la căsătoria mea, ca să nu mă mai vezi aici?... Aşadar tot mă mai crezi duşmanca ta?

Prins iarăşi în cleştele chinurilor, n-o mai privi, dar într-o pornire erotică spuse:

— Ce, vrei să spui că nu eşti duşmanul meu? Am suferit atât de mult în aceste ultime luni din cauza ta! Poate şi tu... Aşa că e mai bine să ne despărţim... Şi-apoi, ştiu eu ce gândeşti? Nu mi-ai dat niciodată răspunsul pe care-l aşteptam.

Zadarnic îi căuta ea privirea. Începu să vorbească despre noaptea cumplită când răsfoiseră împreună dosarele. Era

adevărat că, în zdruncinul întregii sale fiinţe, nu-i spusese încă dacă era de partea lui sau împotrivă. Aşa că el avea dreptul să-i pretindă un răspuns.

Îi luă din nou mâinile şi îl sili să o privească.

— De asta mă alungi? Ei bine, atunci să-ţi răspund. Ascultă! Nu-i adevărat, nu-s duşmana ta, sunt sclava ta, sunt opera ta şi bunul tău... înţelegi? Sunt cu tine şi pentru tine, a ta, numai a ta!

Pascal strălucea, o bucurie imensă i se aprinsese în adâncul ochilor.

— Da, am să pun corsajul! E nimerit pentru noaptea nunţii mele, căci doresc să fiu frumoasă, foarte frumoasă, pentru tine!... N-ai înţeles? Tu eşti stăpânul meu, pe tine te iubesc...

Cu un gest tulburat el încercă zadarnic să-i închidă gura. Într-un strigăt, Clotilde termină, zicând:

— Pe tine te vreau!

— Nu, nu! Taci, mă înnebuneşti!... Eşti logodită cu altul, ţi-ai dat cuvântul, această nebunie este din nefericire cu neputinţă.

— Altul! L-am comparat cu tine şi te-am ales... L-am alungat, nu va mai veni niciodată... Suntem numai noi doi şi pe tine te iubesc! Şi tu mă iubeşti, o ştiu bine... a ta sunt...

Îl trecu un fior, nu mai lupta, cuprins de eterna dorinţă de a o îmbrăţişa, de a-i respira toată gingăşia, întregul parfum al femeii în floare.

— Ia-mă, pentru că ţie mă dau!

N-a fost o cădere, viaţa glorioasă îi ridica, îşi aparţinură într-o bucurie intensă. Marea odaie complice, cu mobila ei veche, se umpluse parcă de lumină. Nu mai putea fi vorba nici de teamă, nici de suferinţă, nici de scrupule: erau liberi, ea i se dăruia în mod conştient, voit, iar el accepta acest dar regesc al trupului ei ca pe un bun nepreţuit, pe care cu preţul dragostei lui îl dobândise. Locul, timpul, vârstele dispăruseră. Nu existau decât nemuritoarea natură,

pasiunea care posedă şi creează, fericirea care se vrea trăită. Uimită şi încântătoare, ea n-avu decât ţipătul dulce al virginităţii pierdute, iar el, într-un suspin de vrajă, o cuprindea întreagă, îi mulţumea, fără ca ea să înţeleagă că făcuse din el, din nou, un bărbat.

Pascal şi Clotilde rămaseră unul în braţele celuilalt, năpădiţi de extaz, dumnezeieşte fericiţi şi triumfători. Aerul nopţii era suav, tăcerea avea o linişte plină de duioşie. Se scurseră ceasuri, ceasuri întregi, pline de fericirea bucuriei lor. Ea îi şoptea la ureche, cu glas mângâietor, cuvinte lente, nesfârşite:

— Maestre, oh! maestre, maestre…

Şi cuvântul, de atâtea ori folosit altădată, căpăta în acel ceas o semnificaţie profundă, se lărgea şi se prelungea, ca şi cum ar fi exprimat întregul har al fiinţei ei. Îi rostea acum şi îl repeta cu o înfiorare de recunoştinţă, ca o femeie care înţelege şi se supune. Nu erau oare, în acelaşi timp, mistica învinsă, realitatea consimţită, viaţa glorificată prin dragostea cunoscută în sfârşit şi satisfăcută?

— Maestre, maestre, asta vine de departe, trebuie să ţi-o spun şi să mă spovedesc… E-adevărat că mă duceam la biserică ca să-mi caut fericirea. Nenorocirea era însă că nu puteam crede! Dogmele lor îmi revoltau raţiunea, paradisul lor îmi părea de o puerilitate neverosimilă… Totuşi am crezut totdeauna că lumea nu se opreşte la senzaţii, că există un întreg univers necunoscut, de care trebuie să ţinem seamă. Aceasta, maestre, am crezut-o şi o mai cred încă, da, cred în viaţa viitoare, chiar dacă ani găsit la pieptul tău fericirea. Am simţit totdeauna nevoia să fiu fericită. Dar pentru această fericire, pentru nevoia de a fi fericită imediat, de a avea o certitudine, o, cât am suferit! Mă duceam la biserică pentru că-mi lipsea ceva, ceva care-mi era necesar, ce căutam. Neliniştea mea se datora acestei dorinţe irezistibile de a-mi împlini dorinţa… Îţi aminteşti de ceea ce tu numeai setea mea veşnică de iluzii

şi de minciună? Îţi aminteşti cum într-o seară, pe câmp, sub un măreţ cer înstelat, îmi era groază de ştiinţa ta, mă supăram pe ruinele semănate de ea pe pământ, întorceam privirea de la plăgile înfiorătoare pe care le-ai descoperit? Voiam, maestre, să te duc într-un loc izolat, departe de lume. Noi amândoi, nişte necunoscuţi sihaştri, să trăim cu credinţa în Dumnezeu... O, ce zbucium, să-ţi fie sete, să te zbaţi şi să nu ai mulţumire!

Blând, fără o vorbă, el o sărută pe amândoi ochii.

— Apoi, maestre, îţi mai aduci aminte? şopti ea, uşor ca un suflu, a venit marele şoc moral, în noaptea cu furtună, când mi-ai dat acea teribilă lecţie de viaţă, dezvăluindu-mi ce cuprind dosarele. Îmi spuseseşi mai înainte: „Cunoaşte viaţa, iubeşte-o, trăieşte-o aşa cum trebuie trăită”. Dar ce înspăimântător şi nemărginit fluviu, rostogolind totul într-o mare omenească, pe care o alimentează fără încetare pentru un viitor necunoscut!... Şi, vezi tu, maestre, transformarea tainică a sufletului meu de aici a pornit. De aici s-a născut, în sufletul şi în trupul meu, ideea despre forţa amară a realităţii. La început m-am simţit distrusă, atât de grea fusese lovitura. Nu mă regăseam şi tăceam, pentru că nu aveam nimic precis de spus. Apoi, puţin câte puţin s-a produs evoluţia. Prin ultimele revolte nu făceam altceva decât să-mi ascund înfrângerea... Totuşi, în fiecare zi, adevărul îşi făcea loc tot mai adânc în inima mea, simţeam că tu eşti stăpânul meu, că n-aş putea fi fericită fără tine, fără ştiinţa şi fără bunătatea ta. Tu erai viaţa însăşi, generoasă şi cuprinzătoare, care spune totul şi acceptă totul, având ca unic ţel însănătoşirea speciei în efortul ei creator. Crezând în viaţa atotbiruitoare, tu atribui destinului acest efort creator la care toţi participăm cu pasiune, îndârjindu-ne să trăim, să iubim, să refacem mereu, mereu viaţa, în pofida erorilor şi mizeriilor! O, a trăi, a trăi, a da viaţă vieţii, iată sensul prim al existenţei, marea operă a perpetuării, împlinită desigur sub ocrotirea nopţii...

Zâmbind în tăcere, el o sărută pe gură.

— Ştii, maestre, te-am iubit întotdeauna, din cea mai îndepărtată tinereţe a mea, dar cu totul altfel, nu ca atunci, în noaptea aceea grozavă când m-ai prins şi ai pus stăpânire pe mine... îţi aminteşti ce tare m-ai strâns? Nu mai puteam să respir, credeam că mă înăbuş! Şi ce vânătaie mi-ai făcut pe umăr! Sângeram... şi eram aproape goală, trupul tău parc-ar fi intrat într-al meu. Ne-am luptat, tu ai fost cel mai puternic, şi de atunci am păstrat nevoia unui sprijin. Mai întâi m-am simţit umilită, apoi mi-am dat seama că supunerea e infinit mai dulce... Te simţeam mereu lângă mine. Mersul tău, la distanţă, mă făcea să tresar, căci mi se părea că mă atinge. Aş fi vrut să mă mai strângi o dată, să mă sfărâmi, topindu-mă în tine pentru totdeauna. Şi simţeam, ghiceam că şi dorinţa ta era aceeaşi, că violenţa care m-a aruncat în braţele tale te-a făcut şi pe tine al meu, am înţeles cât te-ai luptat cu tine ca să nu mă strângi în braţe, să treci pe lângă mine şi să nu mă cuprinzi. Când ai fost bolnav, eram atât de mulţumită că pot să te îngrijesc! Din momentul acela am înţeles. Nu m-am mai dus la biserică, îmi găsisem fericirea în apropierea ta, tu erai pentru mine certitudinea... Adu-ţi aminte ce ţi-am strigat în grădină, că lipsea ceva dragostei noastre. Era lipsită de conţinut şi eu simţeam nevoia s-o umplu. Ce ne lipsea, dacă nu divinitatea, adică raţiunea lumii de a exista? Şi, într-adevăr, ceea ce ne lipsea era divinitatea, posesiunea totală, actul iubirii şi al vieţii.

Ea nu vorbea, ci gângurea, ei se bucura de victoria lor şi se înlănţuiră iarăşi. Întreaga noapte a fost o fericire cerească, în camera încântătoare, înmiresmată de tinereţe şi de pasiune. Când se iviră zorile, deschiseră larg toate ferestrele ca să intre primăvara. Soarele roditor de aprilie se înălţa pe un cer nemărginit, de o limpezime fără pată, iar pământul, tresărind de fiorul germinării, cânta vesel nunta.

VIII

De atunci trăiră posesiunea deplină, idila lor fericită. Clotilde era primăvara, o primăvară ce sosise pentru Pascal cu întârziere, spre sfârşitul vieţii. Ea îi aducea soare şi flori în poalele rochiei ei de îndrăgostită. Numai că această tinereţe i se dăruia după treizeci de ani de muncă aspră, acum când era obosit şi slăbit, după ce coborâse până la ultima grozăvie a plăgilor omeneşti! Şi iată-l renăscând sub privirea ei limpede, la răsuflarea ei pură. Îl răsplătea credinţa lui în viaţă, în sănătate, în forţă, în eternul reînceput.

În cea dintâi dimineaţă după noaptea nunţii, Clotilde ieşi mai întâi din odaie abia spre ora zece. În mijlocul camerei de lucru o văzu pe Martine, în picioare, cu o figură îngrozită. În ajun doctorul, urmând-o pe fată, lăsase uşa deschisă, iar slujnica, intrând nestingherită, constată că patul lui nu fusese măcar desfăcut. Apoi, ieşind, avu surpriza să audă vocile lor din cealaltă cameră! Văzând-o atât de consternată, te-ar fi putut pufni râsul.

Clotilde însă, în strălucirea fericirii, într-un elan de veselie extraordinară, atotbiruitoare, alergând spre ea îi strigă:

— Martine, nu mai plec!... Eu şi maestrul ne-am căsătorit!

La această lovitură, bătrâna slujnică se clătină. O sfâşiere, o durere cumplită alungă tot sângele din bietu-i

obraz măcinat de o renunţare de călugăriţă, sub albul bonetei. Fără să spună vreun cuvânt, se întoarse, coborî, se duse să se prăbuşească în bucătărie, cu coatele pe masa de tocat carne, unde plânse în pumni.

Neliniştită, dezolată, Clotilde o urmă, încercând să înţeleagă şi s-o mângâie.

— Hai, nu fi proastă! Ce te-a apucat? Maestrul şi cu mine te vom iubi mereu, te vom păstra la noi totdeauna. Ce pierzi tu dacă noi ne-am căsătorit? Ar trebui să te bucuri că de-acum casa va fi veselă de dimineaţă până seara!

Dar Martine plângea şi mai tare, distrusă.

— Răspunde-mi cel puţin! Spune-mi de ce eşti supărată? Pentru ce plângi? Aşadar nu-ţi face plăcere să ştii că maestrul e fericit, foarte fericit? Mă duc să-l chem şi-o să te facă el cu siguranţă să răspunzi!

La această ameninţare, bătrâna slujnică se ridică dintr-odată, intră în camera ei, de lângă bucătărie şi, trântind uşa într-un gest furios, o încuie cu violenţă. Zadarnic fata strigă, bătu, se agită.

Pascal, auzind zgomot, coborî scara.

— Ei, ce-i acolo?

— Încăpăţânata asta de Martine! Închipuieşte-ţi că s-a pornit pe plâns când a aflat de fericirea noastră. S-a baricadat şi nu se mai mişcă de acolo.

Într-adevăr nu se mai auzea niciun zgomot. Pascal o strigă, bătu la rândul său. Se înfurie, se înduioşă. Unul după altul, începură din nou să bată. Niciun răspuns de dincolo de uşă, doar o linişte de moarte. Iar ei îşi imaginau acea odăiţă, de o curăţenie maniacă, bolnăvicioasă, cu scrinul de nuc şi patul monahal, împodobit cu perdeluţe albe. Fără îndoială că pe acel pat, în care slujnica dormise singură întreaga ei viaţă de femeie, se aruncase ca să muşte perna şi să-şi înăbuşe suspinele.

— Ei! Atâta pagubă! zise în cele din urmă Clotilde, în egoismul bucuriei. N-are decât să facă pe bosumflata!

Şi, cuprinzându-l pe Pascal cu braţele-i fragede, ridică spre el fermecătoarea-i faţă în care ardea încă dorinţa aprigă de a i se dărui, de a fi a lui:

— Maestre, ştii ceva? Voi fi slujnica ta pe ziua de azi.

El îi sărută ochii, mişcat de recunoştinţă, şi îndată Clotilde începu să se ocupe de masă. Răscoli toată bucătăria, încântătoare în imensul şorţ alb pe care şi-l pusese dinainte, cu mânecile suflecate, arătându-şi braţele delicate, ca pentru o treabă nemaipomenit de grea. Găsi în cămară cotlete, pe care le fripse bine. Adăugă ouă jumări, ba reuşi să prăjească şi cartofi. Fu un dejun minunat, întrerupt mereu de zelul, de graba ei de-a alerga să aducă pâine, apă, o furculiţă uitată. Dacă el i-ar fi îngăduit, ar fi îngenuncheat să-l servească. Ah, de-ar fi singuri! Să fie numai ei doi în casa asta mare şi dragă, să se simtă departe de lume, să aibă libertatea de a râde şi a se iubi în voie!

Toată după-amiaza o consacrară gospodăriei. Măturară, strânseră aşternutul. El singur voise s-o ajute. Luând totul în joacă, se amuzau ca nişte copii veseli. Din când în când reveneau totuşi să bată în uşa Martinei. Ei, dar asta-i nebunie, doar n-avea de gând să moară de foame! S-a mai pomenit oare o asemenea încăpăţânare? Doar nimeni nu-i făcuse nimic, nu-i zisese nimic! Loviturile răsunau însă mereu în golul posomorât al odăii. Se lăsă noaptea, trebuiră să se ocupe de cină, mâncară din aceeaşi farfurie, strânşi unul într-altul. Înainte de a se culca, mai încercară o dată, ameninţară că sparg uşa, fără ca urechea lor, lipită de lemnul uşii, să audă măcar un foşnet. A doua zi, la sculare, când coborâră din nou, îngrijoraţi peste măsură, constatară că nimic nu se clintise din loc. Uşa rămânea închisă ermetic. Iată că trecuseră douăzeci şi patru de ore de «când slujnica nu dăduse niciun semn de viaţă!

Dar când intrară în bucătărie, câteva clipe mai târziu, Clotilde şi Pascal rămaseră înmărmuriţi: Martine, aşezată la

masă, curăţa măcriş pentru dejun. Îşi luase din nou, fără zgomot, locul de slujnică.

— Dar ce-ai avut? strigă Clotilde. Ai de gând acum să vorbeşti?

Martine îşi ridică obrazul trist, brăzdat de lacrimi. I se aşternuse totuşi pe faţă o adâncă linişte, care dezvăluia doar o bătrâneţe tristă, resemnată. Cu un aer de negrăit reproş, o privi pe fată, apoi plecă din nou capul fără să vorbească.

— Aşadar eşti supărată pe noi?

În faţa tăcerii ei mohorâte, Pascal interveni:

— Dragă Martine, spune, chiar eşti supărată pe noi?

Atunci bătrâna slujnică îl privi, cu adoraţia ei de altădată, vrând parcă să spună că îl iubea încă atât de mult încât putea să rabde totul şi să continue să-l slujească. În sfârşit vorbi:

— Nu, nu sunt supărată pe nimeni... Stăpânul face ce vrea. Totu-i bine, dacă el e mulţumit.

De atunci viaţa lor intră pe un nou făgaş. Cei douăzeci şi cinci de ani ai Clotildei, rămasă multă vreme copilăroasă, se deschideau într-o floare de iubire, aleasă şi împlinită. De când inima începuse să-i tresalte la chemarea dragostei, băietana inteligentă de până atunci, cu căpşorul rotund şi părul scurt, buclat, se prefăcuse într-o femeie adorabilă, o femeie adevărată căreia îi plăcea să fie iubită. Marele ei farmec, cu toată ştiinţa culeasă la întâmplare din cărţi, rămânea însă în naivitatea-i feciorelnică. În aşteptarea iubirii necunoscute, îşi păstrase întreaga fiinţă neîntinată, întru contopirea cu bărbatul pe care-i va iubi. Desigur i se dăruise din recunoştinţă, din admiraţie, dar şi din dragoste, fericită de a-l face pe el fericit, gustând bucuria de a fi o fetiţă în braţele lui, un obiect al lui, pe care el îl adora, un bun preţios pe care el îl săruta în genunchi, ca într-un cult al exaltării. Din bisericoasa de odinioară, mai rămăsese ceva din supunerea blândă, satisfacţia de a se lăsa cuprinsă

de braţele unui stăpân puternic, în vârstă, primind de la el mângâierea şi forţa, păstrând dincolo de senzaţie fiorul sfânt al credincioasei care încă era. Dar această îndrăgostită, atât de mult femeie şi atât de plăpândă, era totuşi o fiinţă sănătoasă, o fire veselă, care munca de obicei cu mare poftă, dovedind deseori a fi păstrat ceva din curajul bunicului ei, soldatul: umplea casa cu zborul suplu al braţelor şi picioarelor ei, cu prospeţimea pielii, cu graţia taliei, cu gâtul, cu tot trupul ei tânăr, dumnezeiesc de fraged.

Iar Pascal, din nou frumos datorită dragostei, avea frumuseţea senină a unui bărbat rămas viguros în ciuda părului alb. Ştergând expresia chinuită a lunilor de dureri şi de suferinţă pe care le petrecuse, îşi recapătă figura plină de sănătate; ochii mari şi vioi, încă plini de inocenţă, luminau trăsăturile fine în care râdea bunătatea, pe când părul şi barba-i albă creşteau mai stufoase, de o bogăţie leonină, val de zăpadă ce-l întinerea. Se păstrase atât de mult timp în viaţa solitară de om devotat muncii, fără vicii, fără desfrânare, încât din nou virilitatea, lăsată deoparte, renăştea dăruindu-i în sfârşit deplina satisfacţie. Parcă plutea, ca în vis. Un entuziasm de bărbat tânăr îi izbucnea în gesturi, în vorbă, în continua nevoie de a se cheltui şi de a trăi. Toate i se arătau noi şi încântătoare, cel mai mic colţ al întinsei zări îl minuna, o simplă floare îl cufunda într-un extaz de mireasmă, un banal cuvânt de dragoste, tocit prin folosire, îl mişca până la lacrimi, ca o înflorire candidă a inimii, pe care milioane de guri n-au izbutit s-o ofilească. Acel „te iubesc” al Clotildei era o nesfârşită mângâiere căreia nimeni pe lume nu-i cunoştea aroma supraomenească. Şi, odată cu sănătatea, cu frumuseţea, îi revenise şi voioşia. Numai că veselia liniştită pe care altădată o datora dragostei de viaţă, astăzi i-o însorea pasiunea. Toate acestea îi dădeau noi şi noi motive să găsească viaţa mai bună, mai frumoasă.

Ei doi – tinereţea în floare şi vigoarea matură – atât de sănătoşi, atât de fericiţi, alcătuiau o pereche strălucită. Timp de o lună întreagă stătură închişi în casă; nu ieşiră măcar o dată din Souleiade. La început, cuibul dragostei lor a fost doar odaia, odaia ei tapetată cu indiană veche şi delicată, de culoarea zorilor, cu mobile *empire*, cu fotoliul tare, oglinda înaltă, monumentală. Şi nu puteau să nu privească încântaţi pendula, pe un piedestal de bronz aurit, alături de care Amor, surâzător, contempla Timpul adormit. Nu-i cumva o aluzie? glumeau ei uneori pe tema aceasta. O întreagă complicitate drăgăstoasă se răsfrângea astfel asupra lor din partea celor mai mărunte obiecte, a acelor vechituri atât de drăguţe, între care alţii s-au iubit înaintea lor şi unde acum Clotilde, la rândul ei, îşi aducea prinos primăvara. Într-o seară, se jură că văzuse în oglindă o doamnă foarte drăguţă care se dezbrăca şi care cu siguranţă nu era ea. Apoi, cuprinsă din nou de nevoia ei de himere, visă cu glas tare că şi ea va apărea astfel, peste o sută de ani, unei îndrăgostite din secolul viitor, într-o noapte de fericire. El, încântat, adora această odaie în care o regăsea pe ea întreagă, până şi în aerul pe care îl respira. Aşa că rămase acolo, renunţând la propria-i odaie, întunecoasă, îngheţată, din care ieşea acum ca dintr-o pivniţă, cu un frison, în rarele momente când avea treabă acolo. Apoi încăperea în care se simţeau la fel de bine era marea sală de lucru, plină de viaţa lor obişnuită şi de trecutul lor de afecţiune. Stăteau acolo zile întregi, dar fără să lucreze nimic. Marele dulap de stejar sculptat dormea, cu uşile închise, la fel ca şi bibliotecile. Pe mese se îngrămădeau hârtiile şi cărţile, fără ca cineva să le mute din loc. Ca toţi tinerii căsătoriţi, aparţineau numai şi numai pasiunii lor unice, în afara vechilor ocupaţii, în afara necesităţilor de viaţă. Ceasurile pline de farmec ale singurătăţii în doi li se păreau prea scurte. Şedeau adesea în acelaşi bătrân şi larg fotoliu, încântaţi de blândeţea

plafonului înalt, fericiţi în acest domeniu numai al lor, fără lux şi ordine, încărcat cu obiecte familiare, înveselit ide dimineaţă până seara de căldura dulce, renăscândă, a razelor de aprilie. Când el, cuprins de remuşcări, vorbea despre lucrări, ea îl încolăcea cu braţele ei gingaşe, să-l păstreze pentru dânsa, convinsă fiind că munca, prea multă muncă, l-ar putea îmbolnăvi iarăşi. Iar jos, le plăcea tot atât de mult sufrageria, aşa de veselă, cu panourile ei luminoase, brăzdate de dungi albastre, cu mobilele de mahon vechi, cu pastelurile înflorite, candelabrul de aramă, totdeauna lucitor. Acolo mâncau cu mare poftă. Nu se ridicau de la masă decât pentru a se retrage în scumpa lor singurătate.

Mai târziu, când casa li se păru prea mică, îi primi prietenoasă grădina, întreaga Souleiade. Primăvara venise însorită, sfârşitul lui aprilie începea să deschidă trandafirii. Şi ce bucurie le oferi această proprietate bine închisă între ziduri, unde nimic din afară nu-i putea tulbura! Stăteau uitaţi ceasuri întregi în grădină, în faţa imensului orizont desfăşurat până dincolo de albia umbroasă a râului Viorne şi de costişele Sainte-Marthe, de la stâncile de pe malul râului Saille până în depărtările prăfuite ale văii Plassans. Nu exista altă umbră decât a celor doi chiparoşi seculari, înfipţi în cele două capete ale grădinii, asemeni unor uriaşe lumânări verzui, ce se vedeau de la trei leghe. Uneori coborau panta, pentru plăcerea de a urca treptele uriaşe, trecând şi mai jos, în vale, peste zidurile de piatră colţuroasă care susţineau terenul, să vadă dacă măslinii piperniciţi şi migdalii subţiratici au mai crescut. Adeseori făceau plimbări minunate pe covorul delicat de ace din plantaţia de pini, covor înmuiat în razele soarelui şi răspândind un puternic parfum de răşină. Plimbări reluate fără încetare, de-a lungul zidului împrejmuitor, dincolo de care se auzea din când în când zgomotul puternic al vreunei căruţe pe drumeagul ce ducea spre Fenouilleres,

popasuri încântătoare pe bătătura străveche, de unde se vedea toată bolta cerului şi unde le plăcea să se întindă, cu amintirea duioasă a lacrimilor de altădată, când dragostea lor, ignorată de ei, se zbuciuma sub stele. Dar locul lor preferat de retragere, unde se simţeau totdeauna ca în rai, era crângul de platani, cu umbra lui deasă, acum de un verde cald, asemenea unei dantele. Dedesubt, arbuştii enormi de merişor, vechi ornamente ale grădinii franceze dispărute, alcătuiau un fel de labirint, la al cărui capăt nu ajungeau niciodată. Şi firicelul de apă al fântânii, cu eterna şi pura lui vibraţie cristalină, părea că le cântă în inimă. Se aşezau lângă bazinul năpădit de muşchi şi aşteptau acolo căderea serii, învăluiţi puţin câte puţin de tenebrele copacilor, mână în mână, sărutându-se, pe când apa, acum nevăzută, continua să-şi sune fără încetare nota ei de flaut.

Până la mijlocul lunii mai, Pascal şi Clotilde stătură închişi astfel, fără să treacă pragul refugiului lor. Într-o dimineaţă însă, când întârziase în pat, Pascal dispăru, se întoarse după o oră, şi găsind-o tot culcată, într-o dezordine gingaşă, cu braţele şi umerii goi, îi puse în urechi două briliante pe care alergase să le cumpere, amintindu-şi că aniversarea zilei ei de naştere cădea chiar în ziua aceea. Ea, care adora giuvaerurile, surprinsă şi încântată, nu mai vru să se scoale, găsindu-se nespus de frumoasă, dezbrăcată cum era, cu acele stele încadrându-i obrajii. De atunci nu mai trecea o săptămână fără ca el să nu fugă astfel, o dată sau de două ori, dimineaţa, pentru a-i aduce vreun dar. Folosea orice pretext, cât de mic, o sărbătoare, o dorinţă, o simplă bucurie. Profitând de zilele ei de lene, potrivea lucrurile în aşa fel încât să se întoarcă înainte de a se fi sculat ea, şi o împodobea chiar el în pat. Îi aduse rând pe rând inele, brăţări, un colier, o mică diademă. Scotea atunci şi celelalte bijuterii şi, în joacă, o împodobea cu toate, râzând amândoi în hohote. Ca un idol, cu spatele rezemat de pernă, şedea dreaptă, încărcată de aur, cu o

diademă de aur în bucle, cu aur pe braţele goale, cu aur la gâtul gol, toată goală şi divină, strălucind de aur şi de nestemate. Cochetăria ei de femeie era, prin aceasta, satisfăcută în mod încântător, se lăsa iubită în genunchi, simţind bine că aceasta era numai o formă exaltată a iubirii. Totuşi începea să-l dojenească puţin, făcându-i observaţii înţelepte, căci, în fond, erau absurde aceste daruri pe care trebuia să le încuie în vreun sertar, fără a se folosi vreodată de ele, întrucât nu mergea nicăieri. Ele îşi pierdeau farmecul şi valoarea după ceasul de încântare şi de mulţumire pe care îl aduceau prin noutatea lor. Dar Pascal n-o asculta, furat de acea curată nebunie de a dărui, incapabil să reziste nevoii de a cumpăra un obiect, de îndată ce-i venea ideea să i-l ofere. În acest imbold erau şi mărinimie sufletească, dar şi imperioasa dorinţă de a-i dovedi că se gândeşte mereu la ea, ca şi mândria de a o şti cea mai minunată, cea mai fericită, cea mai invidiată, şi un sentiment mai adânc al sacrificiului de sine, necesitatea de a se despuia, de a nu mai păstra nimic din banii săi, din trupul şi din viaţa sa. Şi-apoi bucuria de a constata că i-a făcut o adevărată plăcere, când o vedea aruncându-i-se la piept, îmbujorată de emoţie, sărutându-l drept mulţumire! După bijuterii urmară rochiile, lenjeria, obiectele de toaletă. Odaia ei se încărca, sertarele dădeau să se reverse.

Într-o dimineaţă, Clotilde se supără. Tocmai îi adusese un inel nou.

— Dar dacă nu le port niciodată! Şi-apoi, uite, unde să le mai pun pe toate? Mi-ar ajunge până la vârful degetelor... Te rog, fii înţelegător!

Pascal rămase încurcat.

— Cum, nu-ţi fac plăcere?

Trebui să-l ia în braţe, să-i jure cu lacrimi în ochi că-i foarte fericită. Era atât de bun, făcea atâtea sacrificii! Şi fiindcă în dimineaţa aceea Pascal îndrăzni să-i spună că-i timpul să aranjeze camera, să tapeteze pereţii cu stofă şi

să pună un covor, îl rugă din nou:

— O, nu! Nu! Te rog să nu te atingi de camera mea, toată plină de amintiri, în care am crescut, în care ne-am iubit! Mi s-ar părea că nu mai suntem la noi acasă!

Prin tăcerea-i îndărătnică, Martine condamna în felul ei aceste cheltuieli exagerate şi inutile. Luase o atitudine mai puţin familiară, de om jignit, socotindu-se retrogradată din rolul de guvernantă-prietenă, pe vechiul ei post de slujnică. Mai ales faţă de Clotilde se comporta altfel, o trata ca pe o femeie măritată, ca pe o stăpână mai mult ascultată decât iubită. Când intra în dormitor, când îi servea pe amândoi în pat, faţa ei păstra acelaşi aer de supunere resemnată, mereu în adoraţie faţă de stăpân, dar indiferentă la rest. De două sau de trei ori totuşi, dimineaţa, apăru cu obrazul pustiit, cu ochii înecaţi de lacrimi; dar refuzând să răspundă direct la întrebări, spunea că nu-i nimic, că a răcit. Şi niciodată nu făcea vreun comentariu asupra darurilor ce umpleau sertarele, părând că nici nu le vede, le ştergea, le aşeza, fără vreun cuvânt de admiraţie sau de dojană. Întreaga ei fiinţă însă se revolta împotriva acestei nebunii a stăpânului, pe care, desigur, n-o putea înţelege. Iar de protestat, protesta în felul ei, exagerând economia, reducând costul menajului, conducându-l aşa de strâns, încât găsea mijlocul de a tăia din cheltuielile cele mai mărunte. Astfel suprimă o treime din lapte şi nu mai dădu dulciuri la masă decât duminica. Pascal şi Clotilde, fără a îndrăzni să se plângă, râdeau între ei de această mare zgârcenie şi, reluând glumele care-i amuzau de zece ani încoace, spuneau că atunci când pune unt pe legume, ea le scutură astfel în strecurătoare, încât să-i rămână tot untul în cratiţă.

Şi iată că în acel trimestru Martine ţinu cu tot dinadinsul să dea socoteală pentru cheltuielile făcute în casă. De obicei mergea singură la fiecare trei luni să ia de la notar, domnul Grandguillot, cei o mie cinci sute de franci rentă, de

care dispunea cum credea de cuviinţă în gospodărie, notând cheltuielile într-un registru pe care doctorul de ani de zile nu-l mai verificase. De astă dată însă ceru eu insistenţă ca el să arunce o privire. Pascal se apără, afirmând că totul e foarte bine.

— Asta aşa e, domnule, zise ea. E bine pentru că de data aceasta am putut economisi ceva bani. Mi-au rămas trei sute de franci… Iată-i!

Doctorul o privi uimit. De obicei Martine izbutea să facă faţă cheltuielilor de la o lună la alta. Acum însă se întrecuse pe sine: prin ce minune de zgârcenie putuse să pună deoparte o astfel de sumă? Începu să râdă:

— Vai, draga mea Martine, de asta am mâncat noi atâţia cartofi! Eşti cea mai econoamă fiinţă din lume, dar ai putea să ne răsfeţi mai mult!

Acest reproş discret o răni, aşa că nu se putu stăpâni să nu facă o aluzie:

— Păi de, domnule! Când se aruncă atâta bănet pe fereastră, pe de-o parte, e bine să fii prevăzător pe de alta.

El înţelese, dar nu se supără, ba dimpotrivă îl înveseli această lecţie.

— Văd că şi dumneata îmi cercetezi cu de-amănuntul conturile. Dar să ştii, Martine, am şi eu economii care dorm.

Se referea la banii pe care pacienţii i-i mai dădeau încă uneori, şi pe care-i arunca într-un sertar al biroului. De mai mult de şaisprezece ani îi punea acolo, în fiecare an cam patru mii de franci, ceea ce ar fi ajuns să alcătuiască o comoară, în aur şi în bilete de bancă amestecate, dacă n-ar fi scos de acolo, de la o zi la alta, fără să numere, sume destul de mari, pentru experienţele şi capriciile lui. Toţi banii darurilor ieşeau din acel sertar pe care îl deschidea acum neîncetat. De altfel socotea nesecat acel izvor, într-atâta se obişnuise să tot ia de acolo ori de câte ori avea nevoie, încât nu se temea că-i va da vreodată de fund.

— Ce rost ar avea economiile dacă nu te-ai bucura cât de

cât de ele? urmă el. Pentru că dumneata, Martine, eşti aceea care mergi la notar, cred că ştii că şi eu am o rentă a mea, separată.

Ea spuse atunci, cu vocea ştearsă a zgârcitului pe care îl urmăreşte coşmarul unui dezastru, mereu ameninţător:

— Şi dacă n-aţi mai avea-o?

Uimit, Pascal o privi îndelung, mulţumindu-se să răspundă printr-un gest vag, deoarece posibilitatea unei catastrofe nici măcar nu-i trecea prin minte. Gândi că zgârcenia o făcea să aiureze şi, seara, se distră pe socoteala ei cu Clotilde.

În Plassans, cadourile cumpărate atât de des de doctor iscară comentarii nesfârşite. Ceea ce se petrecea la Souleiade, zvonurile despre această înflăcărare a iubirii atât de extraordinară şi de pătimaşă trecuseră dincolo de ziduri, nu se ştia prea bine în ce fel, probabil prin acea forţă de răspândire care hrăneşte curiozitatea oraşelor mici, totdeauna trează. Slujnica desigur nu vorbea, dar mutra ei îmbufnată era poate de ajuns pentru a isca zvonuri; desigur cei doi îndrăgostiţi fuseseră spionaţi pe deasupra zidurilor. Şi cumpărarea cadourilor, înlăturând orice putinţă de tăgadă, agravase totul. Când doctorul, dimineaţa devreme, umbla pe străzi şi intra la bijutieri ori în magazinele de lenjerie şi de mode, toţi ochii pândeau de după perdele. Cele mai mici cumpărături îi erau socotite, iar seara tot oraşul ştia că a mai dăruit un capişon de mătase, niscaiva cămăşi împodobite cu dantelă sau o brăţară cu safire. Şi asta dezlănţuia cele mai mari bârfeli despre acest unchi care şi-a corupt nepoata, care făcea pentru ea nebunii de tânăr îndrăgostit şi o gătea ca pe Sfânta Fecioară. Începeau să circule poveştile cele mai extravagante, lumea, trecând, arăta cu degetul spre Souleiade.

Mai cu seamă bătrâna doamnă Rougon părea indignată peste măsură. Încetase să se mai ducă la fiul ei încă de când aflase despre ruperea proiectului de căsătorie dintre

Clotilde şi doctorul Ramond. Lumea râdea de ea şi nu-i mai tolera capriciile. Apoi, după o lună întreagă de ruptură între ei, timp în care nu înţelesese nimic din aerul compătimitor al unora, din condoleanţele discrete ale altora şi din zâmbetele vagi cu care era întâmpinată pretutindeni, află totul dintr-odată, ca o lovitură de măciucă drept în moalele capului. Tocmai ea care, zbătându-se între orgoliu şi frică, făcuse atâta zarvă în timpul bolii lui Pascal – acea gogoriţă de speriat copiii – să ajungă acum de râsul lumii! De data asta, din rău în mai rău, scandalul atinsese culmea, o aventură nesăbuită de care lumea se strâmba de râs! Din nou prestigiul familiei Rougon era zdruncinat, nenorocitul de fiu-său cu siguranţă nu mai ştia ce să mai scornească pentru a distruge gloria atât de greu cucerită a familiei. Astfel, din îndemnul mâniei, ea, păzitoarea acestei glorii, hotărâtă să apere puritatea legendei prin orice mijloc, îşi puse pălăria şi porni spre Souleiade, cu toată iuţeala tinerească a celor optzeci de ani ai săi. Era ora zece dimineaţa.

Pascal, pe care ruptura cu maică-sa îl încânta, din fericire nu era acolo, plecase de o oră în căutarea unei paftale vechi de argint pe care se gândea să o pună cataramă la un cordon. Félicité dădu peste Clotilde, care tocmai îşi termina toaleta, încă în cămaşa de noapte, cu braţele goale, cu părul despletit, de o veselie şi o prospeţime de trandafir.

Prima ciocnire fu aspră. Bătrâna doamnă, indignată, îşi deşertă inima, vorbind cu mânie despre religie şi morală. La urmă zise:

— Răspunde, pentru ce aţi făcut acest lucru îngrozitor? Asta-i o sfidare adusă lui Dumnezeu şi oamenilor!

Zâmbind, dar foarte respectuoasă, fata o asculta.

— De ce? Pentru că ne-a plăcut, bunico! Ce, ori nu suntem liberi? Nu dăm socoteală nimănui!

— Nu daţi socoteală nimănui? Dar mie? Dar familiei? Nu-ţi dai seama? Din nou suntem târâţi în noroi! Ori poate crezi

că asta îmi face plăcere?

Deodată toată mânia i se potoli. O privi şi o găsi adorabilă. În fond, ceea ce se petrecuse n-o surprindea deloc. Puţin îi păsa de asta, dar avea simpla dorinţă ca totul să se termine corect, pentru a închide gura lumii. Împăciuitoare, zise:

— Atunci căsătoriţi-vă! De ce nu vă căsătoriţi?

Clotilde rămase o clipă surprinsă. Nici ea, nici doctorul nu se gândiseră la căsătorie.

Zâmbi din nou:

— Crezi că astfel vom fi mai fericiţi, bunico?

— Nu-i vorba de voi, îţi spun încă o dată, e vorba de mine, de neamul nostru... Cum poţi tu, scumpa mea copilă, să glumeşti cu aceste lucruri sfinte? Ai pierdut oare orice ruşine?

Dar fata, fără să se revolte, mereu calmă, schiţă un gest larg, dând a înţelege că n-avea de ce să-i fie ruşine de fapta ei. O, Doamne, când viaţa e plină de atâta corupţie şi murdărie, ce greşeală comiseseră ei sub soare, îngăduindu-şi fericirea de a se dărui unul altuia? De altfel nu simţea nevoia să opună bătrânei nicio îndărătnicie premeditată.

— Bine, bunico, ne vom căsători dacă doreşti. Am că vorbesc cu Pascal. El va face ce vreau eu... dar nu acum, mai târziu... Ce ne grăbeşte?

Îşi păstrase neatinsă seninătatea surâzătoare. De vreme ce trăiau în afara societăţii, de ce să se îngrijoreze de ce zice lumea?

Bătrâna doamnă Rougon plecă mulţumindu-se cu această promisiune vagă. Din acel moment, lăsă să se înţeleagă în oraş că a rupt legăturile cu Souleiade, acest loc al perdiţiei şi al ruşinii. Nu mai călcă pe acolo, purtând cu nobleţe doliul acestei noi nenorociri. Dar nu depusese armele, stătea la pândă, gata să profite de cea mai mică ocazie, pentru a reintra în luptă, cu acea tenacitate care-i adusese totdeauna victoria.

De atunci Pascal şi Clotilde încetară să se mai claustreze. Nu făceau niciun act de provocare şi nu răspundeau vorbelor urâte, expunându-şi fericirea, dar nici nu se fereau să iasă. Plimbările în oraş se produseră ca o expansiune naturală a bucuriei. Iubirea lor, având nevoie de un spaţiu cât mai larg, îi scoase întâi dincolo de odaia lor, apoi dincolo de casă, dincolo de grădină şi mai departe, în oraş, în lume. Dragostea lor umplea totul, le dăruia universul întreg. Doctorul îşi reluase vizitele şi, ori de câte ori pleca în oraş, lua şi fata cu el şi mergeau împreună la plimbare pe străzi, ea la braţul lui, în rochie viu colorată, împodobită cu un buchet de flori, el în redingotă şi cu pălăria cu boruri largi. El alb, ea foarte blondă, mergeau cu capul sus, mândri şi surâzători, învăluiţi într-un asemenea nimb de fericire, de parc-ar fi păşit spre glorie. La început nu le fu deloc uşor: negustorii ieşeau în pragul prăvăliilor, femeile se aplecau peste ferestre, trecătorii se opreau, urmărindu-i cu privirea. Unii şuşoteau, alţii râdeau, iar alţii pur şi simplu îi arătau cu degetul. Binevoitorii, mulţi, puţini, câţi erau la început, se temeau ca nu cumva acest imbold de curiozitate să-i cuprindă şi pe micii ştrengari ai străzii, făcându-i să azvârle în ei cu pietre, ceea ce ar fi fost prea de tot. Dar erau atât ide frumoşi – el falnic şi triumfător, ea atât de tânără, de supusă şi de mândră – încât lumea fu cuprinsă încet, încet de o nebiruită indulgenţă. Oamenii nu se puteau opri să nu-i invidieze şi să-i iubească, dintr-un fel de contagiune a dragostei. Răspândeau un farmec care înmuia inimile. Cartierul nou, cu populaţia lui burgheză de funcţionari şi bogătaşi, fu cucerit cel din urmă. Cartierul Saint-Marc, cu tot rigorismul lui, se arătă pe dată primitor, ide o toleranţă discretă, atunci când cei doi mergeau pe trotuarele pustii, năpădite de iarbă, de-a lungul bătrânelor palate tăcute şi închise, care împrăştiau în jur mireasma evaporată a iubirilor de altădată. Curând chiar vechilul cartier îi sărbători. Populaţia neînsemnată de-aici,

emoţionată instinctiv, simţi graţia de legendă, mitul profund al perechii de îndrăgostiţi, fata cea frumoasă susţinându-l pe maestrul impunător şi reîntinerit. Aici doctorul era adorat pentru bunătatea lui, iar tovarăşa de viaţă, devenită curând populară, era salutată cu gesturi ide admiraţie şi de laudă de cum se ivea. Şi dacă ei păreau să nu fi băgat de seamă ostilitatea ide la început, acum ghiceau bine iertarea şi prietenia caldă cu care erau înconjuraţi, şi asta îi făcea şi mai frumoşi, fericirea lor zâmbea întregului oraş.

Într-o după-amiază, pe când Pascal şi Clotilde dădeau colţul străzii Banne, îl zăriră pe celălalt trotuar pe doctorul Ramond. Chiar în ajun aflaseră că s-a hotărât să o ia în căsătorie pe domnişoara Lévêque, fiica avocatului. Era, cu siguranţă, partida cea mai cuminte, deoarece situaţia lui nu-i îngăduia să mai aştepte, iar fata, tare drăguţă şi foarte bogată, îl iubea. El însuşi o va iubi, cu siguranţă. De aceea Clotilde, mulţumită, îl felicită ca o prietenă sinceră şi îi zâmbi. Pascal îl salutase cu un gest afectuos. O clipă, Ramond, emoţionat întrucâtva de întâlnire, rămase perplex. În primul moment avusese chiar intenţia să treacă strada spre ei. Apoi însă, din delicateţe, gândi că ar fi brutal să le întrerupă visarea, să tulbure intimitatea acestei singurătăţi în doi, pe care o păstrau chiar prin înghesuiala trotuarelor. Se mulţumi să le răspundă cu un salut prietenesc, cu un zâmbet prin care le ierta fericirea. Întâlnirea şi modul în care se desfăşură îi bucură pe toţi trei.

Cam în această epocă, Clotilde se distră timp de mai multe zile lucrând în pastel un tablou mare ce evoca scena de dragoste dintre bătrânul rege David şi tânăra sunamiteancă, Abişag. Era o evocare ca de vis, una dintre acele compoziţii înaripate în care o altă ea, cea îndrăgostită de himere, purta amprenta gustului pentru mister. Pe un fond de flori risipite, ca o ploaie de stele, de un lux barbar, bătrânul rege, zugrăvit din faţă, îşi ţinea mâna sprijinită pe

umărul gol al tinerei Abişag, iar copila, albă ca laptele, era goală până la brâu. El, îmbrăcat măreţ, într-o hlamidă lungă, îngreunată de pietre nestemate, purta în păru-i de zăpadă diadema regală. Dar ea era şi mai măreaţă, deşi n-avea nimic altceva decât mătasea imaculată a pielii, talia fină şi graţioasă, gâtul rotund şi delicat, braţele suple, de o frumuseţe divină. El domnea, se sprijinea, ca un stăpân puternic şi adorat, pe această sclavă, aleasă între toate celelalte, mândră de a fi fost ea cea preferată, încântată că a dat regelui său sângele aducător de tinereţe. Întreaga-i goliciune, curată şi victorioasă, exprima seninătatea supunerii, dăruirea liniştită, absolută a fiinţei ei, în faţa poporului adunat, la lumina zilei. El măreţ, ea foarte pură, din amândoi izvora un fel de strălucire stelară.

Până în ultimul moment, Clotilde lăsase figurile celor doi neprecizate, ca într-o ceaţă. Emoţionat lângă dânsa, Pascal glumea, ghicind foarte bine ce are ea de gând să facă. Şi chiar aşa a fost, ea schiţă figurile prin câteva trăsături de creion: bătrânul rege David era Pascal, iar Abişag, sunamiteanca, era Clotilde. Chiar ei, divinizaţi, învăluiţi într-o lumină de vis, el cu părul alb, ea cu părul blond care o acoperea ca o mantie împărătească, apoi trăsăturile alungite de extaz, adevărate chipuri de îngeri, cu priviri blânde şi un zâmbet de dragoste fără moarte.

— O, scumpa mea, suntem noi atât de frumoşi? Exagerezi! Vezi că iar ai căzut în visuri, da! Ţi-aduci aminte când îţi reproşam că înşiri acolo toate florile himerice ale fanteziei tale?

Şi cu mâna îi arătă pereţii, de-a lungul cărora atârnau imaginile fantastice ale vechilor pasteluri, o floră iluzorie, crescută în paradis.

Dar ea protestă cu voioşie:

— Prea frumoşi, zici? Dar suntem frumoşi. Suntem aşa cum ne simţim, aşa mă văd pe mine şi pe tine! Asta-i adevărul! Uite şi-aici.

Luă vechea Biblie din secolul al XV-lea, aflată alături, şi îi arătă naiva gravură în lemn.

— Vezi, e la fel.

Mişcat de extraordinara sinceritate a acestei simple afirmaţii, el râse încetişor.

— O! Tu râzi, te opreşti la detaliile desenului. Dar ai pătruns sensul?... Priveşte şi celelalte gravuri, e acelaşi lucru! Am să-i desenez pe Avraam şi pe Agar, pe Rut şi pe Booz, pe toţi profeţii, patriarhii şi regii, cărora fiicele lor umile, rudele şi sclavele le-au dăruit tinereţea lor. Toţi sunt frumoşi şi fericiţi, vezi bine!

Atunci încetară să râdă, aplecaţi deasupra vechii Biblii, ale cărei file Clotilde le întorcea cu degetele-i subţiri. Şi el, în spatele ei, îşi amestecase barba albă cu buclele blonde ale fetei. O simţea toată alături, o respira toată. Îşi apropie buzele de ceafa ei delicată, îi sărută tinereţea în floare, pe când naivele gravuri în lemn continuau să defileze, acea lume biblică ce se desprindea din paginile îngălbenite, acea revărsare tumultuoasă a unui neam puternic, viguros, acei bărbaţi cu virilitatea niciodată stinsă, acele femei mereu fecunde, acea perpetuare îndărătnică şi prolifică a neamului, răzbind printre crime, incesturi, iubiri fără vârstă şi fără raţiune. Şi el era năpădit de o emoţie, de o recunoştinţă fără margini, căci visul său se realiza, pe calea dragostei Abişag intrase în viaţa lui pe sfârşite, întinerindu-i-o şi înmiresmându-i-o.

Atunci, ţinând-o mereu strâns la pieptul lui, o întrebă în şoaptă, la ureche, într-o răsuflare:

— O, tinereţea ta, tinereţea ta, de care sunt flămând şi din care mă hrănesc!... Dar tu, atât de tânără, oare nu eşti flămândă de tinereţe? Cum de te mulţumeşti cu mine, atât de bătrân, bătrân ca lumea?

Tresărind, mirată, întoarse capul şi îl privi.

— Tu bătrân?... Ba nu, eşti tânăr, mai tânăr decât mine!

Şi râdea astfel, cu dinţii ei strălucitori, încât Pascal nu se

putu abţine şi el să nu râdă. După câteva clipe însă, cu glas puţin tremurător, stărui:

— Nu mi-ai răspuns... Ţie, atât de tânără, nu ţi-e şi ţie foame de tinereţe?

Fu rândul ei să-şi întindă buzele şi să-l sărute spunându-i încet:

— Nu mi-e foame şi nu mi-e sete decât de a fi iubită, de a fi iubită mai presus de tot şi de toate, aşa cum mă iubeşti tu!...

Când Martine văzu pastelul, prins pe perete, îl contemplă o clipă în tăcere, apoi făcu semnul crucii, fără a putea şti dacă aici e mâna lui Dumnezeu ori a Diavolului. Cu câteva zile înainte de Paşti, o rugase pe Clotilde s-o însoţească la biserică, şi fiindcă aceasta o refuzase, ieşi o clipă din respectul mut în care se ţinuse până acum. Dintre toate cele care o mirau în casă, mai mult ca orice o răvăşise brusca nesocotire a religiei de către tânăra ei stăpână. Astfel, îşi îngădui să-şi reia vechiul ton de dojană, să o certe ca pe vremea când era mică şi nu voia să-şi facă rugăciunea. Nu se mai temea de Dumnezeu? Nu mai tremura la gândul că va ajunge în iad, să ardă veşnic?

Clotilde nu-şi putu opri un zâmbet:

— O, iadul! Ştii bine că niciodată nu m-a prea îngrijorat... Dar te înşeli dacă socoţi că nu mai cred în Dumnezeu. Nu mai merg la biserică pentru că-mi fac rugăciunile în alt loc, asta e.

Cu gura căscată, Martine o privi fără să înţeleagă. Totul se sfârşise, domnişoara era pierdută cu desăvârşire. Şi niciodată nu îi mai ceru s-o însoţească la Saint-Saturnin. Numai că de atunci încolo evlavia ei crescu şi mai mult, până la urmă degenerând în manie. În afara orelor de serviciu, n-o mai întâlneai plimbându-şi veşnicul ciorap pe care-l tricota, chiar în mers. De îndată ce avea un minut liber, alerga la biserică şi rămânea acolo prosternată, în rugăciuni fără sfârşit. Într-o zi, bătrâna doamnă Rougon,

mereu la pândă, o găsi îndărătul unei coloane, unde stătea de mai bine de un ceas. Martine se roşi, scuzându-se, ca o slujnică surprinsă stând degeaba:

— Mă rugam pentru domnul.

Între timp, Pascal şi Clotilde, lărgind mereu raza, îşi prelungeau în fiecare zi plimbările, le făceau departe acum, în afară de oraş, în câmpia nemărginită. Şi, într-o după-amiază când se duceau spre Séguiranne, trăiră o puternică emoţie, mergând pe lângă ţarinile desţelenite şi monotone, unde altădată se întindeau încântătoarele grădini ale domeniului Paradou.

Le apăru deodată în faţa ochilor năluca Albinei, fetiţa pe care Pascal o văzuse înflorind ca o primăvară. Asta de mult, cu ani în urmă, când el se credea foarte bătrân, şi intra în casa aceea să-i zâmbească micuţei Albine; n-ar fi crezut niciodată că ea va fi moartă de ani de zile când viaţa îi va dărui o primăvară asemănătoare, care-i înmiresma bătrâneţea. Simţind năluca trecând printre ei, Clotilde îşi ridică obrazul spre el, într-o renăscută nevoie de dragoste. Era Albine, eterna îndrăgostită. El o sărută pe gură, şi, fără să fi schimbat o singură vorbă, un freamăt puternic străbătu ogoarele întinse, semănate cu grâu şi ovăz, pe locurile unde cândva domeniul Paradou îşi rostogolea valul de verdeaţă luxuriantă.

Pe câmpia uscată şi golaşă, Pascal şi Clotilde mergeau acum prin praful scârţâitor al drumurilor de ţară. Le era dragă natura fierbinte, livezile de migdali piperniciţi şi de măslini pitici, colinele pleşuve din zare» înălbite de petele palide ale caselor de ţară, pe care le accentuau tulpinile negre ale chiparoşilor seculari. Semănau cu peisajele vechi, acele peisaje clasice din tablourile şcolilor vechi de pictură, în culori aspre, cu linii legănate şi maiestuoase. Toată căldura soarelui, care părea să fi copt câmpia, le turna şi lor jar în vine. Şi tocmai de aceea se simţeau mai vioi şi mai frumoşi, sub cerul mereu albastru, din care se cernea

flacăra luminoasă a unei nesfârşite pasiuni. Adăpostită de umbrelă, ea înflorea, fericită de această baie de lumină, întocmai ca o plantă în miezul zilei, pe când el, reîntinerit, simţea seva arzătoare a pământului urcându-i-se în mădulare, într-un val de virilă bucurie.

Plimbarea la Séguiranne fusese o idee a doctorului, care aflase, prin mătuşa Dieudonine, despre căsătoria apropiată a Sophiei cu un tânăr morar din vecinătate. Doctorul voia să vadă dacă toţi sunt sănătoşi şi fericiţi în acel colţ de ţară. Simţiră o răcoare plăcută, odihnitoare, când intrară sub bolta înaltă a unei alei de stejari tineri. Pe marginile ei, izvoarele, care hrăneau bolta de umbră, curgeau la nesfârşit. Apoi, când ajunseră la casa tăbăcarilor, dădură peste cei doi îndrăgostiţi, Sophie şi morarul ei, care se sărutau cu foc lângă fântână, căci mătuşa lor tocmai plecase să spele rufele în vale, după perdeaua sălciilor ce mărginesc râul Viorne. Ruşinaţi, cei doi se înroşiră. Dar doctorul şi Clotilde râdeau cu poftă, şi, venindu-le inima la loc, îndrăgostiţii povestiră că vor face nunta la Sfântul Ioan, că era cam mult până atunci, dar că o dată şi o dată va veni şi ziua aceea. Desigur sănătatea şi frumuseţea Sophiei erau înfloritoare. După ce fusese salvată de boala ereditară, crescuse solid, ca unul dintre acei copaci cu rădăcinile adânc înfipte în iarba umezită de izvoare, cu creştetul gol în bătaia soarelui. A! Cerul acesta arzător şi imens! Ce viaţă insufla fiinţelor şi plantelor! Fata nu mai avea decât o singură durere, lacrimile îi umplură ochii când vorbi de fratele ei, Valentin, care nu mai avea poate nicio săptămână de trăit. Primise chiar în ajun vestea că era pierdut. Doctorul fu silit să mintă pentru a o mângâia, fiindcă şi el aştepta dintr-o zi în alta inevitabilul deznodământ. După ce părăsiră Séguiranne, el şi Clotilde se întoarseră la Plassans cu paşi din ce în ce mai lenţi, înduioşaţi de fericirea iubirii sănătoase, străbătută însă de fiorul morţii.

În cartierul vechi, o femeie pe care Pascal o îngrijea îi spuse că Valentin tocmai murise. Două vecine trebuiră s-o ia de acolo pe Guiraude, care se agăţa de trupul fiului ei şi urla, pe jumătate nebună. Pascal intră, lăsând-o pe Clotilde la uşă. În sfârşit porniră tăcuţi spre Souleiade. De când îşi reîncepuse vizitele, doctorul părea că le face numai din datorie profesională, deoarece nu mai lăuda peste măsură miracolele medicamentului său. De altfel el se şi mira că moartea lui Valentin întârziase atâta, avea convingerea că prelungise cu un an viaţa bolnavului. În ciuda rezultatelor extraordinare pe care le obţinea, ştia bine că moartea va rămâne inevitabilă, suverană. Totuşi, faptul că o ţinuse la distanţă câteva luni ar fi trebuit să-l bucure, uşurându-i regretul oare sângera mereu în el, că fără voia lui îl ucisese pe Lafouasse cu câteva luni mai devreme. Nu lăsa să se vadă nimic din frământările lui, doar o cută gravă îi brăzda fruntea, când reintrară în singurătatea lor. Acasă însă o nouă emoţie îl aştepta; îl recunoscu afară, sub platani, unde îl aşezase Martine, pe Sarteur, pălărierul nebun, ieşit din azilul Tulettes, căruia îi făcuse injecţii multă vreme. Experienţa pasionantă părea să fi reuşit, injecţiile cu substanţă nervoasă îi dăduseră voinţă, deoarece nebunul venise aici, în dimineaţa aceea ieşise din ospiciu, jurând că nu mai avea crize, că era pe deplin vindecat de brusca furie de a ucide oameni, oare l-ar fi făcut să se năpustească asupra primului trecător ca să-l sugrume. Doctorul îl vedea, mic, brunet, cu fruntea teşită, cu faţa ca un cioc de pasăre, cu un obraz vizibil mai umflat decât celălalt, cu o judecată şi o cuminţenie desăvârşite, plin de o recunoştinţă careul făcea să sărute mâinile salvatorului său. Până la urmă fu emoţionat, îi spuse cu blândeţe să se ducă la el acasă, sfătuindu-l să-şi reia munca, ca fiind cea mai bună higienă fizică şi morală. Apoi se calmă, se aşeză la masă, începu să vorbească vesel despre cu totul altceva.

Clotilde îl privea mirată, chiar puţin revoltată.

— Cum, maestre, chiar nu mai eşti mulţumit de tine?

El glumi:

— O, de mine nu-s mulţumit niciodată… Cât despre medicină, ştii, depinde…

Şi iată că în noaptea aceea, în pat, se certară pentru prima dată. Suflaseră în lumânare, rămăseseră în adânca obscuritate a odăii, unul în braţele celuilalt, ea atât de subţire, atât de delicată, iar el o ţinea în braţe toată, cuibărită strâns la piept, cu capul pe inima lui. Clotilde se supără că nu se mai mândreşte cu meseria, îşi reluă nedumeririle din timpul zilei, reproşându-i că nu se mai făleşte cu vindecarea lui Sarteur şi chiar de agonia mult prelungită a lui Valentin. Acum vorbea cu patimă despre gloria lui. Îi reamintea de tratamentele prescrise: nu se vindecase singur? Putea nega eficacitatea metodei? Înfiorată, evocă măreţul vis de altădată: să combată debilitatea, cauza unică a răului, să vindece omenirea suferindă, să o ridice pe o treaptă superioară şi sănătoasă, să grăbească instaurarea fericirii pe pământ, viitoarea cetate a perfecţiunii şi a bucuriei, intervenind şi dăruind sănătatea tuturor! El deţinea elixirul vieţii, leacul universal care deschidea porţile acestei speranţe imense!

Pascal tăcea, cu buzele pe umărul gol al Clotildei. Apoi murmură:

— E-adevărat, m-am vindecat singur, am vindecat pe alţii şi cred mai departe că injecţiile mele sunt eficace în multe cazuri… Nu neg forţa medicinii, iar remuşcarea provocată de un accident dureros, cum a fost cazul lui Lafouasse, nu mă face nedrept… De altfel munca a fost pasiunea mea, munca m-a devorat până mai deunăzi, şi tocmai pentru că am vrut să dovedesc putinţa de a preface omenirea îmbătrânită într-una viguroasă şi inteligentă, era gata să mor acum câtva timp… Da, a fost un vis, un vis frumos!

Cu braţele ei gingaşe, îl strânse la rândul ei, se lipi de el, se furişă în trupul lui.

— Nu, nu! E o realitate, geniul tău e o realitate, maestre!

Atunci, contopiţi cum erau, el coborî şi mai mult glasul, vorbele-i deveniră o mărturisire, o şoaptă pierdută.

— Ascultă, am să-ţi spun ceea ce n-aş spune nimănui pe lume, ceea ce nici mie însumi nu îndrăznesc să-mi spun cu glas tare... Să îndrepţi natura, să intervii, să o modifici şi să o abaţi de la ţinta ei, este oare o treabă lăudabilă? A vindeca, a întârzia moartea unei fiinţe pentru propria-i bucurie, a prelungi viaţa în dauna speciei fără îndoială, nu înseamnă oare să strici ceea ce natura vrea să facă? Şi avem oare dreptul să visăm o omenire mai sănătoasă, mai puternică, modelată după ideea noastră despre sănătate şi despre putere? Ce avem de făcut, de ce să ne amestecăm în truda vieţii, ale cărei mijloace nu le cunoaştem, aşa cum nu-i cunoaştem nici scopul? Poate că totul este bine făcut. Poate că intervenind, riscăm să ucidem dragostea, geniul, viaţa însăşi... Mă înţelegi? Mă spovedesc numai ţie, m-a cuprins îndoiala, tremur gândindu-mă la alchimia mea de secol al XX-lea, ajung să cred că e mai măreţ şi mai sănătos să lăsăm evoluţia să se săvârşească singură!

Se întrerupse, apoi adăugă atât de încet, încât abia îl auzi:

— Ştii că acum le fac injecţii cu apă. Tu singură ai observat, nu mă mai auzi pisând substanţe şi eu îţi spuneam că am rezerve de licoare... Apa îi alină, fără îndoială printr-un simplu efect mecanic. O, să alini, să împiedici suferinţa, sigur că mai vreau asta! Este poate ultima mea slăbiciune, pentru că nu pat vedea un om suferind, suferinţa mă scoate din fire, ca o cruzime monstruoasă şi inutilă a naturii. Nu mai îngrijesc bolnavii decât ca să împiedic suferinţa.

— Şi atunci, maestre, dacă nu te mai preocupă vindecarea, ce rost mai are să dezvălui totul, căci necesitatea monstruoasă de a arăta plăgile n-avea altă justificare decât speranţa de a le vindeca.

— Ba da, ba da! Oamenii trebuie să ştie, să ştie totuşi şi să nu fi se ascundă nimic, totul trebuie mărturisit, şi despre lucruri, şi despre fiinţe!... Nicio fericire nu-i posibilă în ignoranţă, numai certitudinea face viaţa liniştită. Cu cât vom şti mai mult, cu atât mai repede vom accepta totul... Nu înţelegi că a vrea să vindeci totul, să regenerezi totul, este o falsă ambiţie a egoismului nostru, o revoltă împotriva vieţii, pe care o numim rea pentru că o judecăm din punctul de vedere al interesului nostru? Simt că seninătatea mea este mai mare, că mi-am lărgit, mi-am înălţat gândirea, de când privesc cu respect evoluţia. Pasiunea mea pentru viaţă triumfă într-atât, încât nu mai vreau s-o abat de la ţelul ei, încât mă încred cu totul în ea, mă pierd în ea, fără a vrea să o îndrept, după concepţia mea despre bine şi rău. Viaţa singură este suverană, ea singură ştie ce face şi unde merge, eu nu pot decât să mă strădui s-o cunosc, pentru a o trăi aşa cum cere ea să fie trăită... Şi, vezi tu, o înţeleg numai de când eşti a mea. Când nu te aveam, căutam adevărul în altă parte, mă zbăteam în ideea fixă de a salva lumea. Ai venit, şi viaţa e plină, lumea se salvează în fiece ceas prin dragoste, prin munca imensă şi neîncetată a tot ceea ce trăieşte şi se reproduce, de-a lungul spaţiului... Viaţa este fără cusur, viaţa este atotputernică, viaţa este nemuritoare!

Pe buzele lui nu mai era decât înfiorarea unui act de credinţă, un suspin al supunerii în faţa forţelor superioare. Clotilde însăşi nu mai judeca, dar se dăruia.

— Maestre, nu vreau nimic în afara voinţei tale, ia-mă, vreau să fiu a ta, să dispar şi să renasc, contopită în tine!

Se îmbrăţişară. Apoi urmară şoapte, proiecte despre o viaţă idilică, despre o existenţă calmă şi sănătoasă la ţară. Experienţa medicului tindea către această simplă reţetă a unui mediu reconfortant. Blestema oraşele. Omul nu putea fi sănătos şi fericit decât trăind în câmpii vaste „în bătaia soarelui, cu condiţia să renunţe la bani, la ambiţie, chiar şi

la excesul orgolios al muncii intelectuale. Să nu facă nimic altceva decât să trăiască şi să iubească, să-şi lucreze ogorul şi să aibă copii frumoşi.

— Ah! încheie el în şoaptă. Copilul, copilul nostru, care se va naşte într-o bună zi…

Nu-şi termină vorba, gâtuit de emoţie la gândul acestei paternităţi târzii. Până atunci evitase să vorbească despre asta, întorcea capul, cu ochii plini de lacrimi, când, în plimbările lor, vreo fetiţă ori vreun băieţaş le zâmbea.

Cu simplitate şi cu o siguranţă calmă, Clotilde spuse:

— Va veni, cu siguranţă!

Pentru ea, era urmarea firească şi indispensabilă a dragostei. La capătul sărutărilor se afla totdeauna gândul la un copil, căci orice iubire care nu avea drept scop un copil i se părea inutilă şi ruşinoasă.

Poate tocmai de aceea evita lectura romanelor. Nu era, ca mama ei, o cititoare pasionată; elanul propriei imaginaţii îi era de-ajuns; o plictiseau povestirile inventate. Dar, mai ales, era mereu mirată şi indignată de faptul că în romanele de dragoste nu exista niciodată o preocupare pentru copil. Nici măcar nu se pomenea de el, şi când, din întâmplare, pica în mijlocul aventurii de dragoste, era o catastrofă, o surpriză neplăcută şi o încurcătură teribilă. Amanţii, când se aruncau unul în braţele celuilalt, nu păreau niciodată să-şi dea seama că în acele clipe făceau operă de creaţie şi că un copil avea să se nască. Totuşi studiile de istoria naturii îi arătaseră că fructul era singura grijă a naturii. Numai el avea importanţă, numai el devenea scopul, toate precauţiile erau luate pentru ca sămânţa să nu se piardă şi ca mama să zămislească. Şi omul, dimpotrivă, civilizând, epurând dragostea, îndepărtase până şi gândul la fruct. În romanele distinse, sexul eroilor nu mai era decât o maşină a pasiunii. Se adorau, se posedau, se părăseau, îndurau chinurile morţii, se sărutau, se asasinau, dezlănţuiau o furtună de dezastre sociale, totul pentru plăcere, în afara

legilor naturale, fără măcar să pară a-şi aminti că, făcând dragoste, se procreau copii. Era ceva murdar şi idiot.

Se înveseli, repetă, cuibărită la gâtul lui, cu o frumoasă îndrăzneală de îndrăgostită, puţin încurcată:

— Va veni... Fiindcă facem tot ce trebuie pentru asta, de ce crezi că n-ar veni?

El. nu răspunse imediat, îl simţea, în braţele ei, cuprins de fiori reci, năpădit de regret şi de îndoială. Apoi murmură cu tristeţe:

— Nu, nu! E prea târziu... Gândeşte-te, iubito, la vârsta mea!

— Dar eşti tânăr! strigă ea din nou, cu un avânt pasionat, încălzindu-l, acoperindu-l cu sărutări.

Pe urmă, toate acestea îi făcură să râdă. Şi adormiră în această îmbrăţişare, el pe spate, cuprinzând-o cu braţul stâng, ea îmbrăţişându-l strâns, încolăcindu-l cu mâinile şi cu picioarele ei lungi şi suple, cu capul pe pieptul lui, cu părul blond răsfirat, amestecat cu barba albă. Sunamiteanca dormea cu obrazul pe inima regelui ei. Şi în mijlocul tăcerii în marea încăpere întunecată, cuib atât de drag al iubirii lor, nu se mai auzi decât respiraţia lor domoală.

IX

Doctorul Pascal îşi continua vizitele de medic în oraş şi în satele învecinate. Şi aproape totdeauna era însoţit de Clotilde, care intra împreună cu el în casele cele mai mizere.

Dar, după cum îi mărturisise în şoaptă, într-o noapte, nu mai erau decât vizite de încurajare şi de consolare. De altfel, mai de demult începuse să-şi exercite meseria în silă, pentru că simţea zădărnicia terapeuticii. Empirismul îl exaspera. Din moment ce medicina nu era o ştiinţă experimentală, ci o artă, era neliniştit în faţa infinitelor complicaţii ale bolii şi ale remediului, în funcţie de bolnav. Medicaţia se schimba odată cu ipotezele: câţi oameni fuseseră probabil ucişi odinioară cu metodele părăsite astăzi! Intuiţia medicului era totul, tămăduitorul nu era altceva decât un ghicitor mai mult sau mai. puţin înzestrat, mergând el însuşi pe dibuite, modificând curele la noroc, după inspiraţie. Asta explica de ce, după doisprezece ani de practică, aproape îşi părăsise clientela, dedicându-se studiului pur. Dar, când valoroasele sale lucrări asupra eredităţii îi deşteptaseră o clipă speranţa de a interveni, de a vindeca bolnavii prin injecţiile sale hipodermice, se pasionase din nou, până în ziua când credinţa lui în viaţă, care îl îndemna să o ajute în acţiunea ei, reparând forţele vitale, se întărise şi mai mult, îi dăduse certitudinea

superioară că viaţa era desăvârşită, era unica dătătoare de sănătate şi de forţă. Şi nu îşi continuă vizitele, zâmbind blând ca întotdeauna, decât la bolnavii care îl chemau stăruitor şi care se simţeau uşuraţi ca prin minune chiar atunci când le făcea injecţiile cu apă chioară.

Clotilde, acum, îşi îngăduia să glumească uneori. În fond, rămăsese o zeloasă adeptă a misterului, şi spunea râzând că, dacă el făcea minuni chiar astfel, însemna că avea în el puterea de a le face, că era un adevărat Dumnezeu! Atunci Pascal îi răspundea, mai în glumă, mai în serios, că eficacitatea tratamentului se datora vizitelor făcute împreună cu ea, spunea că nu mai vindeca pe nimeni în absenţa ei, că ea îi dădea harul ceresc, forţa necunoscută şi necesară. Aşa, de pildă, oamenii bogaţi, burghezii, în casele cărora ea nu-şi îngăduia să intre, continuau să geamă fără nicio şansă de vindecare. Şi asemenea dispute drăgăstoase îi înveseleau; porneau de fiecare dată ca pentru noi descoperiri, schimbau priviri calde de înţelegere în casele bolnavilor. Ah! netrebnica suferinţă care îi revolta, pe care aveau s-o combată! Cât erau de fericiţi când o credeau învinsă! Se simţeau răsplătiţi dumnezeieşte când vedeau uscându-se sudorile reci, când se potoleau urletele de durere şi gemetele, iar ochii stinşi căpătau viaţă. Cu siguranţă, dragostea lor aducea alinare şi linişte printre oamenii suferinzi.

— A muri nu înseamnă nimic, este în firea lucrurilor, spunea adesea Pascal. Dar de ce să suferi? E îngrozitor şi stupid!

Într-o după-amiază, doctorul, însoţit de Clotilde, merse să vadă un bolnav în cătunul Sainte-Marthe. Şi, ca să-şi cruţe calul, pe Bonhomme, se gândiră să ia trenul. În gară se întâlniră cu cineva. Trenul pe care-l aşteptau venea de la Tulettes. Sainte-Marthe era prima staţie, în sens opus, spre Marsilia. La oprirea trenului se grăbiră să urce, deschiseră o portieră, când în prag apăru bătrâna doamnă Rougon,

tocmai din compartimentul pe care îl credeau gol. Nu mai vorbea de mult cu ei, coborî cu un salt uşor, în ciuda vârstei, apoi porni la drum, ţâfnoasă şi foarte demnă.

— Azi e întâi iulie, zise Clotilde, după ce trenul porni. Bunica se întoarce de la Tulettes, unde i-a făcut vizita lunară mătuşii Dide... Ai văzut ce privire mi-a aruncat?

În fond, Pascal era fericit de această supărare cu maică-sa, care îl eliberase de continua nelinişte ce i-o provoca prezenţa ei.

— Ei! făcu el. Când oamenii nu se înţeleg, e mai bine să nu aibă relaţii.

Dar fata era mâhnită şi căzu pe gânduri. Apoi cu jumătate de glas zise:

— Mi s-a părut schimbată, palidă la faţă... Şi, ai observat? Ea, atât de corect îmbrăcată de obicei, nu avea decât o mănuşă, pe mâna dreaptă, o mănuşă verde... Nu ştiu de ce, mi s-a strâns inima.

Atunci, tulburat şi el, făcu un gest vag. Mama lui va îmbătrâni desigur, ca toată lumea. Se agita prea mult, punea prea multă pasiune în toate. Îi povesti că avea de gând să-şi lase averea prin testament oraşului Plassans, ca să se înfiinţeze un azil de bătrâni care să poarte numele familiei Rougon. Amândoi începură din nou să zâmbească. Deodată, el strigă:

— Ia te uită! Dar mâine e ziua când mergem şi noi la Tulettes, să ne vedem bolnavii. Şi ştii că am promis să-l duc pe Charles la unchiul Macquart.

Într-adevăr, Félicité se întorcea în ziua aceea de la Tulettes, unde se ducea regulat în prima zi a fiecărei luni, pentru a vedea ce mai face mătuşa Dide. De ani de zile se interesa cu pasiune de sănătatea nebunei, înmărmurită că mai este încă în viaţă, furioasă pe ea că se încăpăţâna să trăiască, peste limita obişnuită, printr-o adevărată minune a longevităţii. Ce uşurare va simţi în ziua când va îngropa acest martor stânjenitor al trecutului, această stafie a

aşteptării şi a ispăşirii, care evoca grozăviile petrecute în familie! Şi, pe când atâţia alţii se duseseră, ea, nebună, păstrând numai o scânteie de viaţă în adâncul ochilor, părea uitată de moarte. În ziua aceea o găsise tot în fotoliu, uscată şi dreaptă, nemişcată. Aşa cum spunea infirmiera, nu mai era niciun motiv să moară vreodată. Avea o sută cinci ani.

Când plecase de la azil, Félicité era indignată. Se gândi la unchiul Macquart. Încă unul care o incomoda, care se eterniza cu o îndărătnicie exasperantă; deşi nu avea decât optzeci şi patru de ani, cu trei ani mai mult decât ea, i se părea un bătrân caraghios, întrecând limitele îngăduite. Un bărbat care făcea abuzuri, care se îmbăta ca un porc în fiecare seară, de şaizeci de ani. Cei cuminţi, cei cumpătaţi se duceau, el însă întinerea, înflorea, plesnea de sănătate. Pe vremuri, când venise să se stabilească la Tulettes, ea îl îndopase cu de toate, vin, lichioruri, rachiu, în speranţa nemărturisită că va scăpa familia de un beţiv cu adevărat ordinar, de la care nu te poţi aştepta decât la neplăceri şi la ruşine. Dar îşi dădu seama curând că, dimpotrivă, alcoolul părea să-l menţină într-o admirabilă voioşie, cu chipul radios şi privirea zeflemitoare. Constatând că otrava sperată de ea îl îngraşă, îi reteză darurile. Îi purta o mare pică, l-ar fi ucis dacă ar fi avut curajul, de fiecare dată când îl vedea mai semeţ pe picioarele lui de beţivan, rânjindu-i în faţă, ştiind bine că ea îi doreşte moartea şi bucurându-se că nu-i face plăcerea să îngroape odată cu el vechile rufe murdare, sângele şi noroiul celor două cuceriri ale oraşului Plassans.

— Vezi tu, Félicité, spunea el adesea, cu aerul său de crudă batjocură, sunt aici să o păzesc pe bătrâna ta mamă, şi în ziua în care noi doi ne vom hotărî să murim, din delicateţă pentru tine o vom face, da, da! numai pentru a te scuti pe tine de grija de a alerga să ne vezi, uite aşa, cu sufletul la gură, în fiecare lună.

De obicei ea evita să-şi vadă unchiul, se informa despre el la azil. De data asta însă, aflând acolo că bătrânul trece printr-o criză de beţie extraordinară, bând fără oprire de cincisprezece zile, beat desigur în aşa hal încât nu mai ieşea din casă, avu curiozitatea să vadă cu ochii ei starea în care ajunsese. Şi, întorcându-se la gară, făcu un înconjur astfel încât să treacă pe la căsuţa unchiului.

Era o zi superbă, o zi de vară caldă şi strălucitoare. La dreapta şi la stânga drumului îngust pe unde trebuia să meargă, privea ogoarele pe care el le luase cu japca odinioară, pământul mănos, preţ al discreţiei lui şi al unei comportări cuviincioase. În bătaia soarelui, casa, cu ţiglele ei trandafirii, cu pereţii văruiţi într-un galben-şofran, părea că râde de bucurie. Sub duzii bătrâni ai terasei, gustă din plin răcoarea minunată şi se bucură de priveliştea admirabilă. Ce retragere demnă şi înţeleaptă, ce colţ de fericire pentru un bătrân care şi-ar sfârşi în această pace o viaţă lungă închinată omeniei şi datoriei!

Nu-l zărea însă nicăieri, nu-l auzea. Era o linişte adâncă. Doar albinele zumzăiau în jurul nalbelor înalte. Pe terasă, un dulău galben, un *loubet* cum sunt numiţi în Provence, se tolănise cât era de lung pe pământul gol, la umbră. O cunoştea pe vizitatoare, ridicase capul şi mârâia, gata să latre; apoi se culcă din nou şi nu se mai clinti.

Atunci, în această singurătate scăldată în soare, fu cuprinsă de un straniu fior şi strigă:

— Macquart!... Macquart!...

Uşa casei, sub duzi, era deschisă în lături. Dar nu îndrăznea să intre, această casă goală o îngrijora. Şi strigă din nou:

— Macquart!... Macquart!...

Niciun zgomot, nicio suflare. Tăcerea grea se aşternu iar, doar albinele zumzăiau mai tare, în jurul nalbelor înalte.

Félicité se ruşină de teama care o cuprinsese şi intră curajoasă. La stânga, în vestibul, uşa de la bucătărie, unde

unchiul şedea de obicei, era închisă. O împinse, dar nu desluşi nimic la început, căci trăsese probabil obloanele, ca să se apere de căldură. Prima ei impresie fu că se sufocă, din pricina puternicului miros de alcool care umplea încăperea: părea că fiecare mobilă răspândea prin pori acest miros, că toată casa era îmbibată. Apoi, când ochii i se mai obişnuiră cu semiobscuritatea, îşi zări în sfârşit unchiul. Şedea pe un scaun lângă masa pe care se aflau un pahar şi o sticlă cu spirt brut de peste 85 de grade, goală până la fund. Înghemuit pe scaun, dormea adânc, beat mort. Această privelişte îi trezi mânia şi dispreţul.

— Ascultă, Macquart, e o nebunie, e nedemn să ajungi în halul acesta!... Trezeşte-te, nu ţi-e ruşine?

Somnul însă îi era atât de adânc, încât nu i se auzea nici răsuflarea. Zadarnic ridică glasul, bătu tare din palme.

— Macquart! Macquart! Macquart!... Eşti dezgustător, dragul meu!

Şi îi întoarse spatele, nu se mai sfii, păşi nestingherită prin odaie, răsturnă obiectele. Plecând de la azil, pe drumul plin de praf, o cuprinsese o sete cumplită. Mănuşile o stinghereau, le scoase şi le puse pe un colţ al mesei. Apoi avu norocul să găsească ulciorul, spălă un pahar, pe care îl umplu până la gură. Tocmai se pregătea să-l soarbă, când un spectacol extraordinar o zgudui în aşa hal, încât puse paharul pe masă lângă mănuşi, fără să bea.

Vedea din ce în ce mai bine în camera pe care o luminau razele slabe de soare strecurate prin crăpăturile obloanelor stricate. Îl zărea desluşit pe unchiul, totdeauna îmbrăcat curat în postav albastru, pe cap cu nelipsita lui şapcă de piele, pe care o purta de la un capăt la celălalt al anului. Se îngrăşase mult în ultimii cinci-şase ani, ajunsese un adevărat morman de grăsime revărsată. Observase tocmai că, probabil, adormise fumând, căci pipa, o pipă neagră şi scurtă, îi căzuse pe genunchi. Apoi rămase împietrită de uimire: tutunul aprins se împrăştiase, postavul pantalonilor

luase foc şi, prin gaura stofei, mare cam cât o monedă de cinci franci, se vedea coapsa goală, o coapsă roşie din care ieşea o mică flăcăruie albastră.

La început Félicité crezu că era rufăria, indispensabilii sau cămaşa, care ardea. Dar nu mai încăpea nicio îndoială, ceea ce vedea era pielea goală, şi flăcăruia albastră ieşea de acolo, jucăuşă, ca o flacără rătăcitoare la suprafaţa unui vas cu alcool aprins. Nu era mai mare decât flacăra unei candele, de o gingăşie mută, atât de nestatornică, încât cel mai mic suflu de aer o mişca. Dar creştea, se umfla repede, pielea crăpa şi grăsimea începea să se topească.

Un strigăt involuntar ieşi din pieptul bătrânei Félicité:

— Macquart!... Macquart!

El tot nu se mişcă. Nesimţirea lui trebuia să fie totală, beţia îl aruncase desigur într-un fel de comă, într-o absolută paralizie a simţurilor, căci trăia, se vedea cum o răsuflare lentă şi egală îi ridica pieptul.

— Macquart!... Macquart!

Hrănindu-se cu grăsimea scursă din crăpăturile pielii, flacăra creştea cuprinzând abdomenul. Şi Félicité înţelese că unchiul ardea ca un burete îmbibat cu spirt, saturat cum era de ani de zile de cel mai puternic, cel mai inflamabil rachiu. Fără îndoială va arde îndată din cap până în picioare!

Atunci, dacă tot dormea atât de bine, nu mai încercă să-l trezească. Timp de un minut mai îndrăzni să-l contemple, îngrozită, tot mai hotărâtă. Totuşi mâinile începură să-i tremure, scuturate de un fior mărunt pe care nu şi-l putea opri. Se înăbuşea, luă cu amândouă mâinile paharul de apă pe care îl goli dintr-o sorbitură. Şi plecă, în vârful picioarelor. Aducându-şi aminte de mănuşi, se întoarse şi crezu că le ia pe amândouă de pe masă, cu o mişcare nesigură, pe dibuite. În sfârşit ieşi, închise cu grijă uşa, încetişor, ca şi cum i-ar fi fost teamă să nu deranjeze pe cineva.

Când se văzu din nou pe terasă, la soare, în aer curat, în faţa nemărginitei zări scăldate de cer, scoase un suspin de uşurare. Ogoarele erau pustii, desigur nimeni n-o văzuse nici intrând, nici ieşind. Doar dulăul cel galben, care stătea lungit pe terasă şi nici măcar nu-şi ridicase botul. Plecă cu paşi mici şi grăbiţi, cu uşoara legănare a taliei de fată tânără. După o sută de paşi, deşi se străduia să se înfrâneze, o forţă irezistibilă o făcu să se întoarcă şi să privească pentru ultima oară casa, atât de liniştită şi veselă, pe coasta colinei, în amurgul acelei zile frumoase. Numai în tren, când să-şi pună mănuşile, îşi dădu seama că îi lipsea una dintre ele. Era însă încredinţată că îi căzuse pe peronul gării, când se urcase în vagon. I se părea că e foarte calmă şi totuşi rămase cu o mână înmănuşată şi cu cealaltă goală, ceea ce, la ea, nu putea fi decât semnul unei mari tulburări.

A doua zi, Pascal şi Clotilde luară trenul de ora trei, să se ducă la Tulettes. Mama lui Charles, nevasta şelarului, le aduse copilul, pentru că ei promiseseră că-l vor conduce până la unchiul lui, unde urma să rămână toată săptămâna. Certuri noi tulburaseră căsnicia: soţul refuza categoric să mai tolereze în casa lui pe acest copil al altuia, acest fiu de prinţ, leneş şi dobitoc. Doamna Rougon se ocupa totdeauna de îmbrăcămintea lui, de aceea era şi atunci gătit din cap până în picioare în catifea neagră, tivită cu suitaş aurit, la fel ca un tânăr nobil, ca un paj de altădată, gata să se prezinte la curte. În sfertul de oră cât ţinu călătoria, în compartimentul unde se aflau ei singuri, Clotilde se distră luându-i toca de pe cap şi ciufulindu-i minunatul păr blond, pieptănătura princiară, cu buclele revărsate pe umeri. Deodată însă observă cu surprindere că mângâierea ei, din cauza inelului pe care-l purta la mână, îi lăsase copilului pe ceafă o urmă însângerată. Nu-l puteai atinge fără ca stropi mărunţi de purpură să nu-i apară pe piele: era o subţiere a ţesuturilor, atât de agravată de degenerescenţă, încât cea

mai mică atingere îi provoca o hemoragie. Doctorul se neliniști şi-l întrebă dacă-i mai curge tot atât de des sânge din nas. Dar Charles abia ştiu ce să-i răspundă, întâi spuse „nu”, apoi îşi aduse aminte şi spuse că îi cursese sânge din nas şi în ajun. Într-adevăr părea mai slăbit, se întorcea spre copilărie cu cât înainta în vârstă, iar inteligenţa, care nu se dezvoltase niciodată, i se întuneca din ce în ce. Acest băiat de cincisprezece ani nu părea să aibă nici zece, era frumos ca o fetiţă, cu pielea de floare crescută la umbră, înduioşată foarte, cu inima îndurerată, Clotilde, care-l ţinuse pe genunchi, îl puse din nou pe banchetă, când observă că încerca să-i strecoare mâna în sân, prin răscroiala corsajului, cu o mişcare precoce şi instinctivă de mic animal vicios.

La Tulettes, Pascal hotărî să-l ducă mai întâi pe copil la unchiul lui, şi urcară panta destul de abruptă a drumului. De departe, căsuţa râdea în soarele puternic, ca şi în ajun, cu ţiglele roz şi pereţii galbeni, cu duzii verzi, întinzându-şi ramurile răsucite, acoperind terasa cu un înveliş des de frunze. O pace adâncă scălda colţul acesta singuratic, izolat ca o sihăstrie, unde nu se auzea decât zumzetul albinelor în jurul nalbelor înalte.

— Cât îl invidiez pe ticălosul ăsta de unchi, zâmbi Pascal.

Dar se miră că nu-l vede încă în picioare, pe terasă. Şi pentru că Charles începuse să alerge, trăgând-o pe Clotilde după el să-i arate iepurii de casă, doctorul continuă să urce singur, dar ajungând sus rămase uimit că nu zăreşte pe nimeni. Obloanele erau închise, uşa de la vestibul era dată de perete. Nu era ţipenie de om, în afara dulăului galben, înţepenit în prag pe cele patru labe, cu părul zburlit, care scotea un urlet stins şi neîntrerupt. Când îl văzu pe vizitatorul pe care fără îndoială îl recunoscuse, tăcu o clipă, încercă să se dea la o parte, apoi reîncepu să scâncească încetişor.

Pascal, cuprins de spaimă, nu-şi putu reţine chemarea

îngrijorată care i se urcase pe buze:

— Macquart!... Macquart!

Nu răspunse nimeni, casa păstra o linişte de moarte, cu singura-i uşă deschisă ca o gaură neagră. Clinele urla mai departe.

Nerăbdător, Pascal strigă mai tare:

— Macquart!... Macquart!

Nimic nu se clinti, albinele zumzăiau, seninul imens al cerului învăluia acest colţ de linişte. Îşi luă inima-n dinţi. Poate că unchiul dormea. Dar, de îndată ce împinse, la stânga, uşa de la bucătărie, dinăuntru năvăli un miros groaznic, un miros insuportabil de oase şi de carne friptă pe cărbuni. În încăpere abia putu respira, înăbuşit, orbit de un soi de aburi groşi, un nor stătător şi greţos. Razele subţiri de lumină care se strecurau prin crăpături nu-i îngăduiau să vadă prea bine. Se repezi totuşi spre sobă, dar părăsi gândul că izbucnise un incendiu, căci în sobă nu era foc, toate mobilele din jur păreau neatinse. Şi, neînţelegând nimic, simţind că leşină în acest aer otrăvit, alergă să deschidă obloanele, pe care le repezi în lături. Un val de lumină inundă odaia.

Atunci, ceea ce doctorul putu în sfârşit să constate îl umplu de nedumerire. Fiecare obiect se găsea la locul său, paharul şi sticla de spirt brut erau pe masă, numai scaunul pe care unchiul se aşezase, probabil, purta urme de incendiu, avea picioarele din faţă afumate şi paiul pe jumătate ars. Ce se întâmplase cu unchiul? Unde se dusese? Şi, în faţa scaunului, pe pardoseala pătată de o băltoacă de grăsime, nu se afla altceva decât o grămăjoară de cenuşă, alături de care zăcea pipa, o pipă neagră, care nici măcar nu se spărsese în cădere. Unchiul întreg se afla acolo, în acel pumn de cenuşă fină, şi tot el era în norul roşietic ce ieşea pe fereastra deschisă, în stratul de funingine depus în toată bucătăria, o groaznică picurare de carne purtată în zbor, învăluind totul, unsuroasă şi

scârboasă la pipăit.

Iată cel mai frumos caz de combustie spontană observat vreodată de un medic. Doctorul mai citise destule cazuri surprinzătoare, în unele memorii, între altele cazul soţiei unui cizmar, o beţivă care adormise peste cutia cu jeratic la care îşi încălzea picioarele şi din care nu se mai găsise decât un picior şi o mână. Până atunci Pascal nu le dăduse crezare, nu era în stare să admită, cum făceau cei de odinioară, că un trup impregnat de alcool ar putea degaja un gaz necunoscut, capabil să se aprindă spontan şi să devoreze carnea şi oasele. Dar acum nu mai nega, de altfel îşi explica totul, restabilind faptele: coma beţiei, insensibilitatea absolută, pipa căzută pe hainele care luau foc, carnea saturată de băutură care ardea şi se crăpa, grăsimea care se topea, o parte din ea curgând pe jos, cealaltă activând arderea, şi totul, în sfârşit, muşchii, organele, oasele care se mistuiau, în arderea întregului trup. Unchiul întreg era acolo, cu hainele lui de postav albastru, cu şapca de piele pe care o purta de la un capăt la celălalt al anului. Fără îndoială că, de îndată ce începuse să ardă ca un foc viu, se prăvălise desigur înainte, fapt care explica de ce scaunul era doar puţin înnegrit, pe când din el nu mai rămăsese nimic, niciun os, niciun dinte, nicio unghie, nimic decât acea grămăjoară de pulbere cenuşie, pe care curentul de aer venit dinspre uşă ameninţa s-o spulbere.

Între timp Clotilde intrase, pe când Charles rămăsese afară, interesat de urletul neîncetat al câinelui.

— Vai, Doamne! Ce miros! exclamă ea. Ce s-a întâmplat?

Şi, când Pascal îi explică extraordinara catastrofă, se înfioră. Tocmai luase sticla să o cerceteze, dar o puse la loc îngrozită, simţind-o umedă şi năclăită de carnea unchiului. Nu te puteai atinge de nimic, cele mai mici obiecte erau parcă mânjite cu unsoarea aceea gălbuie, care se lipea de mâini.

Un fior de silă înspăimântată o scuturâ. Plânse murmurând:

— O, Doamne, ce moarte! Ce moarte îngrozitoare!

Pascal îşi revenise din primul şoc şi acum aproape zâmbea:

— De ce îngrozitoare?... Avea optzeci şi patru de ani şi n-a suferit... Eu o găsesc superbă, pentru acest bătrân bandit care a dus – acum pot s-o spun – o viaţă prea puţin catolică... Îţi aminteşti de dosarul lui, avea pe conştiinţă fapte într-adevăr grele şi necurate, ceea ce nu l-a împiedicat să intre mai târziu în rândul oamenilor, să îmbătrânească înconjurat de toate bucuriile, ca un adevărat om de treabă zeflemitor, încărcat de marile virtuţi pe care nu le-a avut niciodată... Şi iată-l murind regeşte, ca un prinţ al beţivilor, mistuindu-se pe rugul aprins de propriul său trup!

Plin de admiraţie, doctorul lărgea scena cu un gest vast:

— Vezi tu?... Să fii beat în aşa hal încât să nu simţi că arzi, să te aprinzi singur ca un foc de petrecere, să pieri în fum, până la ultimul os!... Ei? Îl vezi pe unchiul risipindu-se în văzduh, mai întâi răspândit în cele patru colţuri ale încăperii, topit în aer şi plutind, scăldând toate obiectele care i-au aparţinut, apoi ieşind ca un nor de praf pe fereastra de colo, când am deschis-o, zburând în înaltul cerului, umplând zările... E o moarte admirabilă! Să dispari, să nu laşi nimic din tine, decât o grămăjoară de cenuşă şi o pipă, alături!

Şi luă pipa, spre a păstra – adăugă – o amintire de la unchiul; pe când Clotilde, care simţise ghimpele unei amare batjocuri străpungând accesul lui de admiraţie lirică, îşi arătă încă o dată, printr-un fior, groaza şi dezgustul.

Dar, sub masă, zări ceva, probabil un rest.

— Ia te uită, o zdreanţă!

Pascal se aplecă şi avu surpriza să ridice o mănuşă de femeie, o mănuşă verde.

— Ei! strigă Clotilde. Dar asta-i mănuşa bunicii, îţi aminteşti, mănuşa care-i lipsea aseară.

Amândoi se priviră şi aceeaşi explicaţie le veni în minte: desigur că Félicité trecuse cu o zi înainte pe acolo; şi o convingere bruscă îşi făcea loc în conştiinţa doctorului, certitudinea că maică-sa îl văzuse pe unchi cum lua foc, şi că nu încercase să-l stingă. Asta rezulta din mai multe indicii, starea de totală răcire în care se aflase încăperea, calculul asupra orelor necesare arderii. Văzu bine că acelaşi gând mijea în adâncul ochilor îngroziţi ai fetei. Dar, pentru că îi părea imposibil să cunoască vreodată adevărul, îşi imagină cu glas tare cea mai simplă poveste.

— Desigur că bunică-ta, întorcându-se de la azil, o fi intrat să-i spună unchiului bună ziua, înainte ca el să fi început să bea.

— Hai să plecăm! Hai să plecăm! strigă Clotilde. Mă înăbuş, nu mai pot rămâne aici!

De altfel Pascal voia să declare decesul. Ieşi după ea, încuie casa, puse cheia în buzunar. Afară auziră din nou clinele, câinele cel galben care urla întruna. Se refugiase între picioarele lui Charles, şi copilul, amuzat, îl împingea cu gheata, îl asculta cum geme, fără să priceapă ceva.

Doctorul se duse direct la domnul Maurin, notarul din Tulettes, care era în acelaşi timp şi primarul comunei. Văduv de vreo zece ani, locuind împreună cu fiica lui, văduvă şi ea şi fără copii, întreţinea raporturi de bună vecinătate cu bătrânul Macquart; uneori îl adăpostise pe micul Charles zile întregi la dânsul, fiică-sa ocupându-se bucuroasă de acest copil atât de frumos şi de nefericit. Domnul Maurin se îngrozi, se arătă gata să urce dealul cu doctorul ca să constate accidentul, făgădui să întocmească un act de deces în toată regula. Cât despre o ceremonie religioasă, o înmormântare, părea greu de realizat. Când intrară în bucătărie, vântul spulberase cenuşa; şi, când încercară s-o strângă cu pioşenie, adunară mai mult gunoiul

de pe duşumea, murdăria veche, în care se aflau probabil puţine resturi de ale unchiului. Atunci ce să îngroape? Mai bine ar fi fost să renunţe. Şi chiar renunţară. De altfel unchiul nu era religios, şi familia se mulţumi să plătească mai târziu slujbe pentru odihna sufletului său.

Totuşi, notarul afirmase îndată că exista un testament, aflat în păstrare la el. Îl convocă pe doctor neîntârziat, peste trei zile, pentru a-i comunica oficial conţinutul, fiind sigur că unchiul îl alesese ea executor testamentar. Şi, ca om de treabă ce era, se oferi să-l ţină până atunci la dânsul pe micul Charles, înţelegând cât de stânjenitor era, în aceste momente grele, copilul alungat de mamă-sa. Charles păru încântat şi rămase la Tulettes.

Abia târziu de tot, cu trenul de şapte, Clotilde şi Pascal se întoarseră la Plassans, după ce doctorul îi vizitase în sfârşit pe cei doi bolnavi pe care-i îngrijea la Tulettes. Dar, peste trei zile, ducându-se împreună cu Clotilde la domnul Maurin, avură surpriza neplăcută s-o găsească instalată acolo pe bătrâna doamnă Rougon. Aflând, chipurile, despre moartea lui Macquart, alergase cu sufletul la gură, plină de o durere expansivă. Citirea testamentului se desfăşură, de altfel, foarte simplu, fără incidente: Macquart lăsase tot ce s-ar putea scoate din mica lui avere pentru a i se ridica un monument superb, de marmură, cu doi îngeri uriaşi, plângând cu aripile strânse. Era o idee a lui, amintirea unui mormânt asemănător, pe care îl văzuse în străinătate, poate în Germania, pe vremea când era soldat. Şi îl însărcina pe nepotul său, Pascal, să vegheze la executarea monumentului, pentru că numai el singur, adăugase Macquart, avea gust, în familie.

În timpul lecturii, Clotilde rămăsese în grădina notarului, pe o bancă, la umbra unui castan bătrân. Când Pascal şi Félicité ieşiră din casă, trecură printr-un moment de mare jenă, căci nu-şi mai vorbiseră de luni întregi. De altfel bătrâna doamnă dovedea o ţinută admirabilă, nefăcând

nicio aluzie la noua situaţie dintre ei şi dând de înţeles că puteau foarte bine să se întâlnească şi să pară uniţi în faţa lumii, fără ca, pentru asta, să se explice sau să se împace. Dar făcu greşeala să insiste prea mult asupra durerii mari pe care i-o pricinuise moartea lui Macquart. Pascal, bănuindu-i bucuria, fericirea nemărginită la gândul că această plagă a familiei, această nelegiuire avea în sfârşit să se cicatrizeze, cedă impulsului, revoltei care mocnea în el. Ochii i se aţintiră fără voie asupra mănuşilor negre ale mamei sale.

Aceasta tocmai se văicărea, cu glas blând:

— Oare era cuminte, la vârsta lui, să se încăpăţâneze să trăiască singur ca un lup? Dacă ar fi avut măcar o servitoare!

Doctorul nu se mai putu stăpâni, deşi nu total convins de ceea ce spune, dar împins de o nevoie atât de irezistibilă, încât fu de-a dreptul înspăimântat când se auzi rostind:

— Dar dumneata, mamă, pentru că tot erai acolo, de ce nu l-ai stins?

Bătrâna doamnă Rougon păli cumplit. De unde ştia fiul ei? Îl privi o clipă, cu gura căscată; pe când Clotilde, la fel de palidă, avu certitudinea crimei săvârşite, dată acum pe faţă. Era ca o mărturisire. Tăcerea teribilă ce se aşternu între mamă, fiu şi nepoată era o mărturisire. Era o tăcere cutremurătoare în care familiile îşi îngroapă tragediile casnice. Cele două femei nu găseau nimic de spus. Doctorul, disperat că vorbise, tocmai el care evita cu atâta grijă explicaţiile supărătoare şi inutile, căuta cu febrilitate să-şi retragă cuvintele, când o nouă catastrofă îi smulse din situaţia jenantă în care se aflau.

Félicité se hotărâse să-l ia înapoi pe Charles, nevoind să abuzeze de generoasa ospitalitate a domnului Maurin; şi, cum acesta, după dejun, îl trimisese pe micuţ la azil, să petreacă o oră lângă mătuşa Dide, porunci slujnicei să meargă şi să-l aducă degrabă îndărăt. Tocmai în clipa

aceea slujnica, pe care o aşteptau în grădină, apăru, năduşită, abia răsuflând, răvăşită şi strigând de departe:

— Doamne, Dumnezeule! Veniţi repede... Domnul Charles e plin de sânge...

Înspăimântaţi, porniră toţi trei spre azil.

În ziua aceea, una din zilele ei bune, mătuşa Dide, liniştită, blândă, şedea ţeapănă în fotoliul unde îşi petrecea timpul de douăzeci şi doi de ani, privind în gol. Părea că mai slăbise puţin, muşchii i se atrofiaseră, braţele, picioarele nu mai erau decât oase învelite în pergamentul pielii. Infirmiera ei, o fată voinică şi blondă, trebuia s-o ducă, s-o hrănească, s-o mişte ca pe un obiect pe care îl muţi de ici colo şi îl pui la loc. Străbunica uitată, înaltă, noduroasă, înfricoşătoare, stătea nemişcată, numai ochii îi erau vii, ochii ei limpezi ca apa de izvor, pe obrazul subţiat, uscat. Dar, de dimineaţă, un şiroi brusc de lacrimi îi cursese pe obraji, apoi începuse să bolborosească vorbe fără şir, ceea ce putea fi o dovadă că, în ciuda epuizării senile şi a paraliziei ireparabile datorată nebuniei, sclerozarea creierului ei nu era totală: mai rămâneau unele amintiri înmagazinate, mai erau posibile scânteieri de inteligenţă. Apoi îşi reluase obişnuita înfăţişare mută, indiferentă la fiinţe şi la lucruri, mai râzând câteodată de vreo nenorocire, de căderea cuiva, dar adesea nevăzând, neauzind nimic, în contemplarea necurmată a vidului.

Când Charles îi fu adus, infirmiera îl aşeză îndată la măsuţă, în faţa stră-străbunicii lui. Păstrase pentru el un teanc de poze, soldaţi, căpitani, regi, înveşmântaţi în purpură şi aur, şi i le dădu, cu o pereche de foarfece.

— Joacă-te liniştit şi fii cuminte. Vezi că azi bunica e foarte drăguţă. Să fii şi tu drăguţ!

Copilul ridicase privirea spre nebună şi amândoi se contemplară. În momentul acela ieşi în evidenţă extraordinara lor asemănare. Ochii mai ales, ochii goi şi limpezi, păreau că se contopesc, identici. Apoi mai era

fizionomia, trăsăturile uzate ale centenarei care, sărind trei generaţii, se aşternuseră pe chipul delicat al copilului, aproape şters şi el, foarte îmbătrânit şi sfârşit, datorită uzurii familiei. Nu îşi zâmbiseră, se priveau adânc, cu un aer de imbecilitate gravă…

— Ia te uită, spuse supraveghetoarea, care căpătase obiceiul de a vorbi tare singură, să se mai distreze cu nebuna, nu-şi pot dezminţi rudenia. Cine l-a făcut pe unul, l-a făcut şi pe celălalt. Seamănă leit… Hai, râdeţi puţin, distraţi-vă, ştiu că vă place să staţi împreună.

Dar cea mai mică atenţie prelungită îl obosea pe Charles, aşa că el, cel dintâi, îşi aplecă privirea asupra pozelor; în schimb mătuşa Dide, care avea o putere uimitoare de a fixa, continua să-l privească la nesfârşit, fără să clipească.

Câteva minute infirmiera îşi mai făcu de lucru în camera mică, năpădită de soare, înveselită de tapetul de hârtie deschisă, cu flori albastre. Făcu patul, aducând aşternutul pus la aer, aranjă rufăria pe rafturile dulapului. De obicei profita de prezenţa copilului pentru a-şi face puţin timp liber. Nu avea voie să părăsească bolnava niciodată, dar când venea copilul, luase obiceiul să i-o lase în grijă.

— Fii atent, îi zise ea, trebuie să plec. Dacă se mişcă, dacă are nevoie de mine, sună, cheamă-mă îndată, auzi?… Cred că înţelegi, eşti băiat destul de mare ca să ştii să chemi pe cineva.

Ridicând capul, copilul făcu semn că a înţeles şi că o va chema. Când rămase singur cu mătuşa Dide, se aplecă din nou, cuminte, asupra pozelor. Asta dură un sfert de oră, în liniştea adâncă a azilului, unde se auzeau doar zgomote înăbuşite, de temniţă: paşi târşiţi, o legătură de chei care zornăiau, uneori strigăte puternice, stinse imediat. Dar, în căldura arzătoare a acestei zile, copilul se simţea obosit şi îl prinse somnul. Curând faţa lui albă ca floarea de crin se aplecă parcă sub casca prea grea a părului împărătesc. Îşi lăsă capul încet peste poze şi adormi cu obrazul lipit de

regii îmbrăcaţi în aur şi în purpură. Genele pleoapelor închise aruncau o umbră pe obraji, viaţa pulsa încet în vinişoarele albastre ale pielii lui delicate. Era de o frumuseţe îngerească, cu imperceptibila umbră a degenerării aşternută pe gingăşia obrazului. Şi mătuşa Dide îl urmărea cu privirea ei goală, în care nu era nici plăcere, nici durere, privirea veşniciei aşternută asupra lucrurilor.

Totuşi, după câteva minute, în ochii ei fără expresie păru că se trezeşte un oarecare interes. Tocmai se produsese un eveniment, o picătură roşie se prelingea din nara stângă a copilului. Picătura căzu, apoi se formă alta, care o urmă. Sângele, această rouă de sânge, picura de data asta din senin, fără vreo atingere, fără vreo lovitură, ţâşnea singur, se scurgea, datorită uzurii lente a degenerescenţei. Picăturile se uniră într-un firicel subţire, care se prelinse pe aurul pozelor. Formară o băltoacă mică, ce îşi croi drum spre un colţ al mesei, iar de acolo, picăturile porniră iarăşi să curgă, una câte una, grele, dense, pe pardoseala camerei. Copilul continua să doarmă, cu aerul său liniştit de heruvim, fără să aibă cel puţin conştiinţa că viaţa îl părăsea. Şi nebuna continua să se uite la el cu tot mai mare interes, dar fără spaimă, mai degrabă amuzată, atrasă de privelişte ca de zborul muştelor mari, pe care îl urmărea adesea ceasuri întregi.

Mai trecură câteva minute, firicelul roşu se mărise, picăturile cădeau mai repede, cu un zgomot uşor, monoton şi stăruitor. Charles, la un moment dat, se mişcă, deschise ochii, văzu că e plin de sânge. Dar nu se înspăimântă, fiind obişnuit cu izvorul însângerat care ţâşnea din el, la cea mai mică izbitură. Scoase un scâncet de plictiseală. Dar instinctul, mai puternic, îl vesti: se sperie, apoi se văicări mai tare, bolborosi un strigăt confuz:

— Mămico! Mămico!

Slăbiciunea lui trebuie să fi fost mare, căci o moleşeală de neînvins îl cuprinse din nou, îşi lăsă capul să cadă. Ochii

i se închiseră la loc, păru că adormise din nou, că îşi continuă în vis văicăreala, geamătul stins, din ce în ce mai slab şi mai pierdut.

— Mămico! Mămico!

Pozele erau inundate, pe catifeaua neagră a vestei tivite cu galon aurit şi pe pantalon se prelingeau dâre lungi de sânge, iar firicelul roşu, îndărătnic, pornise din nou să curgă din nara stingă, fără oprire, străbătând pata roşie de pe masă, căzând pe jos într-o băltoacă. Un strigăt puternic al nebunei, o chemare de spaimă ar fi fost de ajuns. Dar ea nu striga, nu chema, nu se mişca, doar ochii ei ficşi de străbună priveau cum se împlineşte destinul: uscată, noduroasă, cu membrele şi limba legate de cei o sută de ani ai vârstei, cu creierul sclerozat de nebunie, nu mai putea voi şi acţiona. Totuşi, vederea pârâului roşu începea s-o mişte, s-o emoţioneze. Pe faţa ei moartă trecu un fior, o căldură i se ridică în obraji. În sfârşit, o ultimă tânguire păru a o însufleţi:

— Mămico! Mămico!

În sufletul mătuşii Dide se dădu o vizibilă şi îngrozitoare luptă. Îşi duse la tâmple mâinile de schelet, ca şi cum ar fi simţit că-i crapă capul. Gura i se deschise larg, dar din ea nu ieşi niciun sunet, înfiorătorul tumult care se ridica într-însa îi paraliza limba. Făcu un efort să se ridice, să alerge, dar nu mai avea muşchi, şi rămase ţintuită locului. Sărmanul ei trup tremura tot, în sforţarea supraomenească pe care o făcea pentru a chema în ajutor, fără să-şi poată sfărâma temniţa senilităţii şi a nebuniei. Cu faţa răvăşită, cu conştiinţa brusc deşteptată, văzu totul, desigur.

Urmă o agonie înceată, fără spasme, al cărei spectacol mai dură încă minute întregi. Charles, parcă adormit, tăcea acum, îşi pierdea sângele din vine, care se goleau fără încetare, cu un zgomot slab. Albeaţa lui de crin creştea, devenea o paloare de mort. Buzele se decolorau, se făceau de un roz-vânăt, apoi se albiră. Şi, când să-şi dea sufletul,

deschise ochii mari, îi aţinti asupra străbunicii, care putu urmări în ei ultima licărire. Chipul alb ca ceara murise, pe când ochii mai trăiau, păstrau încă o limpezime ca o lumină. Brusc, se goliră, se stinseră şi ei. Moartea ochilor însemna sfârşitul. Charles muri fără o zvâcnitură, secat ca un izvor din care s-a scurs toată apa. Viaţa nu mai bătea în vinele de sub pielea lui delicată, doar umbra genelor mai rămăsese pe faţa albă. Dar era dumnezeiesc de frumos, cu capul culcat în sânge, în mijlocul minunatului păr blond răsfirat, asemenea unui prinţ moştenitor lipsit de sânge, care nu poate purta blestemata moştenire a neamului său, adormind de bătrâneţe şi de imbecilitate, încă de la vârsta de cincisprezece ani.

Copilul tocmai îşi dăduse sufletul, când doctorul Pascal intră, urmat de Félicité şi de Clotilde. Şi de îndată ce văzu cantitatea de sânge în care era scăldată podeaua, zise:

— O, Doamne! De asta mă temeam. Bietul copil! Nu era nimeni să-l ajute, s-a sfârşit!

Dar toţi trei rămaseră încremeniţi în faţa extraordinarului spectacol care li se înfăţişa dinaintea ochilor. Mătuşa Dide devenise parcă mai înaltă, aproape reuşise să se ridice, şi în ochii ei, aţintiţi asupra mortului mic, alb şi drăgălaş, asupra sângelui roşu răspândit şi asupra băltoacei ce se coagula, părea să se fi aprins un gând, după un somn lung de douăzeci şi doi de ani. Leziunea terminală a nebuniei, întunericul din creierul ei, care părea de nevindecat, nu era completă, de vreme ce o îndepărtată amintire înmagazinată se putuse trezi brusc, sub teribila lovitură. Şi, din nou, cea uitată trăia, ieşea din neantul ei, dreaptă şi devastată, ca un spectru al groazei şi al durerii.

O clipă rămase gâfâind. Apoi, cu un tremur, bolborosi un singur cuvânt:

— Jandarmul! Jandarmul!

Pascal, Félicité şi Clotilde înţeleseră. Se priviră involuntar şi se înfiorară. Acest cuvânt evoca toată povestea violentă

a bătrânei mame, mama lor, a tuturora, reînvia patima neostoită a tinereţii ei, suferinţă a maturităţii ei. Două şocuri morale o zguduiseră teribil: cel dintâi, în plină tinereţe focoasă, când un jandarm îi ucisese cu un glonte, ca pe-un câine, amantul, contrabandistul Macquart; al doilea, mulţi ani mai târziu, când tot un jandarm, cu un foc de pistol, îi zburase creierii nepotului ei Silvère, răsculatul, victimă a urii şi a luptelor sângeroase din familie. Mereu, mereu fusese stropită cu sânge. Şi un al treilea şoc moral o dădea gata, sângele şiroind, acel sânge sărăcit al neamului său, pe care îl văzuse curgând îndelung şi care se răspândise pe pământ, în timp ce prinţişorul alb, cu venele şi cu inima golite, dormea.

Revăzându-şi întreaga viaţă, viaţa ei înroşită de patimă şi de chin, dominată de imaginea legii ispăşirii, bolborosi de trei ori:

— Jandarmul! Jandarmul! Jandarmul!

Şi se prăbuşi în fotoliu. Crezură că murise fulgerător.

Infirmiera veni, în sfârşit, căutând tot felul de scuze, sigură că va fi concediată. Când doctorul Pascal o ajută să o aşeze pe mătuşa Dide în pat, constată că aceasta mai trăia. Avea să moară abia peste două zile, la vârsta de o sută cinci ani, trei luni şi şapte zile, de o congestie cerebrală, provocată de ultimul şoc primit.

De altfel Pascal îi spusese pe loc mamei sale:

— Nu va mai trăi nici douăzeci şi patru de ore, mâine va muri. Ah! mai întâi unchiul, apoi ea şi acest biet copil, lovitură după lovitură. Câtă suferinţă şi cât doliu!

Se întrerupse pentru a adăuga cu glas scăzut:

— Familia se răreşte, copacii bătrâni cad şi cei tineri mor în picioare.

Félicité crezu că e vorba de o nouă aluzie. Era în mod sincer răscolită de moartea tragică a micului Charles. Dar, oricum, dincolo de durere, simţea în ea o imensă uşurare. Săptămâna viitoare, după ce vor termina cu jelitul, cât va fi

de liniştită când îşi va spune că toată oroarea de la Tulettes se sfârşise, că gloria familiei putea în sfârşit să urce şi să strălucească în legendă!

Atunci îşi aduse aminte că la notar nu răspunsese acuzaţiei involuntare a fiului ei. Şi, bravând, vorbi iarăşi de Macquart:

— Vezi că servitoarele nu-s bune de nimic? Aici era una, dar n-a împiedicat răul. La fel şi cu unchiul, chiar dacă ar fi fost bine păzit, tot cenuşă era acum.

Pascal se înclină, cu politeţea-i obişnuită.

— Ai dreptate, mamă!

Clotilde căzuse în genunchi. Ferventa credinţă catolică se trezise în ea, în acea cameră de sânge, nebunie şi moarte. Din ochi îi curgeau şiroaie de lacrimi, îşi împreunase mâinile şi se ruga cu ardoare pentru fiinţele dragi care se duseseră. Doamne, fă ca suferinţele lor să se sfârşească aici, să fi se ierte greşelile şi să reînvie numai pentru o altă viaţă de veşnică fericire! Se ruga fierbinte, de frica unui iad care, după o viaţă păcătoasă, ar fi adus suferinţa veşnică.

Începând cu ziua aceea tristă, Pascal şi Clotilde mergeau mai înduioşaţi, mai strânşi unul lângă altul, să-i viziteze pe bolnavi. Poate în el crescuse şi mai mult gândul că e neputincios în faţa bolii necesare. Unica înţelepciune era să laşi natura să evolueze, să elimini elementele primejdioase, să nu trudeşti decât spre atingerea scopului ei final de sănătate şi de forţă. Dar rudele pe care le pierdem, părinţii care suferă şi mor lasă în suflet o ură împotriva bolii, o irezistibilă nevoie de a o combate şi a o învinge. Şi doctorul nu cunoscuse vreodată o mai mare bucurie decât când reuşea, cu o injecţie, să calmeze o criză, să vadă bolnavul care urla de durere cum se linişteşte şi adoarme. La întoarcere, Clotilde simţea că îl adoră, se mândrea, de parcă dragostea lor era leacul pe care-l duceau, ca pe o împărtăşanie, celor săraci.

X

Într-o dimineaţă, ca la fiecare început de trimestru, Martine primi de la doctor chitanţa de o mie cinci sute de franci, pentru a lua de la notarul Grandguillot ceea ce se numea „renta lor”. Mai indiferent ca oricând la chestiunile băneşti, lăsând totdeauna pe seama ei grijile casei, Pascal rămase surprins că scadenţa venise atât de repede. Şedea cu Clotilde, sub platani, uniţi în bucuria de a trăi, înviorați de eternul cântec al izvorului, când slujnica se întoarse înspăimântată, pradă unei neobişnuite emoţii.

Nu putu să vorbească de îndată, atât de tare gâfâia.

— Vai, Doamne, Dumnezeule!… Domnul Grandguillot a plecat!

Pascal nu înţelese imediat.

— Ei bine, fata mea, nu-i nicio grabă. O să te duci în altă zi.

— Nu, nu! A plecat, înţelegeţi dumneavoastră, a plecat de tot! A fugit!…

Şi ca şi cum ar fi rupt zăgazul, cuvintele ţâşniră, puternica emoţie se revărsă:

— Ajung în stradă, văd de departe lume adunată înaintea uşii… Mă iau frigurile, simt că s-a întâmplat o nenorocire. Şi uşa încuiată, niciun oblon deschis, o casă de mort… întreb şi-mi spun oamenii că a şters-o cu toţi banii, că n-a lăsat nicio leţcaie, că asta înseamnă ruina unor familii.

Puse chitanţa pe masa de piatră:

— Poftim! Iată hârtia dumneavoastră! S-a sfârşit, nu mai avem niciun ban, o să murim de foame!

O podidiră lacrimile, plânse cu sughiţuri, în suferinţa sufletului ei de zgârcită, disperată de pierderea unei averi şi tremurând în faţa mizeriei ameninţătoare.

Clotilde rămase pe scaun, tăcea şi îl privea pe Pascal, care în primul moment părea a nu da crezare veştilor, încercă s-o liniştească pe Martine.

Haide, haide! Nu trebuia să se frământe atâta! Dacă a aflat doar de la oamenii de pe stradă, poate nu-s decât bârfeli, lumea exagerează. Domnul Grandguillot să fugă? Domnul Grandguillot hoţ? Dar asta e ceva monstruos, imposibil! Un om de o cinste ireproşabilă! O firmă iubită şi respectată în întregul Plassans, de peste un secol! Toţi spuneau că banii depuşi la el sunt în mai mare siguranţă decât la Banca Franţei!

— Gândeşte-te, Martine, o asemenea catastrofă nu s-ar produce aşa, dintr-odată, mai întâi ar umbla zvonuri... Ce dracu! O firmă atât de veche nu se prăbuşeşte într-o noapte!

Atunci ea făcu un gest disperat:

— Ei, domnule! Îmi vine să-mi dau cu pumnii în cap, pentru că şi eu am o oarecare vină... De câteva săptămâni tot aud felurite poveşti, ba de la unul, ba de la altul... Cred şi eu că dumneavoastră nu auziţi nimic, nici nu ştiţi pe ce lume trăiţi...

Pascal şi Clotilde zâmbiră, căci într-adevăr se iubeau dincolo de lume, atât de departe, atât de sus, încât niciunul dintre zvonurile obişnuite ale vieţii zilnice nu ajungea până la ei.

— Numai că, ce mi-am zis, prea sunt urâte poveştile astea, ce să vă mai supăr cu ele, credeam că lumea minte!

Povesti apoi cum unii îl acuzau pe domnul Grandguillot ba că a jucat la Bursă şi a pierdut, ba că avea femei la

Marsilia. Mă rog, făcea orgii şi păcătoşenii. Şi iarăşi începu să hohotească.

— Doamne, Dumnezeule! Ce ne facem? O să murim de foame!

Zdruncinat, mişcat că vedea şi ochii Clotildei umplându-se de lacrimi, Pascal încercă atunci să-şi amintească, să facă puţină lumină în mintea sa. Odinioară, pe vremea când profesa medicina la Plassans, depusese în mai multe rânduri la domnul Grandguillot sume până la o sută douăzeci de mii de franci, din a căror rentă îi ajungea să acopere cheltuielile casei. Erau şaisprezece ani de atunci şi, de fiecare dată, notarul îi dăduse o chitanţă pentru banii depuşi. Prin aceasta îşi putea deci stabili situaţia creditului său personal. Apoi, în adâncul memoriei i se deşteptă o vagă amintire: fără să poată preciza data, în urma unor explicaţii ale notarului şi la cererea acestuia, îi dăduse o procură prin care îl împuternicea să folosească în întregime ori parţial banii săi, în plasamente ipotecare. Şi era aproape sigur că, pe acea procură, numele mandatarului rămăsese în alb. Dar nu ştia dacă acea hârtie fusese folosită, deoarece nu se preocupase niciodată să afle cum i-au fost plasate fondurile.

Din nou, neliniştea zgârceniei o făcu pe Martine să se văicărească:

— Vai, domnule, cum vă plătiţi păcatele! Se poate să vă lăsaţi banii aşa? Eu una îmi fac socotelile până la o centimă, din trei în trei luni, şi v-aş putea spune pe degete cifrele şi titlurile.

Cu toată dezolarea, pe faţă îi flutură un surâs inconştient. Îi fusese satisfăcută o veche şi încăpăţânată patimă, cei patru sute de franci, leafa anuală, aproape neatinşi, economisiţi şi plasaţi timp de treizeci de ani, ajunseseră în sfârşit, prin acumularea dobânzilor, să se rotunjească la enorma sumă de vreo douăzeci de mii de franci. Şi această comoară era neatinsă, solidă, pusă deoparte, într-un loc

sigur, pe care nimeni nu-l cunoştea. Strălucea de bucurie şi, de altfel, evită să mai insiste.

Pascal protestă:

— Ei, cine ţi-a spus că toţi banii noştri sunt pierduţi! Doar domnul Grandguillot avea o avere personală, cred că nu şi-a luat cu el casa şi proprietăţile. Vom vedea, vom lămuri totul, nu pot crede că-i un hoţ ordinar... Singura neplăcere este că va trebui să aşteptăm.

Spunea aceasta ca s-o liniştească pe Clotilde, a cărei îngrijorare vedea că sporeşte. Ea îl privea, apoi privea domeniul Souleiade, preocupată numai de fericirea lui, cu dorinţa arzătoare de a trăi acolo totdeauna, ca şi în trecut, de a-l iubi mereu, în mijlocul singurătăţii prietenoase. El însuşi, vrând s-o liniştească, se lăsă din nou cuprins de veşnica-i nepăsare, pentru că nu trăise niciodată pentru bani şi nu-şi închipuise că i-ar putea lipsi, sau că ar putea suferi din cauza lor.

— Dar eu am bani! strigă el. Ce tot spune Martine că nu mai avem nicio leţcaie şi că vom muri de foame!

Şi se ridică vesel, silindu-le pe amândouă să-l urmeze.

— Veniţi, veniţi încoace! Să vă arăt eu bani! Martine, vino să-ţi dau şi să ne pregăteşti o cină straşnică diseară.

Sus, în camera lui, de faţă cu ele, trase triumfător ruloul scrinului. Acolo, în fundul unui sertar, aruncase timp de aproape şaisprezece ani bancnotele şi monedele de aur pe care ultimii săi clienţi i le aduceau singuri, fără ca el să le fi cerut vreodată ceva. Şi niciodată nu ştiuse exact la cât se ridica mica lui comoară, deoarece lua când avea nevoie, fie pentru experienţe lui, fie ca să ajute pe cineva, fie pentru cadouri. De câteva luni, luase destul de des sume serioase. Era însă aşa de obişnuit să găsească acolo banii de care avea nevoie, după anii de cumpătare, în care aproape nu cheltuise nimic, încât începuse să creadă că economiile lui erau inepuizabile.

De aceea râdea mulţumit.

— O să vedeţi! O să vedeţi!

Şi rămase ruşinat când, după ce scotoci febril prin grămada de note şi facturi, nu izbuti să adune decât o sumă de şase sute cincisprezece franci: două bancnote de o sută de franci, patru sute de franci aur şi cincisprezece franci mărunţiş. Continua să scuture celelalte hârtii şi să vâre degetele în colţurile sertarului, protestând:

— Dar nu e cu putinţă! Totdeauna au fost bani mulţi aici, chiar zilele acestea erau o grămadă!... Desigur că facturile astea vechi m-au înşelat. Vă jur că săptămâna trecută am văzut cu ochii mei, i-am pipăit.

Era de o bună-credinţă atât de amuzantă, se mira cu o asemenea sinceritate de copil mare, încât Clotilde nu se putu abţine să nu râdă. Ah! Bietul maestru, ce nepriceput om de afaceri era! Apoi, când observă mutra supărată a slujnicei, marea ei disperare în faţa puţinilor bani din care trebuiau să trăiască acum toţi trei, fu cuprinsă de o înduioşare îndurerată, ochii i se umeziră în timp ce murmură:

— Doamne, Dumnezeule! Pentru mine ai cheltuit tot! Eu te-am ruinat, din cauza mea nu mai avem nimic!

Într-adevăr, el uitase banii luaţi pentru daruri. Evident că aşa îi cheltuise. Când pricepu acest lucru, se înseninã. Şi când, în durerea ei, Clotilde propuse să înapoieze totul negustorilor, se supără:

— Să dai înapoi cadourile mele? Dar asta ar fi ca şi cum ai da o parte din inima mea împreună cu ele! Nu, nu, mai bine mor de foame, te vreau aşa cum te-am dorit!

Apoi, încrezător, cu speranţa într-un viitor deschis, spuse:

— De altfel, nu-i aşa, Martine, n-o să murim de foame chiar astă seară?... Banii aceştia o să ne ajungă multă vreme.

Martine înălţă capul. Două luni, poate chiar trei, α va scoate la capăt cu ei, dacă vor fi cumpătaţi, dar nu mai mult. Altădată sertarul era alimentat, totdeauna mai

veneau ceva bani, pe când acum, ce să mai vină, dacă stăpânul îşi părăsise bolnavii? Aşadar nu se puteau bizui pe un ajutor din afară. Şi spuse, în concluzie:

— Daţi-mi cele două hârtii de o sută de franci. Am să încerc să trag de ei o lună întreagă. Pe urmă, o să vedem... Dar fiţi foarte prudent, nu vă atingeţi de cei patru sute de franci în aur, încuiaţi sertarul şi să nu-l mai deschideţi!

— O, cât despre asta, poţi fi liniştită! strigă doctorul. Mai degrabă îmi tai mâna!

Astfel lucrurile se aranjară. Martine putea dispune în libertate, ca şi până acum, de aceste ultime resurse, se puteau bizui pe spiritul ei de economie, erau siguri că va drămui fiecare centimă. Cât despre Clotilde, care nu avusese niciodată un buget personal, nici n-ar fi trebuit să observe lipsa de bani. Numai Pascal va suferi, că nu mai avea la îndemână comoara fără fund, dar acceptase ca de-acum înainte toate plăţile să le facă slujnica.

— Uf! Bună treabă am făcut! oftă el uşurat, fericit de parcă ar fi aranjat cine ştie ce afacere grasă, care le va asigura existenţa pentru totdeauna.

Trecu o săptămână, nimic nu părea să se fi schimbat la Souleiade. În extazul dragostei lor, nici Pascal, nici Clotilde nu păreau să-şi dea seama de sărăcia care-i ameninţa. Şi, într-o dimineaţă, când Clotilde ieşi cu Martine s-o însoţească la piaţă, doctorul, rămas singur, primi o vizită care la început îl umplu de un fel de groază. Era negustoreasa care-i vânduse corsajul lucrat în dantelă de Alençon, acea minune, primul său dar. Se simţea atât de slab în faţa unei tentaţii posibile, încât începu să tremure. Mai înainte de a apuca femeia să scoată o vorbă, începu să se apere: nu, nu! nu putea şi nu voia să cumpere nimic; şi, cu mâinile întinse înainte, o împiedica să scoată ceva din săculeţul ei de piele. Ea totuşi, foarte grasă şi politicoasă, · zâmbea sigură de victorie. Cu glas neîntrerupt, învăluitor, începu să turuie, să-i spună o poveste: da! o doamnă, al

cărei nume nu-l putea rosti, una dintre cele mai distinse doamne din Plassans, lovită de o nenorocire, era nevoită să se despartă de un giuvaer; apoi pălăvrăgi despre această mare ocazie, o bijuterie care costase peste o mie două sute de franci, şi pe care doamna se resemna s-o lase la cinci sute. Fără grabă, deschise sacul, în ciuda spaimei şi neliniştii crescânde a doctorului: scoase din el un lănţişor subţire de atârnat la gât, împodobit la mijloc doar cu şapte perle; dar perlele aveau o rotunzime, o strălucire şi o limpezime admirabile. Ceva foarte delicat, foarte pur, de o frumuseţe desăvârşită. Pe loc, el şi văzu acest colier la gâtul delicat al Clotildei, ca podoaba cea mai potrivită pielii ei catifelate, al cărei gust de floare îl păstra pe buze. O altă bijuterie i-ar împovăra inutil decolteul, pe când aceste perle i-ar scoate în evidenţă tinereţea. Nici nu ştiu când luase colierul în mâinile lui înfiorate. Încerca o durere cumplită numai la gândul că trebuia să-l dea îndărăt. Totuşi se apăra mereu, jura că nu are cinci sute de franci, pe când negustoreasa continua, cu glas egal, să pună în valoare acest veritabil chilipir, care era real. După încă un sfert de oră, când crezu că îl convinsese, vru deodată să lase colierul la trei sute de franci: şi el cedă, nebunia de a dărui, nevoia de a-i face Clotildei plăcere, de a-şi împodobi idolul erau mai puternice. Când se duse să ia din sertar cele cincisprezece piese de aur, preţul bijuteriei, era convins că treburile cu notarul se vor aranja şi că în curând vor avea bani mulţi.

De îndată ce Pascal rămase singur, cu bijuteria în buzunar, fu cuprins de o bucurie copilărească. În aşteptarea Clotildei, pregăti mica surpriză, tulburat de nerăbdare. Şi, când o zări, inima începu a-i bate mai să-i sară din piept. Clotilde veni încălzită, soarele fierbinte de august învăpăia cerul. Vru mai întâi să-şi schimbe rochia, bucuroasă de plimbarea făcută, povesti, râzând, ce chilipir găsise Martine, doi porumbei pentru optsprezece gologani. Sufocat

de emoţie, Pascal o urmase în camera ei. Şi, cum ea rămăsese doar în jupon, cu braţele goale, umerii goi, se apropie prefăcându-se că a observat ceva la gâtul ei:

— Ce ai aici? Ia să văd.

Ţinea colierul ascuns în palmă, izbuti să i-l pună la gât, prefăcându-se că-şi plimbă degetele pe pielea ei să se convingă că nu are nimic. Dar ea se zbătea veselă:

— Hai, termină! Ştiu bine că nu-i nimic… Ei, ce ascunzi în mână, cu ce mă gâdili?

Dintr-o îmbrăţişare o cuprinse şi o duse în faţa oglinzii, în care ea se privi întreagă. La gâtul ei, lănţişorul subţire nu era decât un fir de aur şi văzu cele şapte perle ca nişte stele lăptoase, născute acolo şi strălucind cu gingăşie pe mătasea pielii. Era ca un joc copilăresc şi delicios. Buzele i se desfăcură într-un râs plin de farmec, un uguit de porumbiţă cochetă care se umflă în pene:

— O, maestre, maestre, cât eşti de bun!… Nu te gândeşti decât la mine?… Ce fericită mă faci!

Şi bucuria din ochii ei, acea bucurie de femeie şi de iubită, fericită că e frumoasă şi adorată, îl răsplătea dumnezeieşte pentru nebunia lui.

Îşi dăduse pe spate capul strălucind de bucurie, îi întinse buzele. El se aplecă şi se sărutară.

— Eşti mulţumită?

— O, da, maestre, mulţumită, mulţumită!… Sunt atât de mângâietoare perlele, atât de pure! Şi îmi stau aşa de bine!

Se mai admiră o clipă în oglindă, inocent vanitoasă de floarea blondă a pielii, sub stropii sidefaţi ai perlelor. Apoi, cedând nevoii de a se arăta, auzind-o pe slujnică în odaia vecină, fugi la ea, în jupon, cu pieptul gol.

— Martine! Martine! Uite ce mi-a dăruit maestrul!… Nu-i aşa că sunt frumoasă?

Dar văzând chipul sever devenit dintr-odată pământiu, al fetei bătrâne, bucuria i se topi. Înţelese poate gelozia sfâşietoare pe care tinereţea ei în floare o provoca acestei

biete făpturi, ofilită în resemnarea mută a condiţiei sale de slujnică, în adoraţia faţă de stăpânul ei. De altfel n-a fost decât o primă mişcare de o secundă, inconştientă la una, abia bănuită la cealaltă. Ceea ce rămase fu dezaprobarea vizibilă a slujnicei econoame, darul costisitor privit cu ochi răi şi condamnat.

— Numai că, murmură Clotilde cuprinsă de fiori, maestrul a mai umblat o dată în sertar... Perlele sunt foarte scumpe, aşa-i?

Pascal, stânjenit la rândul său, protestă, explică ocazia minunată, povesti vizita negustoresei, cu un puhoi de vorbe. O afacere bună, de necrezut; ar fi fost păcat să nu le cumpere.

— Cât costă? întrebă fata cu o adevărată spaimă.

— Trei sute de franci.

Şi Martine, care încă nu deschisese gura, cumplită în tăcerea ei, nu-şi putu opri un strigăt:

— Dumnezeule mare! Aveam cu ce să trăim şase săptămâni din ei şi acum n-avem nici de pâine!

Lacrimi mari ţâşniră din ochii Clotildei. Şi-ar fi smuls colierul de la gât dacă Pascal n-ar fi împiedicat-o. Propuse să-l înapoieze pe loc, se bâlbâia, rătăcită:

— E-adevărat, Martine are dreptate... Maestrul e nebun! Şi eu sunt şi mai nebună dacă, în situaţia în care ne aflăm, îl mai păstrez un minut... Mi-ar arde pielea. Te implor, lasă-mă să i-l duc înapoi.

Pascal nu vru să consimtă în ruptul capului. Se necăjea împreună cu ele, îşi recunoştea greşeala, striga că era incorijibil, că ar fi trebuit să i se ia toţi banii. Alergă la scrin, aduse suta de franci ce-i mai rămăsese şi o sili pe Martine să o ia.

— Vă spun că nu vreau să mai am un ban pe mână! I-aş cheltui până la ultimul... Ţine, Martine, dumneata eşti singura cu mintea întreagă. Vei trage de bani, sunt convins, să ne ajungă până ce afacerile se vor aranja... Iar tu,

scumpa mea, păstrează colierul, nu mă mâhni. Sărută-mă şi du-te să te îmbraci.

Nu se mai vorbi despre această catastrofă. Dar Clotilde păstrase colierul la gât, sub rochie; şi mica bijuterie, de o discreţie încântătoare, atât de fină, neştiută de nimeni, era numai de ea simţită. Uneori, în intimitate, îi zâmbea lui Pascal, scotea repede perlele din decolteu să i le arate, fără vorbă; şi, cu acelaşi gest grăbit, le strecura, fermecător de emoţionată, la loc în sânul ei cald. Îi reamintea astfel nebunia lor, cu o gratitudine tulburată, cu o bucurie mereu vie. Nu le mai scoase niciodată de la gât.

O viaţă de lipsuri, totuşi fericită, începu de atunci înainte. Martine făcuse un inventar exact al resurselor gospodăriei: era dezastruos. Numai provizia de cartofi părea să fie mai mare. Din păcate însă, vasul cu untdelemn era pe sfârşite, la fel ca şi ultimul butoi de vin. Souleiade, nemaiavând nici vii, nici măslini, producea doar câteva legume şi puţine fructe, pere care nu se coceau şi struguri din bolta de viţă, care urmau să fie unicul desert. În sfârşit, în fiecare zi trebuia să cumpere pâine şi carne. Astfel, din prima zi, slujnica raţionaliză hrana doctorului şi a Clotildei, suprimând vechile bunătăţi, cremele, prăjiturile, reducând mâncarea la porţii minime. Îşi reluase întreaga autoritate de altădată, îi trata ca pe nişte copii, pe care nu-i mai întreba ce doresc la masă sau ce le place. Ea hotăra ce să gătească, ea ştia mai bine decât ei de ce aveau nevoie, se arăta de altfel maternă, înconjurându-i cu mii de atenţii, făcând miracolul de a le da încă impresia unei vieţi îmbelşugate pentru banii lor puţini, nu-i certa uneori decât în propriul lor interes, aşa cum dojeneşti copiii care nu vor să-şi mănânce supa. Şi se părea că acest straniu sentiment matern, această ultimă jertfă, această pace iluzorie cu care le înconjura dragostea, îi dădea şi ei o oarecare mulţumire, o scotea din surda disperare în care căzuse. De când veghea asupra lor, îşi regăsise vechea înfăţişare albă de

călugăriţă închinată celibatului, ochii ei de culoare cenuşie erau iarăşi liniştiţi. Când, după obişnuiţii cartofi, apărea uneori câte un cotlet mic de patru centime, pierdut în mijlocul legumelor, sau când izbutea, în anumite zile, fără să-şi compromită bugetul, să le servească clătite, triumfa, râdea de râsetele lor.

Pascal şi Clotilde găseau că totul e foarte bine, ceea ce nu-i împiedica să glumească, în lipsă, pe seama ei. Vechile zeflemiseli despre zgârcenia ei începură din nou, pretindeau că numără boabele de piper, pentru fiecare fel de mâncare, ca un motiv în plus să facă economie. Când cartofii aveau prea puţin untdelemn, când cotletele se reduceau la o îmbucătură, schimbau o privire iute, aşteptau ca ea să iasă spre a-şi înăbuşi râsul în şervet. Se veseleau de toate cele, râdeau de sărăcia lor.

La sfârşitul primei luni, Pascal se gândi la leafa Martinei. De obicei îşi reţinea singură cei patruzeci de franci ce i se cuveneau, din suma destinată menajului, mânuită de dânsa.

— Biata fată! îi spuse el într-o seară. Ce se întâmplă cu salariul dumitale dacă nu mai avem bani?

Ea rămase o clipă cu ochii în pământ, cu o mutră consternată.

— De, domnule! Va trebui să aştept.

Dar Pascal îşi dădea seama că nu spunea totul, că se gândise la un aranjament, despre care nu ştia cum să-i vorbească. Şi o încurajă.

— Dacă domnul n-are nimic împotrivă, mi-ar plăcea mai bine ca domnul să-mi iscălească o hârtie.

— Ce fel de hârtie?

— Da, o hârtie în care domnul să spună, în fiecare lună, că-mi datorează patruzeci de franci.

Pascal îi făcu pe loc chitanţa, iar ea, fericită, o strânse cu grijă, ca pe o bancnotă adevărată. Lucrul acesta, în mod vădit, o liniştea. Dar chitanţa deveni, pentru doctor şi

tovarăşa lui, un nou subiect de mirare şi de glumă. Ce putere extraordinară aveau banii asupra unor suflete! Fata asta bătrână, care îi servea în genunchi, care, mai ales, îl adora pe Pascal într-atât, încât îi sacrificase viaţa, era în stare să ceară această garanţie stupidă, acest petec de hârtie fără valoare, de vreme ce el n-o putea plăti!

De altfel, nici Pascal şi nici Clotilde nu avuseseră, până acum, vreun mare merit că îşi păstraseră seninătatea în sărăcie, pentru că, de fapt, nici n-o simţeau. Trăiau deasupra, mai departe, mai sus, în fericita şi bogata ţară a pasiunii lor. La masă nu ştiau ce mănâncă, puteau visa mese princiare, servite pe tăvi de argint. Nu aveau conştiinţa deznodământului care se apropia, nu le păsa de slujnica înfometată, hrănită cu resturile lor; umblau prin casa goală ca printr-un palat căptuşit cu mătase, plin doldora de bogăţii. Cu siguranţă, a fost cea mai fericită epocă a dragostei lor. Camera era o lume întreagă, camera tapetată cu indian vechi, de culoarea zorilor, camera unde nu ştiau cum să epuizeze infinitul, fericirea fără sfârşit de a fi unul în braţele celuilalt. Pe urmă, camera de lucru păstra frumoasele amintiri ale trecutului în aşa măsură, încât îşi trăiau acolo zilele, parcă scăldaţi în bucuria că trăiseră acolo atâta timp împreună. Apoi, afară, în colţurile cele mai tainice ale Souleiadei, vara, ca o regină, părea să-şi fi întins deasupra lor cortul albastru, tivit cu aur. Dimineaţa, în lungul aleilor înmiresmate ale crângului de pini, la amiază, în umbra neagră a platanilor, înviorată de cântecul izvorului, seara, pe terasa care se răcea sau pe peluza caldă încă, scăldată în lumina albastră a primelor stele, îşi purtau, fermecaţi, existenţa de oameni săraci, a căror singură ambiţie era să trăiască mereu împreună, dispreţuind restul. Pământul era al lor, şi comorile, şi serbările, şi domniile, din moment ce îşi aparţineau.

Spre sfârşitul lui august, totuşi, lucrurile se înrăutăţiră şi mai mult. Uneori se trezeau neliniştiţi, în mijlocul acestei

vieţi fără legături, nici datorii, fără muncă, pe care o simţeau pe cât de dulce, pe atât de imposibilă şi rea, dacă e trăită mereu astfel. Într-o seară, Martine le spuse că nu mai are decât cincizeci de franci, care vor ajunge cu chiu cu vai două săptămâni, renunţând şi la vin. Pe de altă parte, veştile deveneau grave, hotărât lucru, notarul Grandguillot era insolvabil, astfel încât până şi creditorii personali nu vor avea de primit niciun gologan. La început s-a crezut că se poate conta pe casa şi pe cele două ferme pe care notarul fugar le lăsase vrând nevrând în urma lui; dar acum era lucru sigur că aceste proprietăţi se aflau trecute pe numele soţiei. Şi, pe când el, după cum se spunea, se bucura în Elveţia de frumuseţea munţilor, nevastă-sa rămăsese într-una dintre ferme pe care le valorifica, foarte liniştită, departe de necazurile falimentului. Oraşul Plassans, indignat, povestea că soţia tolera desfrâul soţului şi ajunsese să închidă ochii asupra celor două amante pe care el le dusese pe malul marilor lacuri. Şi Pascal, cu obişnuita-i nepăsare, neglija până şi să meargă la procurorul republicii, să discute despre cazul său, fiind destul de la curent cu tot ce se vorbea, întrebându-se la ce ar folosi să scormonească această urâtă poveste, întrucât nu se putea scoate nimic curat sau folositor din ea.

Atunci, la Souleiade, viitorul apăru ameninţător. Şi Clotilde, foarte înţeleaptă în fond, începu cea dintâi să tremure. Îşi păstra veselia tinerească cât timp Pascal era de faţă; dar, mai prevăzătoare decât el, în dragostea-i de femeie, era cuprinsă de o adevărată groază de îndată ce o părăsea o clipă, întrebându-se ce se va întâmpla cu el, la vârsta lui, împovărat cu o casă aşa de grea. Câteva zile la rând făuri un plan întreg, acela de a lucra, de a câştiga bani, mulţi bani, cu pastelurile. De atâtea ori oamenii rămăseseră uimiţi în faţa talentului ei straniu şi atât de personal, încât acum, după ce se sfătui cu Martine, într-o bună zi o trimise cu câteva din buchetele ei himerice la

negustorul de culori de pe bulevardul Sauvaire, care era, zice-se, rudă cu un pictor de la Paris. Condiţia formală era de a nu expune nimic în oraş, de a expedia totul departe de Plassans. Dar rezultatul fu dezastruos, negustorul rămase înspăimântat în faţa ciudăţeniei acestor tablouri, uimit de îndrăzneala neînfrânată a stilului şi declară că aşa ceva nu s-ar putea vinde niciodată. Clotilde fu disperată, lacrimi mari îi umplură ochii. La ce era ea bună? Era o nenorocire şi o ruşine să nu fi bună la nimic! Slujnica fu nevoită s-o consoleze, îi spuse că, fără doar şi poate, nu toate femeile se nasc pentru a munci, că unele cresc ca florile în grădină, ca să miroasă bine, pe când altele sunt ca grâul pământului, care se macină şi care hrăneşte.

Între timp, Martine rumega un alt plan, anume să-l convingă pe doctor să-şi reia clientela. În cele din urmă, îi vorbi despre asta Clotildei, care, pe dată, îi arătă dificultăţile, imposibilitatea aproape materială a unei asemenea încercări. Tocmai vorbise cu Pascal chiar în ajun despre asta. Şi el se preocupa, se gândea să lucreze, ca unică şansă de salvare. Ideea de a redeschide un cabinet de consultaţii îi trecuse prima prin minte. Dar era de-atâta vreme medicul săracilor! Cum să îndrăznească să se lase plătit, când de atâţia ani nu mai cerea bani? Apoi, nu era prea târziu, la vârsta lui, să reînceapă o carieră? Fără să mai pună la socoteală poveştile absurde, întreaga legendă despre geniul pe jumătate ţicnit care se ţesuse în jurul lui. Nu va mai găsi un client, ar fi o cruzime inutilă să fie împins spre o aventură din care s-ar întoarce desigur cu inima rănită şi cu mâinile goale. Clotilde, dimpotrivă, se străduia să-l abată de la acest gând; şi Martine înţelese temeinicia acestor motive, spuse şi ea că domnul n-ar trebui să fie expus riscului unei asemenea suferinţe. De altfel, tot discutând, îi venise o nouă idee, amintindu-şi de un vechi registru descoperit de ea într-un dulap şi în care, pe vremuri, înscrisese vizitele doctorului. Mulţi pacienţi nu

plătiseră niciodată, aşa încât o listă a datornicilor se întindea pe două pagini mari ale registrului. N-ar fi cazul ca acum, când erau la necaz, să ceară acestor oameni sumele pe care li le datorau? Lucrul acesta s-ar putea face fără să i se spună domnului, care refuzase totdeauna să se adreseze justiţiei. Şi de astă dată, Clotilde îi dădu dreptate. Urziră un adevărat complot: ea însăşi copie lista datornicilor, pregăti notele de plată, pe care slujnica le duse destinatarilor. Dar de nicăieri nu obţinu niciun gologan, i se răspunse, din poartă în poartă, că se vor mai gândi, că vor trece pe la doctor. Se scurseră zece zile şi nu veni nimeni, în casă nu mai erau decât şase franci, cât să le ajungă două sau trei zile.

A doua zi, pe când Martine se întorcea cu mâna goală de la un vechi client, o luă pe Clotilde deoparte şi îi povesti că stătuse de vorbă cu doamna Félicité, la colţul străzii Banne. Desigur că doamna o pândise. Bătrâna nu mai pusese de mult piciorul la Souleiade. Nici nenorocirea care îl lovise pe fiul ei, prin pierderea bruscă a banilor despre care vorbea tot oraşul, nu o apropiase de el. Dar, aştepta cu febrilitate pasionată, nu îşi păstra atitudinea de mamă neînduplecată, netrecând cu vederea anumite greşeli, decât fiindcă era sigură că în sfârşit îl are pe Pascal la cheremul ei, socotind că, într-o bună zi, va fi nevoit să o cheme în ajutor. Când nu va mai avea niciun ban, când îi va bate la uşă, ea îşi va dicta condiţiile, îi va cere să se însoare cu Clotilde sau, şi mai bine, va pretinde plecarea acesteia. Totuşi, zilele treceau, ea nu-l vedea venind. Şi iată de ce o oprise pe Martine, luând un aer îndoioşat, întrebând ce mai e nou, părând mirată că nu făcuseră încă apel la punga ei, dând totodată a înţelege că demnitatea o împiedica să facă primul pas.

— Ar trebui ca dumneata, domnişoară, să vorbeşti despre asta cu domnul, încheie slujnica. Chiar aşa, de ce să nu ceară sprijin mamei lui? Ar fi foarte firesc.

Clotilde se revoltă:

— O! Niciodată! Eu nu fac aşa ceva. Maestrul s-ar supăra şi ar avea dreptate. Sunt sigură că mai degrabă ar muri de foame decât să mănânce pâine de la bunica.

A treia zi seara, la cină, în timp ce Martine le servea un rest de carne fiartă, îi preveni:

— Nu mai am bani, domnule, şi mâine nu vom avea decât cartofi, fără ulei, fără unt... De trei săptămâni beţi numai apă. Acum va trebui să vă lipsiţi şi de carne.

Cei doi se înveseliră şi râseră ca de obicei.

— Sare ai, fata mea?

— O! Da, domnule, mai am încă puţină.

— Bine! Cartofii fierţi cu sare sunt foarte buni când ţi-e foame.

Martine se întoarse în bucătărie şi, pe şoptite, începură să glumească pe seama extraordinarei ei zgârcenii. Deşi avea o mică comoară ascunsă pe undeva, într-un loc sigur pe care nimeni nu-l cunoştea, nu s-ar fi oferit să le împrumute măcar zece franci. De altfel râdeau pe socoteala ei fără să-i poarte pică, fiindcă pentru ea gândul acesta era la fel de absurd ca acela de a aduna stelele să le servească la masă.

Noaptea, totuşi, după ce se culcară, Pascal o simţi pe Clotilde agitată, chinuită de insomnie. De obicei, stând îmbrăţişaţi în întunericul cald, o făcea să i se spovedească; şi Clotilde îndrăzni să-i spună cât e de îngrijorată pentru el, pentru ea, pentru casa întreagă. Ce vor face fără niciun mijloc de existenţă? O clipă fu chiar pe punctul de a-i vorbi despre mama lui. Apoi nu îndrăzni, se mulţumi să-i mărturisească demersurile pe care le făcuseră ea şi Martine: vechiul registru găsit, notele de plată copiate şi trimise, banii ceruţi peste tot, zadarnic. În alte împrejurări, această destăinuire i-ar fi produs o mare durere, s-ar fi mâniat chiar, simţindu-se jignit că se acţionase fără învoirea lui, împotriva atitudinii din întreaga sa viaţă

profesională. La început rămase tăcut, foarte emoţionat, ceea ce dovedea că lăuntric, dincolo de nepăsarea faţă de mizerie pe care o arăta, era neliniştit. O iertă pe Clotilde strângând-o pătimaş la pieptul său, în cele din urmă îi spuse că procedase bine, că nu mai puteau trăi multă vreme în felul acesta. Nu îşi mai vorbiră, dar îl simţea că nu doarme, că, la fel ca şi ea, căuta un mijloc de a găsi banii trebuitori nevoilor zilnice. Aşa trecu prima lor noapte nefericită, o noapte de suferinţă comună, în care ea era deznădăjduită de frământarea lui, în care el nu putea îndura gândul să o ştie lipsită de pâine.

A doua zi, la micul dejun, nu mâncară decât fructe. Doctorul rămase tăcut toată dimineaţa, pradă unei lupte vizibile. Şi abia către ora trei, luă o hotărâre.

— Ar trebui să facem ceva, îi spuse Clotildei. Nu vreau să posteşti şi diseară… Pune-ţi pălăria, ieşim împreună.

Ea îl privea, încerca să înţeleagă.

— Da, dacă ni se datorează bani şi nu ni se dau, vreau să văd dacă voi fi refuzat şi eu, personal.

Mâinile îi tremurau, gândul de a fi plătit astfel, după atâţia ani, îl costa desigur enorm, dar se străduia să zâmbească, se prefăcea că-i foarte viteaz. Şi ea, care ghicea după bâlbâiala glasului cât de profund îi este sacrificiul, simţi o puternică emoţie.

— Nu, nu! Maestre, nu te duce dacă asta te mâhneşte atâta… S-o mai trimitem pe Martine o dată…

Dar slujnica, dimpotrivă, fiind de faţă, îl aproba pe domnul.

— Ei, asta-i acum! De ce să nu se ducă domnul? Nu-i nicio ruşine să ceri ce ţi se datorează… Nu-i aşa? Fiecare cu ce-i al lui… Eu cred că-i bine să le arate domnul, în sfârşit, că-i un bărbat adevărat.

Atunci, la fel ca odinioară, în ceasurile fericite, bătrânul rege David, aşa cum uneori şi spunea Pascal în glumă, ieşi la braţ cu Abişag. Niciunul, nici celălalt nu erau încă în

zdrenţe, el îşi purta redingota ca de obicei, corect încheiată, pe când ea purta rochia frumoasă de pânză, cu picăţele roşii; dar sentimentul mizeriei îi micşora, fără îndoială, făcându-i să creadă că nu-s decât doi sărmani oameni fără importanţă, strecurându-se modest pe lângă case. Străzile însorite erau aproape pustii. Unele priviri îi stinghereau; dar nu grăbiră pasul, într-atât li se strânsese inima.

Pascal vru să înceapă cu un fost magistrat, pe care îl îngrijise pentru o boală de rinichi. Intră, după ce o lăsă pe Clotilde pe o bancă de pe bulevardul Sauvaire. Dar i se luă o piatră de pe inimă când magistratul, luându-i-o înainte, se grăbi să-i explice că abia în octombrie îşi va primi renta şi că îl va plăti atunci. La o bătrână doamnă de şaptezeci de ani, paralitică, se întâmplă altceva: se simţi ofensată că i se trimisese nota de plată printr-o servitoare, care nu fusese politicoasă; astfel încât Pascal se grăbi să-i prezinte scuze, asigurând-o că poate aştepta oricât. Apoi urcă trei etaje până la locuinţa unui funcţionar de la percepţie, pe care îl găsi bolnav, la fel de sărac ca şi el, aşa încât nu mai îndrăzni să-şi formuleze cererea. De aici urmară apoi un marchitan, soţia unui avocat, un negustor de ulei, un brutar, toţi oameni cu stare; şi toţi se descotorosiră de el sub diferite pretexte, unii chiar refuzând pur şi simplu să-l primească; ba, mai mult, unul se prefăcu a nu înţelege. Mai rămânea marchiza de Valqueyras, unica reprezentantă a unei foarte vechi familii, foarte bogată şi de o zgârcenie renumită, văduvă, cu o fetiţă de zece ani. O lăsase la urmă, pentru că vizita la ea îl înspăimânta foarte tare. În cele din urmă sună la uşa vechiului ei palat, la capătul bulevardului Sauvaire, o construcţie monumentală, de pe vremea lui Mazarin. Şi rămase acolo atât de multă vreme, încât Clotilde, care se plimba sub copaci, fu cuprinsă de îngrijorare.

În sfârşit, când apăru, după o bună jumătate de ceas, ea

glumi, uşurată:

— Ce s-a întâmplat? Te pomeneşti că n-avea mărunţiş?

Nici de la ea nu căpătase nimic. Se plânsese de arendaşi care nu-i mai plăteau de multă vreme.

— Închipuieşte-ţi, continuă el pentru a-şi explica lunga absenţă, fetiţa e bolnavă. Mă tem să nu fie un început de febră tifoidă... Şi-atunci a vrut s-o văd şi am examinat-o pe biata fetiţă...

Un zâmbet, ce nu şi-l putu stăvili, tremură pe buzele Clotildei.

— Şi i-ai dat o consultaţie?

— Bineînţeles, puteam face altfel?

Clotilde îl luă iarăşi de braţ, foarte mişcată, şi el o simţi cum îl strânge puternic la pieptul ei. O clipă merseră la întâmplare. Totul se sfârşise, nu le mai rămânea decât să se îndrepte spre casă, cu mâinile goale. Dar el refuză să se dea învins, se încăpăţâna să dorească pentru ea altceva decât cartofii şi apa care-i aşteptau. După ce urcară din nou bulevardul Sauvaire, cotiră la stânga, în oraşul nou. Se părea că nenorocirea se înverşuna să-i împingă cu orice preţ la prăbuşire.

— Ascultă, zise el într-un târziu, am o idee. Dacă m-aş adresa lui Ramond, ne-ar împrumuta sigur o mie de franci, pe care-i vom restitui când afacerile ni se vor aranja.

Clotilde nu răspunse îndată. Ramond, pe care îl respinsese, care acum era căsătorit, instalat într-o casă din oraşul nou, pe cale să ajungă medicul la modă, favoritul femeilor, şi să facă avere! Din fericire ştia cât este de înţelept şi ce inimă bună are. Dacă nu mai venise să-i vadă, o făcea desigur numai din discreţie, Când îi întâlnea, îi saluta cu un aer foarte încântat, foarte mulţumit de fericirea lor!

— Te-ar supăra? întrebă cu naivitate Pascal, care ar fi deschis oricând tânărului medic şi casa, şi punga, şi inima.

Atunci se grăbi să răspundă:

— Nu, nu!... între noi n-a fost niciodată decât afecţiune şi sinceritate. Cred că l-am necăjit mult, dar m-a iertat... Ai dreptate, n-avem alt prieten, doar lui Ramond putem să ne adresăm.

Nenorocul îi urmărea, Ramond lipsea de-acasă, se dusese să dea o consultaţie la Marsilia, de unde nu avea să vină decât a doua zi seara. Cea care-i primi fu tânăra doamnă Ramond, o veche prietenă a Clotildei, mai mică decât ea cu trei ani. Păru puţin încurcată, dar se arătă foarte amabilă. Dar doctorul, fireşte, nu ceru nimic» şi se mulţumi să-i explice vizita lor, spunându-i că i se făcuse dor de Ramond.

Pe stradă, Pascal şi Clotilde se simţiră din nou singurii şi pierduţi. Unde să se mai ducă? Ce să mai încerce? Şi porniră iar la drum, în voia întâmplării.

— Maestre, nu ţi-am spus, îndrăzni să murmure Clotilde, mi se pare că Martine s-a întâlnit cu bunica... Da, bunica zicea că e îngrijorată din cauza noastră, a întrebat-o de ce nu ne ducem pe la ea, dacă avem nevoie... Uite, suntem la doi paşi de ea...

Într-adevăr, din strada Banne unde se aflau se vedea colţul din Piaţa Subprefecturi! Dar Pascal începu să înţeleagă şi o făcu să tacă:

— Niciodată, auzi tu?... Şi nici tu n-ai să-i calci pragul. Îmi spui asta pentru că te doare să mă vezi astfel, pe drumuri. Şi mie mi-e inima grea la gândul că suferi alături de mine. Numai că e mai bine să suferi decât să faci un lucru pentru care vei avea mereu remuşcări... Nu vreau, nu pot.

Teşiră din strada Banne şi intrară în cartierul vechi.

— De-o mie de ori mai bine să mă adresez străinilor... Poate că ne-au mai rămas unii prieteni, dar numai printre săraci.

Şi, resemnat să ceară de pomană, David îşi continuă drumul de braţ cu Abişag, bătrânul rege cerşetor merse din poartă în poartă, sprijinindu-se de umărul sclavei îndrăgite,

a cărei tinereţe rămăsese unicul său reazem. Era aproape ora şase, valul de căldură se potolea, străzile înguste se umpleau de lume; şi, în acest cartier popular, unde erau iubiţi, lumea îi saluta, le zâmbea. Admiraţia aceasta era amestecată şi cu puţină milă, pentru că toţi aflaseră că-s ruinaţi; cu toate acestea păreau şi mai frumoşi, el cu părul alb, ea cu părul blond. Lumea îi simţea şi mai uniţi, şi mai contopiţi, cu fruntea sus şi mândri de dragostea lor strălucitoare, deşi loviţi de nenorocire; el zguduit, pe când ea, cu suflet viteaz, îl încuraja. Muncitorii în bluze de pânză, care treceau, aveau mai mulţi bani în buzunar decât ei, dar nimeni nu îndrăznea să le dea gologanul pe care nu-l refuzau celui flămând. În strada Canquoin voiră să se oprească la Giraude, dar femeia murise şi ea cu o săptămână în urmă. Mai încercară în două locuri, dar fără rezultat. Nu mai visau decât să împrumute de undeva zece franci. De trei ceasuri băteau străzile oraşului.

Ah! acest Plassans, cu bulevardul Sauvaire, cu strada Romei şi strada Banne care-l împărţeau în trei cartiere, acest Plassans cu ferestrele închise, oraş copt de soare, mort în aparenţă, dar care ascundea sub imobilitatea lui o întreagă viaţă de noapte, de club şi jocuri de noroc, îl mai străbătură de trei ori, cu pas încetinit, în amurgul limpede al unei zile fierbinţi de august! Pe bulevard, trăsuri vechi, care făceau curse spre satele de munte, aşteptau deshămate, iar la umbra neagră a platanilor, în uşa cafenelelor, consumatorii, nelipsiţi de la orele şapte dimineaţa, îi priviră surâzând. Şi în cartierul nou al oraşului, unde servitorii şedeau în pragul caselor bogate, simţiră mai puţină solicitudine decât pe străzile pustii din cartierul Saint-Marc, ale cărui bătrâne palate păstrau o linişte prietenoasă. Se întoarseră în vechiul cartier, merseră până la catedrala Saint-Saturnin, cu absida umbrită de copacii din grădina capitalului, un colţ de adevărată linişte, de unde un cerşetor îi alungă cerându-le ceva de pomană.

Înspre gară se clădea mult, se ridica un nou cartier. Merseră într-acolo. Apoi se întoarseră încă o dată până în Piaţa Subprefecturii, cu o speranţă brusc trezită la gândul că până la urmă vor întâlni pe cineva, că li se vor oferi ceva bani. Dar erau urmăriţi peste tot doar de privirile pline de îngăduinţă zâmbitoare ale oraşului, care-i admira văzându-i atât de uniţi şi de frumoşi. Pietrele ascuţite ale caldarâmului, aduse de pe malul râului Viorne, le răneau tălpile, aşa încât fură siliţi să se întoarcă la Souleiade cu mâinile goale, bătrânul rege cerşetor şi sclava lui supusă, Abişag, în floarea tinereţii, sprijinindu-l pe David, deposedat de bunurile sale, amândoi osteniţi de atâta drum bătut zadarnic.

Se făcuse ora opt. Martine, care-i aştepta, înţelese că în seara aceea nu va avea ce găti. Susţinu că mâncase şi, pentru că părea bolnavă, Pascal o trimise îndată la culcare.

— Nu vom avea nevoie de tine, spuse Clotilde. Vom lua singuri cartofii de pe plită.

Slujnica, prost dispusă, plecă bombănind ca pentru sine: când ai mâncat tot, la ce să te mai aşezi la masă? Apoi, înainte de a se încuia în camera ei, zise:

— Domnule, nu mai avem pic de ovăz pentru cal. Şi nu-mi place cum arată. Domnul ar trebui să meargă să-l vadă.

Cuprinşi de îngrijorare, Pascal şi Clotilde se duseră îndată la grajd. Într-adevăr, bătrânul cal sta culcat pe paie şi moţăia. De şase luni nu-l mai scoseseră din pricina picioarelor lui umflate de reumatism. Între timp ajunsese complet orb. Nimeni nu pricepea de ce doctorul mai ţinea animalul acesta bătrân. Până şi Martine zicea uneori că ar trebui ucis, din milă. Dar Pascal şi Clotilde protestau, se înduioşau, de parcă ar fi fost vorba să ia viaţa unei rude bătrâne, uitată de moarte. Nu, nu! Îi slujise peste un sfert de veac, va muri la dânşii, de moarte bună, ca un om cumsecade cum fusese totdeauna! În seara aceea însă, doctorul nici nu mai încercă să-l examineze cu grijă. Îi ridică

picioarele, îi privi gingiile, îi ascultă bătăile inimii.

— Nu, n-are nimic, spuse el în cele din urmă. Pur şi simplu, e bătrân... Ah! bietul meu prieten... nu vom mai bate drumurile împreună!

Gândul că nu avea ovăz o muncea pe Clotilde, dar Pascal o asigură: un animal de vârsta lui, care nu mai muncea, avea nevoie de prea puţină hrană! Ea luă atunci un pumn de iarbă din grămada pe care slujnica o lăsase acolo şi se bucurară amândoi când Bonhomme vru să mănânce iarba din mâna ei, doar în semn de prietenie.

— Vezi, râse ea, tot mai ai încă poftă de mâncare... Să nu ne mai sperii... Noapte bună şi somn uşor!

Şi îl lăsară dormitând, după ce şi unul şi celălalt îl sărutară, ca de obicei, şi pe nara stingă şi pe cea dreaptă.

Se înnopta. Ca să nu rămână jos, în casa goală, le veni ideea să închidă peste tot şi să-şi ia cina sus, în cameră. Urcă repede cu mâncarea de cartofi, cu sare şi o frumoasă carafă cu apă proaspătă, pe când el duse un coşuleţ cu struguri, primii culeşi de pe un butuc timpuriu, de sub terasă. Se încuiară în odaie şi puseră totul pe o măsuţă, farfuria cu cartofi la mijloc, între solniţă şi carafă, iar coşul cu struguri pe un scaun, alături. Fu o masă minunată, care le aminti dejunul ales luat a doua zi după nuntă, când Martine se încăpăţânase să nu le adreseze o vorbă. Trăiau aceeaşi fericire de a fi singuri, de a se servi singuri, de a mânca unul lângă altul, din aceeaşi farfurie.

Acea seară de neagră mizerie, pe care încercaseră din răsputeri s-o evite, le oferea clipele cele mai minunate din viaţa lor. De când se întorseseră şi se cuibăriseră în marea odaie prietenoasă, parcă la o sută de leghe depărtare de oraşul indiferent pe care-l cutreieraseră, tristeţea şi spaima se risipeau, până şi amintirea acelei după-amieze urâte, irosite într-o zadarnică alergătură, li cuprinse din nou nepăsarea faţă de tot ce nu era dragostea lor, nu mai ştiau că erau săraci, nu se mai gândeau că a doua zi vor trebui

să caute iarăşi vreun prieten, ca să aibă din ce mânca seara. La ce bun să te temi de mizerie şi să-ţi baţi capul atâta când, pentru a gusta toată fericirea posibilă, era de-ajuns să fii împreună cu celălalt?

Cu toate acestea Pascal se înspăimântă:

— Doamne! Cât ne temeam de seara asta! Este oare înţelept să fii fericit în asemenea condiţii? Cine ştie ce ne aşteaptă mâine!

Dar ea îi acoperi gura cu mâna-i mică:

— Nu, nu! Mâine ne vom iubi, ca şi azi... Iubeşte-mă din tot sufletul, aşa cum te iubesc eu.

Şi niciodată parcă nu mâncaseră cu atâta voie bună. Clotilde, cu lăcomia unei tinere cu stomacul sănătos, înfuleca râzând cartofii care i se păreau minunaţi, mai buni decât bucatele cele mai vestite. Iar el părea că-şi regăsise pofta de mâncare de la treizeci de ani. Înghiţiturile de apă goală li se păreau de nectar. Apoi strugurii, drept desert, îi încântau eu ciorchinii atât de proaspeţi, ca un sânge al pământului pe care soarele îl poleise cu aur. Mâncau prea mult, îmbătaţi de apă şi de fructe şi, mai ales, de bucurie. Nu-şi aminteau să fi luat vreodată o masă atât de copioasă. Nici primul lor dejun, cu toată abundenţa de cotlete, de pâine şi de vin, nu le dăduse această beţie, această fericire de a trăi! Bucuria de a fi împreună le era de-ajuns, putea schimba faianţa în veselă ie aur, hrana mizeră într-o ambrozie celestă, cum nici zeilor nu le este dat să guste.

Se înnoptase de-a binelea, şi ei nu aprinseră lampa, fericiţi să se culce devreme. Dar ferestrele rămaseră larg deschise spre nemărginitul cer de vară, vântul serii intra, încă fierbinte, încărcat cu o îndepărtată mireasmă de levănţică. În zare tocmai răsărise luna, atât de plină şi de mare, încât odaia întreagă era scăldată într-o lumină argintie, iar ei doi se vedeau, ca într-o aură de vis, nespus de dulce şi strălucitoare.

Atunci, cu braţele goale, cu gâtul şi cu pieptul gol, ea

încheie magnific acel banchet divin pe care i-l dăruise, oferindu-i trupul, ca un dar împărătesc. Noaptea trecută avuseseră primul fior de îngrijorare, o spaimă instinctivă, la apropierea nenorocirii care-i ameninţa. Acum însă, restul lumii părea încă o dată uitat, era ca o ultimă noapte de beatitudine pe care le-o dăruia natura, făcându-i orbi faţă de tot ce nu era pasiunea lor.

Clotilde deschise braţele, i se oferea, i se dăruia întreagă.

— Maestre, maestre! Am vrut să muncesc pentru tine şi am înţeles că nu-s bună de nimic, nu-s capabilă să câştig măcar o bucată din pâinea pe care o mănânci. Nu pot decât să te iubesc, să mă dăruiesc, să fiu plăcerea ta de o clipă... Şi mi-i de ajuns să fiu desfătarea ta, maestre! Dacă ai şti cât de mulţumită sunt că îţi par frumoasă, pentru că îţi pot dărui această frumuseţe. Atâta am şi eu, şi sunt foarte fericită să te fac fericit!

El, vrăjit, ţinând-o îmbrăţişată, murmură:

— Da, da, eşti frumoasă! Cea mai frumoasă şi cea mai dorită!... Toate măruntele giuvaeruri eu care te-am împodobit, aurul, nestematele nu valorează cât cel mai mic colţişor din mătasea pielii tale. O unghie de-a ta, un fir din părul tău sunt bogăţii de nepreţuit. Ţi-aş săruta cu evlavie de mii de ori, una câte una, genele pleoapelor.

— Maestre, ascultă bine, bucuria mea este cu atât mai mare cu cât tu eşti în vârstă, iar eu tânără, pentru că darul trupului meu te încântă şi mai mult. Dacă ai fi fost tânăr ca şi mine, darul trupului meu ţi-ar fi făcut mai puţină plăcere, şi eu n-aş fi fost atât de fericită... Nu sunt mândră de tinereţea şi de frumuseţea mea decât pentru tine şi nu mă bucur de ele decât pentru a ţi le dărui.

Pascal fu cuprins de un tremur puternic, ochii i se umeziră simţind-o atât de mult a lui, şi atât de dragă, şi atât de nepreţuită.

— Tu faci din mine stăpânul cel mai bogat şi mai puternic, mă copleşeşti cu toate darurile lumii, îmi torni în

sânge cea mai divină voluptate care poate umple inima unui bărbat.

Şi ea i se dăruia şi mai mult, îşi dăruia până şi sângele din vine.

— Ia-mă, stăpâne, să dispar şi să mă topesc în tine... Ia-mi tinereţea, ia-mi-o toată dintr-odată, într-o singură sărutare, şi soarbe-o întreagă dintr-o înghiţitură, să nu rămână decât o picătură de miere pe buzele tale. Mă vei face atât de fericită şi tot eu îţi voi fi recunoscătoare... Stăpâne, ia-mi buzele pentru că sunt fragede, ia-mi răsuflarea pentru că e neprihănită, ia-mi gâtul atât de dulce gurii tale când îl sărută, ia-mi mâinile, ia-mi picioarele, ia trupul meu întreg, pentru că e un boboc abia înflorit, mătase delicată, mireasmă care te ameţeşte... înţelegi, stăpâne, să fiu un buchet viu pe care să-l miroşi! Să fiu un fruct tânăr şi savuros din care să guşti! Să fiu o infinită mângâiere care să te învăluie!... Sunt bunul tău, sunt floarea care a crescut la picioarele tale pentru a-ţi place, apa care curge pentru a te răcori, seva care clocoteşte pentru a-ţi da o nouă tinereţe. Şi nu sunt nimic, stăpâne, dacă nu sunt a ta!

I se dărui şi el o stăpâni. În acea clipă o rază de lună o lumina, în deplina ei goliciune. Apăru ca însăşi frumuseţea femeii, în primăvara ei nemuritoare. Niciodată nu o văzuse el atât de tânără, atât de albă, ca o zeiţă. Şi îi [...] dăruit toate comorile pământului. Niciun dar nu îl poate egala pe acela al femeii tinere care se dăruieşte, şi care dăruie seva vieţii, poate copilul. Se gândiră la copil, fericirea le spori, în ospăţul împărătesc de tinereţe pe care ea i-l oferea şi pentru care l-ar fi invidiat chiar şi împăraţii.

XI

Dar, chiar din noaptea următoare, insomnia plină de nelinişte puse din nou stăpânire pe ei. Nici Pascal, nici Clotilde nu vorbeau despre asta. În bezna odăii întristate, stăteau ceasuri întregi unul lângă altul, prefăcându-se că dorm, gândindu-se amândoi la situaţia care se agrava. Fiecare îşi uita propria-i durere, tremurând pentru celălalt. Pascal fusese nevoit să recurgă la datorii. Martine lua pe credit pâinea, vinul, puţină carne, de altfel moartă de ruşine, nevoită să mintă şi să fie foarte prudentă, deoarece ruina casei nu mai era un secret pentru nimeni. Doctorul se gândise să ipotecheze Souleiade; numai că aceasta era ultima resursă, nu mai avea nimic în afară de această proprietate, evaluată la vreo douăzeci de mii de franci, din care, dacă o vindea, n-ar fi scos poate nici cincisprezece mii. Apoi ar urma mizeria neagră, vor fi azvârliţi în stradă, fără o piatră sub căpătâi. De aceea Clotilde îl ruga să mai aştepte, să nu se angajeze în nicio afacere irevocabilă, atâta timp cât situaţia nu era chiar disperată.

Trecură trei sau patru zile. Septembrie se apropie şi, din nenorocire, vremea se strica. Furtuni cumplite pustiiră ţinutul, un zid al proprietăţii se surpă şi nu avură cu ce să-l repare, o spărtură mare rămase căscată. Brutarul începu să facă nazuri. Apoi, într-o dimineaţă, când bătrâna slujnică aduse un rasol, le spuse plângând că măcelarul îi dădea

cele mai proaste bucăţi. În câteva zile nu vor mai avea credit nicăieri. Trebuia neapărat să se gândească, să găsească ceva bani pentru micile cheltuieli zilnice.

Într-o luni, la începutul unei noi săptămâni de zbucium, Clotilde se agită toată dimineaţa, pradă unei teribile lupte interioare. Păru că ia o hotărâre abia după dejun, văzând că Pascal refuză bucăţica de rasol care mai rămăsese. Şi, foarte liniştită, decisă, ieşi apoi cu Martine, după ce pusese binişor în coşul slujnicei un pachet mic, nişte rufe vechi pe care voia să le dea de pomană, spunea ea.

Când se întoarse, două ore mai târziu, era palidă. Dar ochii ei mari, atât de curaţi şi sinceri, străluceau. De cum intră, se apropie de doctor, îl privi în faţă şi îi mărturisi:

— Trebuie să-ţi cer iertare pentru ceva, maestre, nu te-am ascultat şi sunt sigură că te vei necăji mult.

Pascal nu pricepea şi o întrebă îngrijorat:

— Ce-ai făcut?

Încet, fără să-l slăbească din ochi, luă din buzunar un plic din care scoase un teanc de bancnote. El ghici şi cu glas gâtuit strigă:

— Vai, Doamne! Bijuteriile! Toate darurile!

Şi Pascal, omul atât de calm, bun şi blând de obicei, fu cuprins de o mânie dureroasă. O apucă de amândouă mâinile, aproape zdrobindu-i degetele între care ţinea bancnotele.

— Dumnezeule! Ce-ai făcut, nenorocito?... Mi-ai vândut inima! Tot sufletul nostru era în aceste giuvaeruri şi tu l-ai dat odată cu ele, pentru bani!... Bijuteriile pe care ţi le-am dăruit, amintirile ceasurilor noastre celor mai fericite, averea ta, numai a ta, cum vrei oare să ţi-o iau înapoi şi să profit de ea? Cum se poate? Te-ai gândit la durerea sfâşietoare pe care mi-o pricinuieşti?

Ea îi răspunse blând:

— Dar tu, maestre, crezi că aş fi putut să rabd situaţia jalnică în care ne aflăm, fără o bucată de pâine, când

aveam aici inelele, colierele, cerceii, care zăceau în fundul unui sertar? Toată fiinţa mea se indigna, m-aş fi socotit o avară, o egoistă, dacă le-aş fi păstrat acolo mai departe... Dacă m-a durut când m-am despărţit de ele? Ei bine, da! Ţi-o mărturisesc, am simţit o durere atât de puternică, încât aproape îmi pierise curajul, sunt sigură că n-am făcut decât ceea ce trebuia să fac, ca o femeie care îţi este mereu supusă şi care te adoră.

Apoi, cum el nu-i slăbise mâinile din strânsoare, ochii i se umplură de lacrimi şi adăugă cu acelaşi glas dulce şi cu un zâmbet uşor:

— Nu mă strânge aşa de tare, mă doare.

Atunci începu şi el să plângă, răscolit, cuprins de o adâncă înduioşare.

— Sunt o brută că mă port aşa... Ai făcut bine, nu puteai face altfel. Iartă-mă, mi-a fost atât de greu să te ştiu fără podoabe... Dă-mi mâinile, bietele tale mâini, să ţi le mingii.

Îi luă mâinile cu gingăşie. Şi i le acoperi cu sărutări, îi spuse că pentru el sunt nepreţuite, delicate, şi fără podoaba inelelor. Acum, uşurată şi veselă, îi povesti aventura, cum se sfătuise în taină cu Martine şi cum se duseseră amândouă la negustoreasa care le vânduse corsajul din dantelă de Alençon. În sfârşit, după interminabile tocmeli, femeia îi dăduse şase mii de franci pe toate bijuteriile. Din nou el îşi înfrână un gest de disperare: şase mii de franci, când aceste bijuterii îl costaseră de trei ori pe atât, adică cel puţin douăzeci de mii de franci!

— Ascultă, zise el în cele din urmă, iau banii aceştia pentru că sunt aduşi de inima ta bună. Dar să fim bine înţeleşi că sunt ai tăi. Îţi jur că am să fiu mai zgârcit decât Martine, am să-i dau doar atât cât să-i ajungă pentru hrana noastră şi vei găsi în sertarul meu tot restul sumei, admiţând că n-aş putea niciodată să o completez şi să-ţi restitui suma întreagă.

Se aşează, o luă pe genunchi şi o îmbrăţişă, tremurând încă de emoţie. Apoi cu glas şoptit, îi spuse la ureche:

— Ai vândut chiar tot? Absolut tot?

Fără să-i răspundă, ea se desprinse puţin din îmbrăţişare, îşi strecură vârful degetelor în sân, cu un gest plin de gingăşie. Zâmbea, roşie ca para focului. În sfârşit scoase lănţişorul subţire pe care străluceau cele şapte perle ca nişte stele lăptoase. Părea că îşi dezveleşte ceva din nuditatea ei intimă, că buchetul viu al trupului ei îşi răspândea parfumul prin această unică bijuterie, păstrată pe piele, în taina cea mai ascunsă a fiinţei sale. Îndată îl puse la loc, ascunzându-l.

Pascal, roşind ca şi ea, simţi inima tresărindu-i de bucurie. O sărută pătimaş.

— O! Ce bună eşti şi cât de mult te iubesc!

Dar chiar din seara aceea, amintirea bijuteriilor vândute îi apăsă inima ca o greutate. Nu putea să vadă banii, în sertarul scrinului, fără să sufere. Asta însemna că sărăcia bătea la uşă, sărăcia de neînlăturat îl chinuia. Dar suferea şi mai mult când se gândea că la vârsta lui, la cei şaizeci de ani ai săi care îl făceau inutil, incapabil să asigure o viaţă fericită unei femei, se deştepta la realitatea îngrijorătoare, în mijlocul visului său mincinos de dragoste eternă. Cădea brusc în mizerie şi se simţea foarte bătrân: faptul acesta îl îngrozea, îl umplea de un fel de remuşcare, de o mânie disperată împotriva lui însuşi, ca şi cum ar fi existat în viaţa lui o faptă rea.

Apoi, înlăuntrul său se făcu o lumină cumplită. Într-o dimineaţă, fiind singur, primi o scrisoare, trimisă chiar din Plassans. Cercetă plicul, surprins că nu recunoştea scrisul. Scrisoarea nu era semnată şi, de la primele rânduri, avu un gest de mânie, gata s-o rupă. Dar se aşeză pe scaun, tremurând, şi fiu nevoit s-o citească până la capăt. De altfel stilul era foarte cuviincios, frazele lungi se desfăşurau, pline de măsură şi de menajamente, ca frazele unui diplomat al

cărui unic ţel este să convingă. I se demonstra, cu lux de argumente, că scandalul de la Souleiade durase prea mult. Dacă pasiunea, până la un anumit punct, explica greşeala, un bărbat de vârsta lui şi în situaţia lui era pe cale de a deveni demn de dispreţ, încăpăţânându-se să desăvârşească nenorocirea rudei tinere, de care profita. Toată lumea ştia puterea pe care o avea asupra ei, oamenii înţelegeau că ea se simţea mândră că se sacrifică pentru el; dar el nu trebuia oare să îşi dea seama că ea nu putea iubi un bătrân, că nu simţea pentru el decât milă şi recunoştinţă, şi că venise vremea să o elibereze de dragostea lui senilă, din care ar ieşi dezonorată, declasată, nici soţie, nici mamă? Pentru că nu îi putea lăsa moştenire nici măcar o avere cât de mică, oamenii sperau că va face un gest de om cinstit, găsind puterea de a se despărţi de ea, în scopul de a-i asigura fericirea, dacă asta mai era cu putinţă. Şi scrisoarea se termina cu ideea că o purtare rea până la urmă îşi lua totdeauna pedeapsa meritată.

De la primele fraze, Pascal înţelese că anonima venea de la mama lui. Desigur că bătrâna doamnă Rougon o dictase, i se părea chiar că-i aude până şi inflexiunile vocii. Dar, după ce începuse să o citească într-o mânie crescândă, o termină palid şi tremurând, cuprins de acel fior care, de o bucată de vreme, îl cuprindea la tot pasul. Scrisoarea avea dreptate, îi limpezea starea proastă în care se afla, îl făcea să vadă că remuşcările lui se datorau faptului că, deşi bătrân, deşi sărac, o ţinea totuşi pe Clotilde lângă ei. Se ridică, se aşeză în faţa unei oglinzi şi rămase acolo multă vreme, cu ochii încetul cu încetul înceţoşaţi de lacrimi, disperat de zbârciturile şi de barba lui albă. Acel frig de moarte care-l îngheţa era gândul că despărţirea devenea acum necesară, fatală, inevitabilă. Îndepărta gândul, nu-şi putea imagina că îl va accepta până la urmă; dar gândul îi va reveni totuşi, nu va mai trăi niciun minut fără să fie torturat de el, fără să fie sfâşiat de lupta dintre iubire şi

raţiune, până în seara cumplită când se va resemna, după ce din el se va fi prelins ultima picătură de sânge şi ultima lacrimă. Laşitatea îl făcea să tremure la gândul că într-o zi ar putea avea curajul acela. Şi asta ar însemna sfârşitul, ireparabilul, se temea pentru Clotilde, aşa de tânără, şi datoria lui era înainte de toate de a o feri de el.

Obsedat de cuvintele, de frazele scrisorii, se chinui mai întâi, voind să se convingă că Clotilde nu-l iubea, că avea pentru el doar milă şi recunoştinţă. Credea că ruptura i s-ar părea mai uşoară dacă s-ar convinge că ea făcea numai un sacrificiu şi că, păstrând-o mai departe lângă el, îşi satisfăcea pur şi simplu monstruosul său egoism. Dar zadarnic îi analiză purtarea, o supuse la încercări, o găsi mereu la fel de drăgăstoasă, la fel de pasionată în braţele lui. Rămânea uluit de acest rezultat, oare se ridica împotriva deznodământului de care se temea, făcându-i-o şi mai scumpă. Se sili să-şi demonstreze necesitatea despărţirii lor, examinându-i motivele. Viaţa pe care o duceau de luni de zile, viaţa aceasta fără legături şi fără îndatoriri, fără niciun fel de muncă, nu era o viaţă normală. Nu se credea bun decât să doarmă sub pământ. Numai că, pentru ea, nu era oare o viaţă nesănătoasă, din care va ieşi leneşă şi răsfăţată, lipsită de voinţă? O pervertea, făcând din ea un idol, în mijlocul huiduielilor şi scandalului. Apoi, dintr-odată, se vedea mort, lăsând-o singură, în stradă, săracă, dispreţuită. Nimeni nu o primea în casă, bătea drumurile, nu va mai avea vreodată nici soţ, nici copii. Nu! Nu! Ar fi o crimă! În schimbul câtorva zile de fericire, nu-i putea lăsa moştenire decât ruşinea şi mizeria î într-o dimineaţă, când Clotilde ieşise singură, având treburi în vecinătate, se întoarse tulburată, tremurând, foarte palidă. Şi ajunsă sus, în odaia lor, aproape leşină în braţele lui Pascal. Îngâna cuvinte fără şir:

— O, Doamne, Dumnezeule!… Femeile astea…

El, înspăimântat, nu mai contenea cu întrebările:

— Hai, spune-mi, ce-ai păţit? Ce ţi s-a întâmplat?

Atunci un val de sânge îi împurpură obrajii, îl strânse în braţe, îşi ascunse faţa în umărul lui:

— Femeile astea... Treceam printr-un loc umbrit şi, când să închid umbrela, din nefericire am dat peste un copil, oare a căzut... Şi au tăbărât toate pe mine, mi-au strigat cuvinte urâte, oh! ce cuvinte! că n-o să am niciodată copii, că o creatură ca mine nu poate creşte copii!... Şi alte lucruri, o, Doamne! alte lucruri pe care nu le pot repeta, pe care nu le-am înţeles!

Clotilde plângea. El se făcuse galben la faţă, nu ştia ce să-i spună, o săruta disperat, plângând ca şi ea. Îşi imagina scena, o vedea hăituită, mânjită de vorbele murdare. Apoi murmură:

— E vina mea, din cauza mea suferi... Ascultă, vom pleca departe, foarte departe, undeva unde să nu ne cunoască nimeni, unde lumea te va saluta, unde vei fi fericită.

Dar, curajoasă, făcând un efort, când îl văzu că plânge, îşi reveni şi îşi şterse lacrimile.

— Ah! M-am purtat ca o laşă! Eu, care îmi făgăduisem să nu-ţi spun nimic! Dar, când m-am văzut acasă, am simţit o asemenea durere sfâşietoare, încât mi-am vărsat focul... Vezi, s-a terminat, nu te mai necăji... Te iubesc...

Zâmbea, din nou îl cuprinse blând în braţe, îl săruta la rândul ei, ca pe un nefericit căruia vrei să-i alini suferinţa.

— Te iubesc, şi te iubesc atât de mult, încât această iubire mă mângâie pentru toate celelalte. Numai tu exişti pe lume, nimic altceva n-are importanţă. Eşti atât de bun şi mă iaci atât de fericită!

Dar el plângea înainte, şi începu şi ea să plângă din nou, şi multă vreme plutiră într-o jale nemărginită, o disperare în care se amestecau sărutările cu lacrimile.

Rămas singur, Pascal se socoti dezgustător. Nu putea să fie mai departe nenorocirea acestei fete pe care o adora. Şi, în seara aceleiaşi zile, se produse un eveniment care aduse

în sfârşit deznodământul căutat până atunci cu groaza de a-l găsi. După cină, Martine îl luă deoparte, în mare taină:

— Domnule, am văzut-o pe doamna Félicité, care mi-a spus să vă dau această scrisoare. A zis să vă spun că v-ar fi adus-o chiar ea, dacă buna ei reputaţie n-ar opri-o să vină aici... Vă roagă să-i înapoiaţi scrisoarea domnului Maxime, împreună cu răspunsul domnişoarei.

Într-adevăr era o scrisoare de la Maxime. Félicité, fericită că o primise, se folosea de ea ca de un mijloc eficient, după ce aşteptase zadarnic ca mizeria să-i aducă fiul legat de mâini şi de picioare. Pentru că nici Pascal, nici Clotilde nu veneau să-i ceară ajutor şi bani, ea îşi schimbă planul încă o dată, reluându-şi vechea idee de a-i despărţi. Şi, de data aceasta, ocazia i se părea decisivă. Scrisoarea lui Maxime era stăruitoare, o adresase bunicii lui, pe care o implora să-i pledeze cauza pe lângă soră-sa. Paralizia se declarase, nu mai putea umbla decât ţinându-se de braţul unui servitor. Dar, mai cu seamă, regreta o greşeală pe care o săvârşise: îi intrase în casă o brunetă frumoasă, de farmecele căreia nu ştiuse să se ferească, în asemenea măsură încât îşi lăsase în braţele ei ultimul rest de vlagă. Şi, ce era mai rău, acum avea certitudinea că această căpcăună era un dar discret din partea tatălui său. Saccard i-o trimisese, cu dibăcie, pentru a pune mâna mai repede pe moştenire. Astfel, după ce o dădu afară, Maxime se baricadase în casă, nedeschizând uşa nici tatălui său, tremurând la gândul că, într-o bună dimineaţă, îl va vedea cum intră pe fereastră. Singurătatea îl îngrozea şi o· chema cu disperare pe soră-sa, o vedea ca pe o stavilă împotriva acestor maşinaţii murdare, ca pe o fiinţă în sfârşit bună şi dreaptă, care să-l îngrijească. Mai lăsa să se înţeleagă în scrisoare că, dacă se va purta frumos cu el, nu se va căi; şi încheia reamintindu-i fetei promisiunea pe care i-o făcuse când a fost la Plassans, şi anume că se va duce la el dacă vreodată va avea nevoie de dânsa.

Pascal rămase înmărmurit. Reciti cele patru pagini. Iată că se oferea posibilitatea unei despărţiri, acceptabilă pentru el, fericită pentru Clotilde, atât de bună şi de firească încât se cuvenea să fie acceptată imediat. Şi, cu tot efortul raţiunii, se simţea atât de slab, atât de nehotărât, încât fu nevoit să se aşeze o clipă, căci îi tremurau picioarele. Dar voia să fie viteaz, se linişti şi o chemă pe Clotilde.

— Poftim! Citeşte scrisoarea asta pe care mi-a trimis-o mama.

Clotilde citi scrisoarea până la capăt cu atenţie, fără să spună o vorbă, fără să facă un gest. Apoi, foarte simplu, zise:

— Trebuie să răspunzi, nu-i aşa?... Refuz.

Pascal trebui să se înfrâneze ca să nu scoată un ţipăt de bucurie. Dar, ca şi cum altcineva ar fi vorbit în locul lui, se auzi rostind cuvinte înţelepte:

— Nu se poate să refuzi... Trebuie să chibzuim, să lăsăm pe mâine răspunsul: şi să stăm de vorbă, vrei?

Ea, uimită, se înflăcără:

— Să ne despărţim! Şi de ce? Ai consimţi cu adevărat?... Ce nebunie! Ne iubim şi totuşi să ne despărţim, şi să mă duc acolo unde nimeni nu mă iubeşte!... Te-ai gândit bine? Ar fi o prostie!

Să continue discuţia pe acest făgaş n-avea rost, aşa că aminti de promisiunea făcută şi de datoria ei de soră.

— Aminteşte-ţi, scumpa mea, cât de emoţionată ai fost când ţi-am spus că Maxime este ameninţat de paralizie. Iată-l azi doborât de boală, infirm, singur, chemându-te lângă el!... Nu-l poţi lăsa în starea asta. Ai de îndeplinit o datorie.

— O datorie! strigă ea. Ce datorie să am faţă de un frate care nu s-a ocupat niciodată de mine? Datoria mea este să fiu acolo unde mi se află inima.

— Dar ai promis. Am promis eu pentru tine, am. spus că

eşti o fată înţelegătoare… N-ai să mă faci să mint.

— Tu nu eşti înţelegător. E o nebunie să ne despărţim, când şi unul şi celălalt am muri de durere.

Şi încheie discuţia cu un gest hotărât, îndepărtând cu violenţă subiectul.

— De altfel, ce rost are să discutăm?… Nimic mai simplu, nu-i nevoie decât de un cuvânt. Vrei să mă alungi?

El scoase un strigăt:

— Să te alung? Eu?… Dumnezeule mare!

— Atunci, dacă nu mă alungi, rămân.

Acum râdea, alergă la pupitru, scrise cu creionul roşu de-a curmezişul scrisorii fratelui său cuvântul „Refuz”. O chemă pe Martine, îi ceru să ducă grabnic scrisoarea în plic închis. Râdea şi el, năpădit de o asemenea fericire, încât o lăsă să facă după voia ei. Bucuria de a o păstra îi răpise până şi judecata.

Dar, în aceeaşi noapte, după ce ea adormise, îl copleşi remuşcarea de a se fi dovedit laş! Cedase încă o dată nevoii sale de fericire, voluptăţii de a o regăsi în fiecare seară lipită de coapsa lui, atât de delicată şi dulce în cămaşa lungă de noapte, parfumându-l cu mireasma ei proaspătă de tinereţe. Nu va mai iubi niciodată pe altcineva, iar durerea pe care o striga fiinţa lui întreagă era că odată cu iubita i se va smulge din inimă şi dragostea. Îl treceau sudorile morţii când şi-o imagina plecată şi se vedea singur, fără ea, fără unda de mângâiere şi de subtilitate cu care impregna aerul pe care îl respira el, fără răsuflarea ei, fără mintea ei vioaie, fără cinstea ei curajoasă, fără acea scumpă prezent fizică şi morală, necesară acum vieţii lui ca şi lumina zilei. Trebuia să-l părăsească, şi el trebuia să găsească puterea de a muri din pricina asta. Fără să o trezească, ţinând-o adormită lângă inima lui, cu pieptul umflat de o răsuflare uşoară de copil, se dispreţuia pentru lipsa-i de curaj, judeca situaţia cu o înspăimântătoare luciditate. Totul se sfârşise: o aşteptau

acolo existenţa respectată şi bogăţia; nu putea împinge egoismul său senil până acolo încât s-o păstreze mai departe, în mizerie şi în huiduieli. Şi, pierdut, simţind-o atât de gingaşă în braţele lui, atât de încrezătoare, ca şi sclava care se dăruise bătrânului rege, jură să fie tare, să nu primească sacrificiul acestei copile, să o redea fericirii şi vieţii, chiar fără voia ei.

De-atunci înainte începu efortul abnegaţiei. Trecură câteva zile şi o făcu să înţeleagă atât de bine asprimea cuvântului „Refuz”, aşternut pe scrisoarea lui Maxime, încât o determină să-i explice pe larg bunicii într-o scrisoare motivele refuzului. Dar Clotilde tot nu voia să părăsească Souleiade. Fiindcă Pascal devenise foarte zgârcit, pentru a cheltui cât mai puţin cu putinţă din banii de pe bijuterii, ea făcea şi mai mult, mânca pâine goală şi râdea sănătos. Într-o dimineaţă, doctorul o surprinse dând sfaturi Martinei să facă economie. De zece ori pe zi îl privea cu atenţie, se arunca de gâtul lui, îl acoperea de sărutări, pentru a-i scoate din cap ideea îngrozitoare a despărţirii, pe care i-o citea fără încetare în privire. Apoi, găsi un nou argument. După cină, într-o seară, îl cuprinseră palpitaţiile şi fu gata să leşine. Lucrul acesta îl miră, niciodată nu suferise de inimă şi crezu pur şi simplu că îi reveniseră tulburările nervoase. De când cu marile lui bucurii, nu se mai simţea în apele lui, având senzaţia ciudată că ceva delicat şi profund s-ar fi rupt înlăuntrul lui. Clotilde, îngrijorată, îi sări îndată în ajutor. A! bine, acum fără îndoială nu-i va mai vorbi despre plecare! Când iubeşti şi cel drag e bolnav, rămâi lângă el, îl îngrijeşti.

Lupta se înteţea astfel în fiecare ceas. Era un asalt continuu de dragoste, de uitare de sine, singura lor dorinţă fiind fericirea celuilalt. Dar el, căruia emoţia de a o vedea mai bună şi mai drăgăstoasă îi făcea şi mai dureroasă necesitatea plecării ei, înţelegea că această necesitate se impunea tot mai mult, pe zi ce trece. Hotărârea lui era de

acum înainte definitivă. Rămânea doar în cumpănă, tremurând, ezitând, în faţa mijloacelor cu ajutorul cărora să o convingă. Îşi imagina scena de lacrimi şi disperare a despărţirii: ce va face? ce-i va spune? cum vor suporta, amândoi, să se îmbrăţişeze pentru ultima oară şi să nu se mai vadă niciodată? Şi zilele treceau, nu găsea nicio soluţie, începea iarăşi să se considere laş, în fiecare seară, când, după ce stingeau lumânarea, ea îl lua din nou în braţele ei fragede, fericită şi triumfătoare, ştiind că astfel îl învinge.

Adesea Clotilde glumea, cu un dram de maliţie duioasă.

— Maestre, eşti prea bun, ai să mă păstrezi lângă tine.

Dar această glumă îl supăra şi, întunecat, se agită.

— Nu, nu! Să nu vorbeşti de bunătatea mea!... Dacă eram bun cu adevărat, de mult ai fi fost acolo, trăind în îndestulare şi în respect, cu un viitor frumos şi liniştit înaintea ta, în loc de a te încăpăţâna să trăieşti aici, insultată, săracă şi fără speranţă, spre a fi tovarăşa tristă a unui bătrân nebun ca mine!... Nu, nu sunt decât un laş şi un om necinstit!

Clotilde îl reducea repede la tăcere. Şi, de fapt, bunătatea lui era cea care sângera, acea bunătate imensă pe care o datora dragostei lui de viaţă, pe care o împrăştia asupra lucrurilor şi fiinţelor, în grija-i permanentă pentru fericirea tuturor. A fi bun nu însemna oare să vrei fericirea cuiva cu preţul propriei tale fericiri? De acest fel de bunătate trebuia să dea dovadă şi el simţea că va da dovada bunătăţii lui acţionând cu hotărâre, eroic. Dar, ca şi nefericiţii hotărâţi să se sinucidă, aştepta prilejul, momentul şi mijlocul să-şi pună în aplicare planul.

Într-o dimineaţă, el se sculă la orele şapte şi ea fu foarte surprinsă găsindu-l aşezat în faţa mesei din camera de lucru. De multe săptămâni nu mai deschisese o carte, nici nu pusese mâna pe un toc.

— Ia te uită! Lucrezi?

El nu ridică privirea şi răspunse cu un aer concentrat:

— Da, lucrez la Arborele genealogic, pe care nu l-am mai ţinut la zi.

Timp de câteva minute, rămase în picioare în spatele lui, privindu-l cum scrie. Completa notele despre mătuşa Dide, despre unchiul Macquart şi micul Charles, înscria moartea lor, punea datele. Apoi, cum el tot nu făcea nicio mişcare, având aerul s-o ignore, aşteptând acolo sărutările şi râsetele din alte dimineţi, ea merse spre fereastră, apoi se întoarse descumpănită.

— Chiar te-ai apucat serios de lucru?

— Bineînţeles, vezi că ar fi trebuit încă de luna trecută să trec aceste decese. Şi mai am o grămadă de treburi care mă aşteaptă.

Îl privea ţintă, cu un aer întrebător, îi scormonea privirea.

— Bine! Să lucrăm... Dacă ai ceva cercetări pe care le-aş putea face eu, sau note de copiat, dă-mi-le.

Şi, din ziua aceea, el se prefăcu adâncit cu totul în lucru. De altfel, una dintre teoriile lui era că repaosul total nu-i bun de nimic, că nu trebuia prescris niciodată, nici chiar oamenilor surmenaţi. Un om nu trăieşte decât prin mediul exterior în care se scaldă; şi senzaţiile pe care le primeşte din acel mediu se prefac în el în mişcare, în gânduri şi în fapte; astfel încât, dacă există repaos absolut, dacă omul continuă să primească senzaţiile fără să le dea înapoi, digerate şi transformate, se produce o gâtuire, o indispoziţie, o pierdere inevitabilă de echilibru. Întotdeauna experimentase pe propria sa piele că munca era cel mai bun regulator al vieţii. Chiar în dimineţile când nu se simţea bine cu sănătatea, se aşeza la lucru şi îşi regăsea astfel echilibrul. Niciodată nu se simţea mai bine decât atunci când îşi îndeplinea sarcina propusă, metodic trasată dinainte, atâtea pagini în fiecare dimineaţă, la aceleaşi ore; şi compara această sarcină cu o cumpănă care îl ţinea pe picioare, în mijlocul mizeriilor zilnice, slăbiciunilor şi greşelilor. Aşadar acuza lenea, trândăvia în care trăia de

săptămâni, drept cauză unică a palpitaţiilor care îl sufocau uneori. Dacă voia să se vindece, nu avea decât să-şi reia marile lucrări.

Pascal dezvolta ceasuri întregi aceste teorii, le explica Clo. tildei, cu un entuziasm febril, exagerat. Părea cuprins din nou de dragostea de ştiinţă, care, până la izbucnirea pasiunii puternice pentru Clotilde, îi mistuise viaţa, li repeta că nu-şi putea lăsa opera neterminată, că mai avea atâtea de făcut dacă voia să ridice un monument durabil! Grija faţă de dosare părea să-l fi cuprins iarăşi, deschidea din nou de douăzeci de ori pe zi dulapul cel mare, le dădea jos de pe raftul de sus, le completa mereu cu date noi. Ideile lui despre ereditate începuseră să se schimbe, ar fi dorit să revadă totul, să refacă totul, să extragă din istoria naturală şi socială a familiei sale o sinteză vastă, un rezumat, în linii mari, al întregii umanităţi. Apoi, paralel, revenea la tratamentul prin injecţii, spre a-l extinde: o viziune confuză despre o terapeutică nouă, o teorie vagă şi îndepărtată, născută în mintea lui din convingerea şi experienţa sa personală, cu privire la influenţa dinamică a muncii.

Acum, de fiecare dată când se aşeza la masa de lucru, >se văita:

— N-o să am niciodată destui ani înaintea mea, viaţa e prea scurtă!

Lăsa impresia că nu mai putea pierde un ceas măcar. Şi, într-o dimineaţă, ridicând pe neaşteptate capul, li spuse Clotildei, care copia un manuscris, alături de el:

— Ascultă-mă bine, Clotilde... Dacă mor...

Înspăimântată, ea protestă:

— Ce idee!

— Ascultă bine, dacă mor... Să încui îndată uşile. Vei păstra dosarele pentru tine, numai pentru tine. Şi, după ce vei aduna celelalte manuscrise ale mele, să le dai lui Ramond... Auzi? Asta-i ultima mea dorinţă.

Dar ea îi tăie vorba, refuzând să-l mai asculte.

— Nu! Nu! Spui prostii!

— Clotilde, jură-mi că vei păstra dosarele şi că-i vei da lui Ramond celelalte hârtii ale mele.

În sfârşit, ea jură, devenind serioasă şi cu ochii în lacrimi. Emoţionat şi el deopotrivă, o cuprinse în braţe, o mângâie, ca şi cum inima i s-ar fi deschis dintr-odată. Apoi se linişti, îi vorbi despre temerile sale. De când se străduia să lucreze, temerile păreau să-l asalteze din nou; făcea de pază în jurul dulapului, pretindea că o văzuse pe Martine dând târcoale. Oare devotamentul orb al slujnicei nu se putea clătina, nu putea fi oare împinsă, spre o faptă rea, strecurându-i-se la ureche că astfel îşi va salva stăpânul? Suferise atâta din cauza bănuielilor! Se frământa iarăşi, ameninţat de singurătatea apropiată, se socotea iarăşi savantul persecutat de-ai săi, chiar la el acasă, îşi simţea din nou primejduită opera de-o viaţă.

Într-o seară, pe când vorbea din nou cu Clotilde despre acest subiect, lăsă să-i scape cuvintele:

— Înţelegi? Când nu vei mai fi aici…

Clotilde se făcu albă ca varul şi, văzând că el se oprise, spuse tremurând:

— O, maestre, maestre! Aşadar tot n-ai renunţat la această monstruozitate? Văd bine în ochii tăi că-mi ascunzi ceva, că ai un gând pe care nu mi-l mai împărtăşeşti… Dar, dacă eu plec şi tu mori, cine va fi aici să-ţi apere opera?

Crezu că se obişnuia cu ideea plecării şi găsi în el puterea de a răspunde vesel:

— Îţi închipui oare că aş putea să mor fără să te mai văd? … Am să-ţi scriu, ce naiba! Tu vei fi aceea care-mi va închide ochii.

Clotilde, căzută pe un scaun, începu să hohotească.

— Doamne! Cum e cu putinţă? Vrei ca mâine să nu mai fim împreună, noi care nu ne despărţim o clipă, care trăim unul în braţele celuilalt! Şi, totuşi, dacă am fi avut un copil…

— Mă condamni! Cred şi eu! o întrerupse el cu violenţă. Dacă am fi avut un copil, n-ai fi plecat niciodată... Nu vezi că sunt prea bătrân şi că mă dispreţuiesc! Alături de mine vei rămâne sterilă, vei avea durerea să nu fi o femeie întreagă, o mamă! Pleacă, du-te, eu nu mai sunt bărbat!

Zadarnic se străduia să-l liniştească.

— Lasă! Ştiu eu ce gândeşti, am vorbit de zeci de ori despre asta: dacă ţelul ei nu e un copil, dragostea e doar o murdărie inutilă... Aseară ai aruncat cât colo romanul pe care-l citeai, pentru că eroii, fără să le treacă prin minte că puteau face unul, nu ştiau cum să scape de el... O, cât am aşteptat, cât aş fi iubit un copil de la tine!

Din ziua aceea, Pascal se cufundă şi mai mult în lucru. Câte patru şi cinci ore în şir sta aplecat asupra mesei, dimineţi şi după-amieze întregi, când nici nu-şi scotea capul dintre manuscrise. Îşi exagera zelul, nu îngăduia să fie deranjat, să i se adreseze măcar un singur cuvânt. Şi uneori, când Clotilde ieşea în vârful picioarelor, să dea niscaiva porunci ori să facă vreun drum, el se asigura dintr-o privire furişă că nu mai e acolo, apoi îşi lăsa capul să-i cadă pe marginea mesei, într-o stare de imensă nefericire. Era o destindere dureroasă faţă de extraordinarul efort pe care şi-l impunea, când o simţea alături de el, ca să rămână la masa de lucru şi să n-o cuprindă în braţe, şi să n-o ţină astfel ceasuri întregi, sărutând-o dulce. O, munca, ce chemare arzătoare îi adresa, ca unui refugiu unic, în care nădăjduia să-şi stingă dorinţa, să dispară! Dar, de cele mai multe ori, nu putea lucra, trebuia să joace comedia atenţiei încordate, cu ochii pe pagină, ochii lui trişti care se împăienjeneau de lacrimi, pe când gândul pierea, se încurca, fugea, plin mereu de aceeaşi imagine. Era deci menit să asiste la prăbuşirea muncii, el care o credea suverană, atotcreatoare, unica diriguitoare a lumii? Trebuia să arunce condeiul, să renunţe la activitate, să nu facă altceva decât să vieţuiască, să se culce cu prima femeie

ieşită în cale? Sau numai datorită senilităţii devenise incapabil să scrie o pagină, aşa cum era incapabil să facă un copil? Spaima neputinţei îl neliniştise totdeauna. Pe când zăcea fără vlagă, cu obrazul pe masă, copleşit de nenorocirea lui, visa că avea treizeci de ani, că fiecare noapte petrecută lângă Clotilde îi dădea vigoare pentru munca de-a doua zi. Şi lacrimi îi curgeau pe bar, ba-i albă; dacă o auzea urcând scara, îşi îndrepta iute spinarea, lua din nou condeiul în mână, ca ea să-l găsească aşa cum îl lăsase, adâncit într-o meditaţie profundă, în care nu existau decât disperare şi vid.

Era pe la mijlocul lui septembrie, două săptămâni nesfârşite se scurseră în această atmosferă apăsătoare, fără să aducă nicio soluţie, când Clotilde, într-o dimineaţă, avu surpriza să o vadă intrând pe bunică-sa, Félicité. În ajun, Pascal o întâlnise pe strada Banne şi, nerăbdător să-şi ducă jertfa până la capăt, negăsind în el forţa de a face singur ruptura, i se destăinuise, în pofida aversiunii pe care o avea,rugând-o să vină a doua zi. Tocmai primise o nouă scrisoare de la Maxime, foarte dezolată şi imploratoare.

De cum intră, îşi explică prezenţa:

— Da, eu sunt, micuţa mea, şi dacă pun piciorul aici, înţelegi, înseamnă că mă împing motive extrem de serioase... Dar, într-adevăr, pesemne ai înnebunit de tot, nu te pot lăsa să-ţi strici astfel viaţa, fără să te lămuresc pentru ultima oară.

Cu glas tremurător, citi scrisoarea de la Maxime. Era ţintuit într-un fotoliu, pradă unei paralizii care înainta rapid, extrem de dureroasă. Aşa că cerea un răspuns definitiv din partea surorii sale, tot mai nădăjduind că va veni, tremurând la gândul că ar putea fi nevoit să-şi caute o altă infirmieră. Totuşi, aici va fi silit să ajungă, dacă toţi îl părăsesc în această nenorocită situaţie. Şi, când termină lectura, dădu de înţeles cât ar fi de supărător ca averea lui Maxime să încapă pe mâini străine; dar, mai ales, vorbi

despre obligaţii, despre ajutorul pe care îl datorăm unei rude, subliniind şi ea că fusese vorba de o promisiune fermă.

— Micuţa mea, adu-ţi aminte. I-ai spus că, dacă vreodată va avea nevoie de tine, te vei duce la el. Parcă te aud... Nu-i aşa, fiule?

De când mama lui intrase în casă, Pascal, palid şi cu capul în pământ, tăcea. Nu răspunse decât printr-un uşor semn afirmativ.

Pe urmă Félicité luă de la capăt toate argumentele pe care şi el i le dăduse Clotildei: scandalul înfiorător care se prefăcea în insultă, cumplita sărăcie care-i ameninţa, greu de îndurat pentru amândoi, imposibilitatea de a continua această existenţă păcătoasă, care lui, aflat în pragul bătrâneţii, îi distrugea bruma de sănătate ce o mai avea, iar ei, atât de tânără, îi compromitea întreaga viaţă. Ce mai puteau ei nădăjdui acum când sărăcia se abătuse pe capul lor? Era o prostie şi o cruzime să se încăpăţâneze astfel.

Dreaptă şi cu chipul împietrit, Clotilde nu scotea o vorbă, refuza să discute. Dar, cum bunică-sa o îmboldea, o hărţuia, spuse în cele din urmă:

— Repet, n-am nicio obligaţie faţă de fratele meu, datoria mea este aici. Să facă ce vrea cu averea lui, n-am nevoie de ea. Când vom ajunge săraci lipiţi pământului, maestrul o va concedia pe Martine şi mă va păstra ca slujnică.

Şi încheie cu un gest. Da! Da! Să se devoteze regelui ei, să-i dea viaţă, să cerşească mai bine pe drumuri, ducându-l de mână, apoi, la întoarcere, ca şi în seara când merseseră din poartă în poartă, să-i dăruiască tinereţea ei şi să-l încălzească în braţele-i neprihănite!

Bătrâna doamnă Rougon înălţă bărbia:

— Înainte de a fi sluga lui, ai fi făcut mai bine să începi prin a-i fi soţie... De ce nu v-aţi căsătorit? Era mai simplu şi mai cinstit.

Aminti că într-o zi venise să le ceară să se căsătorească,

spre a înăbuşi scandalul care se isca; şi fata se arătase surprinsă, spunând că nici ea şi nici doctorul nu se gândiseră la asta, dar că, dacă era nevoie, se vor. căsători totuşi, mai târziu, fiindcă nu era nicio grabă.

— Vreau să ne căsătorim! strigă Clotilde. Ai dreptate, bunico…

Şi, adresându-se lui Pascal:

— Mi-ai repetat de o sută de ori că vei face tot ce vreau eu… Auzi? Căsătoreşte-te cu mine. Voi fi soţia ta şi voi rămâne aici. O soţie nu îşi părăseşte soţul.

Dar el nu răspunse decât printr-un gest, parcă temându-se ca nu cumva glasul să-l trădeze şi să accepte, într-un ţipăt de recunoştinţă, legătura veşnică pe care ea i-o propunea. Gestul său putea însemna o ezitare, un refuz. La ce bun o căsătorie făcută *in extremis,* când totul se prăbuşea?

— Fără îndoială, interveni Félicité, iată nişte sentimente frumoase. Te pricepi să le aranjezi foarte bine în căpşorul tău. Dar căsătoria n-o să vă aducă niciun ban. Şi, până una-alta, îl coşti scump, pentru el eşti cea. mai grea povară.

Efectul acestei fraze fu extraordinar asupra Clotildei, care se întoarse mânioasă spre Pascal, cu obrajii în flăcări şi ochii plini de lacrimi:

— Maestre, maestre! E adevărat ce spune bunica? Chiar îţi pare rău de banii pe care-i cheltuieşti cu mine?

El pălise şi mai mult, nu făcu nicio mişcare, părând un om strivit. Dar, cu glas îndepărtat, ca şi când şi-ar fi vorbit sieşi, murmură:

— Am atâta de lucru! Tare aş vrea să-mi revăd dosarele, manuscrisele, notele şi să termin opera vieţii mele!… Dacă aş fi singur, poate aş izbuti să pun totul la punct. Aş vinde Souleiade, oh! nu valorează cine ştie ce, doar cât o bucată de pâine. M-aş retrage cu toate hârţoagele mele într-o cămăruţă. Aş lucra de dimineaţa până seara, aş încerca să nu fiu prea nenorocit.

Dar evita s-o privească, şi ea, pradă unei puternice agitaţii, nu se putea mulţumi doar cu aceste cuvinte îngăimate dureros. Se îngrozea din ce în ce mai mult, simţind bine că inevitabilul avea să fie rostit.

— Maestre, priveşte-mă! Uită-te în ochii mei... Şi, te conjur, fii curajos, alege deci între opera ta şi mine, întrucât pari a spune că mă alungi spre a lucra mai bine!

Clipa minciunii eroice sosise. Ridică fruntea, o privi în ochi, curajos, şi, cu un zâmbet de muribund care vrea să moară, regăsindu-şi glasul de bunătate cerească, spuse:

— De ce te aprinzi aşa?... Nu-ţi poţi face simplu datoria, ca toată lumea?... Am mult de lucru, am nevoie să fiu singur, şi tu, scumpa mea, tu trebuie să te duci la fratele tău. Du-te deci, totul s-a sfârşit!

Timp de câteva secunde se făcu o linişte cumplită, Clotilde îl privea stăruitor, în speranţa deşartă că îl va îndupleca. Spunea oare adevărul adevărat? Nu cumva se jertfea pentru fericirea ei? O clipă avu această senzaţie subtilă, ca şi când un suflu înfiorat, emanat de întreaga lui fiinţă, ar fi prevenit-o.

— Şi mă alungi pentru totdeauna? Nu-mi vei îngădui să mă întorc mâine?

El rămase neclintit, părea că-i răspunde cu un nou zâmbet că nu o apuci pe-o asemenea cale ca să te întorci din nou mâine. Şi totul se încurcă în mintea ei, percepu nelămurit un singur lucru: crezu că Pascal alegea munca, în toată sinceritatea, ca un om de ştiinţă pentru care opera este mai presus decât femeia. Păli din nou foarte tare, mai aşteptă încă puţin, apoi încet, cu aerul ei de tandră şi neţărmurită supunere, zise:

— Bine, maestre, voi pleca atunci când vrei tu şi n-am să mă întorc decât în ziua când mă vei chema.

Atunci, ca o lovitură de secure, irevocabilul se produse între ei. Îndată, Félicité, surprinsă că nu fusese nevoită să vorbească mai mult, nu se lăsă până nu fixă data plecării.

Se felicita pentru străduinţa ei, credea că dobândise victoria după o luptă grea. Era într-o vineri şi rămase stabilit ca fata să plece duminică. Trimiseră chiar o telegramă lui Maxime.

De trei zile sufla mistralul. Dar, seara, vântul bătu şi mai năprasnic, cu o tărie violentă. Martine spuse că, după credinţa poporului, va mai ţine încă cel puţin trei zile. La sfârşitul lui septembrie, de-a lungul văii râului Viorne, vântul bate cumplit. De aceea Martine avu grijă să se urce în toate odăile, spre a verifica dacă obloanele erau bine închise. Când se pornea, mistralul trecea deasupra acoperişurilor din Plassans şi se năpustea pieziş peste Souleiade, pe micul podiş unde era clădită. Venea turbat, într-o trombă furioasă, continuă, care biciuia casa, o zgâlţâia din pivniţă până la pod, zile întregi, nopţi întregi, fără oprire. Ţiglele zburau, zăvoarele ferestrelor erau smulse, pe când înăuntru, prin crăpături, pătrundea un vuiet dureros ca un geamăt, şi uşile, uitate cumva deschise, se trânteau bubuind ca tunetul. Părea un adevărat asediu de cetate, dat în iureşul vacarmului şi spaimei.

A doua zi, în casa mohorâtă, zguduită de vântul cumplit, Pascal vru să se ocupe, împreună cu Clotilde, de pregătirile călătoriei. Bătrâna doamnă Rougon avea să revină abia duminică, la ceasul despărţirii. Când Martine aflase de apropiata despărţire, rămase uluită, mută, cu ochii scăpărând de o lucire iute. Şi, cum i se ceruse să plece din odaie, pe motiv că nu aveau nevoie de ea pentru a face cuferele, se întorsese în bucătărie, să-şi vadă de treburile obişnuite, având aerul că nu-şi dă seama de catastrofa care le zdruncina menajul în trei. Dar, la cea mai mică chemare a lui Pascal, alerga atât de iute, atât de uşoară, cu chipul atât de luminat, atât de însorit de zelul de a-l servi, încât părea că redevine tânără. El n-o părăsi pe Clotilde nicio clipă, ajutând-o, dorind să se convingă că lua tot ce-i era necesar. Două cufere mari aşteptau deschise, în mijlocul

camerei în dezordine. Pachete, haine zăceau aruncate pretutindeni, era un du-te vino repetat de douăzeci de ori spre dulapuri şi sertare. Şi, în această preocupare de a nu uita nimic, aflau un soi de amorţire a durerii vii pe care şi unul şi celălalt o simţeau în capul pieptului. Uneori se zăpăceau: el, foarte grijuliu, veghind să nu rămână niciun loc gol, înghesuia în cutia de pălării rufele mici, strecura cutii între cămăşi şi batiste, pe când ea, scoţând rochiile de pe umerare, le împăturea pe pat, aşteptând să le pună la urmă, în compartimentul de deasupra. Apoi când, obosiţi, se ridicau şi se trezeau faţă în faţă, întâi îşi zâmbeau, apoi îşi stăpâneau lacrimile ivite brusc, la gândul inevitabilei nenorociri care-i cuprindea din nou pe amândoi. Dar, deşi cu inima însângerată, se ţineau tari. Doamne! Era deci adevărat că nu mai sunt împreună? Şi atunci ascultau vântul, vântul năprasnic, care ameninţa să spintece casa.

De câte ori, în acea ultimă zi, alergară la fereastră, atraşi de furtună, dorind parcă să vadă sfârşitul lumii! Câtă vreme bate mistralul, soarele nu încetează să strălucească, cerul rămâne mereu albastru, dar de un albastru livid, tulbure din pricina prafului, şi soarele galben păleşte cuprins parcă de friguri. Priveau în depărtare imensele vârtejuri albe ce se ridicau de pe drumuri, copacii aplecaţi, despletiţi, porniţi parcă la goană în acelaşi sens, în aceeaşi viteză de galop, câmpia uscată, istovită de violenţa acestui vânt mereu egal, ce sperie fără odihnă coclaurile cu bubuitul său de tunet. Ramuri se frângeau, dispăreau mistuite în văzduh, acoperişuri erau luate pe sus şi purtate atât de departe, încât nu mai puteau fi găsite. De ce mistralul nu-i lua şi pe ei, laolaltă, să-i arunce departe, într-un ţinut necunoscut, unde să poată fi fericiţi? Cuierele erau aproape gata, când el voi să deschidă un oblon pe care vântul îl trântise; dar prin fereastra întredeschisă năvăli o asemenea rafală, încât Clotilde trebui să-i sară în ajutor. Unindu-şi forţele, izbutiră în sfârşit să tragă zăvorul. În odaie, cele din urmă lenjuri se

răvăşiseră, şi culeseră de pe jos, sfărâmată, o oglinjoară căzută de pe un scaun. Să fie oare acesta un semn al morţii apropiate, aşa cum spuneau femeile simple?

Seara, după o cină tristă în sufrageria luminoasă, cu buchete înflorite, Pascal, grijuliu, o sfătui să se culce devreme. Clotilde trebuia să plece a doua zi dimineaţa, cu trenul de zece şi un sfert, şi avea de făcut un drum lung şi greu, de douăzeci de ore. Apoi, în clipa când să se urce în pat, o sărută, se încăpăţână să doarmă singur încă din acea seară, în fosta lui odaie. Voia cu tot dinadinsul ca ea să se odihnească. Dacă rămâneau împreună, niciunul, nici celălalt n-ar mai închide ochii, ar fi o noapte albă, infinit de tristă. Zadarnic îl rugă cu ochii ei mari şi duioşi, zadarnic îi întinse braţele minunate: el avu extraordinara putere de a pleca, sărutându-i ochii ca unui copil, învelind-o în cuverturi şi rugând-o să fie înţelegătoare şi să doarmă bine. Despărţirea lor nu era oare un fapt împlinit? L-ar cuprinde remuşcările şi ruşinea dacă s-ar mai apropia de ea acum, când nu-i mai aparţinea. Dar ce înfiorătoare întoarcere, în odaia umedă, părăsită, unde îl aştepta aşternutul rece de celibatar! I se păru că intră înapoi în bătrâneţea care cădea pentru totdeauna peste el, asemenea unui capac de plumb. La început, pentru insomnie învinui vântul de-afară. Casa moartă se umplea de urlete, glasuri imploratoare şi ţipete de mânie se amestecau cu suspine neîntrerupte. De două ori se sculă, merse să asculte la uşa Clotildei, nu auzi nimic. Coborî la parter să închidă o uşă care se izbea cu zgomote surde, de parcă nenorocirea ar fi ciocănit în pereţi. Pale de vânt străbăteau încăperile întunecoase. Se culcă din nou, îngheţat, tremurând, năpădit de vedenii lugubre. Apoi îşi dădu seama că glasul puternic care-l făcea să sufere, care îi lua somnul, nu era al mistralului dezlănţuit. Era chemarea Clotildei, senzaţia dureroasă că se lipsise de dânsa, deşi se afla încă acolo. Atunci căzu pradă unei crize de dorinţă aprigă, de disperare înspăimântătoare. Doamne! Să nu mai

fie niciodată a lui, când putea, cu un singur cuvânt, să o aibă încă, să o păstreze pentru totdeauna! Trupul tânăr, care i se răpea astfel, îl durea de parcă ar fi fost jupuit de propria-i carne. La treizeci de ani mai poţi să regăseşti o femeie. Dar, în patima virilităţii ce apunea, cât de greu îi va fi să renunţe la acest trup proaspăt, mirosind a tinereţe, care i se dăruise regeşte, care îi aparţinea ca bunul şi proprietatea lui! Un bun al lui! De zece ori fu pe punctul de a sări din pat şi de a alerga s-o ia înapoi şi s-o păstreze. Cumplita criză dură până la ziuă, în mijlocul urgiei turbate a vântului ce zgâlţâia toată casa.

Era ora şase când Martine urcă, închipuindu-şi că stăpânul o chemase în camera lui, bătând în podea. Sosi veselă, cu înfăţişarea vioaie şi exaltată pe care o avea de două zile, dar rămase împietrită de spaimă şi uimire când îl văzu pe jumătate îmbrăcat, trântit de-a latul patului, zbuciumat, muşcându-şi perna ca să-şi înăbuşe suspinele. Voise să se scoale, să se îmbrace repede, dar un nou acces îl doborî, fu cuprins de ameţeli, sufocat de palpitaţii.

Abia scăpat dintr-o scurtă sincopă, îşi bolborosi iarăşi chinul.

— Nu, nu! Nu pot, sufăr prea mult... Mai bine să mor, să mor chiar acum...

Totuşi o recunoscu pe Martine şi se lăsă pradă durerii, la capătul puterii, înecat şi sfâşiat de suferinţă.

— Sufăr prea mult, fata mea, îmi plesneşte inima... Clotilde îmi ia cu dânsa inima, toată fiinţa mea. Nu pot să mai trăiesc fără ea... Era să mor în noaptea asta, aş fi vrut să mor înainte de plecarea ei, să nu trăiesc durerea sfâşietoare de a o vedea cum mă părăseşte... O, Doamne! Pleacă şi n-o să mai fie aici lângă mine, şi rămân singur, singur, singur...

Slujnica, atât de veselă când urcase scara, se îngălbeni ca ceara, cu obrazul împietrit şi îndurerat. O clipă îl privi cum frământa cearşafurile cu mâini crispate, cum îşi urla

disperarea, cu gura înfundată în cuvertură. Apoi, păru că se hotărăşte, după o mare sforţare:

— Dar, domnule, nu e cuminte să vă chinuiţi atâta. E ridicol. Dacă aşa stau lucrurile şi nu vă puteţi lipsi de domnişoara, mă duc să-i spun în ce hal sunteţi...

Această frază îl făcu să se ridice cu violenţă, clătinându-se încă, sprijinindu-se de spătarul unui scaun.

— Îţi interzic, Martine!

— De ce să vă ascult? Ca să vă găsesc pe jumătate mort, plângând în hohote?... Nu, nu! Mă duc s-o chem pe domnişoara, şi am să-i spun adevărul, şi-am s-o silesc să rămână cu noi!

El însă o prinsese de braţ şi, cuprins de mânie, nu-i mai dădea drumul.

— Îţi poruncesc să stai liniştită, înţelegi? Sau pleci odată cu ea... De ce ai intrat în camera mea? Eram bolnav din cauza vântului. Asta nu priveşte pe nimeni.

Apoi, năpădit de duioşie, cedând bunătăţii lui fireşti, îi zâmbi trist.

— Biata de tine, de ce mă superi! Lasă-mă să fac ce trebuie pentru fericirea tuturor. Să nu sufli un cuvânt, altfel mă vei necăji mult.

Martine, la rândul ei, îşi reţinu lacrimile. Era şi timpul să se liniştească, deoarece Clotilde intră aproape în aceeaşi clipă. Se sculase devreme, nerăbdătoare să-l vadă pe Pascal, nădăjduind, fără îndoială, până în ultima clipă, că o va opri. Şi ea avea pleoapele grele de nesomn. Privirea i se opri, întrebătoare, asupra lui. Dar el era încă atât de răvăşit, încât o cuprinse îngrijorarea.

— Nu, n-am nimic, te asigur. Chiar aş fi dormit bine dacă nu era mistralul... Nu-i aşa, Martine? Tocmai îţi povesteam.

Slujnica, printr-un semn din cap, confirmă. La rândul ei, Clotilde se supunea, nu îi striga în faţă ce noapte de frământări şi suferinţe avusese, în timp ce el se luptase cu moartea. Cele două femei, docile, nu făceau decât să-l

asculte şi să-l ajute, în deplina lui uitare de sine.

— Stai puţin, zise el deschizând scrinul, am aici ceva pentru tine... Uite! În plicul acesta sunt şapte sute de franci...

Şi, cu toate că ea protestă, se feri, îi dădu socoteala. Din cele şase mii de franci luaţi pe bijuterii, abia se cheltuiseră două sute, şi el păstra o sută, pentru a-i ajunge până la sfârşitul lunii, făcând o economie strictă, care la el, în ultimul timp, devenise zgârcenie neagră.

Pe urmă, va vinde Souleiade, fără îndoială, se va apuca de lucru, va şti el să iasă din încurcătură. Dar nu voia să se atingă de cei cinci mii de franci care rămăseseră, căci erau banii ei, şi ea îi va găsi aici, în sertar.

— Maestre, maestre, îmi frângi inima...

Pascal o întrerupse:

— Aşa am hotărât, şi dacă nu mă asculţi, tu îmi frângi mie inima... Hai, e şapte şi jumătate, mă duc să leg curelele cuferelor, că doar le-am închis.

Când Clotilde şi Martine rămaseră singure, una în faţa celeilalte, se priviră o clipă în tăcere. De când cu noua situaţie, simţiseră bine un antagonism surd, triumful limpede al stăpânei tinere, gelozia nelămurită a slujnicei bătrâne, în jurul stăpânului adorat. Astăzi părea că cea din urmă rămăsese victorioasă. Dar, în această ultimă clipă, emoţia lor comună le apropia.

— Martine, nu trebuie să fie lăsat să mănânce ca un om sărac. Îmi promiţi că va avea zilnic vin şi carne?

— Nu vă fie teamă, domnişoară.

— Şi tu ştii că cele cinci mii de franci care zac acolo sunt ale lui. Cred că n-o să muriţi de foame lângă ei! Vreau să-l răsfeţi.

— Vă repet că-mi cunosc datoria, domnişoară, şi că domnul nu va duce lipsă de nimic.

Se aşternu din nou tăcerea. Se priveau întruna.

— Şi, supraveghează-l, să nu muncească prea mult. Plec

foarte neliniştită, sănătatea lui nu-i prea bună de câtva timp. Ai să-l îngrijeşti, nu-i aşa?

— Am să-l îngrijesc, fiţi liniştită, domnişoară.

— În sfârşit, ţi-l încredinţez. Nu te va mai avea decât pe tine şi ceea ce mă linişteşte întrucâtva este faptul că tu îl iubeşti mult. Iubeşte-l din tot sufletul pentru amândouă.

— Da, domnişoară, atât cât voi putea.

Amândouă aveau ochii plini de lacrimi şi Clotilde mai zise:

— Vrei să mă îmbrăţişezi, Martine?

— O, domnişoară, din toată inima!

Când Pascal intră, le găsi îmbrăţişate. Se prefăcu că nu le vede, desigur ca să nu se înduioşeze şi el. Cu un glas cam prea ascuţit, vorbea despre ultimele pregătiri dinaintea plecării, ca un om grăbit, care nu vrea să piardă trenul. Legase cuferele, moş Durieu tocmai le urcase în trăsura lui, ca să le ducă la gară. Totuşi era abia ora opt, mai aveau două ceasuri întregi înaintea lor. Două ceasuri de chinuitoare nelinişte, de dureroasă aşteptare, două ceasuri încărcate de amărăciunea despărţirii. Micul dejun nu dură mai mult de un sfert de oră. Se ridicară de câteva ori şi se aşezară din nou. Nu slăbeau din ochi pendula. Minutele păreau veşnice ca o agonie, de-a lungul casei lugubre.

— Vai, ce vânt! spuse Clotilde la o rafală a mistralului, când toate uşile gemură.

— Parcă suflă mai tare decât azi-dimineaţă. Trebuie al copacilor sub şfichiuirea furtunii.

— Parcă suflă mai tare decât azi dimineaţă. Trebuie să am grijă de acoperiş, căci vântul a smuls câteva ţigle.

Despărţirea se produsese, deşi mai erau împreună. Nu mai auzeau decât vântul furios ce mătura totul, ducând şi viaţa lor cu el.

În sfârşit, la opt şi jumătate Pascal spuse simplu:

— E timpul să plecăm, Clotilde.

Ea se ridică de pe scaun. În unele clipe uita că pleacă.

Deodată, cumplita certitudine îi năvăli în minte. Pentru ultima oară îl privi, fără ca el să întindă braţele s-o reţină. Totul se sfârşise. Şi faţa ei, golită de sânge, păru un chip de mort.

La început, schimbară cuvinte banale.

— Ai să-mi scrii, nu-i aşa?

— Desigur, iar tu să-mi trimiţi veşti cât mai des cu putinţă.

— Mai ales, dacă eşti bolnav, cheamă-mă imediat.

— Îţi promit, dar nu-ţi. fie teamă, sunt voinic.

Apoi, în clipa când urma să plece din casa atât de scumpă, Clotilde o învălui toată într-o privire tremurătoare. Şi se aruncă la pieptul lui Pascal, îl strânse în braţe şi bâigui:

— Vreau să te sărut aici, vreau să-ţi mulţumesc... Maestre, tu ai făcut din mine ceea ce sunt. Aşa cum al spus deseori, mi-ai corectat ereditatea. Ce s-ar fi ales din mine acolo, în mediul unde a crescut Maxime?...

Dacă valorez ceva, ţie îţi datorez asta, ţie care m-ai transplantat în această casă de adevăr şi de bunătate, unde m-ai ajutat să cresc demnă de afecţiunea ta... Astăzi, după ce m-ai luat şi m-ai copleşit cu darurile tale, mă goneşti. Facă-se voia ta, tu eşti stăpânul meu şi te ascult. Te iubesc totuşi şi te voi iubi mereu.

El o strânse la pieptul său şi răspunse:

— Nu-ţi doresc decât binele, Clotilde, îmi isprăvesc opera.

Şi, în ultima lor sărutare, sărutarea sfâşietoare pe care şi-o dădură, ea suspina cu glas stins:

— Ah! Dacă am fi avut un copil!

Şi mai încet, ca într-un hohot, i se păru că îl aude îngăimând cuvinte nedesluşite.

— Da, opera visată, singura adevărată şi bună, opera pe care n-am putut s-o realizez... Iartă-mă, încearcă să fii fericită.

Bătrâna doamnă Rougon era la gară, foarte veselă,

vioaie, în ciuda celor optzeci de ani ai săi. Triumfa, credea că îl are pe Pascal la cheremul ei. Când îi văzu pe amândoi cu mintea parcă rătăcită, se oferi să facă tot ce era de făcut, scoase biletul, înregistră bagajele, instală călătoarea într-un compartiment numai pentru femei. Apoi vorbi mult despre Maxime, dădu instrucţiuni, îi ceru Clotildei să o ţină la curent. Dar trenul nu pleca şi se mai scurseră încă cinci minute chinuitoare, timp în care rămaseră faţă în faţă, fără să-şi vorbească. În sfârşit, totul se întunecă, se îmbrăţişară, se auzi un huruit de roţi, batiste fluturau…

Deodată Pascal observă că era singur pe peron, pe când acolo, departe, trenul dispăruse la o cotitură a liniei. Atunci, n-o mai auzi pe maică-sa, porni în goană, un galop nărăvaş de bărbat tânăr, urcă panta, sări peste zidul de pietre netencuite şi în trei minute ajunse pe terasă, la Souleiade. Mistralul sufla ca turbat, o pală de vânt uriaşă îndoia chiparoşii seculari ca pe nişte paie. Pe cerul decolorat, soarele părea obosit de acest vânt, a cărui violenţă îi ofilea faţa de şase zile. Şi, asemenea arborilor despletiţi, Pascal ţinea piept vântului, cu hainele ce-i fluturau ca nişte drapele, cu barba răsfirată şi părul zburlit, biciuite de furtună. Cu răsuflarea tăiată, cu mâinile pe inimă pentru a-i stăpâni bătăile, privea cum fuge trenul în depărtare, străbătând câmpia netedă, un tren mic de tot pe care mistralul părea că-l mătură, la fel ca pe o ramură cu frunze uscate.

XII

Începând de-a doua zi, Pascal se închise în fundul casei mari şi goale. Nu mai ieşi, încetă cu totul rarele vizite medicale pe care le mai făcea, trăi în casă, cu uşile şi ferestrele închise, într-o singurătate şi o linişte absolute. Şi dăduse poruncă nestrămutată Martinei să nu lase pe nimeni să intre, sub niciun motiv.

— Domnule, dar mama dumneavoastră, doamna Félicité?

— Mama mai puţin decât oricine. Am motivele mele... Îi vei spune că lucrez, că am nevoie de reculegere şi că o rog să mă scuze.

Bătrâna doamnă Rougon veni de trei ori la rând. El auzi de fiecare dată scandalul de la intrare. O auzi cum ridică vocea şi se enervează, voind să treacă peste consemn. Apoi, zgomotul se potolea, nu se mai auzeau decât şoapte de văicăreli şi de complot, între ea şi slujnică. Şi nu se lăsă înduplecat nici o singură dată, nu se aplecă peste balustrada scării spre a o chema să urce.

Într-o zi, Martine îndrăzni să spună:

— Destul de urât, domnule, să închideţi uşa în nas mamei dumneavoastră. Cu atât mai mult cu cât doamna Félicité vine cu cele mai bune gânduri, căci ştie că o duceţi greu cu banii şi stăruie doar fiindcă vrea să vă ajute.

Exasperat, el strigă:

— N-am nevoie de bani, înţelegi?... O să muncesc şi-o să-

mi câştig existenţa, ce naiba!

Totuşi, problema banilor se cerea grabnic rezolvată. Se încăpăţâna să nu ia niciun gologan din cei cinci mii de franci închişi în scrin. Acum, când rămăsese singur, privea cu nepăsare viaţa materială, s-ar fi mulţumit cu pâine şi apă, şi de fiecare dată când slujnica îl întreba cu ce să cumpere vin, carne, dulciuri, ridica din umeri: la ce bun? Mai rămăsese o coajă de pâine de ieri, nu era de ajuns? Dar ea, în dragostea pentru stăpânul pe care îl simţea că suferă, era disperată de zgârcenia lui, mai aspră decât a ei, de acea despuiere de om sărac căreia el i se lăsa pradă, împreună cu întreaga casă. Până şi muncitorii din cartier trăiau mai bine. Astfel, o zi întreagă Martine păru că se luptă cu sine. Dragostea-i de câine credincios lupta împotriva patimii pentru banii agonisiţi centimă cu centimă, ascunşi undeva, să facă pui, cum spunea ea. Mai bine ar fi dăruit o bucată ruptă din carnea ei. Atâta vreme cât stăpânul nu suferise de unul singur, nici nu-i trecuse prin minte să se atingă de i comoara ei. Şi dădu dovadă de un eroism extraordinar într-o dimineaţă când, ajunsă la capătul răbdării, văzând maşina de gătit rece şi dulapul gol, dispăru timp de o oră, apoi se întoarse cu provizii şi cu restul de la o bancnotă de-o sută de franci.

Pascal, care tocmai cobora scara, se miră, o întrebă de unde are banii aceia, începând să-şi iasă din fire şi gata să arunce totul în stradă, crezând că se dusese la maică-sa.

— Ba nu, domnule, ba nu! bâigui ea. Nici vorbă de aşa ceva…

Şi până la urmă îi spuse minciuna pe care o pregătise.

— Închipuiţi-vă că socotelile se aranjează la domnul Grandguillot, sau cel puţin aşa se pare… M-am gândit azi-dimineaţă să mă duc să văd ce se mai întâmplă şi mi s-a spus că sigur veţi căpăta ceva înapoi, şi că pot să ridic o sută de franci… Da, s-au mulţumit cu o chitanţă din partea mea. Pe urmă veţi aranja dumneavoastră.

Pascal abia dacă păru surprins. Martine spera că nu va ieşi să verifice faptul. Totuşi se simţi uşurată când văzu cât de simplu şi cu câtă nepăsare primi povestea aceea.

— Ei, cu atât mai bine! Spuneam eu că niciodată nu trebuie să-ţi pierzi speranţa. Asta îmi va da timp să-mi rânduiesc afacerile.

Afacerile lui însemnau vânzarea proprietăţii Souleiade, la care se gândise vag. Dar ce chin îngrozitor să părăsească această casă, în care crescuse Clotilde, unde trăise împreună cu ea aproape optsprezece ani! Îşi dăduse un răgaz de două sau trei săptămâni, să mediteze. Dar de când avu speranţa că va căpăta înapoi ceva din banii săi, nici nu se mai gândi la asta. Din nou, puţin îi păsa de el, mânca ce-i dădea Martine, fără să observe eforturile ei de a-i asigura un trai mai bun, prosternându-se la picioarele lui, eu inima sfâşiată că-şi ciuntea comoara, dar atât de fericită că-l hrănea acum, chiar dacă el nu bănuia că viaţa i-o datorează ei.

De altfel, Pascal nu-i mulţumea niciodată. Cel mult se înduioşa, îşi regreta ieşirile violente. Dar, în starea de febră disperată în care trăia, nu se putea abţine s-o ia de la capăt, să se înfurie pe ea la cel mai mic motiv de nemulţumire. Într-o seară, auzind-o din nou pe mama lui turuind în fundul bucătăriei, avu un acces de furie.

— Ascultă, Martine, nu mai vreau s-o mai văd intrând în casa mea... Dacă o mai primeşti o singură dată, jos, te dau afară!

Uluită, Martine rămase încremenită. Niciodată, de treizeci şi doi de ani de când îl slujea, n-o ameninţase astfel cu concedierea.

— Vai, domnule, aţi fi în stare! Chiar dacă mă daţi afară, o să mă culc pe prag şi tot n-o să plec.

Ruşinat de ieşirea lui, Pascal se mai domoli puţin.

— Ştiu prea bine ce se petrece aici. Vine să-ţi vâre prostii în cap, să te asmuţă împotriva mea, aşa-i?... Dă târcoale

hârtiilor mele, ar vrea să-mi fure tot, să distrugă tot ce am acolo sus, în dulap. O cunosc, când vrea ceva, nu se lasă... Ei bine, poţi să-i spui că stau de veghe, că n-o s-o las să se apropie măcar de dulap atâta timp cât sunt în viaţă. Şi-apoi cheia e aici, în buzunarul meu.

Într-adevăr, toată spaima de savant hărţuit şi ameninţat pusese din nou stăpânire pe el. De când trăia singur, avea senzaţia unei noi primejdii, se temea necontenit de o capcană aşezată în umbră. Cercul se strângea mereu şi dacă se arăta atât de înverşunat împotriva încercărilor de invadare, dacă respingea atacurile mamei sale, o făcea pentru că nu se înşela asupra adevăratelor ei planuri şi pentru că se temea să nu fie slab. Dacă ar primi-o, încetul cu încetul ar pune stăpânire pe el, până l-ar ucide. Astfel torturile reîncepeau, petrecea zile întregi stând la pândă, seara încuia singur uşile, şi adesea se scula noaptea pentru a se asigura că n-a forţat nimeni încuietorile. Dar şi mai mult se temea ca nu cumva slujnica, ademenită, crezând că-şi dobândeşte mântuirea veşnică, să-i deschidă maică-sii uşa. I se părea că vede dosarele arzând în sobă, făcea de pază lângă ele, cuprins iarăşi de o pasiune plină de suferinţă, de o duioşie sfâşietoare pentru acest îngheţat morman de hârtii, pentru aceste reci pagini de manuscris, cărora le sacrificase femeia pe care o iubea, şi pe care se străduia să le iubească îndeajuns de mult, încât să uite restul.

De când Clotilde nu mai era acolo, Pascal îşi găsea refugiul în lucru, încerca să se înece în el şi să se rătăcească. Dacă se încuia în casă, dacă nu mai punea piciorul în grădină, dacă într-o zi, când Martine urcase la el să-i anunţe vizita doctorului Ramond, avusese tăria să răspundă că nu-l putea primi, toată această aspră dorinţă de singurătate nu avea alt scop decât să se distrugă muncind necurmat. Bietul Ramond, cum l-ar mai fi îmbrăţişat! Căci ghicea sentimentul delicat care îl făcea să

alerge pentru a-l consola pe bătrânul său profesor. Dar de ce să piardă o oră? De ce să se expună emoţiilor şi lacrimilor, dovedindu-se un laş? De cum se crăpa de ziuă, se aşeza la masa de lucru, petrecea acolo toată dimineaţa şi după-amiaza, apoi continua să lucreze adesea până foarte târziu, la lumina lămpii. Voia să îndeplinească vechiul său proiect: să reia întreaga sa teorie despre ereditate pe un plan nou, să se slujească de dosare, de documentele furnizate de familia lui, pentru a stabili după care legi, într-un grup de fiinţe, viaţa se împarte matematic de la un om la alt om, ţinând seama de mediu: vastă biblie, geneză a familiilor, a societăţilor, a omenirii întregi. Nădăjduia că amploarea unui asemenea plan, efortul necesar realizării unei idei atât de colosale îl vor capta pe de-a întregul, îi vor reda sănătatea, credinţa, mândria, prin bucuria superioară a operei împlinite. Dar zadarnic încerca să se dedice acestei opere cu pasiune, fără rezerve, cu înverşunare. Nu izbutea decât să-şi istovească trupul şi să-şi destrame sufletul, rămânând distrat, cu inima departe de subiectul la care lucra. Nu mai era oare capabil să lucreze? Va fi oare obligat să recunoască, el cel a cărui existenţă fusese devorată de munca pe care o privise ca pe unicul motor al vieţii, binefăcătoare şi consolatoare, că a iubi şi a fi iubit este singurul lucru care contează în viaţă? Uneori se cufunda în gânduri măreţe, continua să schiţeze noua sa teorie despre echilibrul de forţe, care consta în a stabili că tot ce omul primeşte ca senzaţie trebuie să înapoieze în mişcare. Ce viaţă normală, plină şi fericită ar duce omul, dacă ar fi în stare să o regleze ca şi funcţionarea unei maşini, transformând în forţă ceea ce ea arde drept combustibil, întreţinându-se singură în vigoare şi în frumuseţe prin jocul simultan şi logic al tuturor organelor sale! Vedea tot atâta muncă fizică, cât şi intelectuală, tot atâta sentiment, cât şi raţiune, o parte încredinţată funcţiunii genetice, alta funcţiunii cerebrale, fără pic de surmenaj, căci surmenajul

nu este decât dezechilibru şi boală. Da, da! Să începi viaţa din nou şi să ştii s-o trăieşti, să sapi pământul, să studiezi lumea, să iubeşti femeia, să ajungi la perfecţiunea umană, la cetatea viitoare a fericirii universale, printr-o justă folosire a fiinţei întregi, ce admirabil testament ar lăsa astfel un medic filosof! Şi acest vis îndepărtat, această teorie întrevăzută, îl umplea în cele din urmă de amărăciune, la gândul că, de acum înainte, el nu mai era decât o forţă irosită şi pierdută.

În adâncul durerii sale, Pascal avea senzaţia dominantă că era un om sfârşit. Părerea de rău pentru Clotilde, suferinţa de a n-o mai avea, certitudinea că nu va mai fi niciodată a lui, îl copleşeau în fiecare ceas mai mult, ca un val dureros care ducea cu el totul. Munca era învinsă, uneori lăsa capul să-i cadă pe pagina începută şi plângea ceasuri întregi, fără să afle curajul de a lua condeiul în mână. Înverşunarea lui în muncă, zilele de nimicire voluntară duceau la nopţi groaznice, nopţi de insomnie arzătoare, în timpul cărora îşi muşca cearşafurile ca să nu strige numele Clotildei. Ea era pretutindeni, în această casă mohorâtă, în care se claustrase. O regăsea străbătând fiecare încăpere, aşezată pe toate scaunele, în picioare pe după fiecare uşă. Jos, în sufragerie, nu se mai putea aşeza la masă fără s-o vadă în faţa lui. Sus, în camera de lucru, continua să-i ţină tovărăşie în fiecare clipă, trăise ea însăşi atât de multă vreme închisă acolo, încât obiectele păreau că-i răspândesc imaginea: neîncetat o simţea aievea alături de el, o ghicea dreaptă şi subţire în faţa pupitrului, aplecată, cu profilul ei delicat, asupra unui pastel. Şi, dacă nu ieşea să fugă de vedenia amintirii scumpe şi chinuitoare, era pentru că avea certitudinea că o va regăsi peste tot şi în grădină, visând la marginea terasei, plimbându-se agale pe aleile crângului de pini, stând sub platani şi răcorindu-se lângă veşnicul şi neobositul susur al izvorului, culcată pe arie, în amurg, cu privirea pierdută, aşteptând să răsară

stelele. Dar mai ales exista un loc care îl umplea de dorinţă şi de groază, un sanctuar sacru în care intra tremurând: odaia în care ea i se dăruise, unde dormiseră împreună. Păstra cheia la el, nu mişcase niciun obiect de la locul lui, din trista dimineaţă a plecării; o fustă uitată atârna încă pe un fotoliu. Acolo îi respira până şi răsuflarea, proaspăta mireasmă de tinereţe rămasă în aer ca un parfum. Îşi deschidea braţele, rătăcit, şi strângea la piept fantoma ei, plutind în semiîntunericul obloanelor închise, în rozul stins al vechiului tapet, de culoarea zorilor. Suspina dinaintea mobilelor, săruta patul, locul care încă mai păstra conturul trupului ei divin. Şi bucuria de a se afla acolo, regretul de a n-o mai vedea acolo pe Clotilde, această emoţie violentă îl epuiza în aşa hal încât nu îndrăznea să viziteze în fiecare zi acest loc redutabil, culcându-se în odaia lui rece, unde insomniile nu i-o înfăţişau atât de aproape şi atât de vie.

În munca sa înverşunată, Pascal avea o altă mare bucurie dureroasă, scrisorile Clotildei. Îi scria regulat de două ori pe săptămână, scrisori lungi de câte opt până la zece pagini, în care îi povestea viaţa de fiecare zi. Nu părea să fie prea fericită la Paris. Maxime, care nu mai părăsea fotoliul în care îl ţintuise boala, părea să o chinuie cu mofturile lui de copil răsfăţat şi de om bolnav, căci din scrisori reieşea că stă mereu de veghe lângă el ca o călugăriţă, neputând nici măcar să se apropie de ferestre, să arunce o privire pe bulevard, unde se rostogolea fluviul monden al celor ieşiţi la plimbare în Bois-de-Boulogne; şi, din unele fraze, deducea că fratele ei, după ce o chemase cu atâta nerăbdare, începuse să o privească plin de suspiciune, cu neîncredere şi ură, ca de altfel pe toate persoanele care îl slujeau, temându-se mereu să nu fie exploatat şi prădat. De două ori îşi văzuse tatăl, vesel ca totdeauna, ocupat până peste cap de afaceri, convertit la republicanism, în plin triumf politic şi financiar. Saccard o luase deoparte, să-i explice că bietul Maxime era într-

adevăr insuportabil, şi că avea un curaj nebun consimţind să-i fie astfel victimă. Cum ea nu putea face totul, avusese chiar amabilitatea să-i trimită a doua zi pe nepoata frizerului său, Rose, o fetiţă de optsprezece ani, blondă, cu aerul inocent, care acum o ajuta la îngrijirea bolnavului. De altfel Clotilde nu se plângea, dimpotrivă, ţinea să-l convingă pe Pascal că se simte bine, că e mulţumită, resemnată în faţa vieţii. Scrisorile erau pline de curaj, fără mânie împotriva despărţirii lor crude, fără apeluri disperate la dragostea lui Pascal, pentru ca el să o cheme înapoi. Dar, printre rânduri, o simţea cât de mult fierbe de revoltă, pornită spre el, gata să facă nebunia de a veni neîntârziat, la cel mai mic cuvânt!

Şi tocmai acest cuvânt nu voia Pascal să-l scrie. Lucirile se vor aranja, Maxime se va obişnui cu sora lui, sacrificiul – acum că era făcut – trebuia dus până la capăt. Un singur rând scris de el, în slăbiciunea unei clipe, şi întreg rezultatul atâtor eforturi s-ar spulbera, mizeria ar reîncepe. Niciodată nu avusese Pascal nevoie de mai mult curaj decât atunci când îi răspundea Clotildei. În timpul nopţilor sale fierbinţi, se zbătea, o striga, se scula să-i scrie, s-o cheme grabnic printr-o telegramă. Apoi, în zori, după ce plânsese mult, febra i se potolea; şi răspunsul său era totdeauna foarte scurt, aproape rece. Îşi supraveghea fiecare frază, o lua de la capăt când i se părea că nu şi-a ascuns îndeajuns adevăratele sentimente Dar ce chin însemnau aceste scrisori îngrozitoare, scurte, îngheţate, scrise împotriva inimii lui, numai pentru a o îndepărta, pentru a-şi asuma toată vina şi a o face să creadă că putea să-l uite, aşa cum şi el începuse s-o uite! După ce le termina era lac de năduşeală, epuizat, ca după un act violent de eroism.

Octombrie era pe sfârşite, Clotilde plecase de-o lună, când Pascal, într-o dimineaţă, se sufocă brusc. De mai multe ori înainte simţise asemenea sufocări uşoare, pe care le punea pe seama muncii. Dar, de data aceasta,

simptomele erau atât de clare, încât nu se putea înşela: o durere ascuţită în regiunea inimii, care-i cuprindea tot pieptul şi cobora de-a lungul braţului stâng, o cumplită senzaţie de zdrobire şi de nelinişte, pe când era scăldat de o sudoare rece. Era o criză de anghină pectorală. Accesul nu dură mai mult de un minut, şi la început rămase mai mult surprins decât înspăimântat. Cu acea orbire pe care medicii o au uneori faţă de starea propriei lor sănătăţi, nu bănuise niciodată că inima lui era atinsă.

Când abia îşi revenea, Martine tocmai intră să-i spună că doctorul Ramond era jos, stăruind din nou să fie primit. Şi Pascal, cedând poate unei nevoi inconştiente de a şti, strigă:

— Bine! Să urce dacă ţine atât de mult. O să-mi facă plăcere.

Cei doi bărbaţi se îmbrăţişară şi doar o strângere de mână, energică şi dezolată, fu singura aluzie la absentă, la aceea a cărei plecare pustiise casa.

— Nu ştiţi de ce am venit! spuse repede Ramond. Pentru o chestiune de bani... Da, da! Socrul meu, domnul Lévêque, avocatul pe care-l cunoaşteţi, mi-a vorbit chiar şi ieri despre banii investiţi la notarul Grandguillot. Şi vă sfătuieşte să treceţi neapărat la acţiune, pentru că unii au şi reuşit, se zice, să recupereze câte ceva.

— Dar, spuse Pascal, am aflat că lucrurile se vor aranja. Martine a şi obţinut două sute de franci.

Ramond păru foarte mirat.

— Martine? Cum aşa? Fără ca dumneavoastră să interveniţi?... În sfârşit, vreţi să-i daţi mână liberă socrului meu să se ocupe de cazul dumneavoastră? El va lămuri lucrurile, pentru că dumneavoastră n-aveţi nici timp, nici înclinare pentru astfel de treburi.

— Desigur, îl autorizez pe domnul Lévêque, şi spune-i că-i mulţumesc de mii de ori.

Apoi, odată terminată această discuţie de afaceri, tânărul

observându-i paloarea şi întrebându-l, el răspunse zâmbind:

— Închipuieşte-ţi, dragă prietene, că adineauri am avut o criză de anghină pectorală... O, nu-i o închipuire, s-au produs toate simptomele... Şi, uite! Pentru că tot eşti aici, te rog să mă consulţi.

Mai întâi Ramond refuză, prefăcându-se că ia totul în glumă. Oare un recrut ca el ar îndrăzni să se pronunţe asupra generalului său? Totuşi îl cercetă, îi observă faţa trasă, neliniştită, cu o ciudată spaimă în priviri. Până la urmă îl ascultă foarte atent, cu urechea lipită mult timp de piept. Se scurseră mai multe minute într-o linişte adâncă.

— Ei, cum e? întrebă Pascal după ce tânărul medic se ridică.

Ramond nu răspunse imediat. Simţea cum ochii maestrului îi caută privirea. Astfel că nu şi-o feri pe a lui şi, faţă de curajul calm al întrebării, răspunse simplu:

— Da, e adevărat, pare să fie o scleroză.

— Ah! Mă bucur că nu mă minţi, spuse doctorul. O clipă m-am temut că-mi vei ascunde adevărul şi asta m-ar fi necăjit.

Ramond îl ascultă din nou şi spuse cu jumătate de glas:

— Da, impulsia este energică, prima bătaie este surdă, pe când a doua, dimpotrivă, este zvâcnită... Se simte că vârful se lasă în jos şi se află îndreptat spre subsuoară... E scleroză sau, cel puţin, e foarte probabil...

Şi ridicându-se brusc:

— Se poate trăi şi douăzeci de ani cu aşa ceva.

— Fără îndoială, uneori, răspunse Pascal. Dacă nu mori pe loc, trăsnit.

Apoi vorbiră despre un caz straniu de scleroză a inimii, observat la spitalul din Plassans. Tânărul doctor plecă, promiţând să revină de îndată ce va avea noutăţi despre afacerea Grandguillot.

Rămas singur, Pascal se simţi pierdut. Totul era limpede: palpitaţiile lui de câteva săptămâni, ameţelile, sufocările şi,

mai ales, această uzură a organului, biata lui inimă surmenată de patimă şi de muncă, acel sentiment de imensă oboseală şi de sfârşit apropiat, asupra căruia acum nu se mai îndoia. Totuşi nu încerca încă nicio teamă. Primul său gând fusese că şi el, la rândul său, îşi plătea ereditatea, că scleroza, acest soi de degenerescenţă, era partea lui de mizerie fiziologică, moştenirea inevitabilă a cumplitei lui ascendenţe. Unii văzuseră nevroza, leziunea originară, prefăcându-se în viciu sau virtute, în geniu, în crimă, în beţie, în sfinţenie; alţii muriseră ofticoşi, epileptici, paralitici; el trăise din pasiune şi avea să moară de inimă. Şi nu mai tremura, nu se mai supăra pe această ereditate manifestă, fatală şi necesară, fără îndoială. Dimpotrivă, acum îl apuca smerenia, certitudinea că orice revoltă împotriva legilor naturale este nesănătoasă. De ce oare triumfa odinioară, exultând de bucurie, la gândul că nu face parte din familie, că se simţea deosebit, fără nimic comun cu ea? Nu putea exista un gând mai puţin filosofic. Numai monştrii creşteau izolat. Şi, a fi din familia lui, o, Doamne! asta ajungea să-i pară un lucru la fel de bun, la fel de frumos ca şi a fi din altă familie, căci nu semănau oare toate între ele, omenirea nu era oare identică pretutindeni, cu aceeaşi însumare de bine şi rău? Sub ameninţarea suferinţei şi a morţii, ajungea, foarte modest şi foarte blând, să accepte totul de la viaţă.

De acum înainte, Pascal trăi cu gândul că ar putea muri dintr-o clipă în alta. Şi cu timpul, aceasta îi dărui măreţie, îl înălţă până la totala uitare de sine. Nu încetă să lucreze, dar niciodată nu înţelese mai bine că efortul trebuie să-şi afle în el însuşi răsplata, opera fiind totdeauna tranzitorie şi rămânând oricum neterminată. Într-o seară, la cină, Martine îi spuse că Sarteur, pălărierul, pe vremuri internat în ospiciul de la Tulettes, se spânzurase. Toată seara se gândi la acest caz straniu, la acest om pe care crezuse că-l scăpase de mania omuciderii prin tratamentul cu injecţii

hipodermice şi care, evident, intrat într-o nouă criză, mai avusese încă destulă luciditate să se spânzure, în loc să sară la gâtul unui trecător. Îl revedea în minte, atât de pătruns când îl sfătuise să-şi reia viaţa de muncitor harnic. Ce era deci această forţă de distrugere, nevoia de a ucide prefăcându-se în sinucidere, moartea văzându-şi de treabă orice s-ar întâmpla? Cu acest om dispărea ultimul lui orgoliu de medic tămăduitor; şi, în fiecare dimineaţă, când se aşeza din nou la lucru, nu se mai socotea decât un şcolar care silabiseşte, care caută mereu adevărul, pe măsură ce acesta se îndepărtează şi se lărgeşte.

Dar, în această seninătate, păstrase o grijă, neliniştea de a şti ce se va întâmpla cu bătrânul lui cal, Bonhomme, dacă stăpânul va muri înaintea lui. Acum, bietul animal, complet orb, cu picioarele paralizate, nu-şi mai părăsea staulul. Când stăpânul venea să-l vadă, îl auzea totuşi, întorcea capul, sensibil la cele două sărutări pe o nară şi pe alta. Toţi vecinii ridicau din umeri, glumeau pe seama acestei rude bătrâne pe care doctorul nu voia s-o omoare. Oare el se va sfârşi întâiul cu gândul că a doua zi după moartea lui vor fi chemaţi cei de la ecarisaj? Şi, într-o dimineaţă, când intră în grajd, Bonhomme nu-l auzi, nu ridică spre el capul. Murise, zăcea liniştit, parcă uşurat că murise acolo de moarte bună. Stăpânul îngenunche şi îl sărută pentru ultima oară, îi spuse adio, pe când două lacrimi mari îi alunecau pe obraz.

Tot în aceeaşi zi Pascal se interesă şi de vecinul său, domnul Bellombre. Se apropiase de o fereastră, îl zări, pe deasupra zidului grădinii, în soarele palid al primelor zile de noiembrie, făcându-şi plimbarea obişnuită. Şi, văzându-l pe fostul profesor că trăieşte pe deplin fericit, fu cuprins de o mare uimire. I se păru că nu se gândise niciodată la acest lucru, şi anume că un bărbat de şaptezeci de ani stătea acolo, fără o femeie, fără un copil, fără un câine, şi că îşi extrăgea întreaga fericire egoistă din bucuria de a trăi în afara vieţii. Apoi, îşi aminti cât se mâniase împotriva

acestui om, câte ironii făcuse la adresa fricii de existenţă, câte catastrofe îi menise cu nădejdea că ispăşirea va veni sub înfăţişarea vreunei slujnice ibovnice, vreunei rude picate pe neaşteptate în chip de zeiţă a răzbunării! Dar nu! Îl regăsea la fel de verde, simţind bine că, încă multă vreme de acum înainte, va îmbătrâni astfel, aspru, zgârcit, inutil şi fericit. Şi, totuşi, nu-l mai dispreţuia, cel mult l-ar fi plâns, într-atât îl socotea de ridicol şi de nevolnic, pentru faptul că nu era iubit de nimeni. El, pe care-l pândea moartea pentru că rămăsese singur! El, a cărui inimă era gata să plesnească din prea plinul dragostei pentru alţii! Mai degrabă suferinţa, numai suferinţa, decât acest egoism, această moarte a tot ce are omul viu şi omenesc în el!

În noaptea următoare, Pascal avu o nouă criză de anghină pectorală, care dură aproape cinci minute. Crezu că se va sufoca, fără să aibă forţa să cheme slujnica. După ce îşi recăpătă suflul, n-o mai deranjă, preferă să nu vorbească nimănui despre agravarea bolii lui. Dar păstră certitudinea că era un om sfârşit, că nu va mai trăi poate nicio lună. Primul lui gând se îndreptă spre Clotilde. De ce nu i-ar scrie să vină? Tocmai primise o scrisoare de la ea cu o zi în urmă şi voia să-i răspundă în dimineaţa aceea. Apoi, deodată, îi veni în minte ideea dosarelor. Dacă murea pe nepusă masă, mama lui rămânea stăpâna casei, şi le va distruge; şi nu era vorba numai de dosare, ci şi de manuscrise, de toate hârtiile lui, de cei treizeci de ani de muncă şi creaţie. Astfel se va săvârşi crima de care se temuse atâta, dovedindu-se inutile toate spaimele şi nopţile lui de chin, când se trezea tremurând, cu urechea la pândă, ascultând dacă nu i se forţează dulapul. Îl trecură iarăşi sudorile, se văzu deposedat, jignit, cenuşa operei sale azvârlită în cele patru vânturi. Şi îndată gândul i se întoarse la Clotilde, îşi spuse că ar fi de ajuns s-o cheme: ea va veni, îi va închide ochii, îi va apăra memoria. Se şi aşeză la masă, se grăbea să-i scrie, pentru ca scrisoarea să plece cu poşta

de dimineaţă.

Dar când Pascal se văzu în faţa foii albe, cu pana în mână, i se păru că face un gest imoral şi îl năpădi o mare nemulţumire de sine. Oare gândul la dosare, planul frumos de a le da o paznică şi de a le salva nu erau o dovadă a slăbiciunii lui, un pretext pe care îl scornise pentru a o avea din nou alături pe Clotilde? În spatele acestui plan stătea egoismul. La el se gândea, nu la ea. Parcă o vedea întoarsă în această casă nevoiaşă, condamnată să îngrijească un bătrân bolnav; şi o vedea mai ales îndureratã şi înspăimântată de agonia lui, când, într-o zi, se va prăbuşi, ca trăsnit, sub ochii ei. Nu, nu! Tocmai de acest cumplit moment voia s-o cruţe, îi putea oferi doar câteva zile de dureros adio, şi apoi mizeria, darul trist pe care nu i-l putea face fără a se socoti un criminal. Liniştea şi fericirea ei erau mai presus de toate, restul nu valora nimic! Va muri în bârlogul lui, fericit că o ştie fericită. Cât despre salvarea manuscriselor, va vedea dacă va avea puterea să se despartă de ele, încredinţându-i-le lui Ramond. Şi, chiar dacă toate hârtiile lui trebuiau să piară, accepta aceasta; şi voia mai bine să nu rămână nimic din el, nici măcar ideile lui, dacă astfel putea să nu tulbure existenţa femeii iubite!

Pascal începu să scrie deci unul dintre răspunsurile sale obişnuite, pe care cu mare greutate le făcea să fie voit oarecare sau chiar reci.

Clotilde, în ultima ei scrisoare, fără a se plânge de Maxime, lăsa să se înţeleagă că fratele nu se interesa de ea, preocupându-se mai mult de Rose, nepoata frizerului lui Saccard, fetiţa blondă cu aer nevinovat. Pascal adulmecă o nouă manevră a tatălui, mreje savante întinse în jurul fotoliului în care zăcea infirmul, pe care viciile, atât de precoce odinioară, îl reluau în stăpânire, acum, în pragul morţii.

Dar, în ciuda îngrijorării sale, îi dădea Clotildei aceleaşi sfaturi bune, repetându-i că datoria ei era să se devoteze

fratelui până la capăt. Când iscăli, lacrimile îi întunecau vederea. De fapt îşi semna moartea lui de animal bătrân şi singuratic, moartea lui fără un sărut, fără o mână prietenă. Apoi îl asaltară din nou îndoielile: avea dreptate să o lase acolo, în acel mediu corupt, unde o bănuia înconjurată de tot felul de mârşăvii?

La Souleiade, în fiecare dimineaţă, factorul aducea scrisorile şi ziarele pe la ora nouă. Şi când îi scria Clotildei, Pascal avea obiceiul să-l pândească, pentru a-i da scrisoarea în mână, astfel încât să fie sigur că nu i se interceptează corespondenţa. Or, în dimineaţa aceea, când coborî să-i dea plicul, fu surprins că primeşte o nouă veste de la Clotilde, înainte de ziua obişnuită. Cu toate acestea dădu drumul scrisorii lui. Apoi urcă, îşi reluă locul la masă şi rupse plicul.

Şi, de la primele rânduri, rămase încremenit, uluit. Clotilde îi scria că era însărcinată de două luni. Dacă şovăise atâta până să-l vestească, era pentru că ea însăşi voia să aibă o certitudine absolută. Acum nu se mai putea înşela, copilul fusese desigur conceput în ultimele zile ale lunii august, în noaptea fericită când ea îi oferise ospăţul împărătesc al tinereţii, după ce bătuseră străzile ca nişte cerşetori, din uşă în uşă. Nu simţiseră oare atunci, într-una dintre îmbrăţişările lor, voluptatea sporită şi divină a zămislirii unui copil? După prima lună, îndată ce sosise la Paris, se îndoise, crezând că-i vorba doar de o întârziere, de o indispoziţie, foarte explicabilă după frământările şi chinurile rupturii lor. Dar, neîntâmplându-se nimic nici în a doua lună, aşteptase câteva zile, şi azi era sigură că este însărcinată, lucru confirmat de altfel de toate simptomele. Scrisoarea era scurtă, anunţând simplu faptul, plină totuşi de o bucurie fierbinte, de un elan de neţărmurită duioşie, de o dorinţă de întoarcere grabnică.

Înnebunit, temându-se că nu înţelesese bine, Pascal reciti scrisoarea. Un copil! Copilul pe care se dispreţuia că nu-l

putuse face, în ziua despărţirii, în urletul jalnic al mistralului, şi care exista încă de pe atunci, pe care îl ducea cu ea când privise trenul fugind departe, pe câmpia netedă! Ah! Iată opera adevărată, singura bună, singura vie, care îl umplea de bucurie şi de mândrie. Lucrările sale, temerile faţă de ereditate dispăruseră. Copilul se va naşte, ce importanţă are ce va fi! Numai să existe continuitatea, viaţa transmisă şi perpetuată, un alt eu! Rămase zguduit până în adâncul mădularelor, într-un fior înduioşat al fiinţei sale întregi. Râdea, vorbea cu glas tare, săruta pătimaş scrisoarea.

Dar un zgomot de paşi îl făcu să se potolească puţin, întoarse capul, o văzu pe Martine.

— Domnul doctor Ramond e jos.

— Ah! Să urce, să urce!

Bucuriile se ţineau lanţ. Încă de la uşă, Ramond strigă vesel:

— Victorie! Maestre, vă aduc banii, nu toţi, dar o sumă considerabilă!

Îi povesti faptele, un caz de neprevăzut şi fericit noroc, pe care socrul său, domnul Lévêque, îl scosese la lumină. Chitanţele pentru o sută douăzeci de mii de franci, care îl făceau pe Pascal creditorul personal al lui Grandguillot, nu mai erau bune de nimic, pentru că acesta era insolvabil. Salvarea venise de la procura pe care doctorul i-o dăduse într-o zi, la cererea acestuia, în scopul de a-i folosi banii, în întregime sau în parte, la plasamente ipotecare. Cum numele mandatarului fusese lăsat în alb, aşa cum se obişnuieşte uneori, notarul se folosise de numele unuia dintre secretarii lui; şi astfel fuseseră recuperaţi optzeci de mii de franci, plasaţi în ipoteci sigure, prin intermediul unui om de treabă, cu totul străin de afacerile patronului său. Dacă Pascal ar fi întreprins ceva, dacă s-ar fi adresat parchetului, ar fi descurcat totul de multă vreme. În sfârşit, patru mii de franci de rente sigure intrau din nou în

buzunarul său.

Îl prinse pe tânăr de mâini, i le strângea cu exaltare.

— O! dragul meu prieten, de-ai şti cât sunt de fericit! Scrisoarea asta a Clotildei mi-a adus o mare bucurie. Da, aş fi vrut s-o rechem lângă mine, dar gândul la sărăcia mea, la privaţiunile pe care i le-aş fi impus, îmi stricau bucuria revenirii ei... Şi iată că sunt din nou înstărit, sau cel puţin am cu ce să-mi întemeiez mica mea lume!

În expansiunea provocată de înduioşarea lui, îi întinse lui Ramond scrisoarea, îl sili s-o citească. Apoi, când tânărul i-o dădu înapoi zâmbind, mişcat că-l simţea atât de răscolit, cedă unei covârşitoare nevoi de duioşie, îl prinse în braţele lui puternice, ca pe un camarad, ca pe un frate. Cei doi bărbaţi se sărutară straşnic pe obraji.

— Deoarece norocul mi te aduce în casă, îţi voi mai cere un serviciu. Ştii că n-am încredere în nimeni de aici, nici chiar în bătrâna mea slujnică. Te rog să-mi duci o telegramă la poştă.

Se aşeză din nou la masa de lucru şi scrise simplu: „Te aştept, pleacă în seara asta.”

— Uite, continuă el, azi suntem în 6 noiembrie, nu-i aşa? ... Ceasul e aproape zece, va primi telegrama pe la ora prânzului. Va avea timp să-şi facă bagajele şi să ia diseară expresul de ora opt, care mâine o va lăsa la Marsilia să dejuneze. Dar, pentru că nu există un tren care să facă legătura imediat, nu va putea fi aici decât mâine, 7 noiembrie, cu cel de ora cinci.

După ce împături telegrama, se ridică.

— Doamne! Mâine la ora cinci!... Cât de departe-i ziua de mâine! Ce-am să mă fac până atunci?

Apoi, cuprins de o preocupare, deveni grav:

— Ramond, prietene, vrei să-mi faci dovada unei mari prietenii? Poţi fi foarte sincer cu mine?

— Cum asta, maestre?

— Da, cred că mă înţelegi bine... Zilele trecute m-ai

examinat. Crezi că aş mai putea trăi încă un an?

Şi îl pironi pe tânăr cu privirea, îl împiedică să-şi ferească ochii. Totuşi, acesta încercă să scape, glumind: într-adevăr, un medic punea o asemenea întrebare?

— Te rog, Ramond, să fim serioşi.

Atunci Ramond, cu toată sinceritatea, îi răspunse că, după părerea lui, putea nutri speranţa de a trăi încă un an. Îi dădu şi argumentele, starea relativ puţin avansată a sclerozei, sănătatea perfectă a celorlalte organe. Fără îndoială, trebuie să se ţină seama şi de necunoscut, de ceea ce nu se ştia încă, deoarece oricând era posibil un accident brutal. Şi amândoi începură să discute cazul la fel de liniştiţi ca şi când ar fi dat o consultaţie, la căpătâiul unui bolnav, aducând fiecare argumentele sale, fixând dinainte sfârşitul fatal, după indiciile cele mai bine stabilite şi cele mai înţelepte.

Ca şi cum n-ar fi fost vorba despre el, Pascal îşi recăpătase sângele rece, uitarea de sine.

— Da, murmură el în sfârşit, ai dreptate, încă un an de viaţă e posibil... Ah! Vezi, prietene, tare aş vrea măcar doi ani. Desigur e o dorinţă nebună, ar însemna o veşnicie de bucurii...

Şi, lăsându-se pradă acestui vis de viitor:

— Copilul se va naşte pe la sfârşitul lui mai... Ar fi atât de minunat să-l văd crescând puţin, până la optsprezece, douăzeci de luni, uite! nu mai mult. Doar atât cât să se descurce singur şi să facă primii paşi... Nu cer mai mult, aş vrea să-l văd umblând, şi-apoi, Doamne! apoi...

Îşi completă gândul printr-un gest. Pe urmă, prins în mrejele iluziei:

— Doi ani însă nu-i ceva imposibil. Am avut un caz foarte curios, un rotar din mahala care a trăit patru ani, dejucând toate previziunile mele... Doi ani, doi ani, îi voi trăi! Trebuie să-i trăiesc!

Ramond, care îşi plecase capul în piept, nu mai răspunse.

Îl tulbura ideea că se arătase prea optimist; şi bucuria maestrului îl îngrijora, îl îndurera, ca şi cum însăşi această exaltare, tulburând un creier altădată atât de solid, ar fi prevestit o primejdie surdă şi iminentă.

— Parcă voiaţi să trimiteţi telegrama neîntârziat?

— Da, da! Du-te repede, dragul meu Ramond, şi te aştept poimâine. Va fi şi ea aici şi vreau să vii să ne îmbrăţişezi.

Ziua păru lungă. Şi noaptea, pe la ora patru, când Pascal izbutise în sfârşit să adoarmă, după o insomnie zguduită de speranţe şi de visuri, fu trezit brutal de o criză îngrozitoare. I se părea că o greutate uriaşă, casa întreagă, se prăvălise peste pieptul lui, în aşa hal încât toracele, turtit, i se lipise de spinare şi nu mai putea respira, durerea se întindea spre umeri, spre gât, îi paraliza braţul stâng. De altfel rămăsese pe deplin conştient, avea senzaţia că inima i se oprea, că viaţa era pe punctul de a se stinge, în acea cumplită strânsoare de menghină, care îl înăbuşă. Înainte ca criza să ajungă la punctul culminant, avu forţa să se ridice, să bată în duşumea cu un baston, chemând-o sus pe Martine. Apoi recăzu pe pat, scăldat într-o sudoare rece, neputând nici să se mişte, nici să vorbească.

Din fericire, în marea linişte a casei goale, Martine auzi. Se îmbrăcă, se înfofoli într-un şal, urcă repede, cu lumânarea în mână. Era încă noapte adâncă, zorile aveau să se ivească. Şi, când îşi zări stăpânul, în care doar ochii, cu care o privea, erau vii, cu fălcile strânse, limba legată, obrazul răvăşit de nelinişte, se înspăimântă, nu putu decât să se năpustească spre pat, strigând:

— Doamne, Dumnezeule! Stăpâne, ce se întâmplă?... Răspundeţi-mi, domnule, mă speriaţi!

Timp de un minut întreg, Pascal se sufocă şi mai tare, neizbutind să-şi recapete suflul. Apoi, menghina din coaste slăbindu-şi strânsoarea puţin câte puţin, murmură foarte încet:

— Cei cinci mii de franci din scrin sunt ai Clotildei... Îi vei

spune că s-a aranjat cu notarul, că va avea iarăşi din ce să trăiască…

Atunci, Martine, care-l ascultase cu gura căscată, deznădăjduită, îi mărturisi minciuna ei, necunoscând veştile bune aduse de Ramond.

— Domnule, trebuie să mă iertaţi, am minţit. Dar ar fi păcat să stărui în minciună… Când v-am văzut singur şi atât de nefericit, am luat din banii mei…

— Sărmană fată, ai făcut tu asta?

— O! am tras oleacă nădejdea că stăpânul mi-i va da înapoi într-o bună zi!

Criza se potolea, Pascal putu întoarce capul s-o privească. Era înmărmurit şi înduioşat. Ce se petrecuse oare în sufletul acestei fete bătrâne şi zgârcite, care timp de treizeci de ani îşi strânsese cu străşnicie comoara din care n-ar fi scos niciodată un gologan, nici pentru alţii, nici pentru ea? Încă nu înţelegea, dar vru pur şi simplu să se arate şi bun.

— Eşti o femeie de treabă, Martine. Vei căpăta totul înapoi… Cred că am să mor…

Ea nu-l lăsă să-şi isprăvească vorba, revoltându-se din toată fiinţa, printr-un strigăt de protest.

— Să muriţi, domnule? Dumneavoastră?… Să muriţi înaintea mea!?! Nu vreau, voi face orice, numai să împiedic asta!

Şi se aruncă în genunchi dinaintea patului, îl cuprinse cu amândouă mâinile, disperată, pipăind să afle locul unde îl durea, ţinându-l strâns de parcă ar fi sperat că astfel nimeni nu va îndrăzni să i-l ia.

— Trebuie să-mi spuneţi ce aveţi, am să vă îngrijesc „am să vă scap. Dacă e nevoie să vă dau din viaţa mea, am să v-o dau, domnule… Pot să vă veghez zile şi nopţi întregi. Sunt încă voinică, voi fi mai tare decât moartea, veţi vedea… Să muriţi, să muriţi, ah! nu, asta e cu neputinţă! Bunul Dumnezeu nu poate face o asemenea nedreptate.

Atâta m-am rugat în viaţa mea, încât trebuie să mă asculte puţin, şi-mi va îndeplini rugămintea, domnule „şi vă va scăpa!

Pascal o privea, o asculta şi deodată se făcu lumină în sufletul lui. Biata fată nenorocită îl iubea, îl iubise totdeauna! Îşi aminti cei treizeci de ani de devotament orb, adoraţia ei mută de altădată, când, tânără încă, îl servea în genunchi, gelozia ei surdă de mai târziu împotriva Clotildei, tot ceea ce trebuie că suferise inconştient în acea epocă. Şi ea stătea aici, încă şi astăzi în genunchi, în faţa patului său de muribund, cu părul ei cărunt, cu ochii cenuşii, cu faţa ofilită de călugăriţă abrutizată de celibat. Şi o simţea că nu ştie nimic, nici măcar cu câtă dragoste îl iubise, iubindu-l doar pentru fericirea de a-l iubi, de a fi cu el şi de a-l sluji.

Lacrimi se rostogoliră pe obrajii lui Pascal. O milă dureroasă, o duioşie umană, neţărmurită se revărsa din sărmana lui inimă pe jumătate frântă. O mângâie:

— Fata mea, eşti cea mai bună dintre femei... Hai, sărută-mă aşa cum mă iubeşti, cu toată puterea!

Martine plângea şi ea, cu suspine. Îşi lăsă capul să cadă pe pieptul stăpânului, capul ei cărunt, obrazul ei ofilit de lunga-i viaţă de slugă. Îl sărută pătimaş, punând în acel sărut toată viaţa ei.

— Bine, să nu ne înduioşăm, pentru că, vezi tu, orice-am face, sfârşitul e aproape... Dacă vrei să te iubesc, trebuie să mă asculţi.

La început, se încăpăţână să nu rămână în odaia lui. Prea i se părea îngheţată, înaltă, pustie şi întunecoasă. Îi venise dorinţa să moară în cealaltă odaie, a Clotildei, unde se iubiseră, unde nu mai intra decât cuprins de un fior religios. Şi Martine, într-un ultim act de abnegaţie, îl ajută să se ridice, îl susţinu, îl conduse, clătinându-se până la patul cald încă. Luase, de sub pernă, cheia de la dulap, pe care o păstra acolo în fiecare noapte; şi o puse sub cealaltă pernă, pentru a o păzi, atâta vreme cât va fi în viaţă. Se crăpa de

ziuă, slujnica aşează lumânarea pe masă.

— Acum că m-am aşezat în pat şi respir ceva mai bine, fă-mi plăcerea şi dă o fugă până la doctorul Ramond... Trezeşte-l şi adu-l cu tine aici.

Martine tocmai se pregătea să iasă, când fu cuprins de o teamă.

— Dar mai ales îţi interzic s-o înştiinţezi pe mama.

Încurcată, rugătoare, Martine se răsuci spre el.

— Vai, domnule, dar doamna Félicité m-a pus să-i făgăduiesc...

El însă rămase neînduplecat. Toată viaţa se arătase politicos faţă de maică-sa, şi credea că îşi câştigase dreptul să se apere de ea în clipa morţii. Refuza s-o vadă. Slujnica trebui să-i jure că va tăcea. Abia atunci izbuti să zâmbească.

— Du-te repede... O! n-ai grijă, o să mă mai vezi, n-o să se întâmple chiar acum.

În sfârşit se crăpa de ziuă, mijiră zori triste, într-o palidă dimineaţă de noiembrie. Pascal o pusese pe Martine să deschidă obloanele şi, când rămase singur, privi cum creşte lumina ultimei zile pe care o trăia, fără îndoială. În ajun plouase, soarele rămăsese acoperit de nori, călduţ încă. Din platanii învecinaţi auzea ciripitul păsărelelor care se deşteptau, pe când foarte departe, la marginea câmpiei adormite, o locomotivă şuiera, cu un tânguit prelung. Şi el era singur, singur în marea casă mohorâtă, simţea dureros golul din jurul său, îi asculta tăcerea. Ziua creştea încet, el continua să urmărească, prin geamuri, cum se întinde pata ei albicioasă. Apoi flacăra lumânării nu se mai văzu, camera se lumină toată. Aştepta de aici o uşurare şi nu se înşelă, alinarea îi veni de la tapetul de culoarea zorilor, de la fiecare dintre mobilele familiare, de la patul larg în care iubise atâta şi în care acum se culcase să moară. Sub plafonul înalt, prin întreaga încăpere fremătătoare, plutea mereu o mireasmă pură de tinereţe, o infinită blândeţe

drăgăstoasă, care îl învăluia şi îl reconforta ca o mângâiere credincioasă.

Cu toate acestea, deşi criza ascuţită trecuse, Pascal suferea îngrozitor. O durere sfâşietoare îi stăruia în capul pieptului, şi braţul stâng, amorţit, atârna de umăr ca un braţ de plumb. În nesfârşita aşteptare a ajutorului pe care Martine avea să-l aducă, îşi concentrase toată mintea asupra acestei dureri care îi sfârteca trupul. Şi se resemna, nu îşi mai găsea revolta care se isca în el, odinioară, la simplul spectacol al durerii fizice. Îl scotea din sărite, ca o cruzime monstruoasă şi inutilă. În tumultul îndoielilor sale de medic, nu-şi mai îngrijea bolnavii decât pentru a o combate. Dacă în cele din urmă o acceptă, azi, când el însuşi era supus chinurilor, însemna oare că urcase încă o treaptă în încrederea lui în viaţă, spre acea culme a seninătăţii, de unde viaţa apare pe de-a întregul bună, chiar şi cu fatala condiţie a suferinţei, care este poate resortul ei? Da, să-ţi trăieşti viaţa până la capăt, s-o trăieşti şi s-o înduri până la capăt, fără răzvrătire, fără să crezi că o vei face mai bună eliminându-i durerile, gândul acesta străluci limpede în ochii lui de muribund, părându-i marele curaj şi marea înţelepciune. Şi, pentru a-şi înşela aşteptarea, pentru a-şi amăgi durerea, îşi reluă ultimele-i teorii, visă la mijlocul de a utiliza suferinţa, de a o transforma în acţiune, în muncă. Dacă omul, pe măsură ce se ridică pe treptele civilizaţiei, simte mai mult durerea, este un lucru foarte sigur că prin asta devine şi mai puternic, mai bine înarmat, mai rezistent. Organul, creierul funcţionează, se dezvoltă, se fortifică, dar cu condiţia ca echilibrul să nu se rupă între senzaţiile pe care le primeşte şi munca pe care o dă. De aici înainte, oare nu s-ar putea visa o omenire în care suma muncii să fie egală atât de perfect cu suma senzaţiilor, încât suferinţa ar fi ea însăşi folosită şi aproape suprimată?

Acum soarele se ridica pe cer, Pascal aluneca difuz spre

aceste nădejdi îndepărtate, în somnolenţa provocată de boală, când simţi deodată o nouă criză cum porneşte din adâncul pieptului. Avu un moment de nelinişte atroce: era oare sfârşitul? Avea să moară singur? Dar, tocmai atunci, paşi repezi urcau scara. Ramond intră, urmat de Martine. Şi bolnavul avu timp să-i spună, înainte de a se înăbuşi:

— Fă-mi o injecţie repede, cu apă! Fă-o dublă, de cel puţin zece grame!

Din nefericire, medicul fu nevoit să caute seringa mică, apoi să pregătească celelalte. Toate acestea durară câteva minute, şi criza fu cumplită. Îi urmărea neliniştit progresele, chipul care se descompunea, buzele care se învineţeau. În sfârşit, după ce făcu cele două injecţii, observă că fenomenele, o clipă staţionare, diminuară apoi în intensitate, cu încetul. Şi de data asta catastrofa fusese evitată.

Dar, de îndată ce nu se mai sufocă, Pascal, aruncând o privire spre pendulă, spuse cu glasul lui slab şi liniştit:

— Prietene, e ora şapte... Peste douăsprezece ore, diseară, la ora şapte, voi fi mort...

Şi cum tânărul vru să protesteze, gata să discute:

— Nu, nu minţi. Ai asistat la criză, ştii la fel de bine ca şi mine... De-acum înainte totul se va petrece în chip matematic; şi ţi-aş putea descrie fazele bolii, ceas cu ceas...

Se întrerupse iarăşi ca să respire cu greutate, apoi adăugă:

— De altfel, totul e bine, sunt mulţumit... Clotilde va fi aici la ora cinci, nu cer decât s-o văd şi să mor în braţele ei.

Curând simţi totuşi o vădită ameliorare. Efectul injecţiei era într-adevăr miraculos. Putu să se ridice în capul oaselor, cu spatele rezemat de perne. Glasul i se limpezise, niciodată luciditatea creierului nu i se păruse mai mare.

— Să ştiţi, maestre, nu vă mai părăsesc, zise Ramond. Am anunţat-o pe soţia mea. Ne vom petrece ziua împreună.

Şi, orice-aţi spune, sper că nu va fi ultima... Nu-i aşa? Îmi veţi permite să mă instalez ca acasă.

Pascal zâmbea. Dădu porunci Martinei, îi ceru să pregătească dejunul pentru Ramond. Dacă va avea nevoie de ea, o va chema. Şi cei doi bărbaţi rămaseră singuri, într-o caldă intimitate, unul culcat, cu barba lui mare şi albă, vorbind ca un înţelept, celălalt aşezat la căpătâi, ascultând cu stimă de discipol.

— Într-adevăr, murmură maestrul, ca şi cum şi-ar fi vorbit sieşi, efectul acestor injecţii este extraordinar...

Apoi, înălţând glasul, rosti aproape vesel:

— Prietene Ramond, poate nu-i un dar prea mare pe care ţi-l fac, însă vreau să-ţi las manuscrisele mele. Da, Clotilde are ordinul să ţi le înmâneze, când nu voi mai fi... Cercetează-le şi poate vei găsi în ele lucruri nu prea rele. Dacă într-o zi vei desprinde din ele vreo idee bună, cu atât mai bine pentru toată lumea.

Şi, pornind de aici, îşi făcu testamentul ştiinţific. Avea conştiinţa limpede că nu fusese decât un pionier solitar, un precursor, schiţând unele teorii, tatonând în practică, eşuând din cauza metodei lui încă primitive. Îşi reaminti de entuziasmul său când crezuse că descoperise panaceul universal, prin injecţiile cu substanţă nervoasă, apoi dezamăgirile, disperările, moartea brutală a lui Lafouasse, ftizia răpunându-l totuşi pe Valentin, nebunia victorioasă recucerindu-l pe Sarteur şi făcându-l să se spânzure. Astfel părăsea lumea plin de îndoială, nemaiavând credinţa necesară medicului tămăduitor, atât de îndrăgostit de viaţă, încât până la urmă îşi făurise din ea unica sa credinţă, sigur că trebuia să-şi extragă numai din ea însăşi şi sănătatea şi puterea. Dar nu voia să închidă calea viitorului, dimpotrivă, era fericit să lase moştenire tineretului ipotezele sale. O dată la douăzeci de ani, teoriile se schimbau, nu rămâneau neclintite decât adevărurile dobândite, pe temelia cărora ştiinţa continuă să clădească.

Chiar dacă nu avusese decât meritul că adusese o ipoteză de o clipă, munca lui nu fusese zadarnică, deoarece progresul consta tocmai în efort, în inteligenţa mereu în evoluţie. Şi-apoi, cine ştie? Degeaba va muri tulburat şi obosit, fiindcă nu i se realizase speranţa în injecţii: alţi truditori vor veni, tineri, înflăcăraţi, convinşi, care vor relua ideea, o vor limpezi, o vor lărgi. Şi poate un secol întreg, o nouă lume întreagă va porni de-aici.

— Ah, dragul meu Ramond, continuă el, dacă am mai trăi o altă viaţă!... Da, aş porni pe acelaşi drum, aş lua-o de la capăt, pentru că în ultima vreme am fost uluit de acest rezultat neobişnuit că injecţiile cu apă curată erau aproape la fel de eficiente... Deci lichidul injectat nu are nicio importanţă, deci în cazul acesta nu există decât o acţiune pur mecanică... Toată luna din urmă am scris mult despre acest subiect. Vei găsi note, observaţii curioase... într-un cuvânt, aş fi ajuns să cred numai în muncă, să aşez sănătatea în funcţionarea echilibrată a tuturor organelor, un fel de terapeutică dinamică, dacă îndrăznesc să folosesc acest cuvânt.

Treptat, Pascal se aprinse, ajunse să uite moartea apropiată, pentru a nu se gândi decât la curiozitatea sa pătimaşă faţă de viaţă. Şi schiţă, în mare, ultima sa teorie. Omul se scălda într-un mediu, natura, care irita prin contacte necurmate terminaţiile senzitive ale nervilor. De aici, punerea în mişcare, nu numai a simţurilor, ci şi a tuturor suprafeţelor corpului, exterioare şi interioare. Or, tocmai aceste senzaţii, repercutându-se în creier, în măduva spinării, în centrii nervoşi, se transformau aici în tonicitate, în mişcări şi în idei; şi avea convingerea că sănătatea consta în ritmul normal al acestei munci: a primi senzaţiile, a le reda în idei şi în mişcări, a hrăni maşina umană prin jocul echilibrat al organelor. Munca devenea astfel marea lege, regulatorul universului viu. De aici înainte, era necesar ca, în cazul când echilibrul se rupea, în

cazul când excitaţiile venite din afară încetau să mai fie suficiente, terapeutica să creeze altele, artificiale, astfel încât să restabilească tonicitatea, care este starea de sănătate perfectă. Şi visa o întreagă medicaţie nouă: sugestia, autoritatea atotputernică a medicului asupra simţurilor; electricitatea, fricţiunile, masajul pentru piele şi tendoane; regimuri alimentare pentru stomac; cure de aer, pe platourile înalte, pentru plămâni; în sfârşit, transfuzii, injecţii cu apă distilată pentru aparatul circulator. Tocmai acţiunea de netăgăduit şi pur mecanică a acestora din urmă îl condusese pe calea cea bună; acum el nu făcea altceva decât să-şi dezvolte ipoteza, vedea din nou lumea salvată prin acest echilibru perfect, între munca redată şi senzaţia primită, cumpăna lumii restabilită prin veşnica ei trudă.

Apoi începu să râdă din tot sufletul.

— Bravo! Iar am luat-o razna… Şi eu care cred, în fond, că unica înţelepciune este de a nu interveni, de a lăsa natura să-şi vadă de treabă! Of, bătrân nebun incorijibil!

Dar Ramond îi strângea amândouă mâinile, într-un elan de tandreţe şi de admiraţie.

— Maestre, maestre! Cu o pasiune şi o nebunie ca a dumneavoastră se ating culmile geniului!… Nu vă temeţi, v-am ascultat, voi încerca să fiu demn de moştenirea ce mi-o lăsaţi; şi, cred, ca şi dumneavoastră, că marele mâine se află poate în întregime în aceste teorii.

În odaia înduioşată şi calmă, Pascal se încinse din nou la vorbă, cu liniştea eroică a unui filosof care, în pragul morţii, îşi predă ultima lecţie. Acum revenea asupra observaţiilor personale, arăta că adesea se vindecase el însuşi prin muncă, o muncă ordonată şi metodică, fără surmenaj. Când pendula bătu ora unsprezece, stărui ca Ramond să dejuneze şi continuă conversaţia pe teme foarte savante, foarte înalte, pe când Martine servea. Soarele izbutise să străpungă norii cenuşii ai dimineţii, un soare pe jumătate

voalat încă şi foarte dulce, a cărui năframă aurie încălzea vasta încăpere. Apoi, după ce termină de băut câteva înghiţituri de lapte, tăcu.

În clipa aceea, tânărul medic tocmai mânca o pară.

— Vă simţiţi mai rău, maestre?

— Nu, nu, isprăveşte masa.

Dar nu putu minţi. Avea o criză, şi încă una cumplită. Sufocarea veni ca un trăsnet. Îl prăbuşi pe pernă, vânăt la faţă. Cu amândouă mâinile prinsese cearşaful în pumni, se agăţa de el, căutând parcă un punct de sprijin, pentru a ridica enorma greutate ce-i sfărâma pieptul. Zdrobit, livid, îşi ţinea ochii larg deschişi, fixaţi asupra pendulei, cu o înfiorătoare expresie de disperare şi de durere. Şi, timp de zece minute, fu la un pas de moarte.

Ramond îi făcu îndată o injecţie. Uşurarea se produse însă lent, eficacitatea era mai mică.

Din clipa în care reveni la viaţă, în ochii lui Pascal se iviră lacrimi mari. Încă nu putea vorbi, dar plângea. Apoi, privind mereu pendula, cu privirea-i împăienjenită, zise:

— Prietene, voi muri la ora patru, n-apuc s-o mai văd…

Şi, cum Ramond, ca să-i distragă atenţia, afirma împotriva evidenţei că sfârşitul nu era atât de apropiat, Pascal fu cuprins din nou de pasiunea lui de savant, voi să-i dea tânărului său confrate o ultimă lecţie, bazată pe observaţia directă. Îngrijise mai multe cazuri asemănătoare cu al său, îşi aducea mai ales aminte că disecase la spital inima unui biet bătrân atinsă de scleroză.

— Parcă îmi văd inima… Are culoarea frunzei uscate, firele-i sunt casante, s-ar zice că a slăbit, deşi i s-a mărit puţin volumul. Procesul inflamatoriu a făcut-o probabil dură, cu greu ar putea fi tăiată…

Continuă cu glas mai scăzut. Adineauri îşi simţise inima că i se înmoaie, contracţiile devenind slabe şi lente. În locul jetului de sânge normal, prin aortă nu mai ieşeau decât bale roşii. În spatele ei, venele erau îndopate cu sânge

negru, sufocarea creştea, pe măsură ce pompa aspiro-respingătoare, care reglementa întreaga maşină, îşi încetinea ritmul. Şi, după injecţie, în ciuda durerii, urmărise trezirea progresivă a inimii, lovitura de bici care o repusese în mişcare, curăţând sângele negru al venelor, insuflându-i din nou forţă odată cu sângele roşu al arterelor. Dar criza avea să se întoarcă, de îndată ce efectul mecanic al injecţiei va înceta. Putea s-o prevadă cu o aproximaţie de minute. Datorită injecţiilor, va mai avea încă trei crize. A treia îl va răpune, va muri la ora patru.

Apoi, cu glas din ce în ce mai slab, îşi exprimă pentru ultima oară entuziasmul faţă de vitejia inimii, acest truditor încăpăţânat al vieţii, mereu la datorie, în toate secundele existenţei, chiar şi în timpul somnului, când celelalte organe, leneşe, se odihneau.

— O, inimă bravă! Cât de eroic lupţi!... Câtă credinţă, câtă generozitate în acest muşchi, niciodată obosit!... Ai iubit prea mult, inimă, ai bătut prea mult şi iată de ce te frângi, inimă vitează, care nu vrei să mori şi care te agiţi ca să mai baţi încă!

Dar prima criză anunţată se produse. De astă dată Pascal ieşi din ea gâfâind, cu privirea pierdută, cu vorba şuierătoare şi anevoioasă. Scotea gemete surde, în ciuda curajului de care dădea dovadă: Doamne! Nu se mai sfârşeşte odată chinul ăsta? Şi totuşi nu mai avea decât o dorinţă arzătoare, să-şi prelungească agonia, să trăiască atât cât s-o poată săruta pentru ultima dată pe Clotilde. Şi dacă se înşela, cum se încăpăţâna Ramond să repete! Dacă putea trăi până la ora cinci! Privirea îi era întoarsă spre pendulă, nu slăbea din ochi limbile, dând minutelor importanţa unei veşnicii. Pe vremuri glumiseră adesea pe seama acestei pendule, stil *empire,* o bornă de bronz aurit, de care se sprijinea Amor contemplând surâzător Timpul adormit. Arăta ora trei. Apoi, trei şi jumătate. Două ore de viaţă măcar, încă două ore de viaţă, Dumnezeule! Soarele

scăpăta la asfinţit, o mare linişte pogora din palidul cer de iarnă; şi el auzea, din când în când, locomotivele îndepărtate, care şuierau străbătând câmpia netedă. Iată trenul care trecea prin Tulettes. Iar celălalt, trenul care venea de la Marsilia, oare nu va sosi niciodată?

La patru fără douăzeci, Pascal îi făcu semn lui Ramond să se apropie. Nu mai vorbea destul de tare, abia se putea face auzit.

— Ca să trăiesc până la ora şase, ar trebui ca pulsul să fie mai puţin slab. Încă mai speram, dar s-a sfârşit…

Şi, într-un murmur, rosti numele Clotildei. Era un adio îngăimat şi sfâşietor, cumplita durere de a şti că nu o va mai vedea.

Apoi îl prinse din nou grija pentru manuscrise.

— Să nu mă părăseşti… Cheia e sub pernă. Spune-i Clotildei s-o ia, ştie ce trebuie să facă.

La patru fără zece, o nouă injecţie rămase fără efect. Şi aproape de ora patru se declanşă a doua criză. Brusc, după ce se sufocă, sări din pat, vru să se ridice, să umble, într-o trezire a forţelor. O nevoie de spaţiu, de lumină, de aer îl împingea înainte. Era o chemare irezistibilă a vieţii, a întregii lui vieţi, pe care o auzea venind spre el, din fundul camerei de lucru. Şi alergă într-acolo, clătinându-se, sufocându-se, îndoit spre stânga, sprijinindu-se de mobile.

În grabă, doctorul Ramond se repezi să-l reţină.

— Maestre, maestre! Culcaţi-vă la loc, vă implor!

Dar Pascal, în taină, se încăpăţâna să moară în picioare.

Bucuria că încă mai trăieşte, ideea eroică a muncii persistau în el, îl împingeau ca un bloc compact. Horcăia şi bolborosea:

— Nu, nu… acolo… acolo…

Trebui ca prietenul său să-l susţină, şi el merse le deschise, în timp ce mâinile, bâjbâind, căutau de lucru, şi se prăvăli pe scaunul său, în faţa mesei de lucru, unde zăcea o pagină începută, printre hârtiile şi cărţile

împrăştiate în dezordine.

Acolo, răsuflă o clipă, pleoapele i se închiseră. Curând le deschise, în timp ce mâinile, bâjbâind, căutau de lucru. Întâlniră Arborele genealogic, printre alte hârtii răzleţe. Cu două zile în urmă îi corectase unele date. Îl recunoscu, îl trase spre el şi îl desfăcu.

— Maestre, maestre! Vă ucideţi! repeta Ramond înfiorat, răvăşit de milă şi de admiraţie.

Pascal nu asculta, nu auzea. Simţise un creion alunecându-i sub degete. Îl prinse, se aplecă asupra Arborelui, ca şi când ochii lui pe jumătate stinşi nu mai vedeau. Şi, pentru ultima oară, trecu în revistă membrii familiei. La numele Maxime se opri şi scrise: „Mort de paralizie, în 1873”, fiind sigur că nepotul său nu va mai apuca anul viitor. Apoi, alături, îl izbi numele Clotildei, îi completă nota şi scrise: „Are, în 1874, un fiu de la unchiul ei, Pascal”. Dar, epuizat, rătăcit, îşi căuta propriul nume. În sfârşit, când îl găsi, mâna îi deveni fermă şi încheie, cu un scris mare şi curajos: „Mort, de o boală de inimă, la 7 noiembrie 1873”. Făcuse efortul suprem, horcăitul sporea, se înăbuşă, când zări, deasupra numelui Clotildei, fila albă. Degetele-i nu mai puteau ţine creionul. Totuşi, cu litere tremurate, prin care pătrundea duioşia chinuită, tulburarea violentă a bietei sale inimii, mai adăugă: „Copil necunoscut, se va naşte în 1874. Ce va fi?” Şi când îl cuprinse slăbiciunea, Martine şi Ramond izbutiră cu mare greutate să îl aşeze în pat.

A treia criză avu loc la ora patru şi un sfert. În acest acces final de sufocare, chipul lui Pascal exprima o cumplită suferinţă. Trebuia să îndure până la capăt martiriul de om şi de savant. Ochii tulburi păreră că încearcă să caute încă o dată pendula, pentru a-şi da seama de oră. Şi Ramond, văzând că-şi mişcă buzele, se aplecă, îşi lipi urechea de gura lui. Într-adevăr, murmura nişte cuvinte, atât de încet, încât erau ca un suflu.

— Ora patru… Inima adoarme… nici pic de sânge roşu în aortă… Valvula… istovită… se opreşte…

Un horcăit groaznic îl zgudui, suflul slab devenea foarte îndepărtat.

— Prea repede… Nu mă părăsiţi… Cheia-i sub pernă… Clotilde… Clotilde…

La picioarele patului, Martine căzuse în genunchi, înecată de plâns. Vedea bine că stăpânul se sfârşea. Nu îndrăznise să alerge după un preot, deşi tare ar fi dorit. Spunea singură rugăciunile pentru cei în agonie, se ruga fierbinte lui Dumnezeu să-l ierte pe stăpânul său şi să-l primească în împărăţia cerurilor.

Pascal murea. Faţa lui era toată vânătă. După câteva secunde de totală nemişcare, vru să respire, îşi ţuguie buzele, îşi deschise gura chinuită, ca ciocul unei vrăbiuţe care caută să ia o ultimă gură de aer. Şi-apoi veni moartea, o moarte foarte uşoară.

XIII

Clotilde primi telegrama lui Pascal abia după dejun, pe la ora unu. În ziua aceea, mai mult ca oricând. Maxime, bosumflat, o făcuse să-i simtă din plin grosolănia, prin capriciile şi furiile lui de bolnav. Într-un cuvânt, nu prea izbutise să-i fie utilă fratelui ei; lui i se părea prea simplă şi prea gravă ca să-l înveselească; şi acum se încuia cu tânăra Rose, micuţa blondă cu aer nevinovat, care îl amuza. De când boala îl ţinea nemişcat şi slăbit, mai pierduse din prudenţa egoistă de petrecăreţ şi din vechea lui neîncredere în femeia „căpcăun”. De aceea, când sora lui vru să-i spună că unchiul lor o chema îndărăt şi că va pleca, doar greu i se deschise uşa, căci Rose tocmai îl fricţiona. El se arătă de acord pe loc şi, dacă o rugă totuşi să revină cât mai curând posibil, după ce îşi va aranja treburile, o spuse numai din politeţe, fără să insiste.

Clotilde îşi petrecu după-amiaza făcându-şi bagajele. În febra ei, în zăpăceala pricinuită de o hotărâre atât de neaşteptată, nu mai judeca, se dăruia în întregime marii bucurii a reîntoarcerii. Dar, după cina luată în grabă, după ce îşi luă rămas bun de la fratele ei şi după interminabilul drum cu trăsura din bulevardul Bois-de-Boulogne până la gara Lyon, când rămase într-un compartiment numai pentru femei, când porni la ora opt, pe o noapte ploioasă şi rece de noiembrie, lăsând Parisul în urmă, se calmă, încetul

cu încetul fu năpădită de gânduri şi, până la urmă, se simţi cuprinsă de o îngrijorare surdă. De ce i se trimisese acea telegramă urgentă şi atât de scurtă, „Te aştept, pleacă în astă seară”? Desigur, era răspunsul la scrisoarea în care îi anunţa că este însărcinată. Numai că ea ştia cât de mult dorise Pascal să rămână la Paris, unde o visa fericită şi acum se mira de graba cu care o chema înapoi. Nu se aştepta la o telegramă, ci la o scrisoare, apoi la pregătiri şi la întoarcerea acasă abia peste câteva săptămâni. Să fie oare altceva, o indispoziţie poate, sau nevoia de a o vedea imediat? Şi, din clipa aceea, teama i se înfipse în suflet cu forţa unei presimţiri, crescu şi puse pe de-a întregul stăpânire pe ea.

Toată noaptea o ploaie diluviană biciui geamurile trenului, în câmpiile din Bourgogne. Potopul încetă abia la Mâcon. După Lyon începu să se lumineze de ziuă. Clotilde avea la ea scrisorile lui Pascal şi aştepta zorile cu nerăbdare, pentru a reciti şi a studia cu atenţie aceste epistole, a căror caligrafie i se păru schimbată. Într-adevăr, îi îngheţă sângele în vine, constatând ezitarea, soiul de fisuri care se produseseră în cuvinte. Era bolnav, grav bolnav, acum lucrul acesta se prefăcea în certitudine, i se impunea printr-o veritabilă prezicere, în care intra mai multă presimţire decât raţionament. Şi restul călătoriei i se păru grozav de lung, căci, pe măsură ce se apropia, simţea cum îi creşte îngrijorarea. Mai rău era că, dându-se jos din tren la Marsilia, la douăsprezece şi jumătate, nu putea lua un tren spre Plassans decât la trei şi douăzeci. Trei ore lungi de aşteptare. Dejună la restaurantul gării, mâncă agitată, de parcă s-ar fi temut să nu piardă trenul. Apoi se târî în grădina prăfuită, se mută de pe o bancă pe alta, sub soarele palid, călduţ încă, în mijlocul înghesuielii omnibuselor şi a trăsurilor. În sfârşit, porni din nou la drum cu trenul care se oprea din sfert în sfert de ceas la toate staţiile mici. Îşi scotea mereu capul pe fereastră, i se părea

că părăsise aceste locuri de mai bine de douăzeci de ani şi se mira că nimic nu se schimbase. Trenul tocmai pornise din Sainte-Marthe, când, lungindu-şi gâtul, cu puternică emoţie zări la orizont, foarte departe, Souleiade, cu cei doi chiparoşi centenari ce străjuiau terasa şi care puteau fi văzuţi de la trei leghe.

Era ora cinci, amurgul începea să pogoare. Frânele scârţâiră şi Clotilde coborî. Simţi o împunsătură, o durere puternică văzând că Pascal nu era pe peron să o aştepte. De la Lyon îşi tot repeta: „Dacă nu-l văd imediat, la sosire, înseamnă că-i bolnav”. Poate, totuşi, rămăsese în sala de aşteptare, sau căuta o trăsură, afară. Se grăbi să iasă, dar nu-l găsi decât pe moş Durieu, vizitiul pe care doctorul îl tocmea de obicei. Îi puse întrebări, pe nerăsuflate. Bătrânul, un provensal taciturn, nu se grăbea să răspundă. Venise cu şareta, îi cerea tichetul de bagaje, voia mai întâi să se ocupe de cufere. Cu glas tremurător, Clotilde repetă întrebarea:

— Toată lumea e bine, moş Durieu?

— Păi da, domnişoară.

Clotilde fu nevoită să insiste până află că Martine, în ajun, pe la ora şase, îi spusese să se ducă la gară, cu trăsura, să aştepte sosirea trenului. El nu-l văzuse, nimeni nu-l văzuse pe doctor de două luni. Poate, dat fiind că nu venise la gară, o fi stând la pat, că aşa vorbea lumea în oraş, c-ar fi bolnav.

— Aşteptaţi să iau bagajele, domnişoară. Aveţi un loc pe banchetă.

— Nu, moş Durieu, n-am răbdare. Mă duc pe jos.

Cu paşi mari, urcă rampa. Inima i se strânsese atât de tare, încât simţea că se înăbuşe. Soarele dispăruse după colinele Sainte-Marthe, o bură fină cădea din cerul cenuşiu, cu un prim fior de noiembrie. Şi, când o apucă pe drumul spre Fenouilleres, văzu din nou Souleiade, cu faţada posomorâtă în lumina amurgului, cu toate obloanele

închise, într-o tristeţe de părăsire şi de doliu, care o îngheţă.

Dar lovitura cea mai grea o primi Clotilde când îl zări pe Ramond, în picioare în pragul vestibulului, părând că o aşteaptă. Într-adevăr, pândise sosirea ei, coborâse, voind să amortizeze cumplita catastrofă. Clotilde sosi gâfâind, trecuse prin pilcul de platani, lângă izvor, pentru a tăia drumul; şi, văzându-l pe tânăr în prag, în locul lui Pascal, pe care încă mai spera să-l afle acolo, avu o senzaţie de prăbuşire, de nenorocire ireparabilă. Ramond era foarte palid, răvăşit, în ciuda străduaniei de a se arăta curajos. Nu rosti niciun cuvânt, aşteptând să fie întrebat. Ea însă simţea că se înăbuşe, nu spunea nimic. Şi intrară astfel în casă, el o conduse până în sufragerie, unde rămaseră din nou câteva secunde unul în faţa celuilalt, fără glas, neliniştiţi.

— E bolnav, nu-i aşa? bolborosi ea în sfârşit.

Ramond repetă doar:

— Da, bolnav.

— Am înţeles când te-am văzut, zise ea. Trebuie să fie bolnav, dacă nu-i aici.

Apoi insistă:

— E bolnav, e bolnav rău, nu-i aşa?

El tot nu răspundea, pălise şi mai mult, şi ea îl privi. În clipa aceea văzu moartea pe chipul lui, pe mâinile lui care încă mai tremurau, după ce îngrijiseră bolnavul, pe faţa lui disperată, în ochii lui tulburi, în toată dezordinea de medic care timp de douăsprezece ore luptase neputincios.

Atunci Clotilde strigă cu disperare:

— A murit!

Şi se clătină, ca lovită de trăsnet, căzu în braţele lui Ramond, care o strânse frăţeşte, cu un hohot de plâns. Plânseră amândoi, îmbrăţişaţi.

Apoi, după ce o aşeză pe un scaun şi putu vorbi, îi spuse:

— Eu am dus la poştă, ieri, pe la ora zece şi jumătate, telegrama pe care ai primit-o. Era atât de fericit, atât de

plin de speranţe! Îşi făcea visuri de viitor, încă un an, doi ani de viaţă... Şi azi-dimineaţă, la ora patru, a avut prima criză şi a trimis după mine. Şi-a dat seama îndată că e pierdut. Dar spera să rămână în viaţă până la ora şase, atât cât să te poată revedea... Boala a înaintat prea repede. Mi-a descris mersul ei până la ultima suflare, minut cu minut, ca un profesor care disecă în amfiteatru. A murit cu numele dumitale pe buze, calm şi disperat, ca un erou.

Clotilde ar fi vrut să alerge, să urce dintr-un salt în cameră, dar rămase pironită, fără forţa necesară de a se ridica de pe scaun. Ascultase, cu ochii scăldaţi în lacrimi mari care curgeau fără sfârşit. Fiecare din frazele povestirii acestei morţi stoice îi răsuna în inimă, se întipărea acolo adânc. Reconstituia ziua îngrozitoare. Toată viaţa avea s-o retrăiască.

Dar disperarea ei se revărsă nestăvilită mai ales când Martine, intrată de-o clipă, spuse cu glas aspru:

— A, domnişoara are de ce să plângă, domnul a murit numai din cauza domnişoarei.

Bătrâna slujnică stătea acolo în picioare, deoparte, lângă uşa bucătăriei, îndureratã, înverşunată că i se răpise şi i se ucisese stăpânul. Nu căuta măcar un cuvânt de bun-sosit şi de mângâiere pentru biata copilă pe care o crescuse. Fără să cântărească efectul indiscreţiei sale, suferinţa sau bucuria pe care le provoca, îşi uşură sufletul, spuse tot ce ştia:

— Da, dacă domnul a murit, asta-i numai pentru că domnişoara a plecat.

Din adâncul durerii ei, Clotilde protestă:

— Dar el s-a supărat pe mine şi m-a silit să plec!

— Aşa!? Înseamnă că domnişoarei puţin i-a păsat, dacă n-a văzut limpede... În noaptea dinaintea plecării, l-am găsit pe domnul pe jumătate sufocat de durere. Şi, când am vrut s-o previn pe domnişoara, nu m-a lăsat... Şi-apoi, eu l-am văzut bine de când domnişoara nu mai este aici. În

fiecare noapte o lua de la capăt, se ţinea cu dinţii să nu-i scrie şi să n-o cheme înapoi... în sfârşit, de asta a murit, ce mai...

În mintea Clotildei se făcea lumină, totodată fericită şi chinuită. Doamne! Era deci adevărat ceea ce bănuise o clipă! Crezuse în cele din urmă, datorită îndărătniciei violente a lui Pascal, că nu minţise, că între ea şi munca lui alesese în chip sincer munca, aşa cum ar fi făcut orice om de ştiinţă, pentru care dragostea faţă de operă învinge dragostea faţă de femeie. Şi totuşi minţise, îşi împinsese devotamentul, uitarea de sine, până la jertfă, pentru ceea ce credea că poate constitui fericirea ei. Şi trist era că se înşelase, că adusese astfel nefericirea tuturor.

Din nou Clotilde protestă, căzu pradă deznădejdii:

— Dar cum aş fi putut să ştiu?... M-am supus, am pus toată dragostea în supunerea mea.

— Ah, izbucni iarăşi Martine, eu una mi-aş fi dat seama!

Ramond interveni, vorbi cu blândeţe. Luă din nou mâinile Clotildei într-ale sale, îi spuse că tristeţea ar fi putut grăbi deznodământul fatal, dar că din nenorocire maestrul era condamnat de multă vreme. Boala de inimă de care suferea era probabil de dată veche: mare surmenaj, o parte sigură de ereditate, în sfârşit toată pasiunea lui din urmă... Şi biata inimă se frânsese.

— Să urcăm, spuse Clotilde. Vreau să-l văd.

Sus, în odaie, obloanele fuseseră închise, nici măcar crepusculul melancolic nu pătrunsese. Două lumânări ardeau în sfeşnice pe o măsuţă, la piciorul patului. Şi îl luminau cu o palidă lucire pe Pascal întins, cu picioarele lipite, cu mâinile îndoite şi aduse spre piept. Cu gest pios i se închiseseră pleoapele. Părea că doarme, cu faţa încă vineţie, totuşi liniştită, în torentul împrăştiat al părului şi bărbii albe. Murise abia de-o oră şi jumătate. Începuse infinita seninătate, odihna veşnică.

Revăzându-l astfel, gândindu-se că n-o mai auzea, că n-o

mai vedea, că de acum înainte rămăsese singură, că-l va săruta pentru ultima oară, apoi că-l va pierde pentru totdeauna, Clotilde, într-un elan de durere, se aruncă peste el, neputând articula decât această chemare duioasă:

— Oh! Maestre, maestre, maestre…

Îşi lipi buzele de fruntea mortului şi, pentru că nu se răcise încă, ci mai păstra căldura vieţii, avu o clipă de iluzie, crezu că el îi simţea această ultimă mângâiere, atât de mult aşteptată. Nu zâmbise oare în imobilitatea lui, fericit în fine şi putând să-şi dea duhul, acum când îi simţea lângă el pe amândoi, pe ea şi pe copilul pe care îl purta în pântece? Apoi, sfârşită de durere în faţa crudei realităţi, izbucni în hohote, deznădăjduită.

Martine intră cu o lampă, pe care o puse mai la o parte, pe-un colţ al căminului. Şi îl auzi pe Ramond, care o supraveghea pe Clotilde, îngrijorat că o vede atât de zdruncinată, în situaţia ei.

— Te iau la mine, Clotilde, dacă ţi-ai pierdut curajul. Gândeşte-te că nu eşti singură, că mai există şi plăpânda fiinţă despre care mi-a vorbit cu atâta bucurie şi dragoste.

În timpul zilei, pe slujnică o nedumeriseră unele fraze auzite întâmplător. Brusc, înţelese şi, fiind gata să iasă din odaie, se opri şi ascultă mai departe.

Ramond coborâse glasul.

— Cheia dulapului e sub pernă, mi-a repetat de nenumărate ori să-ţi spun… Ştii ce ai de făcut?

Clotilde încercă să-şi aducă aminte şi să răspundă:

— Ce am de făcut? E vorba de hârtii, nu-i aşa?… Da, da! Îmi amintesc, trebuie să păstrez dosarele şi să-ţi dau celelalte manuscrise… Nu-ţi fie teamă, sunt întreagă la minte, voi şti ce să fac. Dar nu vreau să-l părăsesc, am să stau toată noaptea lângă el, liniştită, îţi promit.

Era atât de copleşită de durere, atât de hotărâtă să-l vegheze, să rămână eu el până când i-l vor lua, încât medicul o lăsă în pace.

— Bine, atunci te părăsesc, sunt aşteptat acasă. Apoi sunt atâtea formalităţi de făcut, declaraţia, cortegiul. Vreau să te scutesc ide grija lor. Nu te ocupa de nimic. Mâine dimineaţă, când mă întorc, totul va fi aranjat.

O îmbrăţişă încă o dată şi ieşi. Abia atunci Martine dispăru la rândul ei, în urma lui, încuind uşa de jos, alergând în noaptea neagră.

Acum, în odaie, Clotilde rămase singură. Şi, în jurul ei, sub ea, în mijlocul liniştii adânci, simţea casa goală. Clotilde era singură, cu Pascal mort. Apropiase un scaun de pat, la căpătâi, se aşează, nemişcată, singură. La sosire îşi scosese doar pălăria; apoi, observând că mai avea mănuşile în mâini, şi le scoase. Dar rămăsese în rochia de drum, plină de praf, boţită, după douăzeci de ore de mers cu trenul. Fără îndoială, moş Durieu adusese de mult bagajele în holul de jos. N-avea nici gândul şi nici forţa să se spele şi să se schimbe. Şedea zdrobită pe scaunul pe care se prăvălise. Un singur regret, o remuşcare imensă o copleşeau. De ce îl ascultase? De ce se resemnase să plece? Avea ferma convingere că, dacă ar fi rămas, el n-ar fi murit. Atât l-ar fi iubit, atât l-ar fi mângâiat, încât l-ar fi vindecat. În fiecare seară l-ar fi luat în braţe să-l adoarmă, l-ar fi încălzit cu toată tinereţea ei, i-ar fi insuflat viaţă prin sărutările ei. Când nu vrei să laşi pradă morţii fiinţa iubită, rămâi lângă ea să-i dai din sângele tău, pui moartea pe fugă. Era vina ei dacă îl pierduse, dacă nu mai putea, cu o îmbrăţişare, să-l trezească din somnul lui veşnic. Se socotea o proastă că nu înţelesese, laşă că nu se devotase, vinovată şi pedepsită pentru totdeauna că plecase, când până şi bunul simţ, dacă nu inima, trebuia s-o pironească pe loc, în rolul de sclavă supusă şi iubitoare, veghind asupra regelui ei.

În liniştea ce devenea atât de adâncă şi de absolută, Clotilde îşi desprinse o clipă ochii de pe obrazul lui Pascal, ca să privească în jurul ei. Nu văzu decât umbre vagi: lampa lumina pieziş oglinda asemănătoare unei tăvi de

argint mat; şi cele două lumânări formau, sub plafonul înalt, două pete arămii. În acel moment se gândi iar la scrisorile pe care i le trimisese el, atât de scurte, atât de reci, şi înţelese chinul eu care îşi înăbuşise dragostea. De câtă forţă avusese nevoie pentru îndeplinirea planului de fericire, sublim şi distrugător, ce i-l hărăzise! Se încăpăţânase să dispară, să o scape de bătrâneţea şi de sărăcia lui; visa s-o vadă bogată, liberă să se bucure de cei douăzeci şi şase de ani, departe de el: asta însemna uitare totală de sine, dispariţia în dragostea pentru o altă fiinţă. Şi simţea o gratitudine, o duioşie profundă, amestecate cu un fel de amărăciune mânioasă împotriva destinului crud. Apoi, deodată, îi veniră în minte anii fericiţi, tinereţea, adolescenţa petrecută în preajma lui, atât de bun, atât de vesel. Cum o cucerise cu o pasiune răbdătoare, cum se simţise a lui, după revoltele care îi despărţiseră o clipă, şi cu ce elan de bucurie i se dăruise, pentru a fi mai mult şi pe de-a întregul a lui, deoarece o dorea! Această odaie unde trupul lui acum se răcea, o regăsea caldă încă şi fremătătoare de nopţile lor de dragoste.

Pendula sună ora şapte şi Clotilde tresări la clinchetul ei uşor, în liniştea adâncă. Cine vorbise? Îşi aminti, privi pendula, al cărei timbru sunase atâtea ceasuri de bucurie. Această pendulă antică avea un glas tremurător, de prieteni foarte bătrână, care îi amuza, pe întuneric, când stăteau treji, îmbrăţişaţi. Şi toate mobilele, acum, îi redeşteptau amintiri. Se păru că din fundul argintat şi palid al oglinzii renasc imaginile lor: înaintau, nehotărâte, aproape contopite, cu un zâmbet fugar, ca în zilele fericite, când el o aducea în faţa oglinzii, pentru a o împodobi cu vreo bijuterie, un dar pe care îl ascundea de dimineaţă, în nebunia ce-l cuprinsese de a-i face cadouri. Iată şi masa pe care ardeau cele două lumânări, măsuţa pe care îşi luaseră cina de mizerie, în seara când n-avuseseră nici pâine şi când ea îi servise un ospăţ împărătesc. Câte fărâme din

dragostea lor regăsea în scrinul «cu marmură albă, încercuit de o bară metalică! Şi cum râdeau pe bancheta lungă, cu picioarele ţepene, când ea îşi trăgea ciorapii şi el nu o lăsa în pace. Chiar şi tapetul, de indian roşu decolorat, ajuns acum de culoarea zorilor, parcă îi vorbea în şoaptă despre tot ce îşi spuseseră gingaş şi drăgăstos, nesfârşite copilării ale iubirii lor, chiar şi parfumul părului ei de-atunci, o mireasmă de violete, pe care el o adora. Atunci, cum vibraţia celor şapte bătăi ale pendulei încetase, atât de prelungă în inima ei, îşi întoarse ochii spre chipul nemişcat al lui Pascal şi din nou se simţi zdrobită.

În această stare de depresiune crescândă, câteva minute mai târziu, Clotilde auzi deodată un hohot de plâns. Cineva intrase ca o furtună, o recunoscu pe bunica ei, Félicité. Dar nu se mişcă, nu scoase o vorbă, într-atât era amorţită de durere. Luând-o înainte poruncii pe care, fără îndoială, ar fi primit-o, Martine alergase într-un suflet la bătrâna doamnă Rougon, să-i dea groaznica veste; şi aceasta, mai întâi uluită de catastrofa atât de neaşteptată, apoi zguduită, alergase plină de o durere zgomotoasă. Hohoti în faţa fiului său, o sărută pe Clotilde, care îi răspunse la sărut ea în vis. Apoi, începând din momentul acela, Clotilde, fără să se smulgă de sub povara durerii, simţi că nu mai era singură, după necurmatul du-te-vino înăbuşit, ale cărui zgomote străbăteau odaia. Era Félicité care plângea, intra, ieşea în vârful picioarelor, făcea ordine, scotocea, şuşotea, se trântea pe un scaun ca să se ridice imediat. Şi, pe la ora nouă, ţinu morţiş să-şi convingă nepoata să mănânce ceva. De două ori până atunci o dojenise în şoaptă. Acum, din nou, îi spuse la ureche:

— Clotilde, scumpa mea, te asigur că nu faci bine... Trebuie să ai putere, altfel nu vei rezista până la capăt.

Dar, dând din cap, tânăra se încăpăţâna să refuze.

— Ai mâncat ceva la Marsilia, la bufetul gării, nu-i aşa? Şi de-atunci n-ai luat nimic în gură... Crezi că asta-i bine? Nu

vreau să te îmbolnăveşti şi tu... Martine are nişte supă. I-am spus să fiarbă câteva legume şi să frigă şi-un pui... Coboară să mănânci ceva, numai o îmbucătură, şi în timpul ăsta rămân eu aici.

Cu acelaşi gest dureros, Clotilde refuză din nou. Apoi bolborosi:

— Lasă-mă, bunico, te rog din suflet... N-aş putea face asta, mi-ar rămâne în gât...

Şi nu mai spuse nimic. Totuşi nu dormea, ţinea ochii larg deschişi, pironiţi cu îndărătnicie pe chipul lui Pascal. Ore întregi nu făcu nicio mişcare, dreaptă, ţeapănă, absentă parcă, dusă departe, foarte departe, împreună cu mortul. La ora zece auzi un zgomot: era Martine care potrivea fitilul lămpii. Pe la ora unsprezece, Félicité, oare veghea într-un fotoliu, păru îngrijorată, ieşi din odaie, apoi intră iarăşi. De atunci înainte, începură foieli, nerăbdări ce dădeau târcoale tinerei, mereu trează, privind ţintă cu ochii ei mari. Bătu de miezul nopţii; un singur gând îndărătnic îi sfredelea craniul gol, ca *un* cui care o împiedica să adoarmă: de ce îl ascultase? Dacă ar fi rămas, l-ar fi încălzit cu toată tinereţea ei şi n-ar fi murit! Şi numai cu puţin înainte de ora unu simţi că până şi acest gând i se tulbură şi se pierde într-un coşmar. Căzu într-un somn greu, sfârşită de oboseală şi de durere.

Când Martine se dusese să vestească bătrânei doamne Rougon moartea neaşteptată a fiului ei, aceasta, în uluirea ei, scosese mai întâi un strigăt de mânie, amestecată cu durere. Cum aşa? În clipa morţii, Pascal nu voise s-o vadă, o pusese pe slujnică să jure că n-o va anunţa? Asta îi biciuia sângele, ca şi cum lupta care durase o viaţă întreagă, între ea şi el, era menită să continue şi dincolo de mormânt. Apoi, după ce se îmbrăcase în grabă, când alergase la Souleiade, gândul la dosarele cumplite şi la toate manuscrisele care umpleau dulapul îi stârni mai aprig vechea patimă clocotitoare. Acum când unchiul Macquart şi

mătuşa Dide muriseră, nu se mai temea de ceea ce numea ea grozăvia de la Tulettes; şi bietul micuţ Charles, prin dispariţia lui, dusese cu el una dintre tarele cele mai umilitoare pentru familie» Nu mai rămâneau decât dosarele, acele scârboase dosare, ameninţând legenda triumfală a Rougonilor, pentru crearea căreia îşi dăruise întreaga viaţă, care era unica preocupare a bătrâneţii ei, opera pentru triumful căreia, cu îndărătnicie, îşi închinase ultimele eforturi ale spiritului ei activ şi viclean. De ani îndelungaţi le dădea târcoale, neobosită, reîncepând mereu lupta când lumea o credea învinsă, stând la pândă, tenace. Ah, dacă în sfârşit ar putea pune mâna pe ele, să le distrugă! Ar însemna distrugerea trecutului execrabil, ar însemna gloria alor săi, atât de greu cucerită, eliberată de orice ameninţare, înflorind în libertate, impunându-şi istoriei minciuna ei. Se şi vedea străbătând cele trei cartiere ale oraşului Plassans, salutată de toţi, în atitudinea ei de regină, purtând cu demnitate doliul regimului căzut. Astfel, când Martine îi spusese că Clotilde era acolo, apropiindu-se de Souleiade grăbi pasul, mânată de teama să nu ajungă prea târziu.

De altfel, de îndată ce intră în casă, Félicité se linişti pe loc. Nu era nicio grabă, avea toată noaptea înainte. Totuşi voia fără zăbavă s-o aibă pe Martine de partea ei. Ştia bine ce făcea impresie asupra acestei creaturi simple, cufundată în credinţele unei religii înguste. Prima ei grijă, odată ajunsă jos, în dezordinea din bucătărie, unde coborâse să vadă cum se frige puiul, fu să facă paradă de marea ei durere la gândul că fiul murise înainte de a se fi împăcat cu Biserica. O iscodea pe slujnică, îi cerea amănunte. Dar aceasta scutura din cap cu disperare: nu, niciun preot nu venise, domnul nici măcar nu-şi făcuse semnul crucii. Numai ea îngenunchease să spună rugăciunile celor aflaţi pe moarte, ceea ce, desigur, nu putea fi de ajuns pentru mântuirea unui suflet. Totuşi, cât de fierbinte îl rugase ea pe bunul

Dumnezeu să-l primească pe domnul drept în rai!

Cu ochii la puiul care se răsucea în frigare la un foc bun, Félicité reluă cu glas mai scăzut, cu un aer preocupat:

— Vai, fată dragă, ştii ce-l împiedică mai ales să meargă în rai? Blestematele alea de hârtii pe care nefericitul le lasă acolo sus, în dulap. Nu pot înţelege cum de n-a căzut încă trăsnetul din cer peste aceste hârţoage, să le prefacă în cenuşă. Dacă ar fi lăsate să iasă de aici, ar fi o nenorocire, o ruşine şi iadul ne va înghiţi pe vecie!

Foarte palidă, Martine o asculta.

— Deci doamna crede că ar fi o faptă bună să le distrugem, o treabă care i-ar asigura domnului odihna sufletului?

— Dumnezeule mare! Mai întrebi?... Dar dacă am avea acele hârţoage scârboase, uite! În focul ăsta le-aş arunca. Nu ţi-ar mai trebui vreascuri, doar cu manuscrisele de sus ai putea să frigi trei pui ca ăsta.

Slujnica luase o lingură mare să ungă puiul. Părea că meditează.

— Numai că nu le avem... Chiar i-am auzit vorbind despre asta... Pot să spun ce-au zis... Asta a fost când domnişoara Clotilde a intrat în odaie. Doctorul Ramond a întrebat-o dacă-şi aduce aminte de dispoziţiile pe care le primise, desigur înainte de plecare. Şi ea a spus că-şi aminteşte, că trebuia să păstreze dosarele şi să-i dea celelalte manuscrise.

Félicité, înfiorată, nu-şi putu ascunde un gest de îngrijorare. Parcă şi vedea cum îi scapă hârtiile din mână; şi nu voia numai dosarele, ci toate paginile scrise, toată acea operă necunoscută, suspectă şi tenebroasă, din care, după creierul ei obtuz şi pătimaş de bătrână burgheză înfumurată, nu putea ieşi decât scandal.

— Trebuie să facem ceva! strigă ea. Să facem ceva chiar în noaptea asta! Mâine poate va fi prea târziu.

— Ştiu unde-i cheia de la dulap, zise din nou Martine cu

jumătate de glas. Doctorul Ramond i-a spus domnişoarei.

Félicité ciuli îndată urechea:

— Unde-i deci cheia?

— Sub pernă, sub capul domnului…

În ciuda focului puternic de vreascuri, o adiere îngheţată trecu prin încăpere, şi cele două femei tăcură. Nu se mai auzi decât sfârâitul grăsimii care picura din friptură în tigaia de sub ea.

Dar, după ce doamna Rougon cină singură, urcă repede împreună cu Martine. De atunci înainte, între ele înţelegerea se stabili, se hotărâseră să pună mâna pe hârţoage până în ziuă, prin toate mijloacele posibile. Cel mai simplu era să ia cheia de sub pernă. Cu siguranţă, până la urmă Clotilde va adormi: părea prea epuizată, va cădea de oboseală. Aşadar, nu le mai rămânea altceva decât să aştepte. Începură deci să tragă cu urechea, să dea târcoale din sala de lucru în odaie, stând la pândă pentru a vedea când se vor închide în sfârşit ochii larg deschişi şi ficşi ai tinerei. Mereu una se ducea să vadă, pe când cealaltă murea de nerăbdare în sala de lucru, sau potrivea fitilul vreunei lămpi. Asta dură până spre miezul nopţii, din sfert în sfert de oră. Ochii adânci, plini de umbră şi de o neţărmurită disperare, rămâneau larg deschişi. Cu puţin înainte de miezul nopţii, Félicité se instala iarăşi într-un fotoliu, la picioarele patului, hotărâtă să nu-şi mai părăsească locul până când nepoata ei nu va adormi. N-o mai slăbea din priviri, iritată, observând că abia clipea, în acea fixitate inconsolabilă care sfida somnul. Apoi îi veni şi ei rândul să intre în acest joc: simţi că o fură somnul. Scoasă din sărite, nu mai putu rămâne pe loc mai departe şi se duse s-o caute din nou pe Martine.

— Degeaba, nu va adormi! spuse cu glas înăbuşit şi tremurător. Trebuie să născocim altceva.

Îi trecuse prin minte să forţeze dulapul, dar lemnăria veche de stejar părea de neclintit, zăvoarele vechi ţineau

bine. Cu ce să spargă broasca? Fără să mai pună la socoteală că s-ar face prea mare zgomot, şi că zgomotul s-ar auzi desigur în odaia de alături.

Se opri totuşi în faţa uşilor groase, le pipăi cu degetele, căutând părţile slabe.

— Dac-aş avea o rangă!

Martine, mai puţin pătimaşă, o întrerupse protestând.

— Vai, nu, nu, doamnă! Dă peste noi şi nu-i bine... Mai aşteptaţi, poate că domnişoara doarme.

Intră din nou în odaie, în vârful picioarelor, şi se întoarse repede:

— Da, da, doarme!... A închis ochii şi nu se mai mişcă.

Atunci, amândouă se duseră s-o vadă, ţinându-şi răsuflarea, evitând orice scârţâit de parchet, cu infinită băgare de seamă. Într-adevăr, Clotilde abia adormise, iar sfârşeala ei părea atât de mare, încât cele două bătrâne prinseră curaj. Totuşi se temeau să n-o trezească, dacă ar fi atins-o, căci scaunul ei era lipit de pat. Şi-apoi, să vâre mâna sub perna mortului şi să-l prade – era şi un act cumplit de sacrilegiu, de care le cuprinse frica. N-aveau să-i tulbure oare odihna? Nu se va mişca oare, la zdruncinătură? Le pieri sângele din obraz.

Félicité întinse totuşi nuna, dar se trase înapoi.

— Sunt prea mică, scânci ea. Încearcă dumneata, Martine.

Slujnica, la rândul ei, se apropie de pat. Fu cuprinsă de un tremur atât de puternic, încât trebui şi ea să se tragă înapoi, ca să nu cadă.

— Nu, nu, nu pot! Mi se pare că domnul o să deschidă ochii!

Şi, tremurând ca varga, disperate, rămaseră încă o clipă în odaia plină de tăcerea adâncă şi de maiestatea morţii, în faţa lui Pascal, nemişcat pentru totdeauna, şi a Clotildei, prăbuşită sub povara văduviei. Nobleţea unei vieţi întregi de muncă se întipărise poate pe chipul acela mut, care, cu

toată greutatea, îşi păzea opera. Flacăra lumânărilor ardea foarte slab. Un fior de spaimă sacră le izgoni.

Félicité, care, atât de curajoasă altădată, nu s-ar fi dat în lături de la nimic, nici chiar în faţa sângelui, fugi ca urmărită de cineva.

— Vino, vino, Martine! Vom găsi noi ce trebuie... o rangă sau altceva...

În sala de lucru, respirară uşurate. Slujnica îşi aminti de cheia scrinului, care trebuia să fie pe măsuţa de noapte a domnului, unde o zărise cu o zi înainte, în momentul crizei. Se duseră să vadă. Fără nicio reţinere, Félicité deschise sertarul. Dar nu găsi decât cei cinci mii de franci, pe care îi lăsă în fundul sertarului, căci nu banii o interesau. Căută zadarnic Arborele genealogic, pe care îl ştia de obicei acolo. Cu câtă plăcere şi-ar fi început cu el opera de distrugere! Rămăsese pe biroul doctorului, în odaia de lucru, şi nu-i era dat să-l descopere, cuprinsă de patima febrilă a căutării, care o făcea să scotocească mobilele închise, fără calmul lucid de a proceda metodic, în jurul ei.

Dorinţa o aduse iarăşi în faţa dulapului, măsurându-l, învăluindu-l într-o privire arzătoare, de cucerire. În ciuda staturii ei mici, în ciuda celor optzeci de ani trecuţi, se agita, dovedind o forţă extraordinară.

— Ah! repeta întruna. Dacă aş avea o unealtă!

Şi căuta din nou vreo crăpătură a colosului, vreun loc în care să-şi vâre degetele, să-l spargă. Făcea planuri de asalt, visa să vadă dulapul bucăţi la picioarele ei, apoi apela din nou la şiretenie, la vreo perfidie care să-i deschidă uşile, doar suflând deasupra lor.

Brusc ochii îi luciră, găsise ce-i trebuia.

— Spune-mi, Martine, există vreun cârlig care ţine primul batant?

— Da, doamnă, se prinde într-un belciug, deasupra raftului din mijloc... Uitaţi-vă, cam pe-aici.

Félicité făcu un gest de victorie sigură.

— Ai vreun burghiu, unul mare?... Adu-mi un burghiu!

Martine coborî fuga la bucătărie şi aduse unealta cerută.

— Ai să vezi, aşa nu vom face zgomot, zise bătrâna doamnă, punându-se pe lucru.

Cu o energie neobişnuită, pe care n-ai fi bănuit-o după mâinile ei mici, uscate de vârstă, înfipse burghiul şi făcu o primă gaură, la înălţimea arătată de slujnică. Dar nimerise prea jos şi simţi că vârful se înfige în raft. O a doua gaură ajunse chiar în fierul cârligului. De data asta era prea direct. Făcu o mulţime de găuri, la dreapta şi la stânga, până ce, folosindu-se chiar de burghiu, putu împinge cârligul, scoţându-l din belciug. Atunci şi zăvorul broaştei alunecă şi batanţii uşii se deschiseră.

— În sfârşit! strigă Félicité în culmea bucuriei.

Apoi, neliniştită, încremeni locului şi trase cu urechea spre odaie, temându-se să n-o fi deşteptat pe Clotilde. Dar, în marea linişte a nopţii, toată casa dormea. Dinspre cameră nu răzbătea decât pacea augustă a morţii, nu se auzea decât clinchetul pendulei sunând primul ceas de după miezul nopţii. Şi dulapul era larg deschis, căscat, scoţând la iveală, pe toate cele trei rafturi, maldărul de hârtii cu care era înţesat. Atunci Félicité se năpusti, opera de distrugere începu, în umbra sfântă şi în liniştea adâncă a priveghiului.

— Im sfârşit! repetă ea în şoaptă. De treizeci de ani vreau şi aştept asta... Să ne grăbim, Martine, să ne grăbim! Ajută-mă!

Félicité şi adusese lângă dulap scaunul înalt al pupitrului, se urcase pe el dintr-un salt, să ia mai întâi hârtiile din raftul de sus, fiindcă-şi amintea că dosarele acolo se aflau. Dar rămase surprinsă nevăzând coperţile de hârtie groasă, albastră. Nu mai erau acolo decât manuscrise groase, operele terminate, dar încă nepublicate ale doctorului, lucrări inestimabile, toate cercetările lui, toate descoperirile lui, monumentul gloriei lui viitoare, pe care le lăsase prin

testament lui Ramond, ca acesta să aibă grijă de ele. Fără îndoială, cu câteva zile înaintea morţii, gândindu-se că numai dosarele erau ameninţate şi că nimeni pe lume n-ar îndrăzni să-i distrugă celelalte lucrări, le schimbase locul, pentru a le sustrage unei prime cercetări.

— Ei! Cu atât mai rău! murmură Félicité. Sunt aşa de multe!... Să începem de oriunde, dar repede, să avem timp... Cât sunt eu sus, hai să le curăţim pe astea! Ţine, Martine!

Şi goli raftul, aruncă, unul câte unul, manuscrisele în braţele slujnicei, care le aşeza pe masă cât mai încet cu putinţă. Curând tot mormanul fu adus jos şi Félicité sări de pe scaun.

— Pe foc! Pe foc!... O să punem noi mâna şi pe celelalte pe care le caut... Pe foc! Pe foc! Mai întâi astea... Până la ultimul petec de hârtie, cât unghia, până la cele mai neciteţe însemnări... Pe foc, pe foc, dacă vrem să fim sigure că am smuls răul din rădăcină!...

Fanatică, furioasă, în ura ei faţă de adevăr, în patima ei de a distruge mărturia ştiinţei, ea însăşi sfâşie sălbatic prima pagină a unui manuscris, o aprinse la flacăra lămpii, aruncă şomoiogul arzând în căminul mare, unde nu se mai făcuse foc de douăzeci de ani poate. Apoi hrăni focul, continuând să arunce în bucăţi restul manuscrisului. Slujnica, la fel de hotărâtă, îi veni în ajutor, luă un alt caiet gros, căruia îi rupse filele. De acum înainte focul arse din plin, căminul înalt se umplu de vâlvătăi, de o jerbă luminoasă de incendiu, care uneori se domolea doar ca să se înalţe cu o intensitate sporită, când era din nou alimentată. Jeraticul se îngroşa puţin câte puţin, grămada de cenuşă fină creştea, un strat gros de file negre pe care alergau milioane de scântei. Dar asta era o treabă de lungă durată, fără sfârşit, căci, atunci când aruncau prea multe pagini deodată, nu ardeau, trebuiră scormonite, răsucite cu cleştele. Cel mai bine era să le mototolească, să aştepte

apoi ca flăcările să le cuprindă bine, înainte de a arunca altele. Când deprinseră rostul, treaba începu să meargă strună.

În graba ei de a lua un alt braţ de hârtii, Félicité se izbi de un fotoliu.

— Fiţi atentă, doamnă, o avertiză Martine. Să nu vină cumva!

— Cine să vină? Clotilde? Doarme adânc, biata fată!... Şi-apoi, dacă vine după ce am terminat, puţin îmi pasă! N-o să mă ascund, o să las dulapul gol şi larg deschis, o să spun sus şi tare că eu am purificat toată casa... Când n-o să mai rămână un singur rând scris, ah! Doamne, puţin o să-mi pese de rest!

Timp de aproape două ore, focul dudui în cămin. Cele două bătrâne se întorceau mereu la dulap, goliră şi celelalte două rafturi, nu mai rămăsese decât partea de jos, care părea înţesată de o grămadă de note aruncate acolo în neorânduială. Îmbătate de căldura acestui foc al bucuriei, gâfâind, asudate, se lăsau pradă unei sălbatice febre de distrugere se lăsau pe vine, îşi înnegreau mâinile împingând resturile nearse, cu mişcări atât de violente, încât părul cărunt le atârna în şuviţe pe îmbrăcămintea în dezordine. Era ca o goană de vrăjitoare, înteţind un rug diavolesc, pentru vreo blestemăţie, pentru martiriul unui sfânt, pentru arderea în piaţă publică a gândului scris, pentru distrugerea unei lumi întregi de adevăr şi de speranţă. Şi marea vâlvătaie, care, din timp în timp, întuneca lumina lămpii, înroşea încăperea vastă, aruncând pe plafon umbrele lor dansante, peste măsură de mari.

Dar, când vru să golească partea de jos a dulapului, după ce arsese cu grămada tot teancul de note îngrămădite acolo, Félicité scoase un strigăt gâtuit de triumf.

— A, iată-le!... Pe foc! Pe foc!

Descoperise în sfârşit dosarele. În fund de tot, după zidul de apărare al notelor, doctorul ascunsese dosarele învelite

în hârtia albastră. Atunci le apucă un fel de nebunie, o sete turbată de distrugere. Luau dosarele cu amândouă mâinile, le aruncau în flăcări, umplând căminul cu un duduit de incendiu.

— Ard, ard!… în sfârşit, ard!… Martine, iute, şi pe ăsta, şi pe ăsta!… Ah! Ce mai foc, ce mai foc mare!

Dar slujnica îşi arătă îngrijorarea:

— Doamnă, fiţi cu băgare de seamă, să nu aprindeţi casa… N-auziţi cum duduie soba?!

— Ei, şi ce-are a face? Poate să ardă totul!… Uite că ard, ard… Ce frumos!… încă trei, încă două, şi uite-l şi pe ultimul că arde!

Râdea de mulţumire, scoasă din minţi, înspăimântătoare, când bucăţi de funingine în flăcări începură să cadă. Duduitul devenea cumplit, coşul, care nu fusese curăţat niciodată, luă foc. Asta păru că o aţâţă şi mai mult, pe când slujnica, pierzându-şi cumpătul, începu să ţipe şi să alerge în jurul odăii.

Clotilde dormea lângă Pascal mort, în calmul suveran al odăii. Nu se auzea alt zgomot decât vibraţia uşoară a pendule! care bătu ora trei. Lumânările ardeau cu o lungă flacără neclintită, niciun fior nu clătina aerul. Şi, din adâncul somnului greu, fără vise, auzi totuşi un fel de zarvă, un galop crescând, de coşmar. Apoi, când deschise ochii, nu pricepu de la început. Unde se afla? De ce o greutate enormă îi apăsa inima? Se trezi cu spaimă la realitate: îl văzu pe Pascal, auzi strigătele Martinei, alături; dădu fuga, înspăimântată, să afle ce s-a întâmplat.

Dar, chiar din prag, Clotilde pricepu întreaga scenă, cu o limpezime sălbatică: dulapul larg deschis şi gol în întregime, Martine înnebunită de frica focului, bunica Félicité radioasă, împingând cu piciorul în flăcări ultimele resturi ale dosarelor. Un fum, o funingine zburătoare umpleau camera unde vuietul incendiului părea un horcăit de om ucis, acel galop devastator pe care îl auzise

adineauri, în somnul ei adânc.

Şi strigătul care îi ţâşni din gâtlej fu acelaşi pe care Pascal îl scosese în noaptea de furtună, când o surprinsese gata să-i fure hârtiile.

— Hoaţelor! Ucigaşelor!

Îndată se repezi spre cămin şi, în ciuda duduitului teribil, în ciuda bucăţilor de funingine roşie ce cădeau, cu riscul de a-şi aprinde părul şi de a-şi arde mâinile, apucă în pumni filele încă nearse şi le stinse curajos, strângându-le la piept. Dar nu salvase mare lucru, nişte resturi, nicio pagină întreagă, nici măcar fărâme din munca enormă, din opera îndelungată şi uriaşă a unei vieţi întregi, pe care focul o distrusese în două ore. Şi mânia ei creştea, o pornire de indignare furioasă.

— Sunteţi nişte hoaţe şi nişte ucigaşe!... Aţi săvârşit o crimă murdară! Aţi profanat moartea, aţi ucis gândirea, aţi ucis geniul!

Bătrâna doamnă Rougon nu se dădu bătută. Dimpotrivă, înaintă fără remuşcări, cu capul sus, apărând sentinţa de distrugere pronunţată de ea şi executată!

— Mie îmi vorbeşti astfel, bunicii tale?... Am făcut ceea ce trebuia să fac, ceea ce altădată voiai să faci şi tu împreună cu noi.

— Altădată m-ai adus în pragul nebuniei. Dar am trăit, am iubit şi am înţeles... Şi-apoi, era o moştenire sacră, lăsată curajului meu, ultimul gând al unui mort, ceea ce rămânea dintr-un creier mare şi ceea ce trebuia să impun tuturor... Da, eşti bunica mea! Şi ce-ai făcut aici e ca şi cum ţi-ai fi ars fiul!

— Zici că l-am ars pe Pascal, fiindcă i-am ars hârţoagele? strigă Félicité. Ei şi ce? Aş fi ars tot oraşul pentru a salva gloria familiei noastre!

Înainta mereu, bătăioasă, victorioasă. Şi Clotilde, care aşezase pe masă fragmentele înnegrite, salvate de ea, le apăra cu propriu-i trup, temându-se să nu i le arunce din

nou în flăcări. Le dispreţuia pe amândouă şi nu se îngrijora nici măcar de focul din cămin, care, din fericire, se stingea singur; în acest timp Martine, cu lopăţica, înăbuşea funinginea şi ultimele resturi de cenuşă aprinsă.

— Ştii totuşi bine, continuă bătrâna care părea mai înaltă, că n-am avut decât o singură ambiţie, o singură pasiune, înălţarea şi triumful familiei noastre. M-am luptat, am vegheat toată viaţa, am trăit atât de mult doar ca să dau la o parte poveştile un te şi să las despre noi o legendă glorioasă... Da, niciodată n-am pierdut speranţa, niciodată n-am depus armele, gata să profit de cele mai mici împrejurări.. Şi tot ce-am vrut, am îndeplinit pentru că am ştiut să aştept.

Cu un gest larg, arătă dulapul gol, căminul în care se stingeau ultimele scântei.

— Acum s-a isprăvit, gloria noastră este salvată, aceste hârtii afurisite nu ne vor mai acuza şi nu voi lăsa în urma mea niciun fel de ameninţare... Familia Rougon triumfă.

Disperată, Clotilde ridică mâna, ea pentru a o alunga. Dar Félicité ieşi de bună voie, coborî la bucătărie să-şi spele mâinile înnegrite şi să-şi prindă părul. Slujnica era gata s-o urmeze, când, întorcându-se, văzu gestul tinerei stăpâne. Reveni.

— O, cât despre mine, domnişoară, am să plec mâine, când domnul va fi la cimitir.

Urmă o tăcere.

— Dar nu te alung, Martine, ştiu bine că nu dumneata porţi cea mai mare vină... De treizeci de ani trăieşti în casa asta. Rămâi, rămâi eu mine.

Fata bătrână dădu din cap, îşi clătină părul cărunt şi obrazul palid, tocit parcă.

— Nu, l-am slujit pe domnul şi n-o să mai slujesc pe nimeni după domnul.

— Nici pe mine?

Ridică ochii, o privi pe tânăra fată din faţa ei, pe această

fetiţă iubită, care îi crescuse sub ochi.

— Pe dumneata, nu!

Atunci Clotilde se simţi încurcată, vru să-i vorbească despre copilul pe care-l purta în pântece, despre copilul stăpânului ei, pe care, poate, va consimţi să-l servească. Martine îi ghici gândul, îşi aminti de conversaţia pe care o surprinsese, privi pântecele de femeie fecundă, pe care încă nu se observa sarcina. Păru că se gândeşte o clipă, apoi rosti limpede:

— Copilul, aşa-i?... Nu!

Şi spuse ce avea de gând să facă, terminând discuţia ca o femeie practică, ce ştie preţul banului.

— Pentru că am din ce trăi, o să-mi mănânc în linişte rentele undeva... Pe dumneata, domnişoară, pot să te părăsesc fără grijă, căci nu eşti săracă. Domnul Ramond îţi va explica mâine cum au salvat de la notar o rentă de patru mii de franci. Uite, până atunci, poftim cheia de la scrin, unde vei găsi cei cinci mii de franci pe care i-a lăsat domnul... Oh, ştiu c-o să ne înţelegem. Domnul nu mi-a mai plătit leafa de trei luni, am hârtii de la el ca dovadă. Pe deasupra, în ultima vreme, am cheltuit aproape două sute de franci din buzunarul meu, fără ca el să ştie de unde vin banii. Toate sunt scrise, sunt liniştită, domnişoara n-o să mă păgubească nici cu o centimă... Poimâine, când domnul n-o să mai fie aici, o să plec.

Cobori la rândul ei în bucătărie, şi Clotilde, în ciuda evlaviei oarbe a slujnicei, care o împinsese să dea o mână de ajutor la o crimă, se simţi îngrozitor de tristă de această plecare. Totuşi, adunând resturile dosarelor, înainte de a se întoarce lângă Pascal, avu bucuria de a recunoaşte deodată Arborele genealogic, întins pe masă şi pe care cele două femei nu îl zăriseră. Era singura epavă întreagă, o relicvă sfântă, îl luă, al încuie în scrinul din odaie, împreună cu fragmentele pe jumătate arse.

Dar, când reintră în odaia augustă, o năpădi o puternică

emoţie. Ce linişte suverană, ce pace nemuritoare, alături de sălbăticia distrugătoare care umpluse cu fum şi cenuşă camera învecinată! O seninătate sfântă pogora din umbră, cele două lumânări ardeau, eu o flacără pură şi neclintită, fără tremur. Şi atunci văzu că faţa lui Pascal se făcuse albă de tot, în valul răsfirat al bărbii albe şi al părului alb. Dormea în lumină, aureolat de o frumuseţe suverană. Se aplecă, îl mai sărută o dată, simţi pe buze răceala obrazului de marmură, cu pleoape închise, visându-şi visul de veşnicie. Durerea de a nu fi putut salva opera pe care i-o lăsase în pază fu atât de mare, încât căzu în genunchi, izbucnind în plâns. Geniul fusese profanat, i se părea că lumea întreagă avea să fie distrusă, în această sălbatică nimicire a unei vieţi întregi de muncă.

XIV

În camera de lucru, Clotilde îşi încheie bluza, ţinându-şi pe genunchi copilul, căruia îi dăduse să sugă. Era după-amiază, pe la ora trei, într-o zi strălucitoare de la sfârşitul lunii august, cu cer arzător. Obloanele, închise cu grijă, nu lăsau să pătrundă, printre crăpături, decât mici săgeţi de soare, în umbra adormită şi călduţă a vastei încăperi. Adânca pace leneşă de duminică părea că se împrăştie de afară, cu un zbor îndepărtat de clopote, sunând ultimul apel al vecerniei. Niciun zgomot nu se ridica din casa goală, unde mama şi copilul aveau să rămână singuri până la cină, slujnica cerând îngăduinţa să-şi vadă ó verişoară, în mahalaua oraşului.

O clipă, Clotilde îşi privi copilul, un băiat voinic de trei luni. Îl născuse în ultimele zile ale lui mai. De aproape zece luni purta doliu după Pascal, o rochie neagră, simplă şi lungă, în care era nespus de frumoasă, delicată şi subţire, cu obrazul de-o tinereţe tristă, aureolat de mătăsosul ei păr blond. Nu putea zâmbi, dar simţea o căldură dulce uitându-se la copilul frumos, dolofan şi trandafiriu, cu gura încă mânjită de lapte; privirea lui întâlnise o dungă de soare, în care dansau fire minuscule de praf. Părea foarte mirat, nu slăbea din ochi această aşchie de aur, acest orbitor miracol de lumină. Apoi îl cuprinse somnul, îşi lăsă pe braţul mamei căpşorul rotund şi gol, presărat cu păr rar şi blond.

Atunci, încetişor, Clotilde se ridică, îl aşează în leagănul de lângă masă. Rămase aplecată o clipă, să fie sigură că doarme, şi trase perdeluţa de muselină, în umbra crepusculară. Fără zgomot, cu gesturi suple, mergând cu paşi atât de catifelaţi, încât abia atingea parchetul, se apucă apoi să aşeze rufăria de pe masă, străbătu de vreo două ori încăperea, căutând un papucel rătăcit. Era foarte tăcută, foarte blândă şi foarte activă. Şi, în singurătatea casei, pe dinaintea ochilor i se perindau imaginile anului care se scursese.

Mai întâi, după cumplitul zdruncin al înmormântării, urmase plecarea imediată a Martinei, care se încăpăţânase, nevoind să-şi împlinească nici măcar cele opt zile până la sfârşitul lunii şi adusese în locul ei o verişoară a brutăresei din vecinătate, o fată voinică şi negricioasă, care, din fericire, se dovedi destul de curată şi devotată. Martine trăia la Sainte-Marthe, într-o văgăună pierdută, într-o asemenea zgârcenie, încât economisea desigur mai departe din rentele încasate pe mica ei comoară. Nu se ştia să aibă vreun moştenitor, cine va profita deci de pe urma unei asemenea avariţii? În zece luni nu pusese măcar o singură dată piciorul la Souleiade: domnul nu mai era acolo, nu ceda nici măcar dorinţei de a-l vedea pe copilul domnului.

Apoi, în reveria Clotildei apăru chipul bunicii Félicité. Aceasta venea din când în când s-o viziteze, cu o condescendenţă de rudă sus-pusă, care este destul de înţelegătoare să ierte toate greşelile, când acestea sunt crud ispăşite. Venea pe neaşteptate, săruta copilul, făcea morală, dădea sfaturi; şi tânăra mamă luase faţă de ea aceeaşi atitudine politicoasă pe care o avusese Pascal întotdeauna. Altfel, Félicité era în plin triumf. Avea să-şi realizeze în sfârşit o idee nutrită de multă vreme, serios gândită, care trebuia să consacre printr-un monument nepieritor gloria neîntinată a familiei. Ideea era de a-şi

folosi averea, devenită considerabilă, la construirea şi înzestrarea unui azil de bătrâni, care se va numi Azilul Rougon. Terenul îl şi cumpărase, o parte din vechiul „Jeu de Mail”, în afara oraşului, lângă gară; şi tocmai în duminica aceea, pe la ora cinci, când căldura se mai potolise puţin, urma să se pună piatra de temelie, cu o adevărată solemnitate, onorată de prezenţa autorităţilor, în mijlocul căreia ea va fi regina aplaudată şi înconjurată de o imensă adunare populară.

Într-un fel Clotilde avea o oarecare recunoştinţă faţă de bunica ei, care arătase o totală lipsă de interes la deschiderea testamentului lui Pascal. Acesta o instituise ca legatar universal pe Clotilde; şi Félicité, care îşi păstra, ca mamă, dreptul de a pretinde un sfert din moştenire, după ce arătase că respectă ultimele dorinţe ale fiului ei, renunţase pur şi simplu la succesiune. Desigur că voia să-i dezmoştenească pe toţi din familia ei, să nu le lase decât gloria, folosindu-şi marea avere la ridicarea acestui azil care va purta peste veacuri numele respectat şi binecuvântat al familiei Rougon; astfel, după ce timp de o jumătate de veac se arătase atât de aprigă în cucerirea banului, acum îl dispreţuia, purificându-se printr-o ambiţie mai înaltă. Şi Clotilde, datorită acestei generozităţi nu mai privea cu îngrijorare viitorul: cei patru mii de franci rentă le ajungeau, ei şi copilului. Îl va creşte şi va face din el un om. Chiar şi plasase, în rentă viageră, pe numele copilului, cei cinci mii de franci din scrin; şi mai avea Souleiade, pe care toată lumea o sfătuia s-o vândă. Fără îndoială, întreţinerea proprietăţii nu era costisitoare, dar ce viaţă de singurătate şi tristeţe în casa goală şi mare, mult prea mare, în care parcă se simţea pierdută! Până acum totuşi nu se hotărâse s-o părăsească. Şi poate nu se va hotărî niciodată.

Ah, aici, în Souleiade, erau toată dragostea ei, toată viaţa ei, toate amintirile ei! Uneori i se părea că Pascal mai trăieşte încă, deoarece nu schimbase nimic din viaţa lor de

altădată. Mobilele erau în aceleaşi locuri, ceasurile marcau aceleaşi obiceiuri. Nu încuiase decât camera lui, unde intra numai ea singură, ca într-un sanctuar, să plângă, atunci când îşi simţea inima prea grea. În odaia în care se iubiseră, în patul în care murise el, se culca în fiecare noapte, ca odinioară, când era fată; şi nu aşezase acolo nimic altceva, în afară de leagănul pe care-l aducea în fiecare seară lângă pat. Era aceeaşi odaie caldă, cu antice mobile familiare, cu tapetul decolorat de vreme, de culoarea zorilor, străvechea odaie pe care copilul o întinerea din nou. Apoi jos, dacă şedea complet singură, pierdută de tot, când lua masa, în sufrageria luminoasă, parcă auzea ecoul râsului lor, îşi amintea pofta ei sănătoasă de fată tânără, când amândoi măneau şi beau atât de veseli, în sănătatea vieţii. La fel şi grădina, întreaga proprietate erau legate de fiinţa ei prin fibrele cele mai intime, căci nu putea face un pas fără să-şi evoce imaginile lor legate una de alta: pe terasă, la umbra firavă a marilor chiparoşi seculari, contemplaseră atât de des valea râului Viorne, străjuită de piscurile stâncoase dinspre Seille şi de colinele arse dinspre Sainte-Marthe; de câte ori nu păşiseră pe treptele de piatră, printre măslinii şi migdalii piperniciţi, ca nişte ştrengari fugiţi de la şcoală! Mai era şi crângul de pini, cu umbra lor caldă şi înmiresmată, tapisată cu o iarbă moale când te tolăneai în ea, de unde descopereai cerul întreg, seara, când se iveau stelele! Şi mai ales erau platanii uriaşi, pacea minunată pe care veneau s-o guste acolo, în fiecare zi de vară, ascultând susurul înviorător al izvorului, notele cristaline pe care le picura de veacuri! Nu exista la Souleiade un locşor, cât de mic, de la bătrânele pietre ale casei, până la ţărâna grădinii, unde să nu simtă bătaia caldă a sângelui lor, o fărâmă din viaţa lor răspândită şi amestecată pretutindeni.

Dar prefera să-şi petreacă zilele în sala mare de lucru, unde îşi retrăia cele mai frumoase amintiri. Nici aici nu se

adăugase vreo mobilă, în afară de leagăn. Masa de lucru a doctorului se afla la locul ei, în faţa ferestrei din stânga: Pascal ar fi putut intra să se aşeze, căci nici măcar scaunul nu fusese mişcat din loc. Pe masa lungă din mijloc, alături de vechea grămadă de cărţi şi de broşuri, nouă era doar pata albă a scutecelor, pe care tocmai le rânduia. În biblioteci se vedeau aceleaşi şiruri de volume, dulapul mare de stejar părea că păzeşte între pereţii lui aceeaşi comoară, bine încuiată. Sub tavanul afumat stăruia mereu mireasma sănătoasă a muncii, printre scaunele împrăştiate şi dezordinea prietenoasă a acestui atelier comun, care adăpostise multă vreme capriciile fetei şi cercetările savantului. Dar ceea ce o mişca mai mult astăzi, era să privească pastelurile ei de altădată, agăţate de pereţi. Copiile pe care le făcuse după flori vii, minuţios lucrate, apoi cele imaginate, zburând în plin meleag himeric, florile de vis, spre care o purta uneori fantezia ei nebună.

Clotilde tocmai terminase de rânduit scutecele de pe masă, când, ridicându-şi privirea, văzu în faţa ei pastelul cu bătrânul rege David, sprijinindu-se de umărul gol al tinerei sunamitence, Abişag. Şi ea, care nu mai râdea, simţi o bucurie urcându-i-se în obraz, în duioşia fericită pe care o simţea. Cât se mai iubeau, cum visau ei veşnicia în ziua când glumiseră pe seama acelui simbol, mândru şi duios! Bătrânul rege, somptuos înveşmântat într-o robă dreaptă, grea de pietre preţioase, purta diadema regală în păru-i de zăpadă; ea, împodobită numai cu mătasea de crin a pielii, cu talia subţire şi prelungă, cu sânii rotunzi şi mici, cu braţele gingaşe, de o graţie divină, era şi mai somptuoasă. Acum el se dusese, dormea sub pământ, pe când ea, cernită, nu mai arăta nimic din goliciunea-i triumfătoare; doar copilul simboliza darul calm, absolut al fiinţei ei, oferit regelui la lumina zilei, în faţa poporului adunat.

Încet, Clotilde se aşează lângă leagăn. Săgeţile de soare se prelungeau dintr-un capăt în celălalt al încăperii, căldura

zilei toride devenea apăsătoare, în umbra potolită a obloanelor închise; şi liniştea casei părea şi mai adâncă. Pusese deoparte pieptăraşele, cosea bretele, cu împunsături lente, cuprinsă treptat de un fel de visare, în mijlocul acestei mari linişti calde care o învăluia, ferind-o de dogoarea de-afară. Mai întâi gândul o duse iarăşi spre pastelurile ei, cele exacte şi cele himerice, şi îşi spunea acum că toată dualitatea firii ei se afla în această pasiune pentru adevăr, care o ţinea uneori ceasuri întregi în faţa unei flori, ca s-o copieze cu precizie, alăturată nevoii de ireal care, alteori, o purta în visuri nebune, spre paradisul florilor ireale. Fusese totdeauna aşa, simţea că în fond rămăsese şi azi la fel, în şuvoiul vieţii noi care o transforma neîncetat. Şi atunci, gândul îi zbură la recunoştinţa profundă pe care i-o păstra lui Pascal, pentru că o făcuse ceea ce era. Odinioară când, fetiţă fiind, smulgând-o dintr-un mediu execrabil, o luase cu el, desigur ascultase de bunătatea lui, dar fără îndoială o făcuse şi din dorinţa de a încerca pe ea experienţa de a şti cum va creşte într-un alt mediu, plin de adevăr şi de dragoste. Aceasta era o preocupare permanentă a lui, o teorie veche, pe care ar fi vrut s-o experimenteze în mare: cultura prin mediu, chiar vindecarea unei fiinţe ameliorate şi salvate, pe plan fizic şi moral. Lui îi datora desigur ce era mai bun în fiinţa ei, bănuia făptura ciudată şi violentă care ar fi putut deveni, dacă nu i-ar fi insuflat el pasiunea şi curajul. În această înflorire, la lumina soarelui, viaţa ajunsese până la urmă să-i arunce pe unul în braţele celuilalt. Şi nu era oare un fel de ultimă strădanie a bunătăţii şi ia bucuriei, copilul acesta care venise şi care i-ar fi făcut fericiţi, dacă moartea nu i-ar fi despărţit?

Această întoarcere în trecut îi dădu senzaţia netă a marii prefaceri care se săvârşise în ea. Pascal îi corectase ereditatea, şi ea retrăia lenta evoluţie, lupta între real şi himeric. Asta pornea din furiile ei de copil, dintr-un ferment

de revoltă, dintr-un dezechilibru care o arunca în reverii vătămătoare. Urmau apoi marile ei accese de evlavie, nevoia de iluzie şi de minciună, de fericire imediată, gândul că inegalităţile şi nedreptăţile de pe acest pământ netrebnic trebuiau compensate prin bucuriile veşnice ale unui paradis viitor. Era epoca certurilor ei cu Pascal, a chinurilor cu care îl torturase, visând să-i ucidă geniul. Şi la această cotitură din drumul ei, îşi regăsea maestrul cucerind-o prin teribila lecţie de viaţă pe care i-o dăduse în acea noapte de furtună. De atunci, mediul acţionase, evoluţia se precipitase: ajunsese o fată ponderată, înţeleaptă, acceptând să trăiască viaţa aşa cum trebuia trăită, cu speranţa că suma efortului uman va elibera într-o bună zi lumea de boală şi de durere. Iubise, era mamă şi înţelegea.

Pe neaşteptate îşi aminti de cealaltă noapte, aceea petrecută pe arie. Mai auzea încă tânguirea ei sub stele: natura crudă, omenirea ticăloasă şi eşecul ştiinţei, precum şi necesitatea de a se pierde în divinitate, în mister. Dincolo de neantizare, nu exista fericire durabilă. Apoi, îl auzea reafirmându-şi crezul în progresul raţiunii prin ştiinţă, unica binefacere posibilă a adevărurilor dobândite cu încetul, pentru totdeauna, credinţa că suma acestor adevăruri, mereu sporită, trebuie să dea omului în cele din urmă o forţă incalculabilă şi seninătatea, dacă nu fericirea. Totul se rezuma în credinţa fierbinte în viaţă. Cum spunea el, trebuie să ţii pasul cu viaţa, care merge mereu înainte. Niciun popas nu era îngăduit, nicio pace în imobilitatea ignoranţei, nicio uşurare în întoarcerile îndărăt. Trebuia să ai tărie de spirit, modestia de a-ţi spune că singura răsplată a vieţii este de a o fi trăit curajos, îndeplinind sarcina pe care ţi-o impune. Atunci răul nu mai era decât un accident încă neexplicat, umanitatea apărea, de foarte sus, ca un imens mecanism în funcţiune, lucrând la perpetua devenire. De ce muncitorul care dispărea, isprăvindu-şi ziua

de lucru, să-şi blesteme munca, pentru că nu putea să-i vadă, nici să-i judece finalitatea? Chiar dacă munca n-ar avea un scop, de ce să nu guşti bucuria acţiunii, aerul curat al drumului, dulceaţa somnului după o lungă oboseală? Copiii vor duce mai departe truda părinţilor, nu se nasc şi nu sunt iubiţi decât pentru asta, pentru sarcina vieţii care li se transmite şi pe care o vor transmite la rândul lor. Şi, încă de pe acum, nu exista decât resemnare vitează faţă de marea trudă comună, fără revolta eului, care pretinde o fericire a lui, absolută.

Se întreba, dar nu mai simţea disperarea care o zguduia odinioară, când se gândea la ce va fi după moarte. Preocuparea faţă de lumea de dincolo n-o mai bântuia până la tortură. Odinioară ar fi vrut să-i smulgă cerului cu violenţă taina destinului. Dăinuia în ea infinita tristeţe de a fi, fără să ştie pentru ce era. Ce rost aveau oamenii pe pământ? Care-i sensul acestei existenţe mizerabile, fără egalitate, fără dreptate, care îi apărea ca un coşmar al unei nopţi de delir? Şi frisonul i se potolise, putea să se gândească la aceste lucruri cu tot curajul. Poate copilul, această continuare a ei însăşi, îi ascundea de acum înainte groaza faţă de moarte. Dar toate acestea se mai datorau în mare parte şi echilibrului în care trăia gândului că trebuia să trăiască pentru efortul de a trăi, şi că singura pace posibilă, în lumea aceasta, stătea în bucuria acestui efort îndeplinit. Îşi repeta o vorbă a doctorului, care spunea deseori, când vedea vreun ţăran întorcându-se liniştit după o zi de muncă: „Iată unul pe care gândul la viaţa de apoi nu-l va împiedica să doarmă”. Voia să spună că acest gând nu se rătăceşte şi nu se perverteşte decât în creierul înfierbântat al celor care nu muncesc. Dacă toţi şi-ar îndeplini sarcina, toţi ar dormi liniştiţi. Simţise şi ea această atotputernicie binefăcătoare a muncii, în mijlocul suferinţelor şi doliului ei. De când Pascal o învăţase cum să-şi folosească fiecare ceas, de când mai ales era mamă,

neîncetat ocupată de copilul ei, nu mai simţea fiorul necunoscutului apăsându-i ceafa, ca un mic suflu îngheţat. Îndepărta fără luptă reveriile îngrijorătoare; şi, dacă vreo teamă o mai tulbura încă, dacă una dintre amărăciunile cotidiene îi îneca inima în scârbă, găsea o îmbărbătare, o forţă invincibilă de rezistenţă în gândul că azi băiatul ei mai crescuse cu o zi, că mâine va avea o zi în plus, că zi cu zi, pagină cu pagină, opera ei vie se desăvârşea. Asta îi alina admirabil toate suferinţele. Avea o funcţie, un scop, şi simţea, în seninătatea ei fericită, că îndeplinea desigur ceea ce trebuia să îndeplinească în viaţă.

Totuşi, în aceeaşi clipă, înţelese că latura himerică nu murise pe de-a întregul în ea. Un zgomot uşor zburase în tăcerea adâncă, şi ea ridicase capul: cine era mediatorul divin care trecea? Poate mortul scump pe care-l plângea şi a cărui prezenţă o bănuia în jurul ei. Era menită să rămână întrucâtva copila evlavioasă de odinioară, curioasă să afle misterul, având o nevoie instinctivă de necunoscut. Împărtăşise această nevoie, chiar o explica în mod ştiinţific. Oricât de departe ar împinge ştiinţa hotarele cunoştinţelor omeneşti, există fără îndoială un punct peste care nu va putea trece; şi tocmai aici aşeza Pascal unicul interes de a trăi, în dorinţa pe care omul o avea de a şti mereu mai mult. De aici înainte, Clotilde admitea forţele necunoscute în care se scălda lumea, un imens domeniu obscur, de zece ori mai mare decât domeniul cucerit, un infinit neexplorat prin care omenirea viitoare va urca la nesfârşit. Desigur, aceasta însemna un câmp destul de vast, în care imaginaţia se putea pierde. În ceasurile de visare, îşi potolea astfel setea imperioasă de viaţa de dincolo pe care fiinţa pare s-o aibă, o necesitate de a evada din lumea vizibilă, de a-şi satisface iluzia dreptăţii absolute şi a fericirii ce avea să vină. Ceea ce îi rămăsese din chinul de odinioară, ultimele ei elanuri se potoleau, pentru că omenirea suferindă nu poate trăi fără consolarea minciunii.

Dar totul se topea în ea într-un mod fericit. La această cotitură a unei epoci surmenate de ştiinţă, neliniştită de ruinele pe care le făcuse, cuprinsă de spaimă în faţa unui nou secol, cu dorinţa nebună de a nu merge mai departe şi de a se arunca din nou în urmă, acesta era singurul echilibru fericit: pasiunea pentru adevăr, sporită prin spaima de necunoscut. Dacă savanţii sectari închideau graniţele, limitându-se strict la fenomene, ei, fiinţă simplă şi modestă, îi era îngăduit să se înfrupte din ceea ce nu ştia, din ceea ce nu va şti niciodată. Şi, dacă crezul lui Pascal era concluzia logică a întregii lui opere, eterna întrebare despre viaţa de dincolo, pe care ea continua să o pună cerului, redeschidea poarta infinitului în faţa omenirii mergând înainte. Dacă totdeauna va trebui să înveţi, resemnându-te a nu cunoaşte nimic, a păstra misterul, o veşnică îndoială şi o veşnică speranţă, nu însemna oare a dori mişcarea, viaţa însăşi?

Un nou zgomot, o bătaie de aripă, atingerea unui sărut pe părul ei, o făcu să surâdă de astă dată. Îl simţea lângă ea. Şi tot lăuntrul ei tindea către o dragoste imensă, venită de pretutindeni, năpădindu-i fiinţa. Cât era de bun şi vesel, şi câtă dragoste pentru alţii îi dăruia pasiunea lui pentru viaţă! Poate nici el nu era decât un visător, căci avusese cel mai frumos dintre vise, această credinţă finală într-o lume superioară, când ştiinţa îl va învesti pe om cu o forţă incalculabilă: să accepte totul, să folosească totul pentru fericire, să ştie totul şi să prevadă totul, să reducă natura la rolul de slujitoare, să trăiască în tihna inteligenţei satisfăcute! Până atunci, munca acceptată şi reglementată era de ajuns pentru buna sănătate a tuturora. Poate că, într-o bună zi, suferinţa va fi utilizată. Şi, în faţa trudei enorme, în faţa totalităţii oamenilor, răi şi buni, admirabili totuşi, în vitejia şi hărnicia lor, ea nu mai vedea decât o omenire înfrăţită, nu simţea decât o indulgenţă fără margini, o infinită milă şi o fierbinte iubire de oameni.

Dragostea, ca şi soarele, scaldă pământul, şi bunătatea este marele fluviu din care se adapă toate inimile.

De aproape două ceasuri, Clotilde cosea cu aceeaşi mişcare calmă, în vreme ce gândurile îi rătăceau. Prinsese bretelele la pieptăraşe, croise scutece noi din pânza cumpărată în ajun. Terminând cusutul, se ridică, voind să rânduiască rufăria. Afară, soarele apunea, săgeţile de aur nu mai pătrundeau decât foarte subţiri şi oblice, prin crăpături. Abia mai vedea, deschise un oblon şi rămase dusă pe gânduri o clipă, dinaintea orizontului vast, brusc desfăşurat. Zăpuşeala se potolea, un vânt uşor sufla sub cerul nespus de frumos, de un albastru nepătat. La stânga, se desluşeau până şi cele mai mici coroane de pini, printre prăvălişurile însângerate ale stâncilor Seillei, pe când la dreapta, după dealurile Sainte-Marthe, valea râului Viorne se întindea la nesfârşit, în pulberea de aur a asfinţitului. Privi un moment turla bisericii Saint-Saturnin, şi ea aurită toată, dominând oraşul trandafiriu. Tocmai se retrăgea, când un spectacol o aduse din nou la geam şi o reţinu, cu coatele sprijinite de pervaz, încă multă vreme.

Dincolo de calea ferată se zărea o forfotă de oameni, care se grăbeau spre vechiul „Jeu de Mail”. Clotilde îşi aminti de ceremonie şi înţelese că bunica Félicité avea să pună piatra de temelie a Azilului Rougon, monumentul victorios sortit să poarte gloria familiei spre secolele viitoare. De opt zile se tot făceau pregătiri uriaşe, se vorbea chiar despre targă de tencuit şi o mistrie de argint, pe care bătrâna doamnă avea să le mânuiască personal, ţinând să pozeze şi să triumfe, cu cei optzeci şi doi de ani ai săi. Ceea ce o umfla de un orgoliu regal era faptul că acum realiza cucerirea oraşului Plassans pentru a treia oară, căci silea oraşul întreg, toate cele trei cartiere, să-şi strângă rândurile în jurul ei, să o escorteze şi să o aclame ca pe o binefăcătoare. Erau desigur prezente doamne din înalta societate, care aveau să patroneze azilul, alese printre cele

mai nobile din cartierul Saint-Marc, apoi o delegaţie a societăţilor muncitoreşti din cartierul vechi şi, în sfârşit, locuitorii cei mai cunoscuţi din oraşul nou, avocaţi, notari, medici, fără a mai pune la socoteală poporul de rând, un val de oameni gătiţi de sărbătoare, năpustindu-se acolo ca la o serbare. Şi, în mijlocul triumfului suprem, se simţea încă şi mai mândră, ea, una dintre reginele neîncoronate ale celui de-al doilea imperiu, văduva care purta cu atâta demnitate doliul regimului căzut, învingând tânăra republică, obligând-o, prin persoana subprefectului, să vină s-o salute şi să-i mulţumească. La început nu fusese vorba decât de un discurs al primarului, dar se aflase, încă din ajun, că şi subprefectul va vorbi. De departe, Clotilde nu distingea decât un furnicar de redingote negre şi de toalete viu colorate, sub soarele strălucitor. Apoi se desluşi un pierdut sunet de muzică, fanfara amatorilor din oraş, de la care vântul, din când în când, îi aducea sonoritatea alămurilor.

Plecă de la fereastră, deschise uriaşul dulap de stejar* pentru a strânge acolo lucrurile cusute de pe masă. În acest dulap, plin altădată cu manuscrisele doctorului şi gol astăzi, ţinea rufăria copilului. Dulapul părea fără fund, imens, căscat; şi pe rafturile goale şi mari nu se mai aflau decât scutece delicate, pieptăraşe, boneţele, ciorăpiori, scutece, toată acea rufărie fină, acel pufuşor de pui de pasăre încă în cuib. Acolo unde atâtea idei dormiseră grămadă, unde se acumulase timp de treizeci de ani munca stăruitoare a unui om, într-o revărsare de manuscrise şi dosare, nu mai rămăseseră decât rufele de in ale unei fiinţe mititele, care abia de puteau fi numite îmbrăcăminte, primele petice care îl vor apăra pentru scurtă vreme şi de care în curând nu se va mai putea sluji. Vechiul dulap părea astfel înveselit şi împrospătat.

După ce Clotilde aşeză pe un raft scutecele şi pieptăraşele, zări, într-un plic mare, resturile dosarelor pe

care le reaşezase acolo, după ce le salvase de la foc. Şi îşi aminti de o rugăminte pe care doctorul Ramond i-o făcuse chiar în ajun, anume să se uite dacă, printre aceste resturi, nu rămăsese vreun fragment de oarecare importanţă, care să aibă un interes ştiinţific. Era disperat de pierderea manuscriselor inestimabile pe care i le lăsase maestrul prin testament. Îndată după moartea acestuia, se străduise să aştearnă pe hârtie ultima lor convorbire, acel ansamblu de vaste teorii expuse de muribund cu o seninătate eroică; dar nu găsea decât rezumate sumare, i-ar fi trebuit studiile complete, observaţiile făcute zi de zi, rezultatele obţinute şi legile formulate. Pierderea rămânea ireparabilă, toată truda trebuia luată de la început, şi se plângea că nu avea decât indicaţii, spunea că din pricina asta ştiinţa va înregistra o întârziere de cel puţin douăzeci de ani, înainte de a putea fi reluate şi utilizate ideile acestui pionier solitar, ale cărui lucrări fuseseră distruse de o catastrofă sălbatică şi imbecilă.

Arborele genealogic, singurul document intact, era şi el în plic, şi Clotilde aduse totul pe masă, lângă leagăn. După ce scoase resturile unul câte unul, constată un lucru de care era aproape sigură, şi anume că nicio pagină de manuscris nu rămăsese întreagă, nicio notă completă, având un înţeles. Nu rămăseseră decât fragmente, bucăţi de hârtie pe jumătate arse şi înnegrite, fără legătură între ele, fără şir. Dar, pe măsură ce le examina, îi stârneau interesul acele fraze incomplete, acele cuvinte mâncate pe jumătate de flăcări, din care nimeni n-ar fi înţeles nimic, îşi amintea de noaptea cu furtună, frazele se completau, începutul unui cuvânt evoca personajele, poveştile. Astfel, numele lui Maxime îi căzu sub ochi; şi revăzu viaţa acestui frate care îi rămăsese străin, a cărui moarte, cu două luni în urmă, o lăsase aproape indiferentă. Apoi un rând ciuntit cuprinzând numele tatălui ei o indispuse, căci bănuia că el pusese mâna pe averea şi pe casa fiului său, graţie

nepoatei frizerului, mironosiţa Rose, plătită desigur cu un procent generos. Apoi întâlni şi alte nume, al unchiului ei, Eugène, fostul vice-împărat, răposat la ora asta, numele vărului Serge, parohul din Saint-Eutrope, despre care aflase că e ofticos şi pe moarte. Şi fiecare rămăşiţă prindea viaţă, familia execrabilă şi fraternă renăştea din acele fărâme, din acea cenuşă neagră plină acum doar de silabe incoerente.

Atunci Clotilde avu curiozitatea să despăturească şi să întindă pe masă Arborele genealogic. O emoţionau şi o înduioşau aceste relicve; şi când citi notele adăugate cu creionul de Pascal, cu câteva minute înainte de a-şi da sufletul, o podidiră lacrimile. Cu cât curaj îşi înscrisese data propriei morţi! Şi cum se simţea regretul deznădăjduit după viaţă în cuvintele tremurate care anunţau naşterea copilului! Arborele creştea, îşi întindea ramurile, îşi sporea frunzele, şi Clotilde, purtată de gânduri, îl contemplă mult timp, spunându-şi că întreaga operă a maestrului era acolo, în acea vegetaţie clasată şi documentată a familiei lor. Auzea cuvintele cu care comenta fiecare caz ereditar, îşi amintea lecţiile lui. Dar cel mai mult o interesau copiii. Confratele căruia doctorul îi scrisese la Nouméa, pentru a obţine informaţii despre copilul născut dintr-o căsătorie a lui Étienne, aflat la ocnă, se hotărâse să-i răspundă; numai că nu spunea decât sexul, o fetiţă, care părea sănătoasă. Octave Mouret fusese cât pe ce s-o piardă pe-a sa, foarte firavă, pe când băiatul continua să arate superb. De altfel Valqueyras continua să rămână locul unde creşteau oameni sănătoşi şi viguroşi, locul de o fecunditate extraordinară, pentru că soţia lui Jean, în trei ani, născuse doi copii şi era însărcinată cu al treilea. Mlădiţa creştea vânjos sub soarele puternic, într-un pământ roditor, pe când tatăl muncea ogorul, şi mama, acasă, gătea cu hărnicie mâncare şi îngrijea copiii. Mustea acolo destulă sevă nouă şi trudă spre a reface o lume. În acel moment, Clotildei i se păru că aude vorbele lui Pascal: „O, ce va deveni familia noastră? La ce

fiinţă va ajunge până la urmă?” începea şi ea să viseze în faţa Arborelui care-şi prelungea în viitor ultimele ramuri. Cine ştia de unde se va naşte mlădiţa sănătoasă? S-ar putea ca vlăstarul aşteptat, înţelept, puternic, să se zămislească aici.

Un scâncet uşor o trezi pe Clotilde din visare. Muselina ce acoperea leagănul se unduia însufleţită; era copilul care se trezise, prinsese glas şi se agita. Îndată îl luă în braţe, îl ridică veselă în aer, să se scalde în lumina aurie a apusului. Dar el nu gusta încă frumuseţea acelui amurg, nu privea cerul nemărginit; îşi întorcea de la cer ochişorii lăptoşi, dar îşi deschidea mare pliscul roz de pasăre mereu flămândă. Şi plângea atât de tare, se trezise în aşa hal de hămesit, încât se hotărî să-l alăpteze. De altfel era şi timpul, trecuseră trei ore de când nu-i mai dăduse să sugă.

Clotilde veni să se aşeze lângă masă. Îl aşeză pe genunchi, dar copilul nu se astâmpăra, ţipa şi mai tare, era nerăbdător; şi ea îl privea zâmbind pe când îşi descheia rochia. Sânul i se descoperi, sânul ei mic şi rotund, pe care laptele abia îl umflase uşor. O uşoară aureolă vineţie îi înflorise sfârcul sinului, în albul gingaş al goliciunii ei de femeie, divin avântată şi tânără. Copilul simţi îndată, se ridică şi căută cu buzele. Când îi puse sânul la gură, avu un uşor mormăit de mulţumire, tăbărî asupră-i, cu pofta vorace a unui domn care voia să trăiască. Sugea lacom, cu gingiile. Mai întâi, cu mânuţa liberă prinsese sânul, ca şi cum ar fi vrut să arate că-i numai al lui, să-l apere şi să-l păstreze. Apoi, bucuros de râul cald de lapte care-i umplea gâtlejul, începu să-şi ridice în aer braţul mic, drept ca un steag. Şi Clotilde zâmbea fără să-şi dea seama, văzându-l atât de voinic, cum se hrănea din ea. În primele săptămâni o duruse o plesnitură la sân; acum sânul rămăsese încă sensibil, dar zâmbea totuşi, cu aerul liniştit al mamelor fericite să-şi dăruiască laptele, aşa cum şi-ar dărui sângele.

Când îşi descheiase bluza, dezvăluind sânul gol de

mamă, apăru un alt mister al ei, una dintre tainele cele mai ascunse şi mai dragi: colierul fin cu cele şapte perle, stelele lăptoase pe care maestrul i le aninase la gât, într-o zi de sărăcie lucie, mânat de pasiunea lui nebună de a dărui. De când îl purta la gât, nimeni nu-l mai văzuse. Făcea parte din pudoarea ei, era carne din carnea ei, simplu, copilăresc. Şi tot timpul cât copilul sugea, numai ea îl revedea, înduioşată, retrăind amintirea sărutărilor, a căror mireasmă caldă părea să se fi păstrat în colier.

Zgomotul îndepărtat al fanfarei o făcu să ridice capul mirată. Privi spre câmpia blondă şi aurită de razele oblice ale soarelui. A, da! Ceremonia, piatra de temelie care se aşeza acolo! Îşi întoarse ochii spre copil, din nou absorbită de plăcerea de a-i admira sănătoasa poftă de mâncare. Trăsese aproape de ea un scăunel, pentru a-şi ridica un genunchi, se rezemase cu umărul de masă, lângă Arborele genealogic şi fragmentele înnegrite ale dosarelor. Gândul îi plutea, se îndrepta spre o gingăşie divină, pe când simţea că ce avea mai bun în ea, laptele pur, curgea cu un gâlgâit uşurel, făcând din ce în ce mai mult a ei fiinţa scumpă, ieşită din propriu-i pântece. Copilul sosise, el era poate mântuitorul. Clopotele sunaseră, magii porniseră la drum, urmaţi de mulţime, de toată natura în sărbătoare, zâmbind copilului din scutece. Ea, mama, dându-i să bea viaţă, visa la viitor. Ce va ajunge după ce îl va creşte mare şi voinic, dăruindu-i-se în întregime? Un savant care va învăţa lumea ceva din adevărul etern, un căpitan care va aduce glorie ţării lui, sau, şi mai bine, unul dintre acei conducători de popoare, care potolesc patimile şi fac să domnească dreptatea? Îl vedea foarte frumos, foarte bun, foarte puternic. Şi visul ei era visul tuturor mamelor, certitudinea de a-l fi născut pe mesia cel aşteptat; şi în această speranţă, în această credinţă nestrămutată a fiecărei mame în triumful sigur al copilului se afla însăşi speranţa care formează viaţa, credinţa care insuflă omenirii forţa

mereu renăscută de a trăi mai departe.

Ce va ajunge oare copilul ei? Îl privea, încerca să-i găsească asemănări. De la tatăl lui a moştenit desigur fruntea şi ochii, ceva măreţ şi puternic în conformaţia capului. Ea însăşi se recunoştea în gura lui fină şi bărbia delicată. Apoi, nemărturisit, îngrijorată, căuta celelalte moşteniri, cumpliţii. ascendenţi, toţi cei care erau acolo, înscrişi în Arbore, desfăşurând înmulţirea frunzelor ereditare. Oare va semăna cu cel de aici, sau cu cel de colo, sau poate cu altul? Şi totuşi se linişti, nu putea să nu spere, într-atât de plină îi era inima de veşnica speranţă. Credinţa în viaţă, pe care maestrul o înrădăcinase în ea, o ţinea curajoasă, dreaptă, de nezdruncinat. Ce însemnau necazurile, suferinţele, ticăloşeniile! Sănătatea consta în munca universală, în forţa care fecundează şi zămisleşte. Opera este bună când, la capătul iubirii, există un copil. De aici înainte se deschidea speranţa, în ciuda plăgilor etalate, tabloul negru al ruşinii omeneşti. Aceasta era viaţa perpetuă, încă o dată încercată, viaţa pe care oamenii nu se ostenesc s-o creadă bună, pentru că o trăiesc cu atâta înverşunare, în mijlocul nedreptăţii şi durerii.

Clotilde privi fără să vrea Arborele străbunilor, desfăşurat în faţa ei. Da! Ameninţarea era acolo, atâtea crime, atâta noroi, printre atâtea lacrimi şi atâta bunătate în suferinţă! Un extraordinar amestec de bine şi de rău, o omenire în mic, cu toate tarele şi luptele ei! Se năştea întrebarea dacă n-ar fi fost mai bine ca un trăsnet să fi măturat tot acest furnicar stricat şi nenorocit. Şi, după atâţia Rougoni cumpliţi, după atâţia Macquarţi ticăloşi, se mai născuse încă unul. Viaţa nu se sfia să mai creeze unul în plus, sfidându-şi vitejeşte veşnicia. Ea îşi continua opera, se propaga după propriile ei legi, indiferentă la ipoteze, mergând mereu înainte în săvârşirea trudei sale nesfârşite. Cu riscul de a face monştri, viaţa trebuia totuşi să creeze, deoarece, în ciuda bolnavilor şi nebunilor pe care îi poate

zămisli, ea nu osteneşte să înfăptuiască, desigur cu speranţa că într-o bună zi vor veni şi cei sănătoşi şi cei înţelepţi. Viaţa, viaţa care curge în torent neîntrerupt, care continuă şi o ia de la capăt, spre desăvârşirea necunoscută! Viaţa în care ne scăldăm, viaţa cu şuvoaiele ei infinite şi contrarii, mereu mişcătoare şi imensă, ca o mare fără margini!

Un val de fervoare maternă se urcă în inima Clotildei, fericită că simte gura mică şi nesăţioasă sugând neîncetat. Era o rugă, o invocaţie. Copilului necunoscut, ca şi zeului necunoscut! Copilului care avea să fie mâine, geniului care se va naşte poate, mântuitorului pe care veacurile viitoare îl aşteptau, care va scoate popoarele din îndoiala şi suferinţa lor! Dacă naţiunea trebuia regenerată, nu venea el oare pentru a îndeplini asemenea sarcină? Va lua de la capăt experienţa, va ridica din nou zidurile, va dărui o certitudine oamenilor care bâjbâie, va zidi cetatea dreptăţii, unde unica lege a muncii va asigura fericirea. În vremurile tulburi trebuie aşteptaţi profeţii. Numai de n-ar fi un demon devastator, fiara prevestită care va curăţa pământul de murdăria devenită prea mare. Şi viaţa va continua orice s-ar întâmpla... va trebui doar să mai aşteptăm mii de ani, până va apărea celălalt copil necunoscut, binefăcătorul.

Dar copilul supsese sânul drept şi, cum începea să se supere, Clotilde îl întoarse şi-i dădu sânul stâng. Apoi zâmbi iarăşi, la mângâierea gingiilor lacome. Totuşi ea era speranţa. O mamă care alăptează nu este oare imaginea omenirii continuate şi salvate? Se aplecă, îi întâlni ochii limpezi, care se deschideau fericiţi, dornici de lumină. Ce-i spunea fiinţa aceasta mică, de simţea cum îi bate inima, sub sânul din care sugea? Ce cuvânt mare vestea gura lui rotunjită la sân? Cărei cauze îşi va dărui oare sângele, când va fi bărbat, învigorat de tot laptele pe care l-a supt? Poate nu spunea nimic, poate minţea de pe acum şi ea era totuşi atât de fericită, atât de plină de-o încredere absolută în el!

Din nou izbucniră alămurile îndepărtate ale fanfarei. Probabil era apoteoza, clipa în care bunica Félicité, cu mistria ei de argint, punea prima piatră a monumentului ridicat întru gloria familiei Rougon. Vastul cer albastru, înveselit de bucuriile duminicii, era în sărbătoare. Şi, în liniştea caldă, în pacea singuratică a sălii de lucru, Clotilde îi zâmbea copilului, care sugea mereu, cu braţul mic în aer, drept, întins aidoma unui steag al chemării la viaţă.

SFÂRŞIT

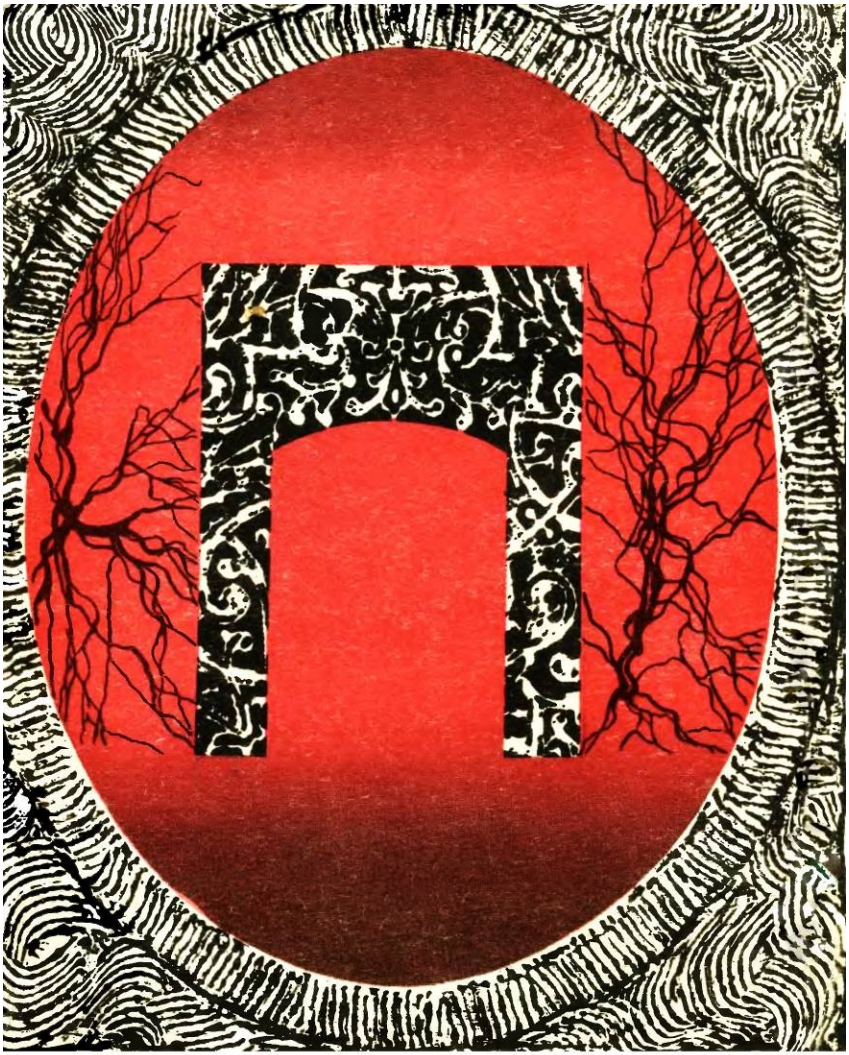

Lei 13